Adem Yavuz Elveren

Askerî Harcamalar ve Ekonomi

Eleştirel Bir Yaklaşım

iletişim

ADEM YAVUZ ELVEREN İktisat doktora derecesini 2008'de Utah Üniversitesi'nden aldı. Araştırmalarını feminist iktisat ve savunma iktisadı alanlarında sürdürüyor. Saniye Dedeoğlu ile *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-Liberal Policies, Political Islam and EU Accession* (IB Tauris, 2012), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* (İletişim Yayınları, 2012) ve *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* (İmge Kitabevi Yayınları, 2015) kitaplarını derledi. *Brain Drain and Gender Inequality in Turkey* (Palgrave Pivot, 2018) ve *The Economics of Military Spending A Marxist Perspective* (Routledge, 2019) kitaplarını yazdı. Fitchburg State Üniversitesi (ABD) İktisat, Tarih ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim üyesidir.

The Economics of Military Spending. A Marxist Perspective
© 2019, Adem Yavuz Elveren
Bu kitabın yayın hakları Routledge, Taylor & Francis Group'tan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2992 • Araştırma-İnceleme Dizisi 489
ISBN-13: 978-975-05-3057-9
© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Ahmet İnsel
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm
BASKI Ayhan Matbaası SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ADEM YAVUZ ELVEREN

Askerî Harcamalar ve Ekonomi

Eleştirel Bir Yaklaşım

The Economics of Military Spending
A Marxist Perspective

ÇEVİREN *Çağdaş Sümer*

iletişim

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 9

İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ 13

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ
Askerî Harcamaların Ekonomideki İzini Sürmek 19

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ 27

Askerî harcamaların kısa bir tarihi 29

Askerî harcamaların stratejik ve iktisadi saikleri 35

Askerî harcamaların iktisadi etkileri 39

İKİNCİ BÖLÜM
ASKERÎ KEYNESÇİLİK VE ASKERÎ-SINAİ KOMPLEKS 45

Giriş 45

Askerî Keynesçilik ve etkisi 50

Askerî harcamalar - iktisadi büyüme bağıntısı:
Kısa bir literatür incelemesi 56

John Kenneth Galbraith'in
askerî-sınai kompleks üzerine görüşleri 62

Günümüzde askerî-sınai kompleks 73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MARKSİST KURAMLARDA ASKERÎ HARCAMALARIN KÂRLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ... *79*
Marksist kriz kuramları ... *79*
Eksik tüketim/durgunluk kuramları ... *80*
Kâr/ücret sıkışması kuramları ... *82*
Kâr oranının düşme eğilimi ... *83*
Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasası ... *85*
Tartışmalara dair kısa bir değerlendirme ... *87*
Kâr oranının ölçülmesiyle ilgili konular ... *89*
Ampirik literatür ... *91*
Marksist kuramda askerî harcamalar ve kârlılık ilişkisi ... *94*
Marx ve Engels'in askerî harcamalar üzerine görüşleri ... *95*
Rosa Luxemburg ... *96*
Baran ve Sweezy ile diğer eksik tüketimciler ... *100*
Sürekli silahlanma ekonomisi kuramı ... *108*
Askerî harcamaların ekonomideki rolüne ilişkin tartışmalar ... *112*
Sweezy versus Szymanski ... *112*
Smith versus Hartley ve McLean ve Chester ... *114*
Gottheil versus Riddell ve Cypher ... *116*
Dunne ve Smith versus Pivetti ... *119*
Kâr oranı üzerindeki etkiye ilişkin ampirik çalışmalar ... *121*
Sonuç ... *122*
Askerî sektörlü bir sermaye devresi modeli ... *127*
Toplam talebin eklenmesi ... *130*
Askerî harcamaların realizasyon gecikmesi üzerindeki etkisi ... *133*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ASKERÎ HARCAMALAR VE KÂR ORANI BAĞINTISINA DAİR EKONOMETRİK BİR ANALİZ ... *137*
Giriş ... *137*
Literatür incelemesi ... *139*
Veri ... *142*
Yöntem ... *147*
Sonuçlar ve tartışma ... *150*
Sonuç ... *163*

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE ASKERÎ HARCAMALARIN EKONOMİYE ETKİSİ *165*

Askerî harcamaların seyri *169*

Askerî harcamaların büyüme üzerindeki etkisi *176*

Askerî harcamalar - gelir eşitsizliği ilişkisi *183*

Askerî harcamalar - kâr hadleri *193*

ALTINCI BÖLÜM
SONUÇ YERİNE *199*

EKLER *205*

EK 1 **Askerî Harcamalar ve Kâr Bağıntısının Ekonometrik Bir Analizi: Ülke Örnekleri** *207*

EK 2 **Türkiye'de Askerî Harcamalar - Ekonomik Büyüme Literatür Taraması** *231*

EK 3 **Askerî Harcamalar - Büyüme Bağıntısına İlişkin İktisadi Modeller** *235*

KAYNAKÇA *247*

DİZİN *273*

TEŞEKKÜR

Kapitalizm savaşlara, savaşlar düşmanlara ve düşmanlar (hep daha üstün) silahlara ihtiyaç duyar. Bu kitap, bu eski önermeye odaklanmakta, ampirik bir yaklaşımla yeniden sorgulamaktadır.

Lise yıllarında iktisatçı olmaya karar vermemde bir abimin iktisatçı olması muhtemelen en önemli etkendi; ancak her halükârda iktisatçı olmam gerektiğini düşünüyordum; çünkü, çok naifçe "herhalde ülkede yeterli sayıda iyi iktisatçı olmadığı için ekonomi iyi değil, bu nedenle ABD gibi zengin bir ülke değiliz" diye düşünüyordum. Kim bilir, belki de o dönemdeki dünyamda memleketin "orta sahada topa basacak, kaleyi gördüğü her yerden şut çekebilecek" bir iktisatçıya ihtiyacı olduğunu düşünüyordum. "Altyapıdan yetişen yetenekli gençleri yurtdışına kaçırıyoruz" sanıyordum. Oysa Mekteb-i Mülkiye'ye girince aydınlanma sürecim başladı, "kadro"da sıkıntı olmadığını, meselenin düşündüğümden biraz daha karmaşık olduğunu anladım.

Hâlâ devam eden bu öğrenme sürecinin iki temel taşından biri iktisat disiplininin finansal piyasalardan, borsadan

ibaret olmadığıydı. Bir başka ifadeyle, disiplinin ilk adının "ekonomi politik" olduğu ve neden ve nasıl "ekonomi"ye dönüştürüldüğü iktisadı anlamanın olmazsa olmazıydı. Bununla ilintili olarak, sürecin ikinci temel taşı ise iktisadın bir "ahlâk bilimi" olduğu gerçeğiydi. Dolayısıyla bu kitap, bu öğrenme sürecinin bir ürünü olarak düşünülebilir.

Türkiye'de savunma iktisadının öncü ismi Gülay Günlük-Şenesen, İzzettin Önder'e armağan olarak hazırlanan kitapta savunma iktisadının güncel durumunu değerlendirdiği yazısını şu şekilde bitiriyordu (Günlük-Şenesen, 2011: 432):

> Neoklasik paradigmaya alternatif yaklaşımlarda ise savaş ve barışın benzer derinleşmeyle ele alındığı çalışmalara da, alternatif model ve gösterge önerilerine de pek rastlanmamaktadır.... Kanımızca (Önder, 2005: 64)'deki "sisteme alternatif arayışlarında düşünce düzeyinde ne denli soyut ve teorik alanda yürünürse, uygulama ve topluma yansıtma düzeyinde de o denli pratik ve tarihsel veya yaşanan verilerden yararlanmak gerekmektedir" saptaması buraya da uygun düşmektedir. Konumuz özelinde ise savaşın kriz öncesi ve sonrası dönemlerdeki rolüne, silah üretiminin küresel sermaye birikimi sürecindeki işlevine, kamu kaynaklarının bu kapsamda kullanım biçimlerine, emeğin sömürülme mekanizmalarına ilişkin genel alternatif önermelerden önsavların türetilmesi ve güncel verilerle sınanması gerekmektedir. Bu ve benzeri alternatif araştırma gündeminin ürünleri çoğaldıkça barışın küreselleşmesi olasılığının artmasını umabiliriz.

Bu bağlamda bu kitap, sevgili Gülay Hoca'nın savunma iktisadı için bulunduğu temenninin gerçekleşmesi anlamında mütevazı bir katkı olarak düşünülebilir. Çünkü bu çalışmada "neoklasik paradigmaya alternatif" bir yaklaşımla, "silah üretiminin küresel sermaye birikimi sürecindeki işlevine"

odaklanılmakta ve bu işlev hem teorik olarak hem de "güncel verilerle sınanmaktadır"

Bu kitaba birçok kişi katkıda bulundu; hepsine çok teşekkür ediyorum. Ron Smith sadece İngilizce baskıya önsöz yazmakla kalmadı aynı zamanda tüm bölümleri okuyup çok değerli yorumlarını da paylaştı. Doktora yıllarında tanıma şansı elde ettiğim Al Campbell sonsuz enerjisi ile öğrencileri için hep gerçek bir mentordu. Bu bağlamda mesleğine onun kadar adanmış çok az kişi tanıdım. Sevgili Ali Cevat Taşıran Hoca'yı şahsen tanımış olmak benim için büyük bir şans. Ampirik ayrıntılarla ilgili sorularımı bıkıp usanmadan cevapladı; ama çok daha önemlisi kalender bir dost olarak hep telefonun öbür ucundaydı.

Sevgili hocam Gülay Günlük-Şenesen hem önsöz yazma inceliğini gösterdi hem çok değerli önerilerde bulundu.

Mekteb-i Mülkiye'de lisans yıllarından arkadaşım ama asıl birlikte çalışmaya başladığımızda tanıdığım Ünal Töngür ile yaptığımız ortak çalışmalarımızın bu kitaba katkısı büyük oldu.

Ayrıca, Deepankar Basu, Eric Budd, Ceyhun Elgin, Duncan Foley, James K. Galbraith, Sara Hsu, Gökçer Özgür, Ramaa Vasudevan ve Matías Vernengo'ya da kitabın farklı bölümlerine ilişkin birbirinden değerli yorumları için teşekkür ederim.

Bu kitap 2019'da Routledge Yayınevi tarafından *The Economics of Military Spending A Marxist Perspective* adıyla yayımlanan kitabın Türkiye üzerine yazdığım bölüm eklenerek genişletilmiş çevirisidir. Bir kitabı çevirmek neredeyse o kitabı yeniden yazmaya eşdeğer. Dolayısıyla, kitabı çeviren Çağdaş Sümer'e ve bu genişletilmiş ve gözden geçirilmiş versiyonun "son okuma" görevini üstlenen abim Mehmet Ali Elveren'e (hayır bu iktisatçı olmayan) emekleri için çok teşekkür ederim. Umarım akıcı bir metin oluşturmuşuzdur.

Son olarak, kızım Asya'ya da İngilizce baskının kapak tasarımını seçtiği için teşekkür ederim. Umarım Asya ve dünyadaki tüm akranları büyüyünce "kuram ve kılgı"da ebeveynlerini aşarlar.

Elbette, gözden kaçan tüm hataların sorumluluğu bana aittir.

Fitchburg, Massachusetts, ABD
19 Mayıs 2020

İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ

Belirli iktisadi konulara ve yaklaşımlara yönelik ilgi, iktisadi koşulların etkisi altında medcezirli bir deniz gibi zaman içinde alçalıp yükselir. Bir zamanlar büyük ilgi gören araştırma konuları, konjonktür değiştiğinde, daha sonra yeniden keşfedilmek üzere bir kenara bırakılır. Bu kitapta, Adem Yavuz Elveren, askerî harcamalar ile kâr oranı arasındaki etkileşimi ve kapitalist krizleri nasıl etkilediklerini inceliyor. Kitap, giderek daha anlamlı hale gelen eski bir literatüre ilgiyi çekmenin ötesinde, analize özgün bir kuramsal ve ampirik katkı da sunuyor.

Son yıllarda, pek çok ülkede eşitsizliğin artmasına, ücretlerin toplam gelir içindeki payının düşmesine ve ortalama gelirin durgunlaşmasına yönelik bir eğilim ortaya çıktı. Bu örüntü, uzun bir süredir görece ihmal edilmiş bir konu olan kâr oranının belirleyicilerine yönelik ilgiyi arttırdı. Aslında, birçok büyüme kuramının merkezinde yer alan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, kâr ve ücret oranlarının sabit olduğunu varsayar. Büyümedeki yavaşlama, uzun dönemli durgunluk kuramlarına yönelik ilgiyi de canlandırmıştır. Al-

vin Hansen'in (1939) Wall Street'in çökmesinden ve takip eden krizden on yıl sonra yazdıkları, azalan yatırım teşviklerinin sebep olduğu uzun süreli durgunluk tehlikesine ilişkin uyarılarıyla birlikte, bugün son derece güncel bir hale gelmiştir. Ancak Hansen, müteakip savaşın ve bebek patlamasının (*baby boom*) dengeleyici etkilerini öngörememiştir. Hansen'in söyledikleri, son finansal krizin ardından uzun süreli durgunluğa dair uyarılarıyla Summers'ın çalışmasında (2015) yankısını bulmuştur. 1980'lerden bu yana reel faiz oranlarında uzun süreli bir düşüş yaşandığını belirtmiş ve denge reel faiz oranının artık negatife dönüşmüş olabileceği ve sıfır nominal faiz oranının, ekonomileri potansiyellerinin altında tutan iktisadi faaliyetlere dair kronik ve sistemik bir gösterge haline gelebileceğine ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Alışılmadık bir şekilde, bu düşük reel faiz oranları yüksek reel kâr oranlarıyla çakışmıştır.

Benzer bir şekilde, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve pek çok ülkede askerî harcamaların GSYH içindeki oranının azalması da görmezden gelinmiştir. Rusya, Çin ve Ortadoğu'nun çevresindeki yakın tarihli jeo-stratejik gelişmeler, dünyanın tehlikeli bir yer olmaya devam ettiğini göstermiş ve askerî konulara duyulan ilgiyi yeniden canlandırmıştır. Adem Yavuz Elveren'in kitabı, savunma iktisadı ile Marksist iktisadın kavşağında yer almaktadır. Bu bir zamanlar pek çok kişinin askerî harcamaların, kapitalist birikimin ve kâr oranlarının birbirlerini nasıl etkilediğini sorduğu kalabalık bir kavşaktı. Dalgalanan ilgilerin uzun vadeli örüntüsünü göz önüne almak gerekir. Marx, kapitalist birikim kuramında, askerî harcamalara merkezî bir rol atfetmemişti, ama daha sonraki Marksistler bunu yaptılar. 20. yüzyılın başlarında militarizmin merkezî rolünü ortaya koyan ilk katkılar arasında, 1913 yılında yayımlanan *Sermaye Birikimi* ile Rosa Luxemburg ve 1917 yılında yayımlanan *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yük-*

sek Aşaması ile Lenin yer alıyordu. İki savaş arası dönemdeki bunalım, Alvin Hansen gibi ortodoks düşünürler için bile kapitalizmde bir kriz yaşandığını tasdik ediyormuş gibi gözüküyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, hem sağda hem solda konumlanmış pek çok kişi, kapitalist dünyanın yeniden bir bunalıma gireceğini öngörüyordu. Bunun gerçekleşmemesi kuramlarını kapitalizmin yeterli talebi yaratamayacağı fikrine dayandıran pek çok solcu için bir sorun teşkil etti. Bu kuramlarda kâr dürtüsü çelişkili bir doğaya sahipti; ücretlerin bastırılması, aynı zamanda kapitalistlerin bu kârları gerçekleştirmelerini mümkün kılacak talebi de bastırmış oluyordu. Pek çok kişiye göre, askerî harcamalar alternatif bir talep kaynağı yaratıyordu. Bu, hem üretimde askerî harcamaların sahip olduğu büyük pay (1960'ların ortalarında yaklaşık % 9) hem de ABD'nin Kore ve Vietnam Savaşları sırasında tam istihdama ulaşmış olması nedeniyle, yüzeysel olarak bakıldığında akla yatkın görünüyordu. Bu bir askerî Keynesçilik kuramına, yani ABD hükümetlerinin askerî harcama düzeyini farklılaştırarak ekonomiyi düzenlediği fikrine yol açtı. Reagan'ın 1980'lerin başındaki askerî yığınağının güç kazandırdığı bir yorumdu bu. Askerî Keynesçiliğe yöneltilen karşı görüş ise, askerî harcama düzeyindeki değişmenin, iktisadi etkenlerden ziyade stratejik nedenlerle daha iyi açıklanabileceği ve iktisadi etkilerin ekseriyetle kuramla tutarsızlık içinde olduğuydu.

General Eisenhower'ın 1961 yılında, ABD başkanlığından ayrılmadan önce yaptığı veda konuşmasında adını koyduğu "askerî-sınai kompleks"in gücü de askerî harcamaların analiz edilmesinin önemini arttırmıştır. Adem Yavuz Elveren, John Kenneth Galbraith'in 1969 yılında dile getirdiği, askerî iktidar sorunu hakkında konuşan herkesin, komünist sempatizanı olarak yaftalanmaktan kaçınmak için nasıl önce

Başkan Eisenhower'dan alıntı yapmak gibi ihtiyatlı bir önleme başvurduğuna ilişkin hoş bir alıntıyı aktarıyor.

1970'lerin çalkantılı yılları, genellikle kârlılığın düşük olduğu ve düşmeyi sürdürdüğü bir dönem olarak görüldü. Ancak 1980'lerin ortalarından başlayarak ABD'de ve daha sonra başka pek çok kapitalist ülkede, Büyük Ilımlılık (*Great Moderation*) döneminin başlamasıyla birlikte daha az çalkantı yaşandı. Bu dönemde aynı zamanda eşitsizliğin ve kâr oranlarının artmasına yönelik bir eğilim de başladı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, pek çok ülkenin askerî harcamalarında kayda değer bir düşüş yaşandı, kaynaklar başka yerlerde kullanılmak üzere serbest kaldı. ABD'de askerî harcamaların GSYH içindeki oranı 1986'da % 6,3'ten 2000'de % 2,9'a düştü ve Başkan Clinton, bu düşüş sayesinde bütçe dengesini sağlayabildi. Askerî harcamaların GSYH içindeki payı, Soğuk Savaş dönemindeki yüksek düzeylere ulaşmasa da, 11 Eylül'den sonra yeniden artmaya başladı. Krizlerin devam ettiği Reinhart ve Rogoff (2009) tarafından ustalıkla belgelenmiş olsa da, Büyük Ilımlılık döneminde kriz kuramlarına pek az ilgi gösterilmiştir. Benzer şekilde, askerî harcamaların payının düşük olması da, askerî harcama kuramlarıyla pek ilgilenilmemesine neden oldu. Artık bunun değiştiğini söyleyebiliriz.

Mevcut konjonktür, bu kitabı tam zamanında yayımlanmış bir eser haline getiriyor. Kitap askerî harcamaların büyüme üzerindeki etkisine ilişkin kuramları, askerî Keynesçiliği, krizleri ve askerî harcamaların kârlılık üzerindeki etkisini ele alıyor. Bu ilişkiyi dolayımlayan kurumsal yapıyı, özellikle de askerî-sınai kompleksi inceliyor. Adem Yavuz Elveren, askerî harcamaların, artı değer oluşturan bir yönelim olarak ne denli güçlü bir şekilde işlediğini ve kâr oranlarının düşmesine yönelik herhangi bir eğilimi etkisizleştirmesinin mümkün olup olmadığını sorguluyor. Kitap ku-

ramsal analizi altmış yıllık bir dönemde otuz ülke için yapılmış ayrıntılı ekonometrik incelemelerle birleştiriyor. 1960'lardaki ve 70'lerdeki tartışmalarla karşılaştırıldığında, hem ülke sayısının büyük olduğu panel çalışmalar hem de tekil ülkelere ilişkin incelemeler için daha fazla veri ve daha ileri ekonometrik teknikler bulunmaktadır. Kitap, hem ortodoks hem de Marksist literatürlerde tartışmalı bir konu olagelen, kâr oranı için hangi ölçümün seçileceğine ilişkin içinden çıkılması güç konulara dair özenli bir tartışma içermektedir. Bekleneceği üzere, askerî harcamaların kârların üzerindeki etkisi tekdüze değildir: Yanıtlar tarihsel olarak özgül yapısal bağlama bağlıdır. Askerî harcamaların etkisi, özellikle askerî sanayilerin değişen düzeylerde önem taşıdığı silah ithal eden ve silah ihraç eden ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Etkiler, farklı dönemlerde de farklılaşmaktadır.

Adem Yavuz Elveren, kâr oranının özel rolünü vurgulayarak, ilginç bir konuya, askerî harcamanın büyümedeki rolüne dair son derece dikkatli bir analiz ortaya koymuştur. Kitap geniş bir okur kitlesini hak etmektedir.

RON SMITH
Londra Üniversitesi, Birkbeck
Ocak 2019

KAYNAKÇA

Hansen, A. (1939), Economic progress and declining population growth, *American Economic Review*, 29(1), s. 1-15.

Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2009), *This time is different: Eight centuries of financial folly*, Princeton: Princeton University Press.

Summers, L. H. (2015), Have we entered an age of secular stagnation? IMF fourteenth annual research conference in honor of Stanley Fischer, Washington, DC. *IMF Economic Review*, Palgrave Macmillan, International Monetary Fund, 63(1), Mayıs, s. 277-280.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ
Askerî Harcamaların Ekonomideki İzini Sürmek

Ana akım iktisat öğretisinde ulusal savunma saf kamusal mal örneğidir. Bir kere üretildiğinde sınırlar içindeki herkes yararlanır, kimse (istemese dahi) dışlanamaz, yani herkes düşmandan korunur. Aynı zamanda kimsenin korunması başkasının da korunmasını engellemez.[1] Bu hizmetin bölünemezlik özelliği de göz önüne alındığında, savunma hizmetinin üreticisi piyasa değil devlettir. Ekonomide kaynak kullanımının fırsat maliyetlerini açıklamada kullanılan üretim olanakları eğrisi ile genellikle kamusal mal ile özel mal ödünleşmesi anlatılır. İktisada giriş kitaplarında kamusal mal için yaygınlıkla kullanılan savunma, tüfek ya da füze, yani silah, özel tüketim malı için ise tereyağı örneklerinin İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Paul Samuelson'ın kitabı ile başladığı yaygın kanıdır.[2] Makro düzeydeki

1 Bu dışlanmama ve rakip olmama özelliklerinin geçerliliğine yönelik eleştirilere burada değinmeyeceğiz. Örneğin bkz. Smith (2009: 37).

2 Örneğin Baumol ve Blinder (2011: 45); Gruber (2016: 196); Mankiw (1998: 5); Stiglitz (2000: 14). Üretim olanakları eğrisini iki özel tüketim malı ile tanımlayan örnekler de vardır: Baumol ve Blinder (2011: 311); Mankiw (1998: 23). Samuelson'ın örneğinin öncülünün J.P. Wernette olduğu uyarısı için bkz. Caruso (2017: 19).

bu örnek ile ekonomideki kaynak dağılımının kısıtları vurgulanır: silah üretimi arttıkça (azaldıkça) tereyağı üretimi azalacaktır (artacaktır). Ancak askerî faaliyetlerin savaş dönemine özgü olmayan bu başat iktisadi boyutu öğretide daha fazla irdelenmez.

Öte yandan belirttiğimiz ödünleşme ilişkisini kamusal mallar ya da kamu hizmetleri açısından sorgulayan çok zengin bir akademik yazın vardır.[3] Askerî harcamaların kamu bütçesinin diğer bileşenleri üzerinde yaratabileceği baskı ve düzey sıklıkla refah harcamaları (sağlık, eğitim, sosyal gelişme) açısından ele alınır. Bütçenin diğer kalemlerinin durumunun yanı sıra, borçlanma ve vergi gelirleri, hatta bütçe açıkları olanaklarına bağlı olarak bütçenin hacminin seyri de belirleyici olduğundan, bu ödünleşme konusunda bir görüş birliği oluşmamıştır. Kaldı ki askerî harcamalar sadece bütçe (cari, yatırım, transfer kalemleri) ile sınırlı değildir. Silahlanma için bütçe dışından fon ya da vergi tahsisi gibi finansman kaynakları da kullanılmaktadır. NATO ve Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) bunların yanı sıra paramiliter güçlerin harcamaları, askerî personele emeklilik ödemeleri, ilgili araştırma geliştirme harcamaları, dış askerî yardımlar ile dış borç ödemeleri gibi bileşenler ile askerî harcamaların kapsamını genişletmiştir. Savunma iktisadı araştırmalarının askerî faaliyetlere ayrılan kaynakların düzeyi üzerinde yoğunlaşmasını besleyen etmen özellikle SIPRI'nın sağladığı tutarlı, düzenli ve karşılaştırılabilir veriler olmuştur.[4]

Öte yandan, hem askerî faaliyetlerin hem de ilgili kaynak kullanımının üretim yapısı ile karşılıklı ilişkilerini irdeleyen

3 Örneğin bkz. *Defence and Peace Economics* ve *Economics of Peace and Security* dergileri, çeşitli sayılar.

4 Ulusal savunma kapasitesi ve kaynak kullanımı göstergeleri olarak savunma bütçesinin de SIPRI kapsamının da yeterli olmayacağı yönündeki eleştirel değerlendirme örnekleri için bkz. Brauer ve Anderton (2020); Fontanel (2019).

nicel çalışmaların az sayıda olmasının nedeni bu düzlemde karşılaşılan şeffaflık engeli olsa gerektir. Oysa askerî faaliyetler ile ekonomide mal ve hizmet üreten kesimlerin faaliyetleri, dolayısıyla da savunma hizmetinin üretimi ile ekonomideki üretim ve birikim yapısı içi içedir. Yani askerî teçhizat üreten sektörler yurtiçi ve yurtdışındaki neredeyse tüm üretim sektörleri ile bağlantılıdır.

Savunma hizmeti üretiminin temel girdilerinin silah, mühimmat, kısaca her türlü askerî teçhizat olduğu açıktır. Devletin buna yönelik fabrikaları ya da işletmeleri de olsa kimya, çelik, cam gibi ara girdi, araştırma geliştirme, sermaye ve işgücü gereksinimleri piyasa ile ilişkiyi gerektirir. Ana akım iktisat öğretisinde mezo (sektör) ve mikro (firma) düzeylerde üretim yapısı açısından bu iç içeliğe neredeyse hiç değinilmez. Kaldı ki savunma hizmetinin girdileri askerî teçhizat ile sınırlı değildir; gıda, giysi, enerji, taşımacılık gibi mal ve hizmet sektörlerinde girdi gereksinimini de düşünmemiz gerekir. Görülüyor ki ekonomideki kaynak kullanımının fırsat maliyetlerinin kapsamı çok daha geniştir. Bu da bizi bu ağ yapısını sektörlerarası ilişkiler yani girdi-çıktı modeli çerçevesinde ele almaya yönlendiriyor.

Bilindiği gibi girdi-çıktı modeli firmalar arasındaki girdi-çıktı akışını sektörler düzeyinde gruplandırarak, hem doğrudan hem de dolaylı üretim uyarılması üzerinde yoğunlaşır.[5] Kısaca belirtirsek, örneğin otomotiv sektörü için cam bir doğrudan ara girdidir. Cam imalatı ise belirli madencilik ve kimya ürünlerini gerektirir. Bu ürünler otomotiv sektörünün dolaylı ara girdileridir. Yani otomotiv sektörü cam üretimini, aynı zamanda madencilik ve kimya üretimini, bu sektörlerin ara girdilerinin üretimini de uyarır. Bu zincirleme üretim sürecinin aynı zamanda birikim süreci olduğu

5 Girdi-çıktı modelinin temelleri ve uzantıları için bkz. Miller ve Blair (2009) ve *Economic Systems Research*, çeşitli sayılar. Ayrıca bkz. Günlük-Şenesen (2005).

açıktır. Otomotiv sektöründe üretilen ve savunma hizmeti için bir yatırım malı olan örneğin zırhlı araç da diğer girdiler gibi bu zincire tabidir.

Genelde askerî harcamaların bileşenlerinin, özelde ise silahlanmanın ekonomide izini sürmek kuşkusuz ilgili üretim alanının verilerine erişebilmemize bağlıdır.[6] Örneğin 2017 yılına ait İngiltere girdi-çıktı tablolarında 105 sektör arasında "silah ve mühimmat" sektörü bulunmaktadır.[7] 138 sektörlük 1997 yılı verileri ile yaptığımız girdi-çıktı modeli çözümlerinden İngiltere ekonomisinde bu sektörün kendisi dışında uyardığı çıktı artışının en çok toptan ticaret, döküm sanayii ve bankacılık sektörleri üzerinde olduğunu görüyoruz (Günlük-Şenesen, 2007). Türkiye girdi-çıktı tablolarında silah ve mühimmat faaliyetlerinin "özel amaçlı makine imalatı"nın alt sektörü olarak sınıflandırıldığı 210 sektörlük 1998 yılı verileri benzer çözümlemeye olanak sağlamıştır. Bu sektörün toplam ara girdi kullanımının % 33'ünün ithal edildiği, doğrudan ve dolaylı ithalat uyardığı sektörlerin başında silah ve mühimmat, iletişim araçları, kimya, demir-çelik ve demir-dışı metaller sektörlerinin geldiği bulgular arasındadır. Yurtiçinde ise aslen kendi alt faaliyetleri içinde çıktı uyardığı, benzer etkinin çok daha düşük oranlarda ticaret, demir-çelik, iletişim araçları, karayolu taşımacılığı, araştırma-geliştirme ve bankacılık sektörleri üzerinde olduğu görülmüştür (Günlük-Şenesen, 2009). Sınırlı da olsa bu tekil örnekler ilişki ağları açısından önemli ipuçları barındırıyor kanısındayız.

Hem kaynak kullanımındaki ödünleşmeyi hem de kanımızca "birikimin ayak izi"ni dünya ölçeğinde bu açıdan dü-

6 Burada çok sınırlı bir kapsamı ele aldığımızı belirtmeliyiz. Askerî amaçlı kullanılan tüm teçhizatın tek bir sektörde toplanmayacağı açıktır; örneğin, ulaşım aracı üreten bir fabrika hem sivil hem de askerî araç üretir.

7 İngiltere İstatistik Kurumu: Office for National Statistics, https://www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/supplyandusetables/datasets/inputoutputsupplyandusetables

şünmemizi sağlayan Leontief ve Duchin (1983) çalışması ise bir dünya girdi-çıktı modeli çözümlemesi ile konuya küresel boyutta bir başka açı daha kazandırıyor. Bu çalışmada çeşitli senaryolarla askerî harcamaların ve silah ticaretinin azaltılmasının hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerin tüketim olanaklarını arttıracağı sektörler temelinde ortaya konuyor. Bu etkinin özellikle döviz kısıtı olan silah ithalatçısı en az gelişmiş ülkeler için çok daha yüksek olması, çünkü hem büyümeye yönelik yatırıma (makine teçhizat, inşaat) hem de temel tüketime (giyim, tarım, hayvancılık, mobilya, gübre) olanak sağlanacağı öngörülüyor. Bu katkının kaynağının ise gelişmiş ülkelerin silah üretimini azaltmasıyla açığa çıkacak fonların az gelişmişlere aktarılacak yardım olması modelin temel varsayımı. Tersi durumda, yani silahlanma yarışının artması halinde en fazla zarar görecek ülkelerin en yoksul ülkeler olduğu da bulgular arasında. Bu dönüşümün işgücünün istihdam alanlarının dönüşümüne de yansıyacağı açıktır.

İktisadi faaliyetlerin sürekliliğinin önkoşulu olan güvenliğin askerî harcama ile sağlanabilirliği yönündeki yaygın kabule karşın, Leontief ve Duchin (1983) çalışması küresel düzeyde tersten düşünmeye de esin kaynağı olabilir. Öte yandan, savunma iktisadı alanındaki araştırmalar yakın zamanlarda barış iktisadı alt disiplininin olgunlaşmasıyla yeni bir açılım kazanmıştır (Brauer ve Anderton, 2020). Barışın küresel kamusal mal niteliğinden hareketle, barışı tesis etmek ve önündeki engelleri kaldırmak için gereken kaynaklar hem yerel, ulusal ve küresel düzeyde hem de üretim ağı içinde düşünüldüğünde tüfek-tereyağı ikilemi aşılabilir. Nitekim bu yazı yazılırken Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in "(corona) virüsün hiddeti savaşın ne kadar aptalca olduğunu gösteriyor. Bu nedenle hemen küresel ateşkes çağrısı yapıyorum. Silahları susturun,

bombardımanı durdurun. Silahlı çatışmayı tecrit ederek hep birlikte hayatlarımızın gerçek kavgasına odaklanma zamanı gelmiştir,"[8] demesi bu yaklaşımın çok çarpıcı bir ifadesidir.

Adem Yavuz Elveren'in bu kapsamlı ve özenli çalışması, içinde bulunduğumuz sistemin özünü irdelerken, aynı zamanda ufuk açıcı alternatif yaklaşımın yetkin bir örneği olarak "barışın küreselleşmesi olasılığının artma umudu"na katkıda bulunuyor.

GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESEN

KAYNAKÇA

Baumol, W. J. ve Blinder, A. S. (2011), *Economics - Principles and Policy 2010 Update*, 11 baskı, USA: South-Western, Cengage Learning.

Brauer, J. ve Anderton, C. H. (2020), Conflict and Peace Economics: Retrospective and Prospective Reflections on Concepts, Theories, and Data, *Defence and Peace Economics*, 31(4), s. 443-465.

Caruso, R. (2017), "Peace Economics and Peaceful Economic Policies", *The Economics of Peace and Security Journal*, 12(2): 16-20.

Fontanel, J. (2019), The Military Budget, a Less and Less Significant Indicator of the Useful National Defense Effort. http://hal.univ-grenoble-alpes.fr/hal-02422300

Gruber, J. (2016), *Public Finance and Public Policy*, 5. baskı, USA: Worth Publishers

Günlük-Şenesen, G. (2005), *Türkiye'nin Üretim Yapısı: Girdi - Çıktı Modeli, Temel Bulgular*, TÜSIAD Büyüme Stratejileri Dizisi, No: 3. https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1934-tusiad-buyume-stratejileri-dizisi-no-3-turkiyenin-uretim-yapisi.

— (2007), "Accounting for Arms in Input-Output and National Income Accounts", Elsner, W. (Ed.), *Arms, War and Terrorism in the Global Economy Today*, Germany: LIT Verlag, s. 50-68.

— (2009), "Assessing the Role of Arms Production in the Economy: The Case of Turkey", Prinz, A., Steenge, A.E., Isegrei, N. (der.), *New Technologies, Networks and Governance Structures*, Germany: LIT Verlag, s. 31-52.

Leontief, W. ve Duchin, F. (1983), *Military Spending - Facts and Figures, Worldwide Implications and Future Outlook*, New York, Oxford: Oxford University Press.

Mankiw, N. G. (1998), *Principles of Economics*, USA: The Dryden Press.

8 https://www.euronews.com/2020/03/25/coronavirus-antonio-guterres-speaks-to-euronews-about-un-s-covid-19-response

Miller, R. E. ve Blair, P. D. (2009), *Input-Output Analysis: Foundations and Extensions*, 2. baskı, United Kingdom: Cambridge University Press.

Smith, R. (2009), *Military Economics The Interaction of Power and Money*, Great Britain: Palgrave Macmillan.

Stiglitz, J. E. (2000), *Economics of the Public Sector*, 3. baskı, New York/Londra: W.W. Norton and Company.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kapitalizmin itici gücü nedir, tüketim mi yoksa kâr mı? Eğer tüketimse, bir tabanca ya da tüfek, tıpkı kişisel güvenlik ya da "zevk" (örneğin avcılık) için kullanılan herhangi bir başka özel mal gibidir; oysa bir savaş uçağı ya da nükleer bir füze, ulusal güvenliği sağlayan bir kamu malıdır.[9] Eğer kapitalizmin itici gücü kârsa, o zaman silahları yine diğer özel mallar ve kamu malları gibi düşünebiliriz, ama bu kez hayati bir avantajla: Siyasi ve iktisadi hegemonyayı tahkim edebilmeleri veya hızla kullanıldıkları ya da bir kenara atıldıkları için sınırsız bir talep güvencesi sağlamaları ve dolayısıyla artı değerin soğurulmasına yardımcı olmaları nedeniyle sivil mallardan daha işlevsel olabilirler. Bu kitap, kapitalizmin itici gücünün kâr olduğunu ileri süren ikinci yaklaşımı benimsemektedir. Kitap, askerî harcamaların,[10] kapita-

9 Bir mal (örneğin savunma ya da barış), eğer bir kişinin tüketimi başka insanların tüketimini etkilemiyorsa (reabetin olmaması/*non-rivalry*) ve bir kez sunulduğunda, hiçbir birey başkalarını onun tüketiminden dışlayamıyorsa (dışlanamazlık/*non-excludability*) kamu malı olarak adlandırılır.

10 Askerî harcamaların genel olarak iki farklı tanımından söz edebiliriz. Görece daha dar bir tanımla askerî harcamalar "Milli Savunma Bakanlığı (ve bağlı

list ekonomiler için hayati önem taşıyan kâr oranları üzerindeki etkisini, savunma iktisadı ve Marksist iktisadın kesişim noktasında konumlanarak inceliyor.

Savunma iktisadı, iktisat biliminin çatışmaların ve askerî üretimin (örneğin askerî harcamaların) nedenlerini ve sonuçlarını inceleyen bir alt disiplinidir.[11] Militarizm terimiyse, toplumsal ve siyasi kökenleri olan daha geniş bir kavramdır.[12] Yüksek askerî harcamalara ek olarak, askerî iktidarın ve değerlerin toplum ve yönetim üzerindeki hâkimiyetini ifade eder. Bu değerler büyük bir orduyu ve/veya yüksek askerî harcamaları meşrulaştırmanın bir yolu olarak iç ve dış tehditlerin abartılmasını, saldırgan dış politikaların

---

Kuvvet Komutanlıkları), Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın gereksinimlerini karşılamak için yapılan personel, silah, diğer askerî teçhizat ve mühimmat harcamaları ile yakıt, yiyecek, giyecek vb. yatırım ve transfer harcamalarını kapsar" (Günlük-Şenesen, 2002a). Askerî harcamalar konusundaki en önemli kaynak olan Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) ise daha geniş bir tanım kullanmaktadır. SIPRI, yukarıdaki harcamalara ek olarak köy koruculari gibi paramiliter güçlerin ve askerî alanda faaliyet gösteren Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKE) ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu gibi kamu kuruluşlarının harcamalarını, diğer ülkelere yapılan askerî bağışları (örneğin KKTC'ye); barışı korumaya yönelik barış gücü harcamalarını ve askerî uzay harcamalarını da dikkate almaktadır (SIPRI, 2020; Yentürk, 2011). NATO 2001 yılına kadar Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın harcamalarını toplam askerî harcamalara katmaktayken 2002 yılından itibaren kapsam dışına çıkarmıştır (NATO, 2010; Yentürk, 2011).

11 Kitap boyunca, savunma iktisadı, savunma ve barış iktisadı ve askerî iktisat terimlerini birbirinin yerine geçecek şekilde kullandım. İngilizce literatürde askerî harcamalar (*military expenditure/spending*) ile savunma harcamaları (*defence/defense expenditure/spending*) genel olarak eşanlamda kullanılmaktadır. Askerî harcamalar, Milli Savunma Bakanlığı ve diğer ilgili kurumların özü itibariyle askerî ve diğer personele ödenen maaş, silah alımları, savunma sanayisindeki Ar-Ge harcamaları için kullanılan bütçesini ifade etmektedir. Ancak bu iki kavramın birbiri yerine kullanılmasına ilişkin temel bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir: "Toplumları daimi çatışmaya yönelten kapitalist dünya, savaşları meşru göstermek amacıyla silahlı kuvvetlerine 'savunma gücü', savaş harcamalarına 'savunma harcamaları' ve savaş araçları sanayisine de 'savunma sanayisi' adlarını vermektedir" (Önder, 2003: 66-67).

12 Bu terim aynı zamanda askerî diktatörlüklere ve sıkıyönetime de atıfta bulunur.

ve baskıcı iç güvenlik önlemlerinin benimsenmesini ve militarist sembol ve yöntemlerin kullanılmasını da içerir, ama bunlarla sınırlı değildir[13] (Smith, 2009, s. 28). Bu nedenle, ordunun toplumu etkilemesinin birçok yolu vardır ve askeriyenin neden ve sonuçlarının bütün yönleriyle anlaşılması çevresel, felsefi, psikolojik, sosyolojik ve feminist bakış açıları gerektirir. Bu kitap, iktisadi bir perspektiften yola çıkarak, mütevazı bir görevi yerine getirmek, yani askerî harcamaların iktisadi performans üzerindeki etkisini Marksist bir perspektiften incelemek üzere çeşitli nicel yöntemleri kullanmaktadır.

Askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin giderek genişleyen bir literatürün bulunmasına rağmen, askerî harcamaların kârlılık üzerindeki rolünü inceleyen pek az çalışma yapılmıştır. Bu nedenle, elinizdeki kitap askerî harcamaların kâr oranlarını nasıl etkilediğine ilişkin kapsamlı kanıtlar sunarak bu boşluğu doldurmayı ve böylece "nicel Marksizm"e katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Askerî harcamaların kısa bir tarihi

2017 yılında yapılan küresel askerî harcamalar 1,74 trilyon ya da yılda kişi başına 229 dolardı. Smith'in (2009) daha eski bir veriye atıfla belirttiği üzere, günde bir dolardan daha az gelirle geçinen yüz milyonlarca insanın bulunduğu düşünüldüğünde, bu trajik bir durumdur. Aslına bakılırsa, en yüksek askerî harcamaya sahip 10 ülke, yani ABD, Çin, Suudi Arabistan, Rusya, Birleşik Krallık, Hindistan, Fransa, Japonya, Almanya ve Güney Kore, toplam askerî harcamala-

13 Başkalarının yanı sıra, genel olarak ABD, özel olaraksa Trump yönetimi, "yeni çar" Putin ile Rusya ve Yeni-Osmanlıcılığı (yani imparatorluk nostaljisi) ile Erdoğan'ın Türkiyesi günümüz militarist devletleri örnekleri olarak görülebilir.

rın % 73'ünü gerçekleştirmektedir (SIPRI, 2018). Tablo 1.1, ABD'nin Dünya Askerî Harcamaları ve Silah Transferleri verilerine (*World Military Expenditures and Arms Transfers*) dayanan, 2015 yılında en fazla askerî harcama yapan ülkelere ilişkin kimi önemli istatistikler sunmaktadır.

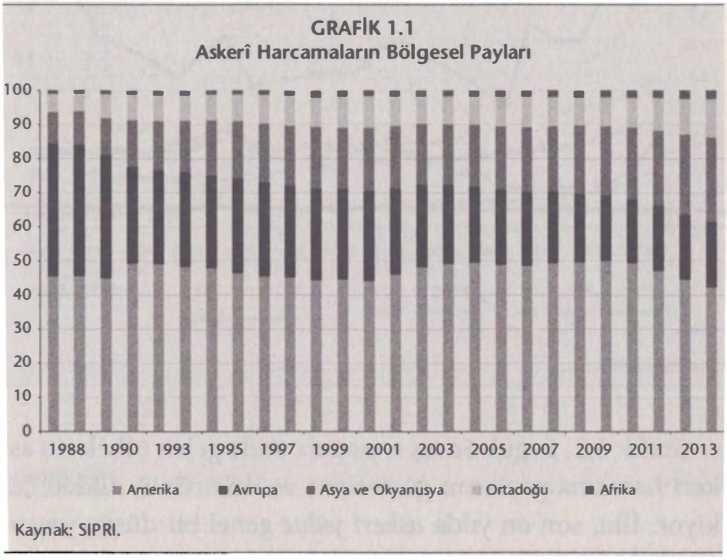
TABLO 1.1
2015 Yılında Askerî Harcamalar

	Askerî harcamalar (2015 $ milyar)	*Kişi başına askerî harcamalar (2015 $)*	*Silahlı kuvvetler (bin)*	*Askerî harcamalar/ Silahlı kuvvetler (milyon)*	*Askerî harcamalar/ GSYH (%)*	*Silahlı kuvvetler/ Nüfus (%)*
ABD	641	1.997	1.310	489	3,6	0,41
Çin Halk Cum.	215	156	1.920	112	1,9	0,14
Suudi Arabistan	85	3.040	260	325	13,1	0,94
Rusya	67	470	900	74	5,0	0,63
Birleşik Krallık	60	928	160	372	2,1	0,25
Hindistan	48	39	1.410	34	2,3	0,11
Fransa	44	653	210	207	1,8	0,31
Japonya	41	322	240	170	0,9	0,19
Almanya	40	492	180	221	1,2	0,22
G. Kore	36	719	660	55	2,6	1,3
Avustralya	26	1.132	60	430	1,9	0,25
Brezilya	25	123	350	71	1,4	0,17
İtalya	20	317	180	109	1,1	0,29
Kanada	19	533	75	249	1,2	0,21
İsrail	17	2.099	180	94	5,6	2,2
Türkiye	12	151	400	30	1,7	0,5
Pakistan	10	49	750	13	3,6	0,38
Meksika	8	63	270	29	0,7	0,22
Endonezya	8	30	400	19	0,9	0,15
Mısır	5	59	440	12	1,6	0,48

Kaynak: WMEAT.

Tablo 1.1, askerî harcamaların bazı önemli göstergelerini sunuyor. Suudi Arabistan, ABD, İsrail ve Avustralya örneklerinde kişi başına düşen yüksek askerî harcamalar dikkat çekicidir. Kişi başı askerî harcama, askerî harcamaların her bir kişiye düşen maliyetini göstermektedir. Askerî harcama-

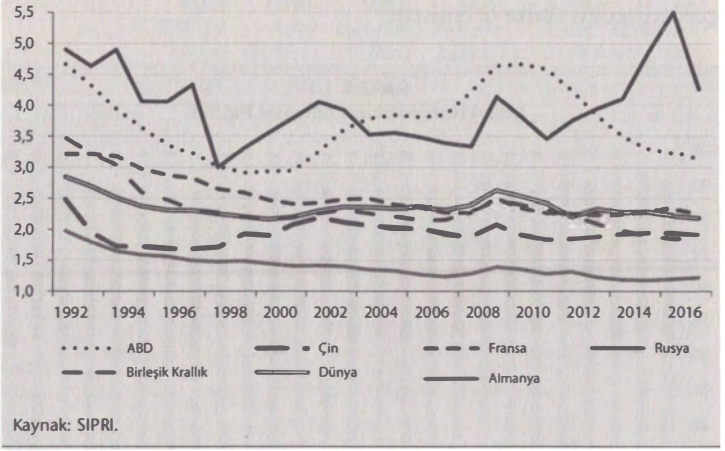
nın silahlı kuvvetlere oranı, askeriyenin sermaye yoğunluğunun kaba bir ölçüsü olarak görülebilir (Smith, 2009, s. 93). Silahlı kuvvetlerin nüfusa oranı, orduda görev yapan insanların yüzdesini göstermektedir. Askerî harcama ve *askerî yükün* (yani askerî harcamanın milli gelir içindeki payının) göstergelerini dikkatlice incelemek gerekir. Örneğin, her ne kadar Çin en fazla harcama yapan ikinci ülke olsa da, askerî harcamanın milli gelire oranı sadece % 1,9'dur ve bu, Suudi Arabistan, İsrail, Rusya, Pakistan, ABD, Güney Kore, Hindistan ve Birleşik Krallık gibi yüksek oranlara sahip pek çok ülkeden daha düşüktür.

Grafik 1.1, dünyada yapılan toplam askerî harcamaların bölgelere göre dağılımını gösteriyor. En yüksek harcama yapan bölge olan Amerika kıtasının payında (muazzam büyüklüğü düşünüldüğünde) hafif bir düşüş yaşanırken, Asya ve Okyanusya'da, Ortadoğu'da, Afrika'da dikkat çekici bir artış ve Avrupa'da bununla uyumlu önemli bir düşüş göz-

lenmektedir. Amerika kıtasının payı, 1988 ile 2014 yılları arasında % 45,5'ten % 42,3'e gerilemiştir. Aynı dönemde Afrika'da % 1,1'den % 2,5'e yaşanan artış, neredeyse 1,5 kattır. Benzer şekilde, Ortadoğu'daki artış % 5,3'ten % 11,2'ye iki kattan fazla, Asya'daki artış ise % 9,3'ten % 24,9'a yaklaşık üç kat olmuştur. Bu artışlar Avrupa'da % 38,9'dan % 19,1'e yaşanan kayda değer düşüşle örtüşmektedir.

GRAFİK 1.2
Askerî Harcamaların GSYH İçindeki Payı - Seçilmiş Ülkeler (%)

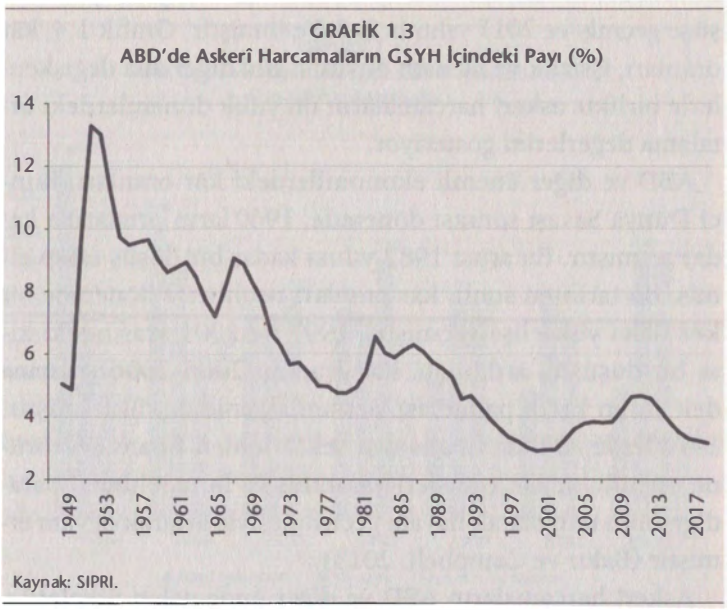

Kaynak: SIPRI.

Grafik 1.2, Soğuk Savaş sırasında önde gelen ülkelerin askerî harcama paylarını gösteriyor ve iki örüntü dikkat çekiyor. İlki, son on yılda *askerî yükte* genel bir düşüş yaşanmakla birlikte, Rusya'nın yüksek harcama oranını korumuş olmasıdır. İkinci olarak, ABD ve Rusya dışında, diğer önde gelen ülkelerin askerî harcamalarında istikrarlı bir düşüş yaşanmıştır. Süper güç çatışmasının sona ermesi, askerî harcamalarda başlangıçta bir düşüşe yol açmış olsa da, Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan çatışmalar devletler arası bir karakterden ziyade devlet içi bir karakter kazanmıştır, dola-

yısıyla askerî harcamaların düşme eğilimi bitmiştir (D'Agostino vd., 2016).

Tablo 1.1 ABD'nin 2015 yılındaki askerî harcamalarının 641 milyar dolar olduğunu göstermektedir ki bu, ikinci en yüksek harcamayı yapan Çin'in yaklaşık üç katıdır ve sonraki en fazla askerî harcama yapan dokuz ülkenin toplamından daha fazladır.[14] Grafik 1.3, 1949-2017 yılları arasında ABD'nin *askerî yükünü* göstermektedir.

Grafik 1.3, ABD'de askerî harcamaların 1953 yılında Kore Savaşı nedeniyle % 13'e kadar arttığını, bunu Vietnam Savaşı'na kadar istikrarlı bir düşüşün takip ettiğini ortaya koyuyor. Bunun ardından, askerî harcamalar 1979 yılında % 4,8'e

14 ABD en büyük 100 silah şirketinin 38'ine ev sahipliği yapmakta ve onu (çoğunluğu Birleşik Krallık ve Fransa'da olmak üzere) 27 şirket ile Avrupa, 10 şirket ile Rusya ve 7 şirket ile Güney Kore takip etmektedir (SIPRI, 2018).

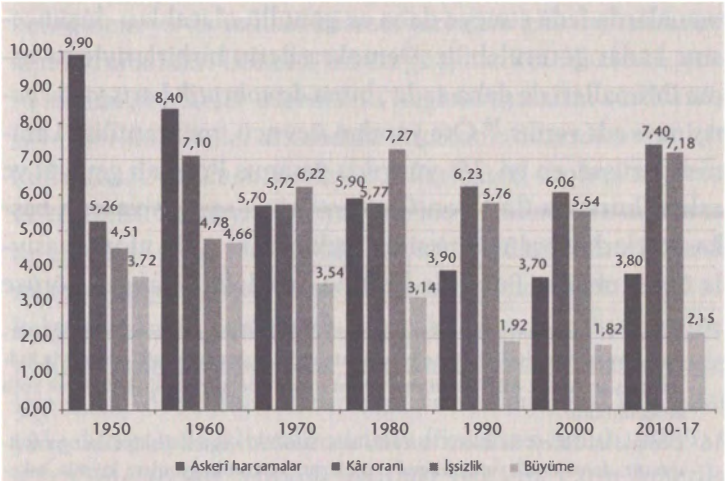
düşmüştür. 1980 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve Reagan'ın Başkan seçilmesi nedeniyle aşağı yönlü bu eğilimde bir kırılma yaşanmış ve askerî harcamalar 1986 yılında % 6,3 ile zirveye ulaşmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi askerî harcamaların milli gelir içindeki payında istikrarlı ve önemli bir düşüşe neden olmuştur. Bunu 2000'ler boyunca, 11 Eylül saldırılarının ve ardından terörizme karşı küresel savaşın tetiklediği istikrarlı bir artış izlemiştir. Günümüzde, askerî harcamalar 2010'lardan bu yana yine düşüşe geçmiş ve 2017 yılında % 3,1'e inmiştir. Grafik 1.4, kâr oranları, işsizlik ve iktisadi büyüme gibi diğer ana değişkenlerle birlikte askerî harcamaların on yıllık dönemlerdeki ortalama değerlerini gösteriyor.

ABD ve diğer önemli ekonomilerdeki kâr oranları, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1960'ların ortalarına kadar artmıştır. Bu artışı 1982 yılına kadar bir düşüş takip etmiş, bu tarihten sonra kâr oranları neoliberal dönemde bir kez daha yükselişe geçmiştir. 1997 ile 2001 arasındaki kısa bir düşüşün ardından, kâr oranları 2005-2006 yıllarına dek süren kredi patlaması sırasında yeniden yükselmiştir. 1970'lerde ABD'de finans dışı sektörlerden finans sektörüne önemli bir kâr transferi yaşanmış ve bu neoliberal paradigmanın tam olarak hayata geçirilmesiyle artarak devam etmiştir (Bakır ve Campbell, 2013).

Askerî harcamaların ABD ve diğer önde gelen ülkelerdeki iktisadi büyüme ve işsizlik üzerindeki etkilerini inceleyen geniş bir literatür bulunmaktadır. Askerî harcamaların işsizlik üzerinde belirgin bir pozitif etkisi olduğu gözlemlenmekle birlikte (Tang vd., 2009), iktisadi büyüme üzerindeki etkisi muallaktır. Literatürün bir bölümü, askerî harcamaların, kamusal ve özel yatırımlar ve eğitim gibi üretken harcamaları dışladığını belirterek, negatif bir etkide bulunduğunu belirlemektedir. Diğer bir bölümüyse pozitif bir etkisi oldu-

ğunu savunur. Bu görüşe göre, askerî harcamalar mali genişlemeye ve daha yüksek bir toplam talebe yol açar ve böylece tam kapasitenin altında olunması halinde istihdam ve üretimi artırır, diğer yandansa teknoloji-yoğun askerî üretim, sivil sektör üzerinde yayılma etkisi (*spill-over*) yaratabilir. Genel olarak, literatürde sunulan kanıtlar, kullanım derecesi, askerî harcamaların nasıl finanse edildiği ve askerî harcamaların yarattığı dışsallıklar gibi çeşitli faktörler nedeniyle kesin değildir (Dunne vd., 2005, s. 450-451).

GRAFİK 1.4
ABD'de Askerî Harcamaların GSYH İçindeki Payı
(on yıllık ortalamalar)

Kaynak: Yazar tarafından SIPRI ve Dünya Bankası verilerine göre hesaplanmıştır.

Askerî harcamaların stratejik ve iktisadi saikleri

Çatışmaya ilişkin üç ana iktisadi görüş bulunmaktadır (Smith, 2009). İlk olarak, materyalist görüşe göre, ülkeler arasındaki savaşlar ile yoksul ülkelerdeki iç savaşlar, pet-

rol, su ya da elmas gibi doğal kaynaklar için verilen mücadeleden kaynaklanır. İkincisi, liberal[15] görüş, serbest ticaret ve iktisadi bütünleşmenin ülkeleri askerî harcamalarını düşürmeye sevk edeceğini, bunun da sonuçta, çatışma sarmallarından kaçınıldıkça ve sosyal harcamalara daha fazla kaynak ayrıldıkça, barışı ve refahı güçlendireceğini ileri sürer. Öte yandan savaşlar, askerî harcamalardaki artış ve ticaretteki kesintilerden kaynaklanan vergi gelirlerindeki düşüş nedeniyle büyük bütçe açıklarına yol açar. Liberal yaklaşımın kökenleri, Immanuel Kant'ın, bireysel özgürlükleri ve hakları destekleyen etkin, demokratik temsile dayanan rejimler tarafından yönetilen yurttaşların, kendilerini askerî çatışmalarda feda etmeye daha az gönüllü olacakları düşüncesine kadar götürülebilir. Demokrasilerin birbirleriyle savaşma ihtimalleri de daha azdır; buna *demokratik barış* ya da *barış payı* adı verilir.[16] Öte yandan üçüncü, merkantilist-Leninist görüşse, en iyi, 19. yüzyılda yaşamış Prusyalı general ve askerî kuramcı Carl von Clausewitz'in "savaş siyasetin başka araçlarla sürdürülmesidir" şeklindeki ünlü aforizmasıyla özetlenebilir. Bununla birlikte ortodoks Marksist görüşe

15 Burada ve kitap boyunca (aksi belirtilmediği müddetçe), liberal sözcüğü serbest piyasa ve serbest ticarete inananlara atıfta bulunan klasik anlamıyla kullanılmıştır. Ancak ABD'de, liberal terimi sosyal liberalizmle ilişkili olarak Sol'a atıfta bulunur.

16 Demokrasi düzeyi ile askerî harcamalar arasındaki negatif ilişkiye dair geniş literatür, demokratik ya da liberal rejimlerin, otokratik rejimlere kıyasla, askeriyeye daha az kaynak ayırdıklarını göstermektedir (Töngür vd., 2015). Töngür ve Elveren (2015), 1922-2003 dönemi için 37 ülkeyi ele alarak, sosyal demokrat refah rejimleri ile askerî harcama arasında belirgin bir negatif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Aynı zamanda sosyal demokrat siyasi rejimlerin önemli oranda daha düşük askerî harcama yaptıklarını, oysa komünist ülkelerin, iç savaş yaşayan ulusların ve muhafazakâr demokrasilerin daha fazla askerî harcama yaptıklarını tespit etmişlerdir. 1963-2000 dönemi için 130 ülkeyi inceleyen bir çalışmada (Töngür vd., 2015) ise, sosyal demokrat siyasi rejimlerin askeriyeye daha az kaynak ayırma eğiliminde olduklarını bularak, demokrasi düzeyi ile askerî harcama arasındaki negatif ilişkiyi doğrulamış ve aynı zamanda daha yüksek gelir eşitsizliklerinin daha yüksek harcamayla ilişkili olduğunu da göstermiştir.

göre, savaş kapitalist sistemin, pazarlarını genişletmek zorunda olması nedeniyle, kendisini *korumak* için ürettiği bir üründür. Luxemburg'un da belirttiği gibi, ordunun sağladığı doğrudan zora dayalı güç ve militarizmin ideolojik etkisi, kapitalizmin tarihinde ilk birikimin kilit mekanizmaları olmuştur (Rowthorn, 1980). Savaş ek talep yaratır, ihtiyaç fazlası stokların eritilmesine yardımcı olur ve kâr oranlarının düşme eğilimini dengeler.

Askerî harcamaların arkasında pek çok stratejik ve iktisadi saik yatmaktadır. Kapitalist sistemlerde askerî harcamalara duyulan stratejik ihtiyacınsa üç veçhesi bulunmaktadır. Birincisi, kapitalist devletler, uluslararası kapitalist sistemi, komünizm ya da radikal İslâmcı terörizm gibi dış tehditlerden korumalıdır. İkincisi, askerî güç, merkez ülkelerin, çevre kapitalist ülkeler üzerindeki hegemonyalarını sürdürmesi ve merkez ülkeler arasındaki rekabetin düzenlenmesi için kullanılır. Üçüncüsü, devletler askerî gücü, toplumsal düzeni korumak amacıyla iç tehditlere karşı kullanır ve militarizmi teşvik ederler. Merkez ülkeler, silah tedarik ederek (ya da satarak), eğitim vererek ve danışman göndererek çevre ülkelerin ordularıyla organik bağlar kurar ve azgelişmiş ülkelerin ordularını, doğrudan yönetimde olmadıklarında bile, kapitalist ideolojinin korunması ve savunulması açısından yüksek düzeyde işlevselleştirirler (Smith ve Smith, 1983, s. 43). Örneğin Şili, Türkiye ve diğer pek çok Latin Amerika ülkesindeki askerî darbeler, neoliberal modele radikal geçişleri kolaylaştırmıştır.[17] Benzer şekilde, Arap sosyalisti ya da

17 Örneğin, Şili'nin Pinochet diktatörlüğü altında 1981 yılında sosyal güvenliği bütünüyle özelleştirmesi (geleneksel dağıtım modellerinin (PAYG) bireysel emeklilik sistemiyle değiştirmesi) sosyal güvenlik tarihinde yaşanmış en kökten dönüşümlerden biridir. Aynı zamanda belki de en ikiyüzlü olanıdır, çünkü Şili'nin ordu ve polis teşkilatı da dahil olmak üzere bütün silahlı kuvvetleri, aylıklarını eski dağıtım sistemine göre almaya devam etmiştir. Dahası Şili, Dünya Bankası'nın başını çektiği uluslararası örgütler tarafından, sistemin ilk gününden itibaren bir "mucize" olarak övülmüş ve diğer gelişmekte olan ülke-

İslâmcı ülkelerin zorla liberalleştirilmelerinin ardından, kamu varlıklarının mümkün olduğunca ucuza özelleştirilmesi, iç pazarların yabancı şirketlere açılması ve düşük fiyatlı metaların Batı pazarlarına ihraç edilmesi yoluyla neoliberal ajanda hayata geçirilmiştir (Galbraith, 2004, s. 299).

Dış ve iç tehditler askerî harcamaların en önemli belirleyicileri olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan, Soğuk Savaş sırasında hem ABD'de hem de SSCB'de askerî harcamaların temel belirleyicisi silahlanma yarışıydı. Silahlanma yarışında, yarışın her iki tarafı da daha fazla harcama yaptıkları halde, güvenliklerini arttırmayı başaramamaktadırlar.[18] Hindistan ile Pakistan, Yunanistan ile Türkiye, Kuzey Kore ile Güney Kore ve Çin ile Tayvan arasında da silahlanma yarışları yaşanmıştır. Bununla birlikte, iç ve dış tehditlerin olmadığı durumlarda bile, güçlü bir devletin genellikle güçlü bir orduya sahip olması gerektiği düşünüldüğünden, ülkeler statü gerekçesiyle yüksek askerî harcamalarda bulunmayı tercih edebilirler. Bu açıdan, askerî-sınai kompleks (ASK, *military-industrial complex*) kuramı, askerî harcamaları ve çatışmaları anlamak için kurumsal bir perspektif sunmaktadır. ABD Başkanı Eisenhower tarafından popülerleştirilen ASK kavramı, bürokrasi, silahlı kuvvetler ve büyük silah üreticisi şir-

ler için bir rol model olarak hararetle desteklenmiştir – ta ki 2000'lerin başlarında görüşlerini gözden geçirip aslında ortada bir "mucize" olmadığını kabul etmelerine ve biraz fazla hararetle savunduklarını itiraf etmelerine kadar (Holzmann, 2002; Elveren, 2008). Benzer şekilde 1980 askerî darbesi de günümüz Türkiye'sinin oluşumunda bir kırılma noktası olmuştur. Sivil toplumun sesini bastırarak ve ülkenin en büyük işçi sendikasını kapatarak, yükselmekte olan sola karşı İslâmi değerleri teşvik ederek neoliberal paradigmanın yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Üç yıl süren sert baskıların ardından, askerî rejim yerini aynı neoliberal modeli izlemek üzere sivil bir yönetime bırakmıştır. Bu dönüşüm Erdoğan'ın bugünkü otoriter İslâmî rejimine giden yolun taşlarını döşemiştir.

18 Silahlanma yarışları, sadece toplam satışlar (yani, toplam maliyet) açısından değil, aynı zamanda ileri teknoloji (yani birim maliyeti) açısından da rakip uluslar için maliyetleri arttırır, çünkü sadece silahların hacminde değil silah teknolojilerinde de bir yarış gerçekleşir. Tarihsel olarak yükselen birim maliyeti, silah sanayiinin ayrıksı bir karakteristiğidir (Hartley, 2017, s. 44).

ketlerden oluşan çıkar gruplarının koalisyonuna atıfta bulunur (ayrıntılı bir tartışma için bkz. İkinci Bölüm). Devlet içinde özerk bir yapıya sahip olan bu simbiyotik koalisyon, gerçek ya da algılanmış iç ve dış tehditleri kullanarak, "ulusal güvenlik" adına yüksek askerî harcamalar yapılmasını savunur ve bu doğrultuda lobi faaliyetleri yürütür. Aslında, ABD örneğinde olduğu üzere ordu içinde bile, kara, deniz ve hava kuvvetleri yeni silahlarla ilgili kendi gündemleri için bastırarak, daha fazla güç ve kaynak için rekabet etmektedir.

Askerî harcamaların iktisadi etkileri

Askerî harcamaların ekonomi üzerindeki etkisini incelemek için, neoklasik iktisatçılar, üretim imkânları eğrisi (ÜİE), fırsat maliyeti analizi ve maliyet-fayda analizini kullanırlar. Temel olarak, rasyonel bir aktör olan devlet, askerî harcamaların marjinal faydalarını ve marjinal maliyetlerini ölçerek, ulusal çıkarları azamileştirmeye çalışır.[19] Devlet bütçedeki farklı harcamaların arasında bir ödünleşme olduğunu düşünür ve askerî harcamaların faydası da genellikle güvenliğin artması olarak görülür. Askerî harcamaların fırsat maliyetiy-

19 Silah piyasalarının diğer piyasalardan, silah şirketlerinin yüksek kârlar elde etmesine izin veren farklı bir yapısı vardır. Sanayinin doğası gereği, piyasada duopoli ya da oligopoli oluşturan (ABD savaş uçağı piyasasında faaliyet sürdüren Boeing, Lockheed Martin ve Northrop Grumman gibi) az sayıda büyük şirket ya da tekeller (örneğin Fransa ve Birleşik Krallık'taki nükleer denizaltı tedarikçileri) bulunur (Hartley, 2017, s. 43). Bu nedenle, rekabetten yalıtılmış olan bu şirketler genel kâr oranlarından daha fazlasını elde ederler. Silah şirketleri fiyatlar üzerinde değil, daha çok ürünlerinin teknolojik düzeyleri üzerinde rekabet ederler. Bunlar Ar-Ge faaliyetleri hükümetler tarafından finanse edilen, Ar-Ge yoğunluklu şirketlerdir. Özel şirketler büyük silah projelerini üstlenmek istemezler, çünkü bunlar büyük maliyetlerin söz konusu olduğu yüksek-teknolojili projelerdir ve tek alıcıları da hükümetlerdir. Bununla birlikte, devlet ile özel silah şirketleri arasındaki böylesine "büyük" bir karşılıklı bağımlılık, silah piyasasındaki tek model değildir, çünkü önde gelen silah şirketleri, Fransa, İtalya, İspanya ve Hindistan'da olduğu gibi ya tamamen ya da kısmen devlete de ait olabilirler (Hartley, 2017, s. 42).

se, bu paranın sağlık ve eğitim gibi sosyal güvenliğe harcanması ya da daha yüksek özel tüketim sağlamak üzere vergilerin düşürülmesi için kullanılması halinde kazanılabilecek şeylerden oluşur. Dolayısıyla, ulusal savunma[20] (yani askerî harcamalar) bir rasyonel-seçim ortamında tam bir kamu malı olarak görüldüğü takdirde, sivil harcamalarla askerî harcamalar arasında açık bir ödünleşme bulunur. Neoklasik yaklaşımın iyi bilinen artı ve eksileri, bu bağlamda daha da belirginleşmektedir. Bu yaklaşım, ampirik çalışmaları desteklemek üzere geliştirilebilecek tutarlı kuramsal modellere izin verdiği için, araştırmacılara son derece çekici gelmektedir (Dunne, 2000). Bununla birlikte, arz-yönlü bu analiz, tarihselliği gözardı etmekte ve ordunun ve askerî çıkarların (yani askerî-sınai kompleksin, ASK) içsel rolünü görmezden gelmektedir. Başka bir deyişle, neoklasik yaklaşım, "fayda fonksiyonu" üzerinde ulusal bir uzlaşı olduğunu varsayar. Dahası, bu yaklaşım, marjinal güvenlik faydalarının ve bu "rasyonel aktörler" tarafından alınan kararların maliyetlerinin ölçülmesi açısından da gerçekçi değildir (Dunne, 2000). ASK içindeki, daha yüksek askerî harcama düzeylerinden yararlanan unsurların, askerî tehditlerin abartılmasında çıkarları vardır. Bunun aksine, çoğu kez geniş halk kitleleri bu tehditlerin farkında değildir ya da bu tür stratejik hesaplarla uğraşmaya istekli değillerdir (Smith, 2009, s. 88).

Askerî harcamaların iktisadi etkileriyle ilgili olarak iki ana görüş bulunmaktadır: Bir grup askerî harcamaların arttırılmasının talebi canlandıracağını ve iktisadi büyümeye yol

20 Smith (2009), ulusal savunmanın bir kamu malı olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürer. Caydırıcılık söz konusu olduğunda savunma bir kamu malıdır, çünkü askerî harcamalar düşmanlardan gelecek bir saldırıyı önler ve böylece kimseyi dışlamadan herkesi korur. Bununla birlikte bir saldırıya karşı koruması, kamu malının bu iki niteliğini karşılamaz. "Britanya Muharebesi sırasında hava sahasını savunan Spitfire avcı uçakları Londra'yı savunmuyorlardı, dolayısıyla savunma bütçesinden kaynaklanan faydalar, onu belirleyenlerin payına düşen özel faydalar" olabildiğinden "tüketimde rekabet vardı" (Smith, 2009, s. 37).

açacağını ileri sürerken, diğer grup sivil kaynakların dışlanması yoluyla iktisadi büyüme üzerinde uzun vadeli olumsuz etkileri olacağını vurgular. Keynesçi ve bazı Marksist savlar, askerî harcamaların ekonomideki rolü açısından birbiriyle örtüşür. Marksistler kapitalist üretim biçiminin iktisadi krizlere yatkın olduğunu çünkü üretimdeki artışın doğası gereği toplam talepten önde gittiğini, zira ilkinin, ikincisinin kaynağı olan ücretlerin baskılanmasına dayandığını vurgularlar. Başka bir deyişle, kapitalistleri artığı kâr olarak gerçekleştirmekten alıkoyan kronik bir toplam talep eksikliği söz konusudur. Kapitalist sistem içindeki rekabet, şirketleri üretimde makineleşmenin derecesini artırarak üretim maliyetlerini düşürmeye zorlar ve bu da emeğin üretkenliğini yükseltir. Bununla birlikte, emeğin yerini makinelerin alması, sermayenin organik bileşiminde bir artışa neden olur ve artı değerde bir yükseliş yaşanmaması halinde, bu kâr oranlarında bir düşüşe yol açabilir.

Bu çerçevede, Baran ve Sweezy (1966) askerî harcamalara ilişkin bir eksik tüketim kuramı önermişlerdir: Kapitalistler askerî harcama yoluyla, daha yüksek kâr oranları ve daha düşük rekabet düzeyleri elde edebilir ve bu sayede ekonomideki iktisadi artığı azaltabilirler. Bu perspektiften bakıldığında, müttefiklere yapılan askerî yardımlar da dahil olmak üzere askerî harcamalar, toplam talebi arttırarak ve artığı soğurarak savaş sonrası tekelci kapitalist sistemin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Diğer devlet harcamalarının aksine, askerî harcamalar, yönetici sınıfın herhangi bir fraksiyonunun çıkarlarına zarar vermeden ve ücretleri ya da sermayeyi arttırmadan artığı soğurduğu için yararlıdır.

Bu görüş, Keynes'in, toplam talebi idame ettirmek için, etkin bir devlete ihtiyaç bulunduğuna dair temel savı ile koşuttur. Dolayısıyla ileri sürülen sav, ABD'deki (ve Birleşik Krallık'taki) yüksek askerî harcamaların, sistemin ihtiyaç

duyduğu ek talebi sağladığı ve böylece ani düşüşleri engelleyerek, sürdürülebilir iktisadi büyümeyi mümkün kıldığıdır. Bu sav genellikle *askerî Keynesçilik* olarak adlandırılır. Marksist düşüncedeki eksik tüketim görüşü (Baran ve Sweezy, 1966; Kidron, 1970; Mandel, 1968) ve askerî Keynesçilik, genel olarak kapitalist sistemde askerî harcamaların rolünün anlaşılması açısından popüler yaklaşımlar haline gelmiştir. Ancak, bu görüş Smith'in (1977) ufuk açıcı çalışmasında, Marksist bir bakış açısından eleştirilmiştir. Smith, askerî harcamaların, aksi takdirde üretkenliği arttırabilecek yatırımları dışlayarak, aslında iktisadi büyümeyi zayıflattığını göstermiş ve böylece eksik tüketimci görüşe karşı çıkmıştır. 1960'larda askerî harcamalarda yaşanan yükselişi, iktisadi rolünden ziyade kapitalizmin idamesindeki stratejik rolü üzerinden açıklamanın daha makul olduğu sonucuna varmıştır. Ordu, ABD'de ülke içi emeği baskı altında tutmak ve kontrol etmek açısından önemli bir etkiye sahip olmasa da (Baran ve Sweezy, 1966, s. 179), gelişmekte olan ülkelerin birçoğu açısından kuşkusuz önemliydi. Askerî harcamalar, kapitalist sistemin kapitalist olmayan sistemlere doğru genişlemesinde ve kapitalist güçler arasındaki çatışmalarda oynadığı uluslararası rol sayesinde de ekonomiyi etkilemişti.

Marksist araştırmacılar, askerî harcamaların işlediği doğrudan iktisadi kanalı da ele almış ve bu kanalın farklı veçhelerini öne çıkarmışlardır. Örneğin, Engels silah üretiminin maliyetlerine dikkat çekmiş, Luxemburg ile Baran ve Sweezy ise askerî harcamaların toplam talep eksikliğinin telafi edilmesindeki rolünü vurgulamışlardır. Benzer şekilde, Kidron da askerî harcamaların, sabit sermayenin ucuzlatılması ve yayılma etkisi (*spin-off*) üzerinden sermayenin organik bileşimi üzerinde yarattığı sonuçlara odaklanarak, askerî harcamaların süreklileşmiş aşırı üretim tehdidini etki-

sizleştirdiğini savunmuştur.[21] Dolayısıyla, Marksist literatür askerî harcamalarla iktisadi büyüme ve kâr oranları arasında çeşitli bağlantılar bulunduğunu ileri sürer, ancak ampirik çalışmalar kesin sonuçlar vermemektedir.

Bu nedenle yukarıdaki tartışma bazı önemli sorular içermektedir: Askerî harcamalar iktisadi büyümeyi nasıl etkiler? Askerî harcamalar ile iktisadi büyüme arasındaki bağ konusunda iktisadi modellerin artıları ve eksileri nelerdir? Marksist düşünceye göre askerî harcamaların kapitalizmdeki rolü nedir? Daha spesifik olarak, askerî harcamalar, kapitalist ekonominin itici gücü olan (daha yüksek) kâr oranlarını nasıl etkiler? Bu etki ekonomilerin gelişmişlik düzeyleri ya da silah ticaretindeki rolleri açısından değişir mi? Örneğin, silah ihracının ödemeler dengesine katkıda bulunması ve istihdam yaratması nedeniyle, silah ihraç eden ülkelerin silah üretiminin olumlu etkilerinden faydalanmaları daha mı olasıdır? Elinizdeki kitap bu soruları yanıtlamaya çalışmaktadır.

Bu girişin ardından, "Askerî Keynesçilik ve Askerî-Sınai Kompleks" başlıklı İkinci Bölüm, ASK'nin kökenlerini ve gelişimini özgün bir yaklaşımla, John Kenneth Galbraith'in çalışmaları üzerinden tartışmaktadır. Üçüncü Bölüm, "Marksist Kuramlarda Askerî Harcamaların Kârlılık Üzerindeki Etkisi", kapitalizmin içsel çelişkilerinin yarattığı, eksik tüketim ya da aşırı üretim potansiyeline ve kâr oranlarının düşme eğilimine yol açan uzun vadeli iktisadi krizleri açıklayan Mark-

21 Silah sanayileri, askerî sektörde üretilen yüksek teknolojinin sivil sektöre yayılması sonucunda, yayılma etkisiyle ekonominin yararına olabilir. Bununla birlikte, askerî teknolojinin 1980'lere kadar sivil teknolojiye öncülük etmesine rağmen, 1990'lar itibarıyla sivil teknolojinin başta elektronik (örneğin bilişim teknolojisi ve cep telefonları) olmak üzere pek çok alanda askerî teknolojiyi geçtiğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Yani bu araştırmacılar, askerî sektörden sivil sektörlere bir yayılma etkisi olmadığını; bilakis teknoloji transferinin sivil sektörden askerî sektöre doğru gerçekleştiğini savunurlar (Dunne ve Skons, 2011).

sist kriz kuramlarını kısaca özetlemektedir. Daha sonra, askerî harcamalarla kâr oranları arasındaki doğrudan bağlantıları ortaya koymak için askerî harcamaların kapitalizmde oynadığı aslî rolü kısaca tartışmaktadır. "Askerî Harcamalar ile Kâr Oranları Bağıntısının Ekonometrik bir Analizi" başlığını taşıyan Dördüncü Bölüm, askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisine ilişkin, 1950-2014 dönemi için 31 önde gelen ülkeyi kapsayan ayrıntılı kanıtlar ortaya koymaktadır. Beşinci Bölüm, "Türkiye'de Askerî Harcamaların Ekonomiye Etkisi" Türkiye'ye odaklanıp, kapsamlı bir inceleme sunmaya çalışmaktadır. Son olarak, "Sonuç Yerine" bölümü ise çok kısa bir şekilde kitabın bulgularını tartışmaktadır. Ayrıca Dördüncü Bölüm'e ek olarak, "Askerî Harcamalar ve Kâr Bağıntısının Ekonometrik Bir Analizi: Ülke Örnekleri" başlıklı EK 1 alternatif kâr oranları ile aynı ülke grubu için zaman-serisi analizine dayanan kanıtlar sunmaktadır. "Askerî Harcamalar ve Ekonomik Büyüme Literatür Taraması" başlıklı EK 2, Beşinci Bölüm'deki tartışma bağlamında ek bilgi sunmaktadır. "Askerî Harcamalar - Büyüme Bağıntısına İlişkin İktisadi Modeller" başlıklı EK 3'te ise askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini açıklamaya çalışan ekonometrik modellerin genel bir değerlendirmesi sunulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERÎ KEYNESÇİLİK VE ASKERÎ-SINAİ KOMPLEKS

Giriş

Askerî harcamaları konjonktür karşıtı (*counter-cyclical*) bir iktisadi araç olarak kullanma politikası şeklinde tanımlayabileceğimiz askerî Keynesçilik, kuramsal bir gelişkinlikten yoksundur (Dunne, 2013). Yani, açık bir kurama dayanmaz; daha ziyade, askerî harcamalar basitçe hükümet harcamalarının bir bileşeni olarak görülür.

Uzun dönemli bir perspektiften, askerî harcamaların dinamikleri, askerî-sınai kompleks (ASK) kuramı vasıtasıyla açıklanır. Kapitalist sistemdeki askerî harcamaların büyük bir bölümünü üstlendiği için ABD'nin günümüz dünyasında oynadığı rolü anlamak çok önemlidir. Bu nedenle, aşağıda ASK ve askerî Keynesçiliğe dair kısa bir tartışma yürütmeye çalışıyorum.

Askerî-sınai kompleks kavramının kökenleri C. Wright Mills'in eserlerine (1956) gitse de, kavram ilk kez Başkan Dwight Eisenhower'ın 1961 yılında yaptığı ve yeni tür bir tehdidi tarif ettiği ünlü veda konuşmasıyla popüler olmuştur:

> [A]rtık ulusal savunmamızı acil durum doğaçlamalarıyla riske atamayız; muazzam büyüklükte, süreklileşmiş bir silah sanayii yaratmak zorunda bırakıldık. Buna doğrudan savunma müessesesinde çalışan üç buçuk milyon erkek ve kadın eklendi. Yıllık olarak askerî güvenliğimize, bütün Birleşik Devletler şirketlerinin net gelirlerinden daha fazlasını harcıyoruz. *Muazzam bir askerî müessese ile geniş bir silah sanayiinin bu bileşimi, Amerikan deneyiminde bir yeniliktir...* [B]unun yarattığı ağır sonuçları kavramak zorundayız. Sarf ettiğimiz emek, kaynaklarımız, geçimimiz, yani toplumumuzun bizatihi yapısı söz konusu. *Askerî sınai kompleksin* hükümet kurullarında ister arzu edilmiş olsun ister edilmemiş, kabul edilemez bir nüfuz kazanmasına karşı önlem almalıyız. Yanlış bir gücün yıkıcı bir biçimde yükselme potansiyeli mevcuttur ve mevcut olmaya devam edecektir. Bu bileşimin ağırlığının özgürlüklerimizi ve demokratik süreçlerimizi tehlikeye atmasına asla izin vermemeliyiz. Sadece uyanık ve bilgili bir yurttaşlık, devasa sınai ve askerî savunma makinesi ile barışçıl yöntem ve amaçlarımız arasında gereken uyumun sağlanmasına zorlayabilir ki böylece güvenliğimiz ve özgürlüğümüz bir arada serpilebilsin.
>
> – Eisenhower, 1961, vurgu eklenmiştir

Bu konuşma, ASK'nin kesin bir tanımını sunmuyordu; liberal okuldan yazarlar arasında ASK'nin nasıl işlediğine dair ortak bir anlayış da gelişmemişti.[22] John Kenneth Galbraith'e göre, ASK (ya da onun adlandırmasıyla *askerî iktidar*) askerî hizmetler ile bu hizmetlerin sınai tedarikçileri arasın-

22 Bu konuşma, insanların Soğuk Savaş'ın zirvesinde Marksist olmakla ya da komünizme yumuşak davranmakla yaftalanmaktan korkmadan Eisenhower'ın görüşlerine katılmalarını mümkün kılarak muazzam bir etki yaratmıştır. Galbraith bu duruma atıfta bulunarak, "bunun ardından yıllar boyunca askerî iktidar [yani ASK] sorunundan söz eden (ben de dahil) herkes, ilk önce Başkan Eisenhower'dan alıntı yaparak ihtiyatlı bir tedbir aldı" diye yazmıştır (Galbraith, 1969a, s. 37).

da var olan, savunma harcamalarını arttırarak bürokratik ihtiyaçları ulusal ihtiyaçların önüne koyan simbiyotik bir koalisyondu (Galbraith, 1967a, 1969a). Ya da daha uzun ve daha açık bir söylemle askerî-sınai kompleks,

> Askerî ürünler üreten şirketlerden, kıdemli subaylardan ve federal hükümetin yürütme ve yargı kollarının üyelerinden oluşan gayr-i resmî olarak tanımlanmış gevşek bir topluluk [idi]. Bunların tümü askerî ürün ağının piyasa ilişkileri tarafından sınırlanmıştı ve Birleşik Devletler'in silahlı kuvvetlerinin ve Amerikan siyasetinde oynadıkları rolün sürdürülmesi ve güçlendirilmesinin önemine dair ortak bir ideolojiye sahiptirler.
>
> – Melman, 1970, s. 10

Başka bir deyişle, ASK, devlet ve sanayi içindeki yerleşik çıkarların bir koalisyonuydu ve kamunun çıkarlarıyla örtüşmediği durumlarda bile, "ulusal güvenlik" adına bu simbiyotik koalisyonun çıkarlarını savunuyordu. Bu açıdan ASK kendisini devlet içinde özerk bir yapı olarak kurmuştu ve askerî harcamaların arttırılması için algılanan ya da gerçek tehditlerle meşrulaştırdığı, süreklileşmiş bir baskı uyguluyordu.

Büyük Bunalım'ın ve İkinci Dünya Savaşı'nın ikili krizi sırasında ortaya çıkan ASK, genişlemiş siyasi iktidardan, silah üreticilerinden ve güçlenmiş devlet otoritesinden oluşan muazzam bir ağ haline gelmişti. Sırasıyla istihdam, yüksek kârlar, geniş bütçeler ve oy için sendikaların, sanayinin, ordunun ve siyasetçilerin çıkarlarına hizmet eden güçlü ve geniş bir ağdı (Duncan ve Coyne, 2013). Bu açıdan, askerî harcamalardan sadece silah sanayiindeki dev şirketler değil, belirli bir ölçüde onların taşeronları ve onları destekleyen askerî olmayan şirketler de yararlanıyordu.

Örneğin, Roosevelt'in Sivil Muhâfaza Birlikleri (*Civilian Conservation Corps-CCC*) programı, ülkenin ormanlarının ıs-

lah edilmesi için 18 ile 25 yaş arasındaki erkeklere iş olanağı sağlamıştı. Bu alanda çalışan kişiler ordu tarafından idare edilen, hükümetin inşa ettiği kamplarda yaşıyorlardı. Bu ordu için muazzam bir bütçeyi güvence altına alıyor ve kayda değer bir siyasi güce sahip eski rütbeli askerler tarafından destekleniyordu. Programın genişlemesi ve arkasındaki büyük siyasi destek, iki savaş arası dönemde boyutunun küçültülmesini imkânsız hale getirmişti (*a.g.e.*, s. 225). Böylece CCC hem ordunun hem de sendikaların onayını ve desteğini almıştı. Programın sendikalı olmayan emeği, sendikalı işçilerin yerini almak üzere eğitmenin bir yolu olduğuna dair yaygın korkuyu yatıştırmak için, Roosevelt önde gelen sendikalardan birinin başkan yardımcısını programın direktörlüğüne getirerek, emeğin de desteğini kazanmıştı (*a.g.e.*, s. 227).

Franklin D. Roosevelt'in geniş sivil Yeni Düzen/Yeni Antlaşma (*New Deal*) programlarının –İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş ekonomisinin işleri canlandırmış ve tam istihdam yaratmış olmasının aksine– arzu edilen sonuçlara ulaşmakta başarısız olduğu algısı şu ideolojik uzlaşıya yol açmıştı (Baran ve Sweezy, 1966; Melman, 1985): Askerî harcamalar sadece "siyasi bir amaca ulaşmak (İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmak) için geçici dönemsel bir iktisadi çaba" olarak değil, "ekonomi üzerinde hükümet denetiminin bir aracı" olarak kullanılabilirdi (Melman, 1985, s. 16). Kuramsal bir düzeyde, çağın iktisadi başarısı, "Keyneçilik ve Marksizmin birlikte örülmüş ipleri" ile açıklanıyordu; bu sayede devlet, ölçüsüz askerî harcamalar yoluyla, aksi takdirde *saf piyasa sistemi* içinde erişilmesi imkânsız, arzu edilen toplam talebi üretiyor ve böylece bir "devlet kapitalizmi" yaratıyordu. Dolayısıyla, 1950'lere gelindiğinde, savaş ekonomisinin sadece sürdürülebilir olmakla kalmadığı, aynı zamanda iktisadi büyüme açısından vazgeçilmez de olduğu konusunda geniş bir siyasi uzlaşı ortaya çıkmıştı. Melman bu uzlaşıyı öz bir şekil-

de tarif eder: Sağda, *U.S. News and World Report* (1950) "iş dünyasının savaş bir tehdit olmayı sürdürdüğü, her alarmın harcamaları, savunma için ülke içinde borçlanmayı, ülke dışındaysa gönderilen yardımları arttırdığı sürece kötüye gitmeyeceğini; Soğuk Savaş'ın ağır bir bunalım karşısında neredeyse bir güvence olduğunu" belirmişti. Liberal merkezde, Başkan Kennedy ile Başkan Johnson'un danışmanlarından biri "silah sanayiinin bütün bir ekonomi için bir tür otomatik istikrarlaştırıcı sağladığını" söylemişti. Solda ise, örneğin Herbert Gintis (1970), "askerî-sınai kompleksin, uzun süreli iktisadi durgunluk heyulasını ortadan kaldırdığını" ileri sürmüştü (alıntılayan Melman, 1986, s. 72).

Soğuk Savaş döneminde, ASK, askerî seferberliği sürekli kılmak için Sovyetler Birliği "tehdidini" vurgulamakta hiç zaman kaybetmedi. Eisenhower yönetimi sırasında, kimileri askerî Keynesçilikten vazgeçmeyi savunmuş olsa da, askerî harcamaların bileşimi, sübvanse edilmiş özel sektör yatırımlarının hacmini arttıracak şekilde değişti (Cypher, 2015, s. 461). Askerî Keynesçilik Kennedy ve Johnson yönetimlerinde altın çağını yaşadı. Carter, seçim kampanyasında askerî harcamaları azaltmayı vaat ettiyse de, onun döneminde İran'daki devrim ve Sovyetler'in 1979 yılında Afganistan'a yönelik harekâtı nedeniyle askerî Keynesçilik yükseldi.

ASK kuramının pek çok veçhesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da varlığını sürdürdü (Dunne ve Sköns, 2011). Önde gelen silah ve diğer askerî teçhizat tedarikçileri piyasaya hâkim olmayı ve hükümetlerin izlediği politikaları büyük oranda etkilemeyi sürdürdüler. Yeni şirketler silah üretiminin merkezî alanlarında mevcut şirketlerin yerine geçmeyi başaramazken, üstleniciler bunun karşılığında, askerî sanayinin uluslararasılaşmasına rağmen ülke içinde devlet desteğine bağımlı kaldılar (Dunne ve Sköns, 2011). Bu dönemde, ABD'nin temel güvenlik kaygısı, komünizm-

den küresel terörizme doğru kaydı. Bu sırada ABD'nin süper yüksek teknolojili silahlara büyük yatırımlar yaparak, imhaya yönelik "sert güç" görevini üstlendiği, istikrar sağlama ve barışı koruma gibi "yumuşak güç" işlerini müttefiklerine bıraktığı uluslararası askerî iş bölümü sürdürüldü. Tıpkı –ASK'nin askerî seferberliği sürdürmek için Sovyet "tehdidini" vurguladığı– savaş sonrası dönemde yaşanan kayma gibi, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte, ASK, odağını "teröre karşı savaş"a kaydırdı ve böylece, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından danışmanlardan, terörle mücadele uzmanlarından ve alimlerden oluşan bir "terörizm sanayii" ortaya çıktı (Mueller, 2006'dan alıntılayan Duncan ve Coyne, 2013, s. 234). 2001 yılında İç Güvenlik Bakanlığı'nın (*Office of Homeland Security*) kurulmasının, ASK'nin askerî harcamaların arttırılması için yeni devlet aygıtlarını gündeme getirmesi açısından, 1950'lerde NASA'nın kurulmasına benzer bir etkisi oldu (Cypher, 2016). Bir yıl sonra, ulusal güvenlik stratejisinin bir parçası olarak tek taraflılığı ve *önleyici savaşa* başvurulmasını içeren Bush Doktrini'nin ilanı, ASK'nin alanını daha da genişletti.

Askerî Keynesçilik ve etkisi

Askerî harcamaların iktisadi etkilerine ilişkin iki ana görüş bulunmaktadır. Askerî Keynesçilik olarak bilinen birinci görüşe göre, askerî harcamalar toplam talebi arttırarak pozitif bir etkide bulunur. Diğer görüş ise, askerî harcamaların kamusal ve özel yatırımları dışlayarak nihayetinde ekonominin üretken kapasitesini düşürmesi nedeniyle negatif bir etkisi olduğunu savunur.

Askerî harcamaların pozitif etkisine ilişkin olarak, Marksist kuramlar, askerî harcama kararlarının nasıl alındığını ve bu kararların iktisadi etkilerini ortaya koyarlar. Marksist gö-

rüşe göre, ASK'nin işleyişi ve şirketlerin kâr arayışları, kapitalist sistemin hareket yasaları ve kapitalist sınıfın çıkarları tarafından belirlenir (Smith, 1977). Bu açıdan Marksist düşünce içinde birbirine benzeyen iki görüş vardır.

Baran ve Sweezy'nin (1966) eksik tüketim görüşüne göre, askerî harcamalar, ekonominin üretken kapasitesini arttıran diğer kamu harcaması türlerinin aksine, ekonomideki artığı soğurarak krizin gerçekleşmesini engeller. Diğer benzer görüş ise, askerî harcamaların ekonominin aşırı ısınmasını engellediğini ileri süren Michael Kidron'ın sürekli silahlanma ekonomisi yaklaşımıdır (Kidron, 1970).

Bu iki Marksist kuram, askerî harcamaların sivil kamu harcamalarından daha iyi sonuç vermesinin beş nedeni olduğunu ileri sürer (Baran ve Sweezy, 1966; Reich, 1972). Birincisi, askerî harcamalar devlet tarafından kolaylıkla manipüle edilir. İkincisi, silahlar ya hızlı bir şekilde kullanılır ya da eskir ve bu da sonsuz bir talep yaratır. Üçüncüsü, yüksek askerî harcamalar, Soğuk Savaş ve yaygın ayaklanmalar sayesinde güçlü ideolojik argümanlarla desteklenir. Dördüncüsü, ABD'nin askerî gücü, Amerikan siyasi ve iktisadi hegemonyasının güçlenmesine yardımcı olur. Beşincisi, refah devleti harcamaları tercih edilmez, çünkü bunlar sivil devlet sektörünü genişletir, geliri yeniden dağıtır ve emek piyasası düzenlemelerini emek lehine dönüştürür, ki bunların tümü özel sektörün kâr marjlarını düşürür.

Joan Robinson da askerî harcamaların bu elverişliliğini vurgulamıştır:[23]

> İşsizlik ve düşük kârlar söz konusu olduğunda, hükümet bir şeylere harcama yapmak zorundadır [Y]irmi beş yıl boyunca ciddi resesyonlar bu politika izlenerek önlenmiş-

23 Joan Robinson'a göre askerî Keynesçilik, "bayağı Keynesçiliğin" en kötü versiyonuydu.

> tir. Bir hükümet için en elverişli şey, silah harcamalarını arttırmaktır. ... Müteakip [ABD] başkanlarını, bütçe açıklarının bir zararı olmadığı konusunda ikna eden ve askerî-sınai kompleksin bundan faydalanmasını sağlayan Keynesçi adı verilen kişiler olmuştur.
>
> – Robinson, 1972, s. 6-7'den alıntılayan Cypher, 2015, s. 457

Bu nedenle, örneğin James Tobin, Eisenhower yönetimini, askerî harcamaların ulusal güvenliği güçlendirmek ve ekonomiyi canlandırmakta oynadığı ikili rolü kabul etmemekle ağır bir şekilde eleştirmiştir (Tobin, 1958'den alıntılayan Gold, 2005).

Genel olarak bakıldığında, bu Marksist yaklaşımlar (elbette Robinson'u ve Tobin'i kastetmiyorum), askerî harcamalar israf anlamına geldiğinden, bu verimsizliğin fazlayı soğurarak yüksek kâr oranlarını koruduğunu ve böylece kapitalist sisteme içkin olan iktisadi krizleri bertaraf ettiği düşüncesindedirler (daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Üçüncü Bölüm).

Bunun aksine Seymour Melman'ın[24] başını çektiği liberal okul (ayrıca bkz. Kaldor, 1981; Dumas, 1986), askerî harcamaların etkisinin negatif olduğunu, çünkü üretken sivil yatırımları dışlayarak, iktisadi verimsizliğe yol açtığını ileri sürer (Melman, 1970, 1985; Rosen, 1973; Kaldor, 1981; Du-

24 Hem Cypher hem de Gold, liberal okulun temel görüşlerine karşı çıkarlar. İlk olarak, dışlama argümanının geçerli olmadığını; ikincisi, askerî ve sivil Ar-Ge arasında uzun süreli bir ödünleşme bulunmadığını; üçüncüsü sivil sektörde askeriyenin aşırı personel çekmesinden kaynaklanan bilim adamı ve mühendis yetersizliği yaşandığına ilişkin kanıt gösterilemeyeceğini; dördüncüsü, "askerî üstlenicilerin "maliyeti-azamileştirme" pratiklerinin sivil ekonominin üretim alanlarına yayılmış olduğu" düşüncesinin akla yatkın olmadığını ve son olarak, diğer gelişmiş ülkelerin ABD'deki yüksek askerî harcamalar nedeniyle 1960'ların sonlarından bu yana ABD'den daha iyi performans sergilediklerini gösteren herhangi bir kanıt bulunmadığını ileri sürerler (Cypher, 1985; Adams ve Gold, 1987; Gold, 1990'dan alıntılayan Cypher, 2015, s. 465).

mas, 1986). Askerî harcama kararlarının nasıl alındığına dair liberal görüşlere ilişkin olarak Smith (1977), "kararların ulusal bir çıkar üzerindeki uzlaşının değil, çeşitli özel çıkarlar arasındaki pazarlık ve tavizlerin sonucunda alındığı"nı ileri sürer. Çeşitli çıkarlar eşitsiz bir güce ve bilgiye sahip olduğundan, alınan kararlar, askerî harcamalarda en fazla çıkarı olan grupların, yani askerî-sınai kompleksin lehine olma eğilimindedir" (s. 64). Bu nedenle, liberal okul, analizini "sınıftan azade ulusal çıkarlar"a dayandırdığından, sertlik yanlısı bir gündeme sahip siyasetçilerin uzaklaştırılmasının ve doğru maliye ve para politikalarının uygulanmasının, sivil üretimin askerî üretim karşısında desteklenmesi için yeterli olacağı sonucuna varır (Smith, 1977; Georgiou, 1983).

Ancak, liberal okul, militarizmi akıl ve ahlâk dışı olarak görmesine rağmen, naif bir şekilde "Ar-Ge çalışmalarının yakından denetlenmesinin" ve "kamuya daha fazla hesap verme mecburiyetinin" militarizmle başa çıkmak için yeterli olduğunu savunur (Georgiou, 1983). Melman dışında, liberal okul genel olarak, askerî harcamaların ekonomide oynadığı rolü göz ardı etme eğilimindedir.

Seymour Melman, ASK'nin iktisadi etkisi konusunda son derece üretken bir yazardı. Onun askerî harcamalara getirdiği eleştiri, ASK'nin ya da Veblenci bir çerçevede tarif ettiği şekliyle "Pentagon Kapitalizmi"nin yırtıcı davranışlarını ifade eder.[25] *The Permanent War Economy* (*Sürekli Savaş Eko-*

25 Cypher (1987) askerî harcamaların, Thorstein Veblen'in "bakaya sahiplik" kavramına benzer bir şekilde, "Tekelci Devlet Kapitalizmi olarak bilinen analitik inşa bağlamında daha iyi anlaşılabileceğini" savunur (s. 34). Veblen, sermaye birikiminin yeni kurumsallaşma biçiminin iki ana kapitalist grubu içerdiğini savunur. Çoğunluk tamamen bir rantiye sınıf, bir bakaya sahip haline gelirken, küçük bir grupsa bütün kapitalist sınıfın çıkarlarını savunmak üzere hem iktisadi hem de siyasi açıdan bir tür icra komitesi olarak hareket eder. Veblen (1898) insan içgüdülerinin birbirinden bütünüyle farklı iki gruba ayrılabileceğini ileri sürmüştür: "işçilik" ve "yırtıcılık" Veblen'in "ebeveynlik içgüdüsü" ya da "aylak merakın içgüdüsü" olarak tarif ettiği ilki, insanları yararlı işler yapmaya sevk ederken, ikincisi çatışmaya ve sömürüye sevk eder. Be-

nomisi) isimli kitabının önsözünde açık bir şekilde belirttiği gibi, "her ülkenin iktisadi büyümesinin temeli olan sınai üretkenlik, askerî ekonominin dur durak bilmeyen yırtıcı etkileri ile aşınmaya uğrar" (Melman, 1985, s. 7). Bununla birlikte, buradaki temel ayrım, Veblen'e göre, devlet "çıkarların yardımcı bir faili" iken, Melman'ın tükenme (*depletion*) tezinde, "mutlak surette özerk bir fail" olmasıdır (Cypher, 1987, s. 36).

Melman'ın eleştirileri, gelişkin bir kurama değil, askerî harcamaların emek verimliliği, ödemeler dengesi ve enflasyon gibi çeşitli makroekonomik göstergeleri olumsuz etkilediğini gösteren ampirik ilişkiye dayanır. Liberal okulun genel yaklaşımı, devletin çoğunlukla askerî harcamaları finanse etmek için bütçe açığı verdiğini, bunun da faiz oranlarını arttırdığını ileri sürer. Yüksek faiz oranları yatırımı caydırdığından, askerî harcamalardaki artış yatırımları dışlar (Cypher, 2015).

Daha spesifik olarak, askerî harcamalar, entelektüel, mali ve maddi kaynakları, ekonominin uzun vadeli üretken kapasitesini arttırmak ve iktisadi büyümeyi canlandırmak için etkin bir şekilde kullanılabilecekleri sivil sanayilerden uzaklaştırarak israf eder (Melman, 1965). ASK içinde, savunma

---

şerî gelişme ilkel ve sadece zayıf bir üretkenliğe sahip kaldığı sürece, çalışmak hayatta kalmak için vazgeçilmezdir, bu yüzden toplumsal ilişkiler işçilik tarafından belirlenir. Öte yandan toplumsal gelişme daha gelişkin yöntem ve bilgiler ürettiğinde, yırtıcılık hâkim hale gelir ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasını sağlar. Özel mülkiyet ve yırtıcılık içgüdüsü "işçiliğin kuvvetleri ile sömürünün yırtıcı kuvvetlerinin bir mücadele içinde kilitlendiği", yırtıcı ve sınıflar tarafından belirlenen bir toplum yaratmıştır (Hunt, 2002, s. 328). Bu mücadele, ticaret ile sanayi ya da satıcılıkla işçilik arasındaki çatışmadır. İlki yırtıcı içgüdüyü, ikincisi ise işçilik içgüdüsünü içerir. Bu nedenle, kapitalist üretimin gelişmesi sayesinde, *bakaya sahiplik* üretim süreçlerinin denetimini "'verimlilik mühendislerinden' oluşan profesyonel bir sınıfa" bırakmıştır (Veblen, 1914; Hunt, 2002). Bununla birlikte, bu idari sınıfı harekete geçiren saik, genel olarak topluluğun çıkarlarına hizmet etmekten ziyade kârdır. Yani, ticaretin sanayi üzerindeki denetimi, Veblen'in deyişiyle ticaretin "sabote edilmesine" yol açmıştır (Hunt, 2002, s. 330).

bakanlığı, ekonomiyi devlet kapitalizminin ordu-temelli bir versiyonuna dönüştürerek (Melman, 1974), fiilen planlama bakanlığı gibi hareket eder (Melman, 1970).

Melman, *Our Depleted Society* (1965) (*Tükenmiş Toplumumuz*) isimli çalışmasında, teknik araştırmacıların üçte ikisinden fazlasının askerî sektör için çalıştıklarını, bunun vasıflı nüfusun büyük bir bölümünü "hortumladığını" vurgulayarak, *tükenme* sürecini sivil kaynakların askerî sektörde yoğunlaşması çerçevesinde açıklar (s. 7). Böylece, askerî gücün maliyeti "sanayi, sivil teknoloji, yönetim, eğitim, sağlık hizmetleri ve yaşam kalitesi alanlarında epey ilerlemiş bir süreç olan, Amerikan toplumunun tükenmesi"dir (s. 7). Melman, kaynakların askerî sektörde ölçüsüz kullanımının sonucu olan iktisadi büyümeyi "parazit büyüme" diyerek eleştirir, çünkü askerî üretim "doğası gereği, ne ekonomik sağlığa katkıda bulunur ne de üretimi arttırır" (s. 7). Melman, İkinci Dünya Savaşı'na dayanan, ABD'nin hem *silah* hem de *tereyağı* üretebileceği inancının artık geçerli olmadığı, çünkü askerî üretimin bilimsel ve maddi kaynakları aşırı kullandığını ve şirket kültürünü Pentagon'un ihtiyaçlarına göre şekillendirdiğini, bunu da ülkenin sivil ihtiyaçları karşılamasını engellediğini ileri sürer.

Malman, *Pentagon Capitalism* (*Pentagon Kapitalizmi*, 1970) isimli çalışmasındaysa, Savunma Bakanlığı tarafından, askerî gücü ve iktisadi verimliliği arttırmak için geliştirilen *devlet-yönetimi*ni (*state-management*) tarif eder. Pentagon temelli bu sistemin, federal hükümeti, ülkenin kaynaklarının kayda değer bir bölümünü kontrol eden, devlet kapitalizminin askerî bir biçimini yaratan dev bir işletmeye dönüştürdüğünü savunur. Bu "karşı-devlet" (*para-state*) ABD tarihinde ilk kez hem iktisadi hem de siyasi karar alma gücüne kavuştuğu için, hem ülke içinde hem de küresel olarak askerî-sınai bir imparatorluk kurması mümkün hale gel-

miştir (s. 5). Melman'ın haklı olarak bu yeni yönetim biçiminin ortaya çıkmasının hayati bir sonucunun altını çizmesi önemlidir: ABD'nin "savaş icra etme yeteneğini güçlendirmiş" bu da sonuçta "askerî güce dayanan 'çözümlere' başvurma ihtimalini arttırmıştır" (s. 6). Kısacası, yeni yönetim sistemi kendi varlık nedenini sağlamlaştırır. Melman 1965 ile 1969 yılları arasında yaşanan gelişmelerin, *Our Depleted Society* isimli çalışmasında ortaya koyduğu, genç, yüksek vasıflı emeğin ve kaynakların askerî sektörde yoğunlaşmasının, üretken sivil sektöre zarar verdiği tezini güçlendirdiğini savunur. Melman, ASK'yi, devlet kapitalizminin bu askerî biçiminin nasıl bireysel özgürlükleri ve verimliliği azalttığını göstermek üzere *The Permanent War Economy* (*Sürekli Savaş Ekonomisi*) isimli çalışmasında da tartışmaya açmıştır. Daha sonra askerî üretimin iktisadi bir katkısının olmadığı, bunun yerine üretken kaynakları ve çıktılarını israf ederek, ABD ekonomisinin rekabetçiliğini azalttığı görüşünü daha da güçlü bir şekilde dile getirmiştir.

Askerî harcamalar - iktisadi büyüme bağıntısı: Kısa bir literatür incelemesi

Askerî harcamalar - iktisadi büyüme bağıntısına ilişkin ampirik literatürde üç grup bulunmaktadır. Bunlardan ilki askerî harcamaların, yanlış kaynak tahsisi nedeniyle iktisadi büyümeye ket vurduğunu ileri sürer. Farklı harcama biçimleri arasında bir ödünleşme vardır, bu nedenle üretken olmayan harcama kategorisinde değerlendirilen askerî harcamalar, kamu yatırımları ya da özel yatırımlar ve eğitim gibi üretken harcamaları dışlar. Bu yaklaşıma göre, askerî harcamalar aksi takdirde ekonominin üretken kapasitesini arttıracak kaynakları hortumlayarak iktisadi büyümeye zarar verir. Ayrıca, silah ithal eden ülkeler söz konusu olduğunda,

askerî harcamalar, potansiyel olarak büyümeyi teşvik edebilecek yabancı sermaye girişini azaltarak ödemeler dengesini bozabilir (Sandler ve Hartley, 1995, s. 202).

İkinci görüş askerî harcamaların mali genişlemeye ve daha yüksek toplam talebe yol açtığını ve böylece âtıl kapasite bulunması halinde istihdamı ve üretimi arttırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkide bulunduğunu ileri sürer. Ar-Ge çalışmaları sayesinde, askerî harcamalar sivil sektör üzerinde bir yayılma etkisi de gösterebilir. Son olarak, üçüncü grupsa askerî harcamalarla iktisadi büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını savunur. Askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerinde farklı etkilerinin olmasının nedeni, bu olumlu ya da olumsuz mekanizmaların, askerî harcamaların nasıl (yani diğer kamu harcamalarından kesintilerle mi, vergi artışlarıyla mı, artan borçlanmayla mı, yoksa para arzının genişlemesiyle mi) finanse edildiğine, askerî harcamaların yol açtığı dışsallıklara ve askerî harcamaların tehditleri bertaraf etmedeki etkinliği gibi çeşitli etkenlere bağlı olmasıdır (Dunne vd., 2005, s. 450-451). Bu etkenler sadece ülkeden ülkeye değil, aynı ülke içinde farklı zamanlarda da değişiklik gösterebilmektedir.

Benoit'nın (1973, 1978), askerî harcamaların iktisadi büyümeyi artırdığını ileri süren ufuk açıcı çalışmasından bu yana giderek daha da genişleyen bir literatür, askerî harcamalarla iktisadi büyüme arasındaki bu önemli ilişkiyi inceleyegelmiştir. Keynesyen, neoklasik ve yapısalcı modellere dayanan sonraki çalışmalar, farklı ülke grupları için birbiriyle çelişen sonuçlara ulaşmıştır (Dunne, 1996; Knight vd., 1996; Smith, 2000; Yakovlev, 2007; Hou ve Chen, 2013; Dunne ve Tian, 2015; Töngür ve Elveren, 2017).

Askerî harcama-iktisadi büyüme bağıntısı literatürünü değerlendiren ilk çalışmalar (Sandler ve Hartley, 1995; Deger ve Sen, 1995; Ram, 1995; Dunne, 1996; Smith, 2000) ve da-

ha yeni çalışmalar (Dunne ve Üye, 2010; Alptekin ve Levin, 2012; Yeşilyurt ve Yeşilyurt, 2014; Churchill ve Yew, 2018), literatürün çeşitli etkenler dolayısıyla çelişkili sonuçlar ortaya koyduğunu ifade etmektedir (Smith, 2019). İlk olarak, modelin belirtimi (fonksiyon biçimi) incelemenin en temel taşıdır, çünkü modelin fonksiyonel biçimini ve askerî harcamaların nasıl (örneğin GSYH'deki payına, büyüme hızına, düzeyine ya da logaritmasına göre mi) ölçüldüğünü belirler. Ayrıca farklı model belirtimlerinde farklı kontrol değişkenleri kullanılır, ki bu tahmin sonuçlarını önemli ölçüde etkileyen bir durumdur. İkinci bir güçlük ise toplam üretim ile askerî harcama arasındaki iki yönlü ilişkinin yarattığı eşanlılıktır (*simultaneity*). Toplam üretim askerî harcamaya olan talebi, askerî harcama ise toplam talep ve arzı etkiler (Smith, 2019). Üçüncü bir temel mesele ise, zaman-serisi, yatay kesit ya da panel veri analizlerden hangisinin kullanıldığıdır; çünkü sonuçlar, incelenen zaman aralığına (örneğin Soğuk Savaş veya Soğuk Savaş sonrası) ve ülke gruplarına (örneğin gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkeler) oldukça hassastır. Son olarak, değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin varlığının hesaba katılıp katılmadığı da son derece önemlidir çünkü sonuçlar farklı gelir grubundaki ülkeler ve aynı ülkedeki farklı gelir düzeyleri arasında farklılık gösterebilir.

Dolayısıyla, bu önemli yazının bulguları yukarıdaki bu temel hususlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Yukarıda değindiğim bu yazına odaklanan birçok değerlendirme (literatür taraması) mevcuttur. Örneğin, Dunne ve Üye (2010), ele aldıkları 102 çalışmada, yatay-kesit incelemelerin % 39'unda, tekil ülke incelemelerinin ise % 35'inde askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yarattığını göstermiştir. Bu çalışmaların % 20'si pozitif etki bulurken % 40'ının sonuçları müphemdir. Bu çalışmayı tamamlayıcı başka bir çalışmada, Dunne ve Tian (2013), bu

kez 168 çalışmanın olduğu daha büyük bir seti ele almışlardır. Yazarlar, bu çalışmalar içinde yatay kesit incelemelerin yaklaşık % 44'ünde askerî harcamaların iktisadi büyümeyi sekteye uğrattığını, % 20'sinde ise etkinin pozitif olduğunu göstermişlerdir. Tekil ülke incelemelerinde ise çalışmaların % 31'inde etki negatif iken % 25'inde pozitif bulunmuştur. Yazarlar ayrıca, daha yeni çalışmaların çoğunlukla negatif etki tespit ettiklerini ifade etmiştir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde yapılmış yatay kesit çalışmaların % 38'ine göre askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisi negatif iken, bu oran Soğuk Savaş sonrasında yapılan çalışmalarda % 53'tür. Benzer şekilde, tekil ülke incelemelerinde, pozitif etki bulan çalışmaların oranı bu iki dönem arasında % 21'den % 30'a çıkmıştır. Yazarlar, yatay kesit çalışmalara nazaran tekil ülke çalışmalarının daha çok pozitif etki bulduğunu göstermişler, ancak bu durumun örneklem seçim yanlılığından (ya da örneklem seçimine bağlı yanılgıdan-*selection* bias) kaynaklandığının altını çizmişlerdir. Şöyle ki, toplam 72 tekil ülke analizinin yaklaşık % 63'ünü sadece beş ülke (Yunanistan, Türkiye, Hindistan, Pakistan ve ABD) incelemelerinin oluşturmasıdır. Bu durumu daha ilginç kılan ise bu beş ülkenin ilk dördünün birbirileri (Yunanistan ile Türkiye ve Hindistan ile Pakistan) ile uzun yıllar hasmane ilişkiler sürdürmekte olduğudur (Dunne ve Tian, 2013, s. 8).

Alptekin ve Levine (2012) askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini bir meta-analiz yöntemi ile incelemişlerdir. Meta-analiz, ampirik çalışmaların yapısal farklılıklarını dikkate alarak bu çalışmaların bulgularının istatistiksel bir yöntemle incelenmesidir. Yazarlar 32 ampirik çalışmayı ele alarak bu çalışmaların sunduğu 169 regresyon sonucunu iki ve çok değişkenli meta-regresyon yöntemi ile incelemişlerdir. Bulguları, ilk olarak, askerî harcamaların bileşik etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. İkincisi,

bulgular askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin En Az Gelişmiş Ülkeler'de (EAGÜ) veya genel olarak tüm ülkelerde (çoğunlukla) negatif olduğunu teyit etmemiştir, ancak gelişmiş ülkelerdeki etki çok belirgin bir şekilde pozitiftir. Üçüncüsü, mevzubahis değişkenler arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmaktadır. Dördüncüsü, askerî harcama-büyüme bağıntısında farklı sonuçlara yol açan etmenlerin temel metodolojik farklılıkların yanı sıra, örnek seçimi, inceleme dönemleri ve fonksiyonel biçimlerdeki farklılıklardan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Genel olarak, yazarlar, kendi bulgularının Ram (1995) ve Dunne'ın (1996) bulgularını onayladığının altını çizmişlerdir. Bununla birlikte Dunne vd.'ye (2005) göre, gelişmekte olan ülkeler için ilişki çoğunlukla anlamsız ya da negatifken, gelişmiş ülkeler için daha da belirgin bir negatif ilişki bulunmaktadır. Yazarlar bu negatif etkinin, tüketimden ziyade, yatırım pahasına ortaya çıktığı sonucuna da varmışlardır.

Toplam 272 tahminli 48 çalışmayı kapsayan bir başka meta-analiz (Churchill ve Yew, 2018) ise, Alptekin ve Levine'in çalışmasını (2012) genişletmiş ve büyük ölçüde benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bunun tek istisnası, Churchill ve Yew'un artık genel anlamda askerî harcama ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olmadığını tespit etmiş olmalarıdır. Yazarların incelediği bu daha büyük veri setine göre, daha ziyade, genel bir negatif etki bulunmaktadır. Yazarlara göre bu durum iki muhtemel etkenin sonucu. İlk olarak, askerî harcamalar, 2011'de yaşanan önemli iktisadi durgunluk sırasında görülen hafif bir düşüş dışında, 1998'den bu yana sürekli olarak artmıştır. İkincisi, aslında Mauro'nun (1998) belirttiği üzere yolsuzlukların askerî harcamaların oranını şişirmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Bir başka önemli çalışmada yine Dunne ve Tian (2015) bu kez heterojenlikleri ve doğrusal olmamayı (*non-linearity*)

dikkate almışlardır. Yazarlar, 1988-2010 dönemi için 106 ülkeden kapsamlı bir veri seti derleyip askerî harcamalar-iktisadi büyüme bağıntısını Dunne vd.'de (2005) oluşturulan modeli kullanarak incelemişlerdir. Çalışma, askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerinde kısa ve uzun vadede belirgin bir negatif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Bu negatif etki, ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde gruplandırılmasından sonra da değişmemiştir. Tek istisna, gelişmiş ülkelerde uzun dönem negatif etki istatistiksel olarak anlamsız hale gelmiştir. Kısa dönem etkisi, düşük, orta ve yüksek gelir grubundaki ülkeler için negatifken, uzun dönem etkisi düşük ve yüksek gelir grupları için negatif bulunmuştur. Askerî harcamalar ülkelerin çatışmalardan etkilenip etkilenmemelerinden bağımsız olarak iktisadi büyümeyi sekteye uğratırken, beklentilerin aksine, bu iki grup arasında belirgin bir farkın olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte askerî harcamaların çatışmalardan etkilenen orta gelirli ülkelerdeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Yazarlar, ülkeleri doğal kaynaklara sahip olup olmamaya, dış yardımlara bağımlılıklarına ve ticarete açıklıklarına göre sınıflandırdıklarında da tutarlı sonuçlara ulaşmışlardır.

Bir başka önemli çalışma ise Ünal Töngür ile 1988-2008 döneminde 82 ülke için askerî harcama-iktisadi büyüme bağıntısını ele aldığımız incelemedir (Töngür ve Elveren, 2017). Bu çalışmanın katkısı bu iki değişken arasındaki ilişkiyi gelir eşitsizliğini de dikkate alarak incelemiş olmamızdır. Çalışmada, genişletilmiş bir Solow büyüme modeli kullanarak gelir eşitsizliğini beşerî sermaye ile etkileşimi bağlamında inceledik. Kalkınma düzeyi, silah ticareti ya da petrol bağımlılığı gibi temel heterojenliği dikkate alan pek çok model spesifikasyonu askerî harcamaların iktisadi büyümeyi azalttığını göstermiştir. Bulgular ayrıca, diğer ülkelere kıyasla askerî harcamaların silah ihraç eden ve/veya silah ithal

eden ülkelerde iktisadi büyüme üzerinde daha zayıf bir etkisi olduğunu göstermiştir. Çalışmanın bir başka bulgusu ise beklendiği üzere, beşerî sermayenin büyümeyi arttırdığıdır. Diğer yandan, beşerî sermaye ile gelir eşitsizliği birlikte ele alındığına, gelir eşitsizliğinin daha düşük beşerî sermaye düzeylerinde büyümeyi azaltırken daha yüksek beşerî sermaye düzeylerinde arttırdığı tespit edilmiştir.

John Kenneth Galbraith'in askerî-sınai kompleks üzerine görüşleri

Aşağıda ASK'yi, eşit öneme sahip iki nedenle, John Kenneth Galbraith'in çalışmalarına odaklanarak analiz ediyorum. Bunlardan ilki, bizatihi militarizmi ya da askerî harcamaların etkilerini analiz etmemiş olmasına rağmen, dev şirketlerin gücüne ilişkin kuramının, askerî harcamaların ve dolayısıyla ASK'nin rolünü anlamamıza yardımcı olmasıdır. İkincisiyse, Galbraith'in İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1950'lerde, 1960'larda, 1970'lerin sonlarında ve (daha az olmakla birlikte) 1980'lerde Amerikan ekonomi politikasında tayin edici bir rol oynayan ve Roosevelt, Truman, Kennedy ve Johnson yönetimlerine birçok üst düzey pozisyonda önemli hizmetler veren, içeriden bir entelektüel olmasıdır.

Galbraith, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'deki karar alma süreçlerine iki önemli alanda katkıda bulunmuştur. İlk olarak, kendisine (Chester Bowles ile birlikte) fiyat kontrolü görevi verilmiş ve bunu sadece pek çok ABD malının fiyatlarını kontrol etme açısından değil, "devlet tahvilleri biçimindeki tasarrufun güvenilir hale gelebileceği ve böylece makroekonomik dengenin sağlanabileceği koşulları yaratarak" büyük bir başarı ile yerine getirmiştir (James K. Galbraith, 2004, s. 295). İkincisi, savaşın son aylarında kendisinden, Nicholas Kaldor, E. F. Schumacher, Edward F. De-

nison, Paul Baran ve Tibor Scitovsky'den oluşan parlak bir grubun başında, müttefiklerin Almanya'ya karşı giriştiği stratejik bombardıman harekâtının maliyetini hesaplaması istenmiştir.[26] Galbraith, 1946 yılında, Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 1947'de Avrupa'nın yeniden inşası için savunduğu Marshall Planı'nın habercisi olan on maddelik bir plan da hazırlamıştır (Galbraith, 1946; Dunn ve Pressman, 2005, s. 167).

Galbraith'in ABD ekonomisi ve savaş politikaları üzerindeki etkisi, Başkan John F. Kennedy ve Başkan Lyndon B. Johnson'ın danışmanlığını yaptığı ve Hindistan Büyükelçisi olarak Kennedy'ye ABD'nin Vietnam'daki artan varlığına, Küba'ya yönelik planlanan Domuzlar Körfezi Çıkarması harekâtına ve Hindistan'daki gizli CIA operasyonlarına karşı çıktığı telgraf ve mektuplar gönderdiği dönemde de sürmüştür (Galbraith, 1969b, 1998b'den alıntılayan Dunn ve Pressman, 2005). Daha sonra Başkan Johnson tarafından yoksullukla mücadele için Beyaz Saray Görev Gücü'ne atanmıştır. Bu dönemde Galbraith, Johnson'un yeni yönetimi altında ABD'nin Vietnam'a daha fazla müdahil olmasına ilişkin kaygılarını daha çok dile getirmiş ve Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği ile yaşanan silahlanma yarışına dair ana akım görüşün "güçlü ve son derece görünür bir muhalifi" hali-

26 Bombardımanın başlangıçtaki beklentilerin aksine, Alman ekonomisine zarar vermediğini, çünkü esasen genellikle askerî fabrikaların bulunmadığı büyük şehirlerdeki sivil işletmeleri yok ettiğini tespit etmişlerdir. İronik olarak, şehirlerin bombalanması, askerî üretimde çalışabilecek işsiz bir kentli emek fazlası yaratmıştır (Galbraith, 1981, s. 199-205'ten alıntılayan Dunn ve Pressman, 2005). Araştırma iki temel ilke olduğunu ortaya koymuştur: ikame ve uyarılmış inovasyon (Galbraith, 2004). Birincisi, altyapının sivil ve askerî kullanımı arasında sınırlı bir ikame bulunmaktadır; bu nedenle sivil ekonominin bombalanmasının, askerî üretim üzerindeki etkisi büyük olmamıştır. İkincisi, talep yeterince büyük olduğu takdirde, her zaman sınai üretimi yeniden örgütlemenin bir yolu bulunabilir. James K. Galbraith "bu iki ilkenin geçerliliğinin Vietnam'da, Kosova'da ve geçtiğimiz yıllarda iki kez olmak üzere Irak'ta gösterildiğini" savunmuştur (*a.g.e.*, s. 296).

ne gelmiştir (Galbraith, 1967a; Cyper, 2008, s. 39). İlk olarak, Soğuk Savaş'ın kamu-sektöründe ağır bir dengesizlik yarattığına ilişkin kaygılarını dile getirmiştir. İkinci olaraksa, Sovyetler Birliği de kendi ordusuna en az ABD'nin yaptığı kadar harcama yaptığı için, ABD'nin askerî harcamalarını arttırması gerektiğini ileri süren dönemin genel düşüncesini reddetmiştir. Bunun yerine nükleer silah geliştirme müzakerelerini savunmuştur.

Galbraith *The New Industrial State* (1967a) ve *How to Control the Military* (1969a) isimli kitaplarında, *A View from the Stands*'de (1986) yayımlanan kısa makalelerinde, *Economics and the Public Purpose*'daki (1962) yorumlarında, *The Culture and Contentment*'te yer alan (1992) askerî harcama bağıntısına ilişkin yeni tartışmalarda ve Stanfield ve Stanfield'daki (2004) bazı mülakatlarında ASK'ye ve askerî harcamaların iktisadi rolüne ilişkin görüşlerini ifade edegelmiştir. Galbraith, *How to Get Out of Vietnam: A Workable Solution to the Worst Problem of Our Time*'da görüldüğü gibi (Galbraith, 1969b'den alıntılayan Dunn ve Pressman, 2005, s. 168) Başkan Kennedy ve Başkan Johnson'a tavsiyelerde bulunan içeriden bir entelektüel olarak savaşa şiddetle karşı çıkmıştır. Vietnam Savaşı'na itirazları, Başkan Kennedy'ye gönderdiği mektuplarında açık bir şekilde görülebilir (Galbraith, 1998a, 2017).

Galbraith, *The Affluent Society* (1958) isimli çalışmasında, askerî harcamaların ekonomi üzerindeki düzenleyici rolüne ilişkin birkaç kısa ama önemli yorumda bulunur. Ancak daha önemlisi, militarizmin "teknolojinin finansmanında derin bir işlevsel rol oynadığı"nı ileri sürer (s. 257). Güvenlik yaratmadaki başarısızlığına rağmen, Sovyetler Birliği ile olan silahlanma yarışına bağlılığın güçlü olmayı sürdürdüğünü belirterek devam eder. Bunun nedeni, söz konusu yarışın "iktisadi performansla derin bir organik ilişkiye sahip

olması"dır. Bu sayede tüketim malları ekonomisi araştırma ve geliştirmeye yeterli kaynak ayıramazken, askerî sektör "bu tür bir çabayı, çok daha büyük bir ölçekte sürdürebilir." Bu hava taşımacılığı ve bilgisayar gibi önemli tüketim mallarının geliştirilmesini ve özel sektörün (çok pahalı ve riskli olacağı için) tek başına geliştiremeyeceği nükleer enerjinin askerî olmayan alanlarda kullanılmasını sağlamıştır. Bu son derece yararlı araştırmalara, herhangi bir özel sektör ürünü tarafından, bu ölçekte erişilemeyeceğini ileri sürer. Sonuç olarak askerî harcamaların "bir tüketim malları ekonomisinin doğasında bulunan kısmi teknolojik durgunluktan kurtulmamıza katkısı çok büyük olmuştur" (s. 159); çünkü "ilhamını ordudan almış ve bu nedenle kamusal olarak desteklenen araştırmalar" olmadan, Amerikan sanayiinin teknik ilerlemesi çok daha yavaş olurdu. Galbraith yine de, "bunun genel bilimsel ve teknik gelişmeyi sübvanse etmenin oldukça verimsiz bir yolu" olduğunu ileri sürer (s. 259).

Galbraith, *The New Industrial State*'te (1967) askerî harcamaların etkisine ilişkin çok daha ayrıntılı bir tartışma yürütür.[27] Burada, kapitalist bir ekonominin, kronik bir toplam talep eksikliğinden mustarip olduğuna dair Marksist nosyonun yanlış olduğunu, çünkü toplam talebin farklı kamu harcaması biçimleri ile canlandırılabileceğini savunur. Askerî harcamanın toplam talebin arttırılmasında eşsiz bir rol oynadığını ileri sürer ki bu, onun görüşünü, askerî harcamanın toplam talebi canlandırdığı ve diğer kamu harcaması tiplerinin bu ölçeğe ulaşamaması nedeniyle eşsiz bir rol oynadığı konusunda, Baran ve Sweezy'ye yaklaştırır. Dolayısıy-

27 Galbraith'e Harvard Üniversitesi'nde bulunduğu sırada, düşüncelerini *The Affluent Society* isimli çalışmasında geliştirmesi için iki dönemlik bir akademik izin verilmişti. Bu kitabı sonunda 1967 yılında yayımlayabildi, çünkü Kennedy'nin başkanlık seçimi sırasında danışmanlık yapıyordu ve seçimin ardından Kennedy onu Hindistan Büyükelçiliği'ne atamıştı (Galbraith, 1969b'den alıntılayan Dunn ve Pressman, 2005, s. 167).

la askerî Keynesçilik –onun kullanmayı tercih etmediği bir sözcüktür bu– ekonomiye istikrar getirir (Cypher, 2008).

Galbraith pek çok iktisatçının askerî harcamanın toplam talebin düzenlenmesinde oynadığı rolü göz ardı etme eğiliminde olduğunu savunur. Paul Samuelson'a[28] atıfta bulunarak ve bir zamanlar kendisinin de aynı görüşte olduğunu belirterek, bazıları için bunun nedeninin "aynı etkinin harcamaların sivil amaçlara kaydırılması ya da özel kullanıma geri döndürülmesi ile kolayca elde edilebileceğini" savunmaları olduğunu söyler (Galbraith, 1967a, s. 230). Daha sonra bu görüşün neden basite indirgenmiş olduğunu açıklar: "Özel harcamalara aktarılan ya da özel harcamalardan alınan gelir, ancak kamu sektörü yeterince geniş ve serbest bırakılan ya da soğurulan kaynaklar yeterince büyükse talebin düzenlenmesine etkin bir şekilde hizmet edecektir" (*a.g.e.*, s. 203). Bu yetersiz hacim sorununa ek olarak "bir de teknolojiyi finanse etme ve bununla birlikte sınai sistemi planlama sorunu" bulunmaktadır (*a.g.e.*, s. 231.) Galbraith, okullara, parklara, yoksullara vb. yapılan sivil kamu harcamalarının aynı etkiyi yaratmayacağını, çünkü askerî harcamaların teknolojiyle olan ilişkisinden yoksun olduklarını savunur (*a.g.e.*, s. 231). Teknolojiyi finanse etmeye ek olarak, Galbraith, yayılma etkisine de değinir ve askerî harcama dolayımlı buluşların sivil amaçları da olabileceğini iddia eder (*a.g.e.*, s. 339).

Bu nedenle Galbraith için "eğer ekonominin kişisel ve şirket gelir vergileri ile desteklenen geniş bir kamusal sektörü talebin düzenlemesi için bir dayanak noktasıysa, askerî har-

28 "[Devletin] jet bombardıman uçaklarına, kıtalar arası füzelere ve ay roketlerine yaptığı harcamalarda, ekonomiye (örneğin kirliliğin kontrol edilmesine, yoksullukla mücadeleye ve kentlerin çürümesine karşı yapılacak) diğer harcama türlerinden daha fazla destek olacak herhangi bir şey yoktur ... Amerika'nın, savaş hazırlıklarına dayanmaktan çok uzak olan potansiyel ve gerçek büyüme hızı, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte gözle görülür şekilde artacaktır" (vurgu özgün metinde, Samuelson, 1970, s. 804'ten alıntılayan Galbraith, 1973, s. 185).

camalar da açıkça bu dayanak noktasının üzerinde döndüğü mildir" (s. 229). Galbraith, askerî harcamaların iş adamları tarafından güçlü bir şekilde desteklendiğini, çünkü savunma ve uzayın keşfi biçimini alan kamu harcamalarının, uluslararası politikanın amaçlarını yerine getirdiğine inanıldığını vurgular (s. 228-229). Yani, askerî şirketlerle devlet arasında simbiyotik bir ilişki bulunmaktadır.

Galbraith bu simbiyotik ilişkiyi –ASK'nin işleyiş dinamiklerini– yeni bir sınıfın, *teknoyapı*'nın[29] rolünü analiz ederek açıklar. Modern şirketlerin ortaya çıkışı, "modern teknoloji ve planlamanın gerektirdiği organizasyonun doğuşu ve sermaye sahibinin, işletmenin kontrolünden uzaklaşması ile birlikte, müteşebbisin olgunlaşmış sınai işletmede artık bir birey olarak var olmadığı"nı savunur (Galbraith, 1967a, s. 71). Galbraith'e göre, kararlar *yönetim* tarafından değil, "işletmenin yol gösteren aklı –beyni–" tarafından alınır. Bu yeni sınıfı, yeni karar alıcı grubu, *teknoyapıyı*, Veblen'in *bakaya sahiplik* (*absentee ownership*) kavramına ve *ticaret* ve *sanayi* arasında yaptığı ayrıma benzer bir çerçevede ele alır. Bu bir toplumda, özellikle devlet ve dev şirketler arasında iktidarın nasıl kullanıldığını anlamak için güçlü bir araçtır.

Bu açıdan, Galbraith'in *tersine çevrilmiş sıralama* (*the revised sequence*) kavramı, kuramının bir diğer kilit parçasını oluşturur: "Bireyin piyasa davranışının ve genel olarak toplumsal tutumların, üreticilerin ihtiyaçları ve teknoyapının amaçlarıyla uyumlu hale getirilmesi, sistemin içkin bir özelliğidir" (*a.g.e.*, s. 212). Yani, tüketicilerin kendi talep ettikleri ürünlere yönelmesi yerine, bu yönelişi tersine çevirerek kontrol eder.

---

29 Galbraith'in temel kuramsal katkısının izi, *The Affluent Society* (1958), *The New Industrial State* (1967a) ve *Economics and the Public Purpose* (1973) isimli çalışmalarından oluşan üçlemesinde sürülebilir. Yaptığı önemli bir katkı, ekonomilerin fiili işleyiş ve evrimlerini anlamak için, büyük şirketlerin iktisadi güçlerinin analiz edilmesidir.

Dolayısıyla, savunma gerekliliklerinin, sınai sistemin ihtiyaçlarından bağımsız, bütünüyle ulusal bir politika olduğu düşüncesinin doğru olmadığını savunur. Daha ziyade devlet, askerî ve ilişkili tedarik ve politikaları vasıtasıyla, sınai sistemin ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet eder. Bu da sınai sistemin artık bağımsız değil, kendi çıkarlarıyla uyumlu kılmak için kamusal ve ulusal siyaset üzerinde belirli ölçüde denetim kuran bir yapı olduğu anlamına gelir (*a.g.e.*, s. 232). Bu nedenle "askerî iktidar Birleşik Devletler'de anayasal süreçlerini tersine çevirmiş, iktidarı halktan ve Kongre'den Pentagon'a taşımıştır" (Galbraith, 1969a, s. 61). İmaj inşası bu sürecin önemli bir parçasıdır, çünkü yüksek askerî harcamaların devam etmesini meşrulaştıracak ya da rasyonalize edecek bir gerekçe sağlar. Galbraith, Soğuk Savaş'ın, yaklaşık yirmi yıl boyunca (Galbraith, 1967a, s. 326), Afrika ve Orta Amerika'daki diğer müdahaleler ve Ortadoğu'da 1991'de Irak'a yapılan müdahaleyle birlikte (Galbraith, 1992, s. 140-141) bu rolü oynadığını ileri sürer.

Galbraith, devletin, askerî ve ilişkili tedarikler yoluyla şirketlerin yüksek derecede ileri teknoloji geliştirmeye yönelik en geniş sermaye taahhütlerinde bulunmalarını güvence altına aldığını (s. 308), çünkü bu tür yatırımların, emek ve sermayenin maliyet artışlarına karşı korunması gereken uzun vadeli, uzmanlaşmış tahsisini sağladığını savunur (Galbraith, 1967a, s. 308). Bunun aksine girişimci şirketler bu tür bir uzun vadeli planlamaya ihtiyaç duymazlar, çünkü daha basit teknoloji kullanır ve daha küçük sermaye taahhütlerinde bulunurlar. Planlamaya ilişkin belirsizliklerin ortadan kaldırılması için toplam talebin düzenlenmesi yoluyla sağlanan böylesi bir korumaya ihtiyaç duyanlar, teknoyapıya sahip dev şirketlerdir (*a.g.e.*, s. 225). Hükümet satın alımları böylece sınai sistem için talebi istikrara kavuşturur, çünkü savunma satın alımları her türlü talep değişimine ya

da fiyat dalgalanmaları riskine karşı güvencelere sahip, uzun vadeli sözleşmeler sağlar (s. 309-310). Galbraith'e göre bu, teknoyapının, varlığını güçlendiren ve sürdüren stratejileri seçerek, "kendisini silahlı hizmetlerin amaçlarıyla sıkı sıkıya özdeşleştirmesine yol açar" (s. 310). Dahası, bu mekanizma sadece Savunma Bakanlığı içinde değil, Ulusal Uzay Ajansı, Atom Enerjisi Komisyonu ve Federal Havacılık Ajansı gibi diğer önemli ajanslar içinde de işler (s. 315) ve askerî şirketlerle devlet arasında simbiyotik bir ilişki yaratır. Galbraith bu ilişkiyi *Economics & Public Purpose* (1973) isimli çalışmasında, bu iki yapıya nasıl roller tahsis edildiği ve bu simbiyotik ilişkinin nasıl işlediği bağlamında tartışır.

> Kamu bürokrasisi, yeni silahlara duyulan ihtiyaca atıfta bulunarak, kamu güvenliğine dair tarafsız bir kaygıyla konuşuyormuş gibi görünebilir. İstihbarat üzerindeki denetimi, gerektiği şekilde, Sovyetler'in yaptıkları ya da yapıyor olabilecekleri şeyler hakkında kamuoyu ve kongredeki korkuları suiistimal etmesini sağlar. Özel bürokrasi, stratejik siyasi katkılarda bulunmak, sendikaların ve toplumun desteğini seferber etmek, lobicilik yapmak, reklam vermek ve kamuoyu ve basınla ilişkiler kurmak için kamu bürokrasisinin elinde olmayan bir özgürlüğe ve mali kaynaklara sahiptir.
>
> – Galbraith, 1973, s. 284

Personel düzeyinde, silah şirketleri ve Savunma Bakanlığı teknoyapının üst düzey mensuplarının karşılıklı olarak devşirilmesine çalışırlar (Galbraith, 1973, s. 143; ayrıca bkz. Galbraith, 1969a, s. 20-21). Benzer şekilde, organizasyon düzeyinde, hava taşıtları geliştiren ve üreten silah şirketleri "teknoyapılarına eş zamanlı bir ödül getirecek makul büyüme hedeflerine" ulaşırken, bu tür sözleşmelerden sorumlu olan kamu bürokrasisi de "benzer şekilde yeni kuşak uçak-

ların geliştirilmesi ve edinilmesiyle ödüllendirilir" (Galbraith, 1973, s. 143).

Galbraith, devletin güçlü rolünün sıkı bir savunucusu olarak, dev şirketlerin devlet üzerindeki güçlerinin yarattığı tehlike konusunda sürekli uyarılarda bulunmuş ve kamusal harcamaların silahlar ile sosyal altyapı, sağlık ve eğitim arasında adaletsiz bir şekilde dağıtılması nedeniyle halk için verimsiz sonuçlar doğuran simbiyotik ilişkiye yönelik reformlar yapılmasını savunmuştur. Bu açıdan Marx'a atıfta bulunarak, "modern devletin burjuvazinin icra komitesi olmadığını, ama teknoyapının icra komitesi olmaya daha yakın olduğunu" belirtmiştir. Uzay yarışının silah üretimi için takdire şayan bir ikame olabileceğini ileri sürmüştür (Galbraith, 1967a, s. 341). Yani Satürn'e ilk ulaşan olmak, kamu kaynaklarının ideal kullanımına denk düşmese de, en azından bu tür bir yarış, konvansiyonel ve nükleer silah yarışı gibi aşırı tehlikeli olmayacaktır (Galbraith, 1967a, s. 341).

Galbraith, *How to Control the Military* (1969a) isimli çalışmasında, iktidarın General Motors yerine Pentagon'a ya da silah üreten dev şirketlere geçmesi halinde *tersine çevrilmiş sıralama*nın daha hayati olacağını ileri sürerek, ASK'ye ilişkin daha derin bir analiz sunar (*a.g.e.*, s. 5). Galbraith bizden işlerinin neredeyse tamamını Pentagon'la yürüten büyük askerî üstlenicilerin "özel şirketler" değil, temelde "Pentagon'un kamusal uzantıları" olduklarını kabul etmemizi ister (*a.g.e.*, s. 7). Bu Galbraith'in *askerî iktidar* adını vermeyi tercih ettiği ASK'ye ilişkin görüşlerinin temelini oluşturur. "Bu iktidarın esas sahiplerinin endüstriyel tedarikçiler değil ordu olduğunu" ileri sürer (*a.g.e.*, s. 7). Bununla birlikte askerî iktidar, ordu ve üstlenicilerinden daha fazlasıdır, çünkü istihbarat örgütlerini, üniversitelerdeki bilim insanlarını, savunma odaklı araştırma enstitülerini ve "ordunun Kongre'deki örgütlü sesini" de içerir (*a.g.e.*, s. 23-24). Galbraith'e

göre, sorun bulaştıkları "komplolar ya da yolsuzluklar değil, denetlenmeyen iktidarlarıdır" çünkü üzerinde herhangi bir denetim olmaması ASK'nin kendi iktidarını güçlendirmek için ulusal ihtiyaçlardan ziyade bürokratik ihtiyaçlara hizmet etmesine izin verir (*a.g.e.*, s. 24). Galbraith bu nedenle en tepede yer alan askerî şirketlerin kamulaştırılmasını savunur (Galbraith, 1969a, s. 7; 1969c, s. 162; 1973, s. 284-285).

Galbraith ASK'nin Soğuk Savaş sırasındaki gücünü elde etmesini mümkün kılan şu temel etkenleri sıralar: Artan bürokratikleşme, komünizm, Sovyet silahlarına ilişkin bilgilerin gizliliği, yaftalanmaktan duyulan "kişisel korkunun disipline edici etkisi", askerî harcamaların iktisadi etkileri ve ASK'ye karşı liberal ya da muhafazakâr bir muhalefetin bulunmayışı. Galbraith bu nedenle askerî iktidarın üç inanışa dayandığını ileri sürer (Galbraith, 1969a, s. 17). İlk olarak, Sovyetler'le olan silahlanma yarışının neden olduğu her tür tehlike, herhangi bir anlaşmadan daha az zararlıdır, çünkü Sovyetler Birliği bu anlaşmalardan faydalanabilir. Dolayısıyla, silahlanma yarışını sürdürmek daha güvenlidir. İkincisi, komünizme karşı savaş, insanlığın nihai savaşı olduğundan, silahlanma yarışı ne denli tehlikeli hale gelirse gelsin sürdürülmelidir. Üçüncüsü, ulusal çıkarlar her şeyden önce gelir, bu yüzden kıyamet riski bile yeni silahların geliştirilmesini engellememelidir, çünkü bu ulusal çıkara hizmet eder (*a.g.e.*, s. 18).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ndeki teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmeleri için "askerî hizmetlere ve endüstriyel müttefiklerine eşi görülmedik bir yetki verilmişti" (*a.g.e.*, s. 34). ASK'yi eleştiren herkesin gizli bir Marksist olduğuna inanılması nedeniyle Demokratlar, komünizme karşı yumuşak davranmakla suçlanma korkusuyla, askerî şirketlerle askerî hizmetler arasındaki bu sim-

biyotik koalisyonun elde ettiği ölçüsüz gücü sorgulamamak konusunda her zaman dikkatli oldular. Ayrıca, iktisadi durum da ASK'nin gücünün tahkim edilmesine hizmet etti. Askerî harcamalar istihdamın sürdürülmesine yardımcı olduğundan, iktisadi durgunluk ve işsizlik tehlikesi, askeriyeyi, özellikle de iktisadi bir bakış açısından eleştirmeyi imkânsız kılmıştı (*a.g.e.*, s. 38). Bu nedenle, liberal iktisatçılar eğitim, barınma, refah ve sivil kamu işlerine harcama yapmanın askerî harcamalara daha iyi bir alternatif oluşturacağını düşünseler de, kamu desteğinin olmaması onları fikirlerini savunmaktan alıkoydu ve bu da askerî harcamalara açık bir üstünlük sağladı (*a.g.e.*, s. 41).

Sonuç olarak, içeriden bir entelektüel olarak Galbraith, ASK'nin anlaşılması için önemli bir çerçeve sunar.[30] Onun ulaştığı temel sonuç, askerî iktidarın Pentagon'dan halka ve Kongre'ye geri dönmesi gerektiğidir. Bu görevin nasıl yerine getirileceğinin ana hatlarını *How to Control the Military* (Galbraith, 1969a, s. 52-62) isimli eserinde ortaya koymuştur. Galbraith'in askerî harcamaların etkilerine ilişkin görüşleri zaman içinde değişmiştir. İlk çalışmalarında askerî har-

30 Cypher (2008), Galbraith'in ASK yorumunun "müphem ve görünüşe bakılırsa çelişkili" olduğunu iler sürer. Cypher, *How to Control the Military* (1969a) ile *Economics & the Public Purpose* (1973) isimli çalışmalarını karşılaştırarak Galbraith'in "askerî bürokrasinin askerî-sınai kompleksin içinde baskın rolü oynaması yerine, askerî üstlenici şirketlerin ve askerî bürokrasinin eşit ölçüde güçlü olduğunda ısrar ettiğini" savunur (s. 40). Kanımca, Galbraith'in ASK'ye ilişkin çok açık bir tanım vermediği doğru olsa da, konumu çelişkili değildir. Daha ziyade, görünüşteki çelişkili yorumu "müphem" tanımının bir sonucudur. Örneğin *How to Control Military* isimli çalışmasında, ASK'nin bu muallak yapısını teslim eder ki bu, Cypher'in iddiasının aksine görüşünün değişmediğini gösterir. Silahlara ve silah sistemlerine ilişkin kararlarla ilgili olarak, "ne herhangi biri eylemin nereden kaynaklandığını –silahlara ilişkin kararları ordunun mu yoksa, üstlenicilerin mi aldığını– söyleyebilir, ne de bu ikisi birbirinden keskin bir şekilde *ayırt edilebilir*," der (Galbraith, 1969a, s. 26, vurgu eklenmiştir). Buna ek olarak, Savunma Bakanlığı ile silah şirketleri arasındaki simbiyotik ilişkiye dair, "inisiyatifin nerede olduğuna ilişkin bir sonuca varılamayacağı gibi varılmamalıdır da," diye belirtir (Galbraith, 1973, s. 144).

camaların teknolojinin finanse edilmesindeki rolüne daha fazla ilgi gösterirken, 1980'lerin sonlarından itibaren askerî harcamaların zararlı rolünü daha fazla vurgulamaya başlamıştır. Örneğin, askerî harcamaların İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan ekonomisini canlandırdığını ileri sürerken, daha sonra iktisadi gelişme için güçlü bir kısıtlayıcı etken haline geldiğini belirtmiştir. Melman'la aynı doğrultuda, kaynakların ve teknik uzmanların askerî sektöre ölçüsüzce tahsis edilmesinin üstünde durmuştur (Galbraith, 1988, 1994).

Günümüzde askerî-sınai kompleks

Hem ABD'de hem de Avrupa'da ASK iktisadi gelişmeler açısından değişim göstermiş ve daha küresel bir hal almıştır. Askerî sektördeki devlet-sanayi ilişkileri, 1990'lardaki şirket birleşmeleri, transatlantik ağlar (örneğin ABD ile Birleşik Krallık arasındakiler), özel üstlenicilerin artan rolü[31] ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sivil şirketlere iş verme uygulamasının genişlemesiyle dikkat çekici ölçüde değişmiştir (Dunne ve Sköns, 2011). Bununla birlikte, ulusal hükümetler hâlâ hâkim konumdadır ve çıkar grupları güçlü bir lobi grubu olmayı sürdürmektedir (*a.g.e.*, s. 6-7).

ASK'nin artan denetiminin ABD'nin daha totaliter bir ülke haline gelmesine katkıda bulunmasıyla, tarih, Galbraith'in *tersine çevrilmiş sıralama* ile ilgili endişesini bütünüyle haklı çıkarmıştır. ABD ilk önce "yeni emperyal maceralara" atılmıştır. İkinci olarak, 2000'lerde "iç güvenlik" biriminin daha da güçlenmesiyle, iletişim ve gözetleme teknolojilerini

31 Özel sektörün kamu sektöründen daha verimli olduğuna ilişkin *a priori* inancı savunan neoliberal paradigmanın sonuçlarından biri, ASK'nin kendi "ordu"ları olan özel askerî şirketlerle genişlemesidir (Cypher, 2007, s. 44). Bu "yırtıcı" davranış, özellikle Irak Savaşı'ndan bu yana, özel sektör için yeni kâr fırsatları yaratarak, ABD silahlı kuvvetleri nezdinde ana akım model haline gelmiştir.

giderek daha önemli kılan asimetrik gerilla tipi çatışmaların içine girmiştir (Dunne ve Sköns, 2011). Bu Foster ve McChesney'nin (2014) "gözetleme kapitalizmi" adını verdikleri gelişmenin yolunu açmıştır. Üçüncü olarak, sivil özgürlükler kısıtlanmıştır. Bürokratik çıkarların kamu çıkarları üzerindeki hâkimiyeti, askeriyeden kamusal yaşamın belli başlı alanlarına doğru genişlemiştir. Trump'ın başkanlığı, devam eden süreçte artmakta olan bu otoriter dönüşümün (Boggs, 2018, s. 13) sonuçlarından biridir.

"Yeni emperyal maceralar" açısından ABD, aralarında Irak, Suriye ve ABD'nin en uzun savaşının halihazırda 17 yıldır sürdüğü Afganistan'ın da bulunduğu 70'ten fazla ülke ve bölgeye yayılmış yaklaşık 800 askerî üssüyle, esas hedefi olan "liberal dünya düzenini" korumaya çalışmaktadır.

ABD dünya sathında sayısız savaş ve çatışmaya dahil olmuştur. 1991 Körfez Savaşı'nın bir "eğlence" gibi sunulması, Vietnam Sendromu'nun sağaltılması için tasarlanmışken (Cypher, 2007, s. 38), eski Yugoslavya'ya yönelik ABD (ve NATO) hava saldırılarının son derece başarılı olduğu 1998-1999 Kosova Savaşı'nda ABD hiç kayıp vermemiştir (Cypher, 2007, s. 38). Bu iki savaş, kamuoyunun ABD'nin askerî gücünün ölçeğinin meşru olduğu ve ezici kuvvetlerinin sadece adil savaşlar yürüttüğüne dair beslediği inancı tazelemiştir (Cypher, 2007, s. 38). Irak[32] ve Afganistan örneklerinde, "Pentagon'un propaganda makinesi" bu müdahalelere yönelik muhalefeti itibarsızlaştırmak ve sersemletici, evrensel bir "yurtseverlik" söylemini yaymak için kitle ileti-

32 ABD halkının endişe uyandıracak kadar büyük bir bölümü hâlâ, Irak'ın kitle imha silajlarına sahip olduğuna ilişkin, o dönemde ABD'li karar alıcılar tarafından bilinen ve kabul edilen olgularla tamamen çelişen iddialara inanmayı sürdürmektedir. Diğer veçhelerin yanı sıra, bu "kitlesel bilişsel tutarsızlık" halinin hayati unsurlarından biri, ABD kamuoyunun kökleri İkinci Dünya Savaşı'na dek uzanan "askerî meselelerle son derece uzun, derin ve büyük oranda pozitif ilişkilenme biçimi"dir (Cypher, 2007, s. 37).

şim araçlarıyla birlikte harıl harıl çalışmıştır (Cypher, 2016, s. 805). Bu askerî harekâtlar, *Askerî-sınai-Hollywood kompleksi*'nin altın çağını açan, *kılık değiştirmiş militarizm* yoluyla Hollywood tarafından da etkili bir şekilde kullanılmıştır.

İç güvenlik, 11 Eylül saldırılarının ardından temel kaygı haline gelmiştir. Genel anlayış, ABD'nin güvenlik politikalarının teröre karşı savaşa odaklanması, insani güvenlik ve barış koruma gibi diğer "yumuşak" meselelerle uğraşmanınsa öteki NATO üyelerine bırakılmasıdır. Bununla birlikte, Aguirre'e (2007) göre, örneğin ABD hâkim rolünü insani yardım üzerinden güçlendirmeyi amaçlamıştır (alıntılayan Cypher, 2016, s. 806). NATO'nun ABD'nin askerî kuvvetinin bir uzantısı olduğunu öne sürerek BM'nin rolünü azaltmaya çalışmış, bu da sonuçta uluslararası krizlerde ABD'nin liderliğini tahkim etmiştir.

Artan finansallaşma ve teknoloji, yeni güvenlik endişelerine, özellikle de siber savaşın ABD'nin mali ve askerî sistemlerini felce uğratması kaygısına yol açmıştır. ASK'nin bu gelişmeye tepkisi, özel sektörle daha fazla işbirliği yapmak olmuştur. Binyıl sonundaki finansallaşma ve dot-com patlaması nedeniyle, dev bilgisayar-internet şirketleri, "devletin askerî, istihbarat ve polislik işlevleri biçimindeki baskıcı kolu" haline gelirken, gizli ulusal güvenlik devleti, bir *askerî-dijital kompleks* yaratmak üzere, hükümetin ötesine uzanacak şekilde genişlemiştir (McChesney, 2013; Foster ve McChesney, 2014).

Dev şirketlerle devlet arasındaki bu *totaliter* işbirliğinin kökenleri, bizatihi *planlama sistemi/sınai sistem*'in yapısına kadar gider (Marcuse, 1964; Galbraith, 1967a). Marcuse (1964) "çağdaş sınai toplum, teknolojik altyapıyı organize etme biçimi sayesinde *totaliterleşme* eğilimindedir [ki bu] *çıkar gruplarının ihtiyaçları manipüle etmesi* yoluyla işleyen, kaygı uyandırmayan bir iktisadi-teknik işbirliğidir," demiş-

tir (alıntılayan Boggs, 2018, s. 8, vurgu eklenmiştir). Galbraith (1958) ise militarizmin "sınai sistemin planlanmasında" (Galbraith, 1967a, s. 231), "teknolojinin finansmanı açısından son derece derin bir işlevsel rol oynadığı"nı (1958, s. 257) ve askerî harcamalarca yönlendirilen buluşların sivil amaçları da olabileceğini ileri sürmüştür (*a.g.e.*, s. 339). Başka bir deyişle, dev şirketlerin doğası, devletin sınai sistemin pürüzsüz bir şekilde işlemesini sağlayacak teknolojik altyapının inşa edilmesine yardımcı olmasını gerektirir. Bu işbirliği, yerleşik çıkarlarını halkın genel çıkarlarının önüne koyan söz konusu şirketler ve devlet tarafından manipüle edilebilir. Foster ve McChesney (2014) tarafından verilen bir örnek bu bağlama kusursuz bir şekilde uyar:

> 2012 yılında DARPA [*Defense Advanced Research Projects Agency*] Direktörü Regina Dugan, Google'a geçmek için makamını bıraktı. Direktörlüğü sırasında, DARPA insansız hava aracı araştırmalarının ön cephesinde yer almıştı. Ancak bunun *General Atomic Aeronautical Systems*'in *Predator* insansız hava araçlarının savaşlarda kullanılması sayesinde gelişmesi, 1990'ların sonundaki Kosova Savaşı'na dek gerçekleşmedi. Yüzyılın ilk yıllarında DARPA, araştırmalarını mobil wi-fi kabiliyetleri için kullanılabilecek insansız hava araçları geliştirmek üzere genişletti. 2014 yılında Google atmosferin sınırında seyahat eden insansız hava araçları üretmek amacıyla ABD merkezli yeni bir şirket olan *Titan Aerospace*'i satın aldığını açıkladı. Bu sırada *Facebook*, yüksek irtifalı güneş enerjisiyle çalışan insansız hava araçları üretiminde uzmanlaşan İngiliz şirketi *Ascenta*'yı satın aldı. Bu tür insansız hava araçları internetin yeni bölgelere yayılmasını sağlayacaktı. Amaç yeni bir teknolojiden faydalanmak ve askerî-dijital kompleksi genişletirken daha büyük küresel internet tekelleri yaratmaktı.

ASK'nin genişleyen kontrolü, sivil özgürlüklerin tırpanlanmasının ve daha otoriter bir rejimin dayatılmasının önünü açmıştır. Bu otoriter düzen, Trump'ın başkanlığı ile birlikte daha gözle görülür bir hal almıştır. Belki de "güçlü adam siyasetinin" yükselişinin ABD'ye özgü olmadığını, dünya çapında yeni-muhafazakâr ideolojinin yeni bir evresini temsil ettiğini belirtmeye gerek yoktur. Bu çağdaş siyasette, "sınıf öfkesi düzenli olarak baş aşağı çevrilir ve popülizm silahlar, göç, dış tehditler, eşcinsellik, kürtaj ve "aile değerleri" gibi "duygularla yüklenmiş" ahlâki kaygıların bütünüyle muhafazakâr anlayışın çıkarlarına hizmet etmesi için manipüle edilir (Boggs, 2018, s. 3). Bu bağlamda, yoksulların militarizm için seferber edilmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle ASK'nin güçlendirilmesi, çağdaş siyasetin bu yeni evresinin hem bir nedeni hem de bir sonucudur.

Her ne kadar Başkan Trump, ABD'nin Irak'taki varlığına karşı çıkarak militarizm karşıtı bir seçim kampanyası yürütmüş olsa da,[33] başkan olduktan sonra ABD'nin Suriye'den çekilmesini ertelemeye karar vermiş, savaş bölgelerindeki ABD kuvvetlerini arttırmış ve 2018 ve 2019 yılları için Pentagon'un kendi harcama beklentilerini bile aşan bir savunma bütçesini onaylamıştır. Aslında, Başkan Trump'ın bu bağlamda çelişkili politikaları, ASK'nin içindeki bir güç mücadelesi olarak görülebilir. Örneğin, ASK'nin varlık nedenini güçlendiren Kuzey Kore, Rusya ve Çin'de gerilimleri yatıştırmaya ve güvensizlik hissini azaltmaya çalışmıştır ki bu, söz konusu örneklerden ikisinde, ilk dönemde kamuoyu-

33 Başkan Trump ile otoriter dostu Recep Tayyip Erdoğan'ın son derece benzer stratejilerini görmemek mümkün değil. Belki de aralarındaki önemli bir fark, Erdoğan'ın ordunun siyasetteki rolünü azaltmak zorunda kalması ve ordu üzerinde topyekûn bir kontrol tesis edene dek ordudan gelen tehdidin üstesinden gelmek için emniyet ve istihbarat teşkilatlarını hararetli bir şekilde desteklemiş ve finanse etmiş olmasıdır. Sonunda, Erdoğan askerî sanayideki kendi yakın çevresiyle "kendi" ASK'sini yaratmıştır.

na yaptığı açıklamalarla çelişmiştir. Suriye'deyse bütünüyle sembolik olduğu aşikâr olan bazı müdahaleleri tercih etmiştir. Bu açıdan, Trump döneminde ABD, savaşın mevcut gidişatına ciddi bir direniş göstermemiştir. Ancak İran örneğinde, bir önceki ulusal güvenlik ekibinin muhalefetine rağmen, uluslararası desteğe sahip nükleersizleştirme anlaşmasından çekilerek, İran'la bir karşı karşıya gelişe yol açmıştır. Genel olarak, Başkan Trump'ın ulusal güvenlik stratejisi, ABD'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi ile Güney Asya, Avrupa ve Asya'daki rolünü arttırmasını gerektirmesi nedeniyle, daha önceki stratejilerin bir devamı niteliğini taşımaktadır (Cordesman, 2018).

Genel itibarıyla Trump'ın politikaları, Reaganizmin, şirketlerin ve zenginlerin üzerindeki vergiler azaltılırken askerî harcamaların önemli ölçüde arttırıldığı, ama genel olarak gözle görülür şekilde daha otoriter bir tekrarıdır. Sonuçta, artan otoriterlik ve genişleyen ASK, hem ABD'de hem bütün dünyada el ele ilerlemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARKSİST KURAMLARDA ASKERÎ HARCAMALARIN KÂRLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bu bölümde amacım, ilk olarak Marksist kriz kuramlarını kısaca değerlendirdikten sonra Marksist kuramlarda askerî harcamaların kâr oranlarını nasıl etkilediğine ilişkin daha detaylı bir tartışma sunmak. Söz konusu tartışma askerî harcamaların kâr oranlarının düşme eğilimini bertaraf edici bir etki yaratıp yaratmadığını ve bu konunun neden ampirik olarak test edilmesi gerektiğini cevaplamış olacak.

Marksist kriz kuramları

Her ne kadar kriz Marksist kuramın önemli bileşenlerinden biri olsa da, ortak bir Marksist kriz kuramı yoktur. Marksist kriz kuramları, ticaret döngülerini ya da çeşitli iktisadi şoklardan kaynaklanan diğer kısa süreli dalgalanmaları değil, kapitalist üretim sisteminin içsel çelişkilerinin neden olduğu uzun vadeli iktisadi krizleri konu alır. Bu açıdan, Marx, krizleri, kâr oranlarının düşme eğilimi ve aşırı üretim ya da eksik tüketim potansiyeli gibi farklı fenomenlerle ilişkilendirmiştir (Clarke, 1994). Eksik tüketim/durgunluk ve kâr/

ücret sıkışması kuramlarına çok kısaca değindikten sonra kâr hadlerinin düşme eğilimine ilişkin yapılan tartışmaların ana hatlarını belirteceğim.

Eksik tüketim/durgunluk kuramları

Kapitalist sistemde bir metanın fiyatı, işçilere ödenen ücretlerin ve kapitalistlerin elde ettikleri kârın toplamıdır. Bu son derece basit özdeşlik, sistemin en temel içsel çelişkilerinden birini doğurur. Bu çelişki, işçilerin ya da kapitalistlerin (veya her ikisinin) kazandıklarının tamamını harcayamamaları durumunda ortaya çıkan durgunluk eğilimidir. İşçiler ürettikleri metaların toplam değerinden daha az ücret aldıklarından, ürettikleri bütün ürünleri satın alarak tüketmeleri mümkün değildir. Öte yandan kapitalistlerin, iki tür harcaması vardır: Kendi tüketim harcamaları ve yeni yatırımlar. Metalara yapılan harcama kâr elde etmek için yeni yatırım yapma zorunluluğu nedeniyle sınırlıdır. Bununla birlikte, yeni yatırımlar da "yeni pazarlar" bulabilmelerine bağlıdır. "Yeni pazarlar" artan uluslararası ticaret, yeni ürünler, yeni teknolojiler ya da askerî harcamalardır. Eğer durum buysa, üretilen bütün değer, işçiler ve kapitalistler tarafından tüketiliyor demektir. Ancak kapitalistler kârlarının bir kısmını (örneğin tasarruf ya da Keynesçi bakış açısından "sızıntılar" şeklinde) ellerinde tutmayı tercih ederek, bir eksik tüketim krizine yol açarlar. Kuşkusuz, işçilerin tasarrufta bulunması da bir ihtimaldir ve bu da aynı eksik tüketim etkisini yaratır.

Bu bağlamda, eksik tüketim/durgunluk kuramlarının ortak ilkesi, ücretlerdeki artışın, üretimin genişleme hızının altında kalması halinde yetersiz toplam talebe neden olması ve kapitalist sınıfının kendi tüketim ve yatırımının bu artışı soğuramaması halinde durgunluğa yol açmasıdır.

Her ne kadar yukarıda (yarattıkları sonuç bağlamında) eksik tüketim ve aşırı üretim arasında bir ayrım yapmasak da bu ikisinin ayrı durumları ifade ettiğini not etmekte fayda vardır. Engels eksik tüketim kuramını reddederek, aşırı üretim kuramını benimsemiştir. Bu ikisi arasındaki fark, birinci kurama göre, birikimin ücretlerin baskılanması nedeniyle sürdürülemez olması, bu sayede üretimin kaçınılmaz olarak talebi aşmasıdır. Engels'e göre, aşırı üretim kaçınılmaz değil, "üretim anarşisi"nden kaynaklanabilecek koşullar nedeniyle bir ihtimaldir (Clarke, 1994). Üretim anarşisi, yatırım/üretim kararlarının merkezî bir eşgüdüm olmadan kâr peşinde koşan çok sayıda tekil işletme tarafından alınması ve bunun da aşırı üretime yol açmasıdır, çünkü üretim ve tüketim farklı yasalarca belirlenir (Engels, 1878). Bu nedenle, Engels'e göre, kapitalist sistem aşırı üretime yönelik içsel bir eğilime sahiptir.

Rudolf Hilferding aşırı üretimi daha farklı açıklamıştır (Hilferding, 1910). Bu alternatif yoruma göre kriz, üretimin çeşitli kollarındaki eşitsizlik ya da "orantısızlıktan" kaynaklanır. Orantısızlığın aşırı üretimden farkı, ekonominin bazı kollarında talepten daha fazla üretim gerçekleşirken, diğer sektörlerde üretimin talebin altında kalmasıdır. Yani bu yoruma göre, aslında ekonomide aşırı üretim ve eksik üretim farklı sektörlerde eş zamanlı olarak gerçekleşir ve bunun mutlaka aşırı üretime yol açması gerekmez, söz konusu durum "orantısızlık"tır. Üretim ile tüketim arasındaki ilişkinin bozulması, iktisadi krize yol açan, satılamayan stokların birikmesinde ortaya çıkar. Dolayısıyla, Hilferding'e göre "eksik tüketim" bu söz konusu orantısızlığın özel bir halidir. Hilferding'e göre, orantısızlığa yol açan şey, rekabetin yokluğu ya da eksik rekabettir. Engels ve Kautsky'ye göre, aşırı yatırım, kapitalist rekabetle karşı karşıya kalan kapitalistler için rasyonel bir kararken, Hilferding'e göre kapitalistlerin hesap hatasıdır.

Rosa Luxemburg'un *The Accumulation of Capital* (1913, *Sermaye Birikimi*) isimli çalışması, eksik tüketim kuramının temeli olarak kabul edilir. Paul Sweezy (1942) ve daha sonra Paul Baran ile birlikte kaleme aldıkları 1966'da yayımlanan *Monopoly Capital* (*Tekelci Sermaye*) durgunluğa ilişkin en gelişkin kuramı sunmuştur. Bu kitapta, yazarlar askerî harcamanın rolünü vurgulamışlardır. Bu iki önemli kitabı ikinci altbölümde daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağım.

Hem orantısızlık hem de eksik tüketim kuramları, iktisadi krizlerin, şirketlerin ya da devletin eşgüdümsel olarak karar almaları halinde ya da reel ücretlerin yükseltilmesi yoluyla önlenebileceğini ima ederler (Clarke, 1994; Howard ve King, 1992).

Kâr/ücret sıkışması kuramları

Kâr/ücret sıkışması yaklaşımı, Birleşik Krallık'ta kâr oranlarında yaşanan düşüşün temel nedeninin, sendikaların güçlenmesi dolayısıyla kâr payındaki düşüşten kaynaklandığını ileri süren Glyn ve Sutcliffe (1972) tarafından geliştirilmiştir.[34] Aynı görüş ABD için Boddy ve Crotty (1975) tarafından ileri sürülmüştür. Glyn ve Sutcliffe'in argümanı, artı değer oranı ile genel kâr oranı arasında var olan bağın ampirik olarak gözlemlenmesine dayanır, öyle ki reel ücretlerdeki bir artış ve/veya sömürü oranındaki (örneğin çalışmanın uzunluğu ve yoğunluğunda yaşanan) bir düşüş, kâr oranlarını azaltır. Yani bu kurama göre, kriz reel ücretlerin üretkenlikten daha hızlı artmasından kaynaklanır.

Bazı Marksistler kâr/ücret sıkışması kuramının, üretimden ziyade dağıtımla ilgilenmesi ve sınıf mücadelesine iradeci (*voluntaristic*) bir karakter atfetmesi nedeniyle gayr-i

34 Rowthorn (1976), Roemer (1979) ve Bowles (1981), bu kurama karşı çıkan diğer önemli isimlerdir.

Marksist olduğunu ileri sürmüştür (Clarke, 1994). Bu kuram devletin kapitalistlerle işçiler arasında arabuluculuk yapması halinde iktisadi krizlerin önlenebileceğini ima eder (Shaikh, 1978a, 1978b). Kuram aynı zamanda, 1980'lerden bu yana reel ücretlerde durgunluk yaşandığı için mevcut krizi ampirik olarak açıklayamamaktadır, dolayısıyla genel kabul gören bir yaklaşım haline gelememiştir.

Kâr oranının düşme eğilimi

Kâr oranının düşme eğilimi Marksist düşüncenin, geniş bir kuramsal ve ampirik literatür üretmiş, son derece tartışmalı bir meselesidir. Bu "kısa özet" söz konusu engin tartışmaların ana başlıklarına değinerek, savunma harcamalarının kâr oranlarının düşme eğilimindeki rolü için genel bir arka plan oluşturmayı amaçlamaktadır (bu konuda daha geniş ve daha doyurucu tartışmalar için Eres'e [2016] ve Tonak'a [2017] ve Türkiye'de kâr oranlarına ilişkin yetkin bir çalışma için Karahanoğulları'na [2009] bakılabilir). Kâr oranlarının düşme eğilimine ilişkin tartışmalar üç grupta toplanabilir. İlk olarak, meselenin çekirdeğinde, kâr oranlarının düşme eğiliminin Marx'ın düşüncesinde oynadığı role ilişkin bir tartışma bulunmaktadır. İkincisi kâr oranının nasıl ölçüleceğine ilişkin farklı görüşler vardır. Bu belki de görece daha az tartışmalı bir kısımdır, zira araştırmacıların büyük bir bölümünün üzerinde uzlaştığı bazı meseleler bulunmaktadır. Üçüncü, en dış katmansa yakın tarihli ampirik çalışmalarda kâr oranında yaşanan değişimin kaynaklarına getirilen alternatif açıklamalardır.

Kâr oranı, bir kapitalist ekonominin ne denli dayanıklı ya da dayanıksız olduğunun en önemli göstergesidir. Kâr oranının düşme eğilimi yasası, Marx'ın Adam Smith ve David Ricardo'nun çalışmalarına dayanarak geliştirdiği kuramın-

da son derece önemli bir yere sahiptir. Smith'e göre, kâr oranındaki düşme, kapitalistler arasında cereyan eden, fiyatları ve dolayısıyla kârları aşağı iten rekabetin bir sonucudur. Smith'in savını eleştiren Ricardo'ya göreyse söz konusu düşüş, ücretlerdeki artıştan kaynaklanır. Ricardo'nun argümanı, Malthus'un toprağın marjinal üretkenliğindeki düşüş tezine dayanır. Buna göre nüfusun artması tarımsal üretimi daha az verimli topraklara doğru genişleterek tahıl fiyatlarında artışa yol açar, bu nedenle emek gücünün yeniden üretiminin artan maliyetlerini karşılamak için ücretlerin de artması gerekir. Marx, tarımsal üretkenlikteki artış ihtimalini göz önünde bulundurarak Ricardo'nun argümanını reddetmiş ve kâr oranındaki düşüşün kapitalist üretimin iç mekanizmalarından kaynaklandığını savunmuştur.

Das Kapital'in çok sayıda taslağını yeniden ve yeniden yazdığı 1860'ların başlarına kadar olan çalışmalarının açık bir şekilde gösterdiği üzere, Marx kapitalizmin kâr oranlarında yaşanan konjonktürel bir düşüşten bir diğerine ilerleyeceğini ve bu düşüşlerin her birinin eğilimsel olarak daha sert olacağını savunmuştur. Bu, o dönemde, bu düşüşlere getirdikleri farklı açıklamalardan bağımsız olarak, neredeyse bütün siyasal iktisatçılar tarafından benimsenen bir görüştü. Kâr oranlarındaki bu düşüşlere, benzer şekilde eğilimsel olarak şiddetlenen iktisadi ve toplumsal krizler de eşlik edecekti, ta ki kapitalizmin çöküşüne yol açana kadar. 20. yüzyılın sonlarına dek Marksistler yaygın bir şekilde, Marx'ın kâr oranındaki düşme eğilimi ve krizlere dair görüşünün bu olduğunu düşünmüştür. Fakat Marx'ın artık çok daha yaygın bir şekilde ulaşılabilen çalışmalarının günümüzdeki okumaları, bu meselelere ilişkin görüşlerine dair çok daha nüanslı bir yorumu mümkün kılmıştır (örneğin bkz. Heinrich, 2013a). 1860'ların ortalarından başlayarak Marx kâr oranının düşme eğilimi yasasından söz etmeyi bırakmıştır.

İleri sürülen şudur: 1857-8 krizinin çabuk bitmesi, kapitalist sistemin krizi kolayca aşması yani öngörüsünün aksine iktisadi veya siyasal koşullarda bir çalkalanma yaşanmaması Marx'ı kâr oranının düşüp düşmeyeceğini ampirik bir soru olarak değerlendirmeye yöneltmiştir. 1860'ların başlarında yazığı ve daha sonra Engels tarafından *Das Kapital*'in III. Cildi olarak yayımlanan notlarında kâr oranının düşme eğilimine karşı işleyebilecek çok sayıda karşı eğilim sıralamış, ancak o dönemde, "eğilimin" "karşı eğilimlere" baskın çıkacağını düşünmüştür.

Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasası

Genç Marx için "sermayenin bileşimi ve bu bileşimin birikim sürecinde yaşadığı değişimler" kuramındaki "en önemli etmenler"den biri (Marx, 1867) ve dolayısıyla, kâr oranının düşme eğilimi yasası da "siyasal iktisadın en önemli yasasıydı" (Marx, 1894: 13. Bölüm). Bununla birlikte Marx'ın kâr oranının düşme eğilimine ilişkin görüşü, yukarıda da belirtildiği gibi zaman içinde değişmiştir.

Mamul mal için gerekli toplam emek zamanı iki kısımdan oluşuyordu. Bunlardan ilki kullanılan üretim araçlarına (örneğin, malzemeler, tesisler ve teçhizat) içkin olan emek zamanı, yani değişmeyen sermayeydi (C). İkincisi ise işçiler tarafından bizatihi emek sürecinin içinde sarf edilen mevcut emek zamanı, yani canlı emek tarafından katılan değerdi (L). *L* de iki kısımdan oluşuyordu: işçilerin tüketim gereksinimlerinin emek değeri (V) ve artık ürünün emek değeri (S). Dolayısıyla, canlı emek tarafından katılan değerin iki kısmı vardı: zorunlu emek (V), yani işçilerin kendilerini yeniden üretmeleri için gerekli olan emek zamanı ve artık emek (S), işçilerin kapitalist sömürü için artık yarattıkları emek zamanı.

Marx S/V'yi artı değer oranı ya da sömürü oranı, C/V'yi ise sermayenin organik bileşimi (ve benzer şekilde, işçi başına düşen üretim aracı kütlesi olarak tanımlanan sermayenin teknik bileşimi) olarak tanımlar. Bu, artı değer oranını, yani S/V'yi arttırmanın iki yolu olduğu anlamına gelir: payı arttırmak ya da paydayı azaltmak. Yani, bir kapitalist artı değeri, iş gününü uzatarak ve/veya zorunlu emek zamanını kısaltarak arttırabilir. Zorunlu emek zamanının kısaltılmasının yolu da reel ücretlerin düşürülmesi ve/veya emeğin üretkenliğinin arttırılmasıdır. İş gününü uzatmanın ve reel ücretleri düşürmenin sınırları olduğundan, kapitalistlerin elindeki esas araç, emek üretkenliğini arttırmaktır.

Marx kapitalizmin itici gücünün, bitmek bilmeyen artı değer arayışı olduğunu, kapitalistlerin daha yüksek kâr oranlarına ulaşmak için sürekli ve sert bir rekabet halinde bulunduklarını ifade eder. Marx kâr oranını r= S/(C+V) formülüyle tanımlar. Bununla birlikte, Marx, kapitalist üretim sisteminin, kendi sınırsız gelişimi açısından belirli içsel çelişkilere de sahip olduğunu ileri sürer. Sermaye birikimine, üretim sürecinin makineleşmesi eşlik eder. Bu ilerlemeci süreç, bir yandan işçilerin daha gelişkin üretim araçları kullanmasıyla emeğin üretkenliğini, diğer yandansa, sermayenin organik bileşimini arttırır. Bu da kapitalizmin temel çelişkilerinden birine yol açar: Emek üretkenliğinin arttırılması, sermayenin kârlılığını düşürür. Bu nedenle genç Marx, makineleşme nedeniyle sermayenin organik bileşimindeki artma eğiliminin, elde edilen toplam kârın artmasına rağmen, kâr oranında bir düşüşe yol açtığını kanıtlamak istemiştir. Aynı zamanda, kâr oranının düşme eğilimini hafifleten bazı karşı eğilimler olduğunu da belirtmiştir.[35]

35 Marx aslında altı karşıt etken olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri kâr oranının hesaplanmasıyla ilgilidir. Diğer beş etkenden biri olan "göreli aşırı nüfus", yedek sanayi ordusu üzerinde etkisi nedeniyle ücretlerin baskılanması ile ilişkilidir.

Dolayısıyla, "yasa"nın kanıtlanmasının iki farklı veçhesi vardır. Birincisi, bu düşme eğiliminin neden bütün diğer karşı eğilimlere baskın çıkması gerektiğini göstermektir. İkincisiyse, r=S/(C+V) formülünde, hem pay hem de payda arttığında, paydanın uzun dönemde paydan neden daha hızlı arttığını, böylece kesrin yani kâr oranının düştüğünü göstermektir. Heinrich (2013a) Marx'ın bunların ikisini de kanıtlayamadığını iddia etmiştir. Heinrich'e göre, ilki için, Marx, hiçbir yerde eğilim adını verdiği şeyin etkisinin, karşı eğilim adını verdiklerinin toplam etkisinden neden daha büyük olması gerektiğini açıklamaya çalışmaz. İkincisi içinse, yani uzun dönemde paydanın paydan daha hızlı artacağına dair bazı argümanlar ileri sürse de neden böyle olmak zorunda olduğunu açıklamaz.

Tartışmalara dair kısa bir değerlendirme

Kâr oranının düşme eğilimi yasasına ilişkin tartışmalar, 1960'ların sonlarında bazı Marksistlerin iktisadi krizi bu yasa bağlamında açıklamaya başlamasıyla genişledi (Mattick, 1969; Yaffe, 1972; Cogoy, 1972, 1973). Kâr oranının düşme kuramına yönelik ilk eleştirilerden biri, Marx'ın teknik ilerlemenin emeğin üretkenliği üzerindeki etkilerini hafife almış olmasıydı. Bu eleştiri, makineleşmenin değişmeyen sermayenin değerini düşürüp, sömürü oranını arttırması nedeniyle, kâr oranında bir düşüş yerine, muhtemelen artış yaşanacağını ileri sürüyordu (Howard ve King, 1992, s. 131). Dobb (1937) ve Sweezy (1942) teknolojik değişimin, kapitalistin işçilerin direnişinden kaynaklanan reel ücret artışlarına verdiği bir tepki olduğunu ve iki karşıt etki doğurduğunu ileri sürdüler. Üretkenlikteki artış kâr oranını arttırırken, reel ücretlerdeki artış kâr oranını düşürüyordu. Dolayısıyla, nihai etki bu iki kuvvete bağlıydı.

Bir diğer eleştiri ise Okishio Teoremi'yle gündeme gelmişti. Nobuo Okishio (1961) kâr oranının kapitalizmde fiilen benimsenecek herhangi bir teknolojik değişim sonucunda düşmeyeceğini ileri sürmüş ve bu da bazılarının Marx'ın değer ve kâr oranlarının düşme kuramlarının içsel olarak tutarsız olduğunu iddia etmesine yol açmıştı. Ancak Salvadori (1981), Okishio Teoremi'nin teknolojik ilerlemenin işsizlik nedeniyle reel ücretleri düşürürken kâr oranını da düşürebileceği birleşik üretim durumunda geçersiz[36] olabileceğini göstermiştir. Kısacası, teknolojik değişimin kâr oranında bir düşüşe neden olamayacağı, çünkü bir kapitalistin kârları düşürecek yeni bir yöntem benimseyeceği iddiası akla yatkın değildir.

Daha yakın dönemde, Michael Heinrich'in çalışması (2013a) yeni tartışmalara yol açtı (Heinrich, 2013b; Carchedi ve Roberts, 2013; Mage, 2013; Moseley, 2013; Samol, 2013; Kliman vd., 2013; Harvey, 2016). Heinrich, Marx'ın taslak halindeki özgün elyazmalarının dikkatli bir incelemesine dayanan argümanında, Marx'ın krize ilişkin bir "kâr oranının düşmesi kuramı" önermediğini ve her ne kadar gençken kâr oranının düşme eğiliminin kapitalist üretimin mantıki bir sonucu olduğuna inanmış olsa da, daha sonraki yıllarda kâr oranının düşme eğilimini ampirik bir sorun olarak görmeye başladığını ileri sürdü (*a.g.e.*, s. 28). Heinrich (2013a), Marx'ın yasasının "belirsizliği" (Carchedi ve Roberts, 2013; Kliman vd., 2013; Samol, 2013; Mage, 2013), yasanın kanıtlanmasındaki sorunlar (Carchedi ve Roberts, 2013; Mage, 2013), Marx'ın *Das Kapital*'de "genel olarak sermaye" ve "çok sayıda sermayenin rekabeti" arasındaki ayrımı terk ettiğine ilişkin argümanı (Moseley, 2013),

36 Okishio'nun kendisi de bu teoremin –sabit reel ücretler– temel varsayımının gerçekçi olmadığını kabul etmiştir (Okishio, 1961'den alıntılayan Basu ve Manolakos, 2013).

Engels'in editoryal çarpıtmalarına ilişkin iddiası ve Marx'ın yasayı muhtemelen terk etmiş olduğuna ilişkin varsayımları (Carchedi ve Roberts, 2013; Kliman vd., 2013) açısından eleştirildi.

Kâr oranının ölçülmesiyle ilgili konular

Marksist araştırmacılar arasında kâr oranını kesin olarak hesaplamak için kârın ve sermayenin nasıl ölçüleceğine ilişkin ortak bir anlayış yoktur. "Üretken olmayan" ve "üretken" emek arasında yapılan ayrım, Joseph Gillman ve Paul Baran'ın 1957'de yayımlanan kitaplarından bu yana en tartışmalı konulardan biri olmuştur (Gillman, 1957; Baran, 1975; alıntılayan Hunt, 1979) ve artı değer ile kâr oranının doğru şekilde ölçülmesi açısından önem taşımaktadır (ayrıntılı bir tartışma için bkz. Gough, 1972; Fine, 1973; Fine ve Harris, 1976, 1979; Hunt, 1979; Moseley, 1983, 1994; Mohun, 1994, 1996, 1998, 2012; Harvie, 2005; Olsen, 2017).

Mohun (1996) "üretken ve üretken olmayan emek reddedildiği takdirde, Marx'ın kuramının diğer temel kategorilerinin de kuramsal tutarlılıklarını yitireceği"ni ileri sürer. "Hem emek değer yasasını korumak hem de yasanın temel taşlarını bir kenara atmak mümkün değildir" (s. 31). Bazı Marksistler bu ayrımın önemli olduğunu iddia ederken (örneğin Mohun, 1996, 2002; Fine, 1973; Fine ve Harris, 1976, 1979; Shaikh ve Tonak, 1994), diğerleri, bütün ücretli emeğin sermaye tarafından istihdam edilip edilmemesinden bağımsız olarak sömürüye tâbi olması nedeniyle, bunu reddeder (örneğin Gough, 1972; Houston, 1997; Laibman, 1992, 1999; Harvie, 2005). Ayrıca bu araştırmacılar bunun Marx'ın emek değer yasasını geçersiz kıldığını kabul etmezler.

Ayrımın en önemli veçhesi emeğin zorunlu olup olmadığı değil, artı değer üretip üretmediğidir. Dolayısıyla, devlet çalışanları bir metanın satılmasından ziyade vergilerden (ya da kamu borçlanmasından) gelen paradan ücret alırlar, bu nedenle üretken değildirler[37] (Shaikh ve Tonak, 1994; Savran ve Tonak, 1999). Ampirik analizlerin tamamı, ABD'de üretken olmayan emeğin oranının arttığını göstermektedir. Üretken olmayan emek için nihayetinde artı değerden ödeme yapıldığından, üretken olmayan emeğin miktarı fiilen ne kadar kâr elde edildiğinin önemli bir göstergesidir (Mohun, 2012a, s. 282).

Çok sayıda çalışma üretken olmayan emeğin genel olarak iktisadi performans, özel olaraksa kâr oranı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Olsen (2017), literatürün bu kısmına ilişkin titiz bir özet sunar. Her ne kadar bazı Marksist araştırmacılar, üretken olmayan faaliyetlerin artı değeri tüketmeleri ve kârları düşürmeleri nedeniyle iktisadi büyümeyi engellediğini iddia etseler de (Gillman, 1957; Moseley, 1991; Shaikh ve Tonak, 1994; Paitaridis ve Tsoulfidis, 2012'den alıntılayan Olsen, 2017), Baran (1957) ve Baran ve Sweezy (1966), üretken olmayan faaliyetleri, efektif talep yokluğuna bağlı durgunluğun önlenmesine yardımcı olan, artı değerin soğurulmasının temel bir aracı olarak görürler. Duménil ve Lévy (2003, 2011b), üretken olmayan emeğin işlevinin kârları maksimize etmek olduğunu savunurken, Resnick ve Wolf (1987) ve Olsen (2015) iktisadi performans üzerindeki nihai etkisinin, üretken olmayan emeğe yapılan harcamaların toplam maliyetleri düşürüp düşürmediği gibi farklı etkenlere bağlı olduğunu göstermişlerdir (alıntılayan Olsen, 2017).

37 Shaikh ve Tonak'ın (1994) metodolojileri üretken ve üretken olmayan emeğe ilişkin yaygın kabul gören metodoloji haline gelmiş ve Mohun (2005, 2014) tarafından güncellenmiştir.

Üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrıma ilişkin tartışmanın yanı sıra, kâr oranının kesin bir şekilde ölçülmesiyle ilişkili başka tartışmalar da vardır. Bu tartışmalardan biri, sermayenin değerinin cari fiyatlar (yani, yenileme maliyeti) üzerinden mi, yoksa tarihi maliyet üzerinden mi saptanacağıdır. Shaikh (1999), Duménil ve Lévy (2011a), Kotz (2009, 2013), Bakır ve Campbell (2006, 2009, 2013, 2020) ve Basu ve Vasudevan (2013) da dahil olmak üzere pek çok çalışmada ilk yöntem tercih edilirken, Kliman ve Freeman (bkz. Kliman ve McGlone, 1988; Freeman ve Carchedi, 1996; Kliman, 2011) Marx'ın değer kuramının Ardışık Tekil Sistem Yorumu çerçevesinde ikinci yöntemi tercih etmişlerdir.

Diğer iki mesele, şirketlerin gelir vergilerinin (vergi öncesi ya da sonrası kârların) ve sermaye stok ölçümünün nasıl (brüt olarak mı yoksa net olarak mı) ele alınacağıdır. İlki açısından, Duménil ve Lévy (2011a), kazanç vergisi kesintilerinin, kâr akışlarını gerçekçi bir şekilde yansıtmak için gerekli olduğunu ileri sürerler. İkincisi içinse, net stokların zaman içinde düşmesi nedeniyle, net stok ölçümlerinin kâr oranlarını olduğundan fazla gösterdikleri belirtilmiştir (Shaikh, 1999; Basu ve Vasudeva, 2013). Her ne kadar brüt stoklar alternatif bir ölçüm şekli olabilirse de, veri bulunmamaktadır. Aynı zamanda amortismanın en iyi nasıl ölçüleceği de açık değildir, çünkü brüt stoklar, geometrik amortisman kullanılarak yanlış ölçülebilir, zira bazı varlıklar yararlı olmaya devam ederler.

Ampirik literatür

"Kârların düşme eğilimi yasası" üzerine muazzam genişlikte bir literatür bulunmaktadır (Basu ve Vasudevan, 2013). Literatürün tartışmaya ilişkin net bir cevap verdiği-

ni söylemek zordur. Bazı araştırmacılar kârların düşme eğiliminin geçerli olduğunu savunurken (Carchedi ve Roberts, 2018; Glyn ve Sutcliffe, 1972; Glyn, 2006; Kliman, 2007, 2015; Shaikh, 1978a, 1987, 1992; Rosdolsky, 1977), diğerleri bunu reddetmiş[38] (Roemenr, 1981; Bowles, 1985) ya da bazıları kapitalist gelişmede ne yukarı ne de aşağı doğru bir eğilimin *a priori* olabileceğini ileri sürmüştür (Foley, 1986b; Michl, 1988; Moseley, 1991; Duménil ve Lévy, 1993, 2003; Duménil vd., 1987; Foley ve Michl, 1999'dan alıntılayan Basu ve Manolakos, 2013; Heinrich, 2013a).

Kâr oranları, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayıp 1960'ların ortalarına kadar süren ve Altın Çağ adı verilen dönemde artmıştır. Bunu 1982'ye kadar süren bir düşüş ve neoliberal dönemde, 1997 yılında zirveye ulaşan bir başka yükseliş izlemiştir. 1997'den 2001'e kadar yaşanan bir başka düşüşün ardından, kâr oranları, ABD'de ve bir ölçüde diğer büyük ekonomilerde 2005-6'ya kadar kredi patlamasıyla yeniden yükselmiştir (Wolff, 1979, 2001, 2003; Duménil ve Lévy, 2011a; Roberts, 2009, 2012; Li vd., 2007; Basu ve Vasudevan, 2013; Bakır ve Campbell, 2009; Bakır, 2015).

Kâr oranlarının farklı ölçümler kullanılarak hesaplanması benzer sonuçlar verir. Örneğin Basu ve Vasudevan (2013) da benzer eğilimler bulmuştur: 1980'lerin başlarında kâr oranlarındaki düşüş durmuş, bunu herhangi bir eğilime denk düşmeyen ya da yavaş bir artış takip etmiştir. Bu eğilimdeki tek sapma, sermaye stoku için tarihi maliyet değerlemesini ve vergi ve faiz öncesi kârları kullanan verilere dayanıldığında ortaya çıkar. Bu veriler kullanıldığında, kâr

38 1963-2008 döneminde 24 OECD ülkesi için askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisini inceleyen Elveren ve Hsu (2016), pek çok model spesifikasyonunda zaman trendinin son derece belirgin bir pozitif etkisi olduğunu bulmuş ve görece uzun bir dönem ve geniş bir ülke grubu için dolaylı bazı kanıtlar sunarak, sonuçların kâr oranının düşme eğiliminde olmadığını gösterdiğini ileri sürmüşlerdir.

oranları İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem boyunca bir düşüş eğilimi göstermektedir.

Bununla birlikte, kâr oranının düşmesine ilişkin alternatif açıklamalar da bulunmaktadır (bkz. Basu ve Vasudevan, 2013). Örneğin, Bellamy-Foster ve Magdoff'a (2009) göre, tekelci kapitalizm sadece servet ve gelir eşitsizliğini arttırmakla kalmaz, aynı zamanda rekabeti ve inovasyonu da baskılar. Bu da sonuçta tüketim talebini sınırlar ve iktisadi artık ile kârlı yatırımlar arasındaki kopukluk derinleşir. Kredi-borç sistemi "tekelci finans sermayesi" altında astronomik bir şekilde genişlediğinde, talep artar ve iktisadi artık soğurulabilir. Öte yandan Brenner (2009), aşırı yatırımın, 1970'lerden bu yana sermayenin getiri oranını azaltmış olan küreselleşme ve artan rekabetten kaynaklandığını ileri sürer. Ancak Kotz'a (2009) göre, daha yüksek talep, varlık fiyatlarındaki balonlar nedeniyle ölçüsüz bir aşırı yatırıma yol açar. Shaikh'e (1987, 1999, 2011) göreyse, sermaye-yoğun üretim, sermayenin bileşimini arttırarak kâr oranlarını düşürür. Son olarak Moseley (1991) üretken olmayan emeğin üretken emeğe oranındaki artışın, kâr oranında düşüşe yol açtığını savunur (ayrıca bkz. Mohun, 1996, 1998).

Basu ve Manolakos (2012, s. 93) gelişmiş bir ekonometrik model ile sömürünün yoğunluğu, değişmeyen sermaye unsurlarının görece ucuzlaması, ücret oranının emek gücünün değerinden sapması, emek piyasasında görece aşırı nüfusun mevcudiyeti ve determinist bir zaman trendi gibi karşı eğilimlerle kontrol ederek, ABD'de kâr oranının düşme eğilimini incelemişlerdir. Basu ve Manolakos, 1948-2007 arasında kâr oranının yılda yaklaşık % 0,2 düştüğünü bulmuş ve bunun, teknolojik değişimin uzun vadeli emekten tasarruf meylinin karşı eğilimlere üstün gelmesi nedeniyle gerçekleştiği sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte, bulguları aynı zamanda, karşı eğilimlerin yeterince güçlü olduğu 1982-

2000 döneminde kâr oranının yükseldiğini de göstermiştir.

Bakır ve Campbell (2010) 1970'lerde yapısal bir değişimin yaşandığını ve ABD'de kârların finansal olmayan sektörlerden finansal sektöre önemli ölçüde aktarılması sonucunda, finansal olmayan sektöre birikim için daha az kâr kaldığını göstermiştir. Bu fark neoliberal paradigmanın tam hâkimiyeti altındaki 1980'lerde ve 1990'ların başlarında da artmıştır. Duménil ve Lévy'nin (2004) yöntemini kullanan Bakır (2015) ile Bakır ve Campbell (2013), ABD'deki kâr oranları örüntüsünü daha ayrıntılı bir şekilde çözümlemiştir. Bakır (2015, s. 405) standart kâr oranı neoliberal dönemde artarken, finansal ilişkilerin etkisini de içeren genişletilmiş kâr oranının, net düzeltilmiş finansal gelirdeki artışa rağmen önemli oranda düştüğünü tespit etmiştir. Başka bir deyişle, neoliberal dönemdeki önemli finansal etmenler hesaba katıldığında, "kâr oranı bir kez daha krizi açıklayıcı hale gelmiştir." Bakır (2015, s. 405) "krizin gerçek nedeninin, reel ücret artışının baskılanması yoluyla emeğin aşırı-sömürüsü ile daha yüksek borçlanma, finansallaşma ve sermaye birikimindeki durağanlaşma arasındaki karşılıklı sürecin çökmesi olduğu" sonucuna varır.

Marksist kuramda askerî harcamalar ve kârlılık ilişkisi

Marksist literatürde, askerî harcamalar kâr oranını sermaye üretkenliği ve sermayenin organik bileşimi yoluyla etkiler. Bu nedenle, Marksist literatürde yaygın bir şekilde tartışıldığı üzere, askerî harcamalar ekonomide çelişkili bir rol oynar (diğerlerinin yanı sıra bkz. Georgiou, 1983; Kollias ve Maniatis, 2003; Coulomb, 2004; Dunne vd., 2013; Elveren ve Hsu, 2016, 2018). Her ne kadar Marksist bir militarizm kuramı olmasa da, Marksist araştırmacılar askerî harcamalarla kâr oranı arasındaki bağları farklı kuramsal yakla-

şımlarla tartışmışlardır. Burada çeşitli bağlantılar söz konusu olabilir. Birincisi, askerî harcamalar kâr şeklinde realize edilebilecek bir artık içerebilir ya da sermayeyi sivil sektörden uzaklaştırabilir ve böylece askerî sektördeki değişmeyen sermayeyi ucuzlatırken, o sektörde sermayenin organik bileşimindeki artışı düşürebilir. Alternatif olarak, askerî harcamalar sınıf yapısını ideolojik açıdan değiştirebilir ve kapitalistlerin işçileri daha da fazla sömürmelerini sağlayarak, kâr oranlarını arttırabilir (Smith, 1977, 1983).

Askerî harcamaların kapitalist ekonomideki rolüne ilişkin aşağıdaki değerlendirme, beş ana kısımdan oluşmaktadır: i) Marx ve Engels, ii) Rosa Luxemburg, iii) Baran ve Sweezy ile diğer eksik tüketimciler, iv) askerî harcamanın rolü üzerine tartışmalar ve v) kâr oranları üzerine ampirik çalışmalar.

Marx ve Engels'in askerî harcamalar üzerine görüşleri

Her ne kadar Marx ve Engels eserlerini sivil ve askerî çatışmaların damgasını vurduğu bir isyan çağında kaleme almış olsalar da, savaşların iktisadi veçhelerini tutarlı bir kuramsal perspektiften incelememişlerdir (Coulomb, 2004). Militarizmi daha ziyade sadece sosyo-politik yapının bir sonucu olarak ele almış, askerî üretimin ekonomi üzerindeki etkisini incelememişlerdir. Marx, eksik kaldığını düşündüğü bu konuyu *Das Kapital*'in devletin rolünü konu alan bir başka cildinde tartışmaya niyetlenmiş olsa da, çalışmasını tamamlayamamıştır. Bununla birlikte Marx'ın savaş ve çatışmaya ilişkin tespitleri, Engels ile birlikte kaleme aldıkları *Komünist Parti Manifestosu*'nda (1848), *Discourse on Free Trade*'de (1848), başta *Neue Rheinische Zeitung*'dakiler olmak üzere çeşitli makalelerinde ve Engels'le yazışmalarında yer alan bazı önemli notlarda karşımıza çıkar (Coulomb ve

Bellais, 2008). Marx bu yazılarında, kapitalizmin kâr oranlarının düşme eğilimini dengelemek için deniz aşırı pazarlar bulmak zorunda olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, Marx'a göre, savaşlar ve çatışmalar, ekonomik krizlerin nedenlerinden ziyade belirtileridir; bu nedenle Marx, ordunun potansiyel artık-soğurma rolünü göz önüne almamıştır.

Militarizmi *Anti-Dühring* (1878) ve *Can Europe Disarm?* (1893) isimli çalışmalarında daha geniş bir biçimde inceleyen Engels olmuştur. Engels (1878) militarizmin devletleri rekabete ve ordularını güçlendirmeye zorlayarak kendi sonunu hazırlayacağına inanmıştır; çünkü her ne kadar ordu ve donanmalar, en iyi teknolojiye sahip olmaları halinde savaşları kazanabilseler de, zor kuramına ilişkin bölümde belirttiği gibi, "şeytanca pahalı"dırlar. Engels şöyle devam etmiştir: "Bununla birlikte zor, para kazandırmaz; en fazla halihazırda kazanılmış olan parayı alıp götürebilir para iktisadi üretim vasıtasıyla sağlanmalıdır hiçbir şey iktisadi koşullara ordu ve donanmadan daha fazla bağımlı değildir" (Engels, 1878). Engels, daha sonra (1893) bir kez daha askerî harcamanın ekonomi üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir pozitif etkisi olmadığını; bilakis mali güçlükleri arttırdığını vurgulamıştır.

Genel olarak, Marx ya da Engels askerî harcamanın ekonomi üzerindeki etkisini açık bir şekilde ele almamış, bu görevi üstlenmeyi ardıllarına bırakmışlardır. Bunların arasında Rosa Luxemburg, askerî harcamanın kapitalist bir ekonomideki rolünü incelemek üzere kapsamlı bir çerçeve sunan ilk düşünürlerden biri olmuştur.

Rosa Luxemburg

Marx'ın çalışmalarının sıkı bir takipçisi olan Rosa Luxemburg, zorun ve devlet iktidarının, kapitalizmin tarihinde, ilk birikimin temel mekanizmaları olduğunu ortaya koyarak

Marksist düşünceye katkıda bulunmuştur (Rowthorn, 1980; Brewer, 2001, s. 72). Aslında Luxemburg, bu meseleyi açık bir şekilde ele alan ve askerî harcamanın ekonomilerin dış pazarlara doğru genişlemesini mümkün kıldığını ve bunun artı değerin realizasyonunun temel araçlarından biri olduğunu ileri süren ilk Marksist düşünür olmuştur.[39]

Luxemburg'un önemli savlarından biri, kapitalizmin genişleyebilmek için kapitalist olmayan sistemlere ihtiyaç duyduğudur. Bu çerçevede, askerî harcamaların kapitalist sistemin genişlemesine yardımcı olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin, *Sermaye Birikimi* (1913) isimli çalışmasında militarizmin, "Avrupa kapitalizminin ilk aşamalarında, 'ilk birikim' adı verilen dönemde, Yeni Dünya'nın ve Hindistan'ın baharat üreten ülkelerinin fethedilmesinin bir aracı olarak belirleyici bir rol oynadığı"nı ileri sürer (s. 454). Luxemburg, askerî harcamaların, sermayenin ilk birikimi üzerindeki doğrudan rolüne ek olarak, sömürgelerde siyasi, toplumsal ve iktisadi bir hegemonya inşa edebilmek amacıyla "ilkel toplumların toplumsal örgütlenmelerini yıktığını ve böylece toplumsal yapının uygun olmadığı ülkelere meta ticaretini zorla dayatmak için üretim araçlarına el konulabildiğini" belirtir (s. 454).

Askerî harcamalar, kapitalistler için yeni ve büyüyen bir sektör yaratarak da sermaye birikimine yardımcı olur. Son olarak, militarizm işçi sınıfı üzerindeki sömürü ve baskıyı arttırarak kapitalistlerin çıkarlarına hizmet eder. Luxemburg'a göre, militarizm, "tamamen iktisadi bir bakış açısından" "artı değerin realizasyonunun rakipsiz bir aracı; başlı başına bir birikim alanıdır" (s. 454).

Luxemburg, 1899'da yayımlanan *The Militia and Militarism* isimli çalışmasında silahlara yapılan harcamalarla di-

39 Luxemburg'un analizine yönelik eleştirel değerlendirmeler için bkz. Bleaney (1976), Rowthorn (1980), Howard ve King (1992) ve Brewer (2001).

ğer devlet harcamaları arasındaki ayrımın önemini vurgular: "Devlet'ten gelen talep, kesin olması, muazzam miktarda sipariş verilmesi ve fiyatlamanın tedarikçinin lehine olması gerçeğiyle ayırt edilir bu Devlet'i en fazla arzu edilen müşteri, ona mal satmayı ise kapitalizm için en çekici işi haline getirir."

Luxemburg şöyle devam eder:

> Fakat özellikle orduya mal satmayı, örneğin kültürel amaçlı (okullara, yollara vs. yapılan) harcamalardan özünde çok daha kârlı kılan şey, ordunun süreklileşmiş teknolojik inovasyonları ve harcamalarındaki bitmek bilmeyen artıştır. Bu nedenle militarizm tükenmeyen ve aslına bakılırsa giderek daha kârlı hale gelen bir kapitalist kazanç kaynağını temsil eder ve sermayeye, örneğin Krupp ya da Stumm'un işletmelerinde işçinin karşısına çıkan, önemli bir toplumsal iktidar sunar. Bir bütün olarak toplum açısından muazzam üretici güçlerin iktisaden anlamsız bir şekilde israf edilmesi, işçi sınıfı içinse, topluca köleleştirilmesi amacıyla yaşam standardının düşürülmesi anlamına gelen militarizm, kapitalist sınıf için iktisaden en çekici, yeri doldurulamaz yatırım biçimi; bu sınıfın iktidarı içinse siyasi ve toplumsal olarak en iyi dayanaktır.
>
> – Luxemburg, 1899

Dolayısıyla Luxemburg'un ordunun ekonomi üzerindeki etkilerine ilişkin görüşleri, hem Keynesçi efektif talebin –diğerlerinin yanı sıra Dobb (1955), Sweezy (1942), Robinson (1951) ve Kalecki (1971) tarafından yorumlandığı şekliyle– kısa vadeli sorunlarını hem de sermaye birikiminin uzun vadeli dinamiklerini içerir (Rowthorn, 1980).

Luxemburg, işçi sınıfından alınan vergilerin devlet memurlarının ve ordu personelinin maaşlarının ödenmesinde kullanılması ve bunun sabit bir talep düzeyine ve sa-

bit kâr oranlarına yol açması halinde, toplumsal sermayenin istikrarını sürdürebileceğini ileri sürmüştür. Ancak, eğer vergiler silah üretimi için harcanırsa, işçi sınıfından alınan dolaylı vergiler ücretleri düşüreceğinden, bu ortalama kâr oranını arttırabilir. Luxemburg'a göre bunun sebebi, dolaylı vergilerin *v*'yi (değişken sermaye) azaltmasıdır, öyle ki, s/v'deki bir artışın, c/v'deki fiili artıştan daha büyük olacağı varsayıldığında, *s*'nin (artı değer) sabit kalması halinde, r=s/v/(c/v)+1 artar (burada *r* kâr oranı ve *c* değişmeyen sermayedir). Luxemburg'un analizi, uslamlamasının sivil sektörlerdeki işçilerin artı değer yaratmadıklarını ima etmesi nedeniyle eleştirilmiş; kullanım değeri ile değer ve artık ürün ile artı değer arasında bir ayrım yapamadığı, değişmeyen ve değişken sermaye ile toplam artığı yaratan işçileri hatalı bir şekilde ayrı ayrı ele aldığı ileri sürülmüştür[40] (Rowthorn, 1980; Cypher, 1985). Joan Robinson, Luxemburg'un kitabının 1951 tarihli İngilizce çevirisine yazdığı girişte, işçilerin vergilendirilmesini, finansın ana kaynağı olarak görmüştür. Militarizmin en önemli iktisadi veçhesinin, "artığın (ücretlerden yapılacak zorunlu tasarruftan gelebilecek her türlü katkıya ek olarak) yatırıma dönüştürülebilmesi için, diğer yatırım türlerinin aksine üretken kapasiteyi arttırarak daha fazla sorun yaratmayan bir olanak sağlama" kabiliyeti olduğunu ileri sürmüştür. Robinson daha sonra, "kapitalist ulusların silahlarını birbirlerine doğrultmalarının ardından, yeniden inşa sürecinin yaratacağı devasa yeni yatırım fırsatları"nın altını çizmiştir (Robinson, 1951, s. 27-28).

Genel olarak bakıldığında, Rowthorn (1980), Luxemburg'un matematiksel yaklaşımının bazı kusurları olsa da, argü-

40 Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* isimli eseri ağır eleştiriler almıştır. Luxemburg 1915'te yayımlanan bu eserine gelen eleştirilere yanıtı iki yıl sonra yazmış ve eser ancak 1921'de basılabilmiştir (Bleaney, 1976; Brewer, 2001, s. 58).

manının özünün –yani militarizmin gelirin sermayenin lehine yeniden dağıtılmasına yardımcı olduğu tezinin– geçerli olduğunu savunmuştur.

Bazı araştırmacılar Luxemburg'un kuramını, askerî harcamaların kapitalist üretim sisteminin ürettiği artığın soğurulmasına üretken kapasiteyi arttırmadan yardımcı olduğunu savunan, "eksik tüketimci bir kuram" olarak yorumlamışlardır. Sweezy ve Mandel (ve ortodoks Oskar Lange) Luxemburg'u bir "eksik tüketimci" olarak görürken, Bleaney (1976) bunun, Robinson ve Kalecki tarafından belirtildiği gibi, eksik tüketime ilişkin muğlak tanımlarından kaynaklandığını ileri sürmüş ve "Luxemburg bir eksik tüketimci olarak sınıflandırılamaz, çünkü eksikliği çekilen şey, hiçbir aşamada spesifik olarak tüketim talebi değildir ve aslına bakılırsa [Luxemburg] son derece açık bir şekilde üretim araçlarına talebin de aynı ölçüde iyi olduğunu belirtir" sonucuna varmıştır (s. 200). Diğerleri, kuramın bu tür bir harcamanın, kapitalist genişlemenin içsel çelişkilerini azaltırken teknolojik gelişmeyi canlandırdığını ve böylece sermaye birikimini arttırdığını iddia ettiği düşüncesindedirler (Rowthorn, 1980).

Baran ve Sweezy ile diğer eksik tüketimciler

Paul Baran ve Paul Sweezy'nin 1966 yılında yayımlanan *Monopoly Capital* (*Tekelci Sermaye*) isimli çalışmaları, Marksist düşünceye yapılmış çok önemli bir katkıdır ve çok sayıda dile çevrilmiştir. Kitap iki yazarın 1950'lerin ortalarında başlayan iş birliğinin ürünüdür ve ancak Baran'ın 1964'te vefat etmesinden iki yıl sonra yayımlanabilmiştir.

Baran ve Sweezy kapitalist sistemin temel bir özelliği olan kronik toplam talep eksikliği ya da *eksik tüketim*i analiz ederler (Baran ve Sweezy, 1966). Kapitalist gelişmenin so-

nucunda sermayenin az sayıdaki dev şirketin elinde giderek daha fazla yoğunlaştığını, bu şirketlerin de daha fazla kâr edebilmek için üretimi, yatırımı ve işçilerin alım gücünü kısıtladığını ileri sürerler. Bununla birlikte, işçilerin sınırlanmış alım güçleri, talep kıtlığına neden olur ve durgunluğa yol açar. Başka bir deyişle, dev şirketler kârın azamileştirilmesinde o denli başarılı olurlar ki, artı değerin artması yönünde güçlü ve sistematik bir eğilim yaratırlar. Ancak, bu "başarı" kendi sorununu da doğurur, zira yaratılan artığın soğurulması gerekmektedir. Bu nedenle, Bleaney'i (1976) takip ederek, Baran ve Sweezy'nin eksik tüketimci kuramının iki karakteristiği olduğu gösterilebilir: Birincisi, "son derece eşitsiz bir gelir dağılımı kapitalist üretimin doğasına içkindir;" ikincisi, "kapitalistler paylarına düşenin tümünü tüketmenin ya da yatırıma dönüştürmenin yollarını bulamaz ve tasarruf etmeye 'zorlanırlar" (s. 211).

Dolayısıyla Baran ve Sweezy kapitalistlerin tüketim ve yatırımlarının, satış çabalarının, sivil devlet harcamalarının ve militarizmin, artığın soğurulmasında oynadığı rolleri analiz etmişlerdir. Bunlardan kapitalist yatırım ve sivil devlet harcamalarının etkili mekanizmalar olmadıklarını çünkü ya ücretleri ya da sermayeyi arttırdıklarını, böylece uzun vadede ya kâr oranlarının azalmasına ya da artığın daha da artmasına neden olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca ABD'ye az gelişmiş ülkelerden akan sermayenin ABD'nin bu ülkelere yaptığı yatırımlardan daha fazla olduğunu vurgulayarak, Lenin'in azgelişmiş ülkelere yapılan sermaye ihracatının artığın soğurulmasını sağlayacağı tespitine de karşı çıkmışlardır (Howard ve King, 1992, s. 118). Baran ve Sweezy, bu nedenle satış çabalarına, militarizme ve emperyalizme özel bir önem vermiştir. Bu açıdan, kapitalizm sadece durgunluğa eğilimli olmakla kalmaz, aynı zamanda kaynakları irrasyonel olarak kullanmaya da zorlanır.

Paul Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* isimli çalışmasında, yükselen militarizmin iktisadi sonuçlarına değinir:

> [Militarizm] öncelikle, silah üretimi açısından en fazla önem arz eden çelik ve gemi yapımı gibi sanayilerde, özel olarak kayırılan bir dizi tekelin gelişmesini teşvik eder. Büyük mühimmat üreticilerinin, askerî üretimin azami genişlemesinde doğrudan bir çıkarları vardır; bundan sadece devlet siparişleri biçiminde yarar sağlamazlar, birikmiş kârlarını yatırabilecekleri güvenli ve kârlı fırsatlar da elde ederler. İkinci olarak, askerî harcamalar, tüketim harcamalarıyla aynı iktisadi işlevi gördüklerinden, orduların ve donanmaların genişlemesi, eksik tüketim eğilimini giderek daha fazla dengeleyen önemli bir güç haline gelir. Son olarak, silah üretimi aksi takdirde talep görmeyecek emek gücü ve üretim araçlarını kullandığı ölçüde, militarizm fiilen bir bütün olarak kapitalist sınıfa, sermayenin kârlı bir şekilde yatırılabilmesi için artan fırsatlar sunar.
>
> – Sweezy, 1942, s. 309-310

Bu alıntı, Sweezy'nin kapsamlı kitabında askerî harcamaların iktisadi etkisini tartıştığı tek bölümdür. Paul Baran da, askerî harcamaları, *Monopoly Capital* (Howard ve King, 1992) isimli ortak çalışmalarında Sweezy ile birlikte kuramlarının merkezine koyana dek, kapsamlı bir şekilde incelememiştir. Baran ve Sweezy (1966) askerî harcamalara ilişkin eksik tüketimci bir kuram önerirler: Kapitalistler, askerî harcamalar yoluyla ekonomideki iktisadi artığı azaltarak, kâr oranlarını artırabilirler, rekabeti azaltabilirler. Bu perspektiften bakıldığında, müttefiklere yapılan askerî yardım da dahil olmak üzere askerî harcamalar toplam talebi arttırarak ve artığı soğurarak, savaş sonrası dönemin tekelci kapitalist sisteminin önemli bir bileşeni olmuştur. Diğer devlet

harcaması biçimlerinden farklı olarak askerî harcamalar, yönetici sınıfın güçlü fraksiyonlarından herhangi birinin çıkarlarına zarar vermeden ve ücretleri ya da sermayeyi arttırmadan artığı soğurabilmeleri açısından da yararlıdır.

Baran ve Sweezy, bu kuramsal temelden yola çıkarak, askerî harcamaların 1940'lar ve 1950'ler boyunca ABD'nin güçlenmesinde önemli bir unsur haline geldiğini ve istihdamı düşüren ve durgunluğu öteleyen tekelci kapitalizmin korunmasına yardımcı olduğunu ileri sürmüşlerdir. *Monopoly Capital*'de, "Birleşik Devletler oligarşisinin neden bu denli devasa bir askerî makineye ihtiyaç duyduğu ve sürdürdüğü"nü açıklamak için, artığı soğurmanın bir yolu olarak militarizme ayrı bir bölüm ayırmışlardır (s. 178). Metropollerle sömürgeler arasındaki sömürüye dayalı ilişkileri kolaylaştıran ya da ayakta tutan hiyerarşik bir uluslararası sistem olarak kapitalizmde ordunun oynadığı rolü vurgulamışlardır. ABD örneğinde bunun pek önemli olmadığını belirtseler de ordu aynı zamanda, "ülke içi emeğin mülksüzleştirilmesine, bastırılmasına ve bu mümkün olmadığında kontrol altında tutulmasına" da hizmet eder (s. 179). ABD'nin Batı'daki liderliğini yüksek askerî harcamaları sayesinde koruduğunu, büyüyen ordusunun ise rakip sosyalist sistemden kaynaklanan "tehdit" ile meşrulaştırıldığını savunurlar.

Aynı zamanda, askerî harcamaların etkinliliğinin silah üretiminin doğasından kaynaklanan sınırlarını da tespit ederler. Yani, askerî üretimin sürdürülmesi için gereken yüksek vasıflı işçi sayısı azaldıkça, askerî harcamaların istihdamı canlandırma kabiliyeti de giderek zayıflar. Baran ve Sweezy, devasa askerî giderlerin işsizliğin artmasına yardımcı olabileceğini de ileri sürerler, zira "askerî araştırma ve geliştirme faaliyetleri sivil üretim alanına da uygulanabilir ve burada üretkenliği arttırma ve emeğe yönelik tale-

bi azaltma gibi bir sonuç doğurmaları kuvvetle muhtemeldir" (*a.g.e.*, s. 215).

Baran ve Sweezy askerî harcamaların iktisadi faaliyetlere zarar verebileceğini belirtirler, çünkü silah üretimi daha sermaye yoğun bir hal aldıkça, kâr oranındaki düşüşü engellemek güçleşir. Bunun nedeni yüksek askerî harcama düzeylerinin, vergilerde iktisadi faaliyetleri azaltan bir artışa yol açmasıdır. Öte yandan, vergilerde düşük askerî harcamadan kaynaklanan bir azalma da aşırı üretim krizine yol açabilir.

Baran ve Sweezy'nin analizi, çeşitli nedenlerle kapsamlı eleştiriler almıştır[41] (Georgiou, 1983; Howard ve King, 1992). İlk olarak, yöneltilen en temel eleştiri, Baran ve Sweezy'nin görüşlerinin aksine, çağdaş kapitalizmin rekabetçi olduğudur. İkincisi, Baran ve Sweezy, iktisadi artığın büyüklüğü sınıf mücadelesinin durumuna bağlı olsa bile, işçi sınıfının edilgen olduğunu varsayarlar. Üçüncüsü, analizleri, geleneksel Marksist iktisadın bazı temel ögelerini, özellikle de kâr oranının düşme eğilimi kuramını kabul etmez. Dördüncüsü, askerî harcamaları finanse etmenin yöntemleri üzerinde ayrıntılı olarak durmazlar, oysa bu yöntemler kâr oranları üzerinde farklı etkilere sahiptir. Beşincisi, Cypher (1985) Baran ve Sweezy'nin teknolojiyi görmezden geldiklerini ileri sürer. Cypher, Paul Baran'ın ilk çalışmalarında askerî harcamalarla teknolojik dinamizm arasındaki ilişkiyi ele almış olmasına rağmen, *Tekelci Sermaye*'de argümanın tutarlılığını sağlamak için bu önemli meselenin göz ardı edildiğini, çünkü aksi takdirde yazarların "yeni bir Devlet kuramına ihtiyaç duyacaklarını ve (görünüşe göre) tekelci kapitalizme yönelik yapısalcı yaklaşımlarından vazgeçmek

41 Baran ve Sweezy'nin argümanı spesifik olarak savaş sonrası ABD ekonomisini ele alsa da, Massimo Pivetti ve James Cypher gibi bazı araştırmacılar, bu argümanı daha genel bir çerçevede savunmuştur (D'Agostino vd., 2016).

zorunda kalacaklarını" savunur. Son olarak, iktisadi artık söz konusu olduğunda, kapitalizme özgü olmayan, Marksist tanımdan daha geniş bir tanım kullanmışlardır.[42] Baran ve Sweezy'nin bütün devlet harcamalarını üretken olmayan ya da artık soğuran harcamalar olarak gördükleri ve devlet işlevlerinin üretim açısından gerekliliğine önem vermedikleri de dile getirilen bir diğer önemli eleştiridir (O'Connor, 1973; Stanfield, 1974; Cypher, 1985; Howard ve King, 1992, s. 122).

O'Connor (1973) ve Gough (1979) da askerî olmayan devlet harcamalarının yukarıda tartışılan bu üretken rolünü vurgulamışlardır. Öyle ki devlet, toplumsal hizmetlerle ilgili olarak belirli bir eşitlik sağlamak üzere, gelir, beslenme, sağlık, barınma ve eğitim alanlarında her yurttaş için asgari standartları koruyan müdahaleci refah devleti biçiminde, sermaye birikimine katkıda bulunur. Sosyal güvenliğin genişlemesi ile eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, büyüyen sermayenin gereksinip talep ettiği vasıflı, hareketli emek gücü ile de uyumludur.

Ortodoks Marksist kurama göre, refah devleti kapitalist baskının bir aracıdır, çünkü kapitalist sınıfın salt bir uzantısından ibaret olan devlet tarafsız değildir. Dolayısıyla, devlet kapitalizmi "kapitalist gelişmenin özgül sorunlarıyla, sınıf çatışmasıyla ve tekrarlayan iktisadi krizlerle başa çıkmaya yönelik bir girişim" ve "çalışan sınıfları özel mülkiyet ku-

42 Aslında artık kavramının müphemliği, *Monopoly Capital*'e (Barkan, 1997) yönelik yaygın bir eleştiri halini almıştır. Yazarın kavramı, "İktisadi artık, mümkün olan en kısa tanımıyla, bir toplumun ürettiğiyle, onu üretmesinin maliyeti arasındaki farktır" (Baran ve Sweezy, 1966, s. 9) şeklinde tanımlamasının anlamı, "üretim maliyetinin" yorumlanmasına dayanır. Bleaney (1976), Baran ve Sweezy'nin artı değer kavramının, Marksist artı değer kavramını ve tekelci kapitalizmin müsrif ve akıl dışı doğasına atfedilebilecek bütün diğer maliyetleri kapsadığını ileri sürer. Ancak, bu anlamıyla kavram tekelci kapitalizme ya da genel olarak kapitalizme özgü değildir, her türlü ekonomiye uygulanabilir (s. 226-227).

rumuna ve özel mülkiyetin dağılımına köklü bir itirazda bulunmadan [düzene] entegre etmeye çalışan" bir yapı olarak görülür (Flora ve Heidenheimer, 1981, s. 23). Bu nedenle, ortodoks Marksist devlet kuramı, kamu politikasının sermayenin çıkarlarına göre şekillendiğini ileri sürer. Devlet, bağımsız değildir.

O'Connor, devletin salt kapitalist sınıfın bir aracından ibaret olmadığını, belirli bir ölçüde bağımsızlığa sahip olduğunu ileri sürerek, Marksist devlet kuramını yeniden ele almıştır. O'Connor'ın analizinde, kapitalist ekonomi üç farklı sektörden oluşur: devlet ve kapitalist bütünün iki ayrı kesimi, yani tekelci ve rekabetçi sektörler. Tekelci sektör, kapitalist ekonominin, ücretlerin yüksek, işlerin çoğunlukla güvenceli olduğu, hâkim ve yenilikçi sektörüne atıfta bulunur. Rekabetçi sektör ise, ekonominin bu çekirdeğinin dışında kalan, küçük ölçekli sermaye ve yedek işsiz ordusu için güvencesiz işlerle ilişkili kesimini kapsar. Bu resimde, devlet ikili (ve çelişkili) bir rol oynar: Sermaye birikiminde tekelci sektöre yardımcı olurken (biriktirici), bu rolü toplumun geri kalanının gözünde meşrulaştırır (meşrulaştırıcı).

Refah devletinin yaptığı harcamalar, hem işverenler için sağlıklı ve vasıflı bir emek gücünü sürdürmenin maliyetlerini azaltarak hem de altyapıyı geliştirerek, sübvansiyonlar sağlayarak ve Ar-Ge'yi teşvik ederek kârlılığa katkıda bulunur. Bununla birlikte, refah harcamalarıyla desteklenen meşruiyet kazandırma işlevi sermaye birikimi süreciyle çelişir, çünkü devlet asgari bir yaşam standardını koruyabilmek için gerekli koşulları bütün topluma sağlamalı ve sürdürmelidir. Bu toplumun en zengin tabakasına ait olan sermaye fazlalarının, toplumun yoksul alt tabakalarına aktarılmasını gerektirir. Bu nedenle devlet, toplumun aksi takdirde sermayesini büyütmeye devam edecek olan kesiminden yaptığı sermaye aktarımını meşrulaştırmak zorunda-

dır (O'Connor, 1973). Bu mekanizmanın çelişkisi, tekelci sektör daha sermaye-yoğun bir üretime geçerken, rekabetçi sektördeki işsizlerin sayısını yükseltmesi, böylece işsizlik maaşları ve toplumsal yardım biçiminde rekabetçi sektöre yapılacak sermaye aktarımına duyulan ihtiyacı arttırmasıdır. Başka bir deyişle, Standing'in de (2003) ileri sürdüğü gibi, iktisadi katmanlaşma üç tabaka yaratır: Her türlü devlet temelli sosyal korumayla bağını koparan, yüksek ücretli seçkinler; geleneksel devlet temelli sosyal korumalarla bağları kesilen atipik işçiler ve bu en üstteki ve alttaki tabakaların arasında kalan, refah devletinin hizmet etmek üzere şekillendirildiği kesimler. Ancak, bu üçüncü tabaka kapitalist üretim sistemi nedeniyle küçüldüğünden, refah devletinin karşısına bir meşruiyet sorunu çıkmıştır: refah devletinin "mali" krizi. Bu bağlamda Gough'un (1979) ve Bowles ve Gintis'in (1982) çalışmaları, E. Ahmet Tonak'ın doktora tezi ile başlayan net sosyal ücret (*net social wage*) literatürü ile eleştirilmiş, yazarların refah devleti harcamalarının etkisine ilişkin bulgularının geçersiz olduğu ampirik olarak kanıtlanmıştır (Tonak, 1984). E. Ahmet Tonak ve Anwar Shaikh bu tür harcamaların ABD'de hem artık değer oranını yükseltici bir etkisi olduğunu hem de genellikle işçilerin ödediği vergilerle finanse edildiğini göstermiştir[43] (Tonak, 1984; Shaikh ve Tonak, 1987; 1994; 1995; 2000).

O'Connor tarafından önerilen bu yapısalcı devlet görüşü, satın alma, Ar-Ge ve silah ihracatı gibi bazı askerî harcamalarla, stratejik olmayan bölgelerde askerî üs inşası, eski askerlere ödenen maaşlar ve diğer askerî personel ödemeleri

43 Örneğin Shaikh (2003), 1960 ile 1988 yılları arasında ileri kapitalist ülkelerde sosyal harcamalarda bir artış yaşanmış olsa da, işçilerin ödediği vergilerin de buna paralel olarak arttığını göstermiştir. Yani, işçilerin ödediği vergiler genellikle artan sosyal harcamaları finanse etmek için yeterliydi. Bu nedenle yaşanan refah devletinin mali krizi değil daha ziyade bir meşruiyet kriziydi.

gibi diğer harcamalar arasında bir ayrım yapılmasını mümkün kılar. İlk grupta yer alanlar sermaye birikim sürecinin, ikinci grupta yer alanlarsa meşrulaştırma işlevinin bir parçası olarak görülebilir (Cypher, 1985, s. 276). Bununla birlikte Cypher (1985) bu çerçevenin, askerî harcamanın dinamiklerine ilişkin bazı hayati sorulara yanıt vermekte başarısız olduğunu ileri sürer. Askerî harcamaların neden ve ne ölçüde yükselip azaldığı, bu süreçte devletin ne kadar özerk olduğu ve askerî harcamaların hem bir çözüm hem de bir sorun olup olmadığı yanıtsız kalan sorular arasında sayılabilir.

Sürekli silahlanma ekonomisi kuramı

Baran ve Sweezy'nin analizi, daha sonra aralarında Reich ve Finkelhor (1970), Kidron (1970), Magdoff (1970), Reich (1972), Cypher (1974) ve Mandel'in (1978) de bulunduğu çalışmalarda yeniden ele alınmıştır. Bu isimler arasında Kidron, Baran ve Sweezy'nin analizinde önemli bir revizyon yapmıştır. Kidron'un sürekli silahlanma ekonomisi kuramı, militarizmin kapitalist sistemi istikrara kavuşturduğunu ileri sürer (Kidron, 1970). Yani, Kidron'a göre, askerî harcama, "süreklileşmiş aşırı üretim tehdidini" etkisizleştirir.

Kidron, diğer kamu harcaması biçimlerinden ziyade, askerî harcamaların bu amaca daha etkin bir şekilde hizmet ettiğini, çünkü üretken bir yatırım olmadıklarını savunur. Bu nedenle, sivil faaliyetlerdeki sermayenin organik bileşiminin yükselmesini engeller ve böylece kâr oranlarındaki düşüşü etkisizleştirirler (Kidron, 1970, s. 55-56). Bu açıdan Kidron askerî üretimin –sivil üretimin aksine– "bir domino etkisine sahip olduğunu" ileri sürer: "Bir ülkeden başlar, sistem boyunca dizginlenemez biçimde çoğalır, diğer büyük ekonomileri de rekabetçi silah yarışına girmeye zorlar ve böyle-

ce onları dengeleyicinin operasyon alanına çeker" (*a.g.e.*, s. 56). Kidron, ne üretim araçları ne de geçim araçları olan silahların "lüks" mal kategorisinde oldukları için, "silah üretiminin 'kâr oranının düşme eğilimi'ni dengeleyecek temel ve görünüşe göre sürekli etmen" olduğunu savunur (s. 56). Bununla birlikte Kidron, uzun vadede "askerî teknolojinin, iktisaden dengeleyici bazı özelliklerini yitirecek kadar uzmanlaştığı"nı da ileri sürmüştür (s. 64). Son olarak, askerî araştırma ve geliştirme faaliyetleri, teknolojik yayılma etkisi üzerinden sivil sektöre de yarar sağlar. Kidron, "askerî araştırmanın, havacılık sistemleri, nakliye uçakları, bilgisayarlar, ilaçlar, dizel motorlu lokomotifler (denizaltı dizel motorlarından), güçlendirilmiş zırh ve benzeri sivil ürünlerin geliştirilmesinde hayati rol oynadığını" belirtir (Kidron, 1970, s. 52). Devlet, askerî sektördeki araştırma ve geliştirme faaliyetlerini finanse eder; bu yeni teknoloji ve ürünler daha sonra sivil sektöre yayılır ve rekabetçi sivil piyasalardaki kâr oranlarının sağlamlaştırılmasına yardımcı olur. Bu yayılma etkisi, Mandel[44] (1978) tarafından daha ayrıntılı olarak tartışılmıştır.[45]

44 Özgün Fransızca baskısı 1972 tarihlidir.

45 İkincil etkiye ek olarak, literatürde yayılma, dışsallıklar, difüzyon ve teknoloji transferi de yer alır (Hartley, 2017, s. 64). Dunne ve Sköns'ün (2011) "pek çok sivil teknolojideki uzun süreli hızlı gelişmenin bir sonucu olarak, askerî ve sivil teknolojilerin göreli konumlarının, üst düzey teknolojinin çeşitli alanlarında tersine çevrildiğini" (s. 4) ileri sürdüklerini belirtmek gerekir. Askerî teknoloji 1980'lere kadar sivil teknolojiye öncülük ederken, 1990'lara gelindiğinde başta elektronik (örneğin bilişim teknolojisi ve cep telefonları) olmak üzere pek çok alanda sivil teknoloji askerî teknolojiye öncülük etmeye başlamıştır. Yani, yazarlar askerî sektörden sivil sektörlere bir yayılma etkisi olmadığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, sivil ve askerî teknolojiler arasında, örneğin jet motorları örneğinde bir ayrışma da ortaya çıkmıştır (Hartley, 2017, s. 56). Bununla birlikte, silah sistemlerinin geliştirilmesi için devletin sübvansiyon vermeye devam ettiğini belirtmek önemlidir (Mazzucato, 2013, s. 73-39). Aslında, daha da önemli olan şey, hâlâ bir yayılma etkisi olup olmaması değil, bu etkinin ne kadar dişe dokunur olduğudur. Başka bir deyişle, yayılma etkisinin varlığı piyasa değerine dair bir şey söylemez ya da sübvansiyonların işe yarayıp yaramadığı sorusuna cevap vermez, çünkü diğer sanayiler de yayılma etkisi yarat-

Ernest Mandel, askerî harcamaların kapitalizmdeki rolünü kapsamlı bir şekilde tartışan bir diğer Marksisttir.[46] Askerî sektörün rekabetten yalıtılmış olduğunu, bu nedenle kapitalistlerin genel kâr oranından daha fazlasını kazanmalarına izin verdiğini savunmuştur (Mandel, 1962'den alıntılayan Coulomb ve Bellais, 2008). Mandel askerî üretimin maliyeti işçi sınıfı tarafından üstlenildiği sürece, askerî harcamaların işçi sınıfının sömürülme düzeyini arttırabileceğini, böylece kâr oranının düşmesini önleyebileceğini ileri sürmüştür.

Mandel (1978) silah harcamalarının iktisaden üretken olmadığını, zira silahların ne üretim ne de tüketim malları olduklarını belirtmiştir. Bu nedenle askerî harcamalar, aşırı sermayenin azaltılmasında ve üretken olmayan sermayenin tasfiye edilerek kâr oranındaki düşüşün engellenmesinde kullanılabilir. Buna ek olarak, savunma şirketleri, fiyat ve kârlar devlet ile sanayi arasında müzakere edildiğinden, daha yüksek kâr oranları elde edebilirler.[47] Son olarak, askerî harcama ne insanların alım gücüne ne de iktisadi dalgalanmalara bağlıdır (Mandel, 1978).

---

mış olabilir (Hartley, 2017, s. 19). Başka bir deyişle, askerî yayılmaya bel bağlamadan aynı teknolojiyi daha düşük bir maliyetle üretmek de mümkün olabilir (Smith, 2009, s. 167).

46 Cypher, Mandel'in askerî harcamaların etkisine ilişkin analizini, herhangi bir ampirik kanıt sunmamak ya da bu tür bir kanıta atıfta bulunmamakla eleştirir ve bu analizin "yazarın en çok kafa karışıklığı yaşadığı bölüm" olduğunu söyler (Cypher, 1985, s. 279). Rowthorn da Mandel'in çalışmasını, askerî üretimin artı değerin soğurulmasındaki rolüne dair analizinin, birbiriyle bağdaşmayan iki kuramdan yararlandığını ileri sürerek eleştirmiştir. Bir yandan, Baran ve Sweezy'ye koşut olarak askerî harcamaların artık-soğurma kapasitesini savunur; öte yandan, askerî harcamalara, işçilerin tüketiminde muadil bir düşüşün eşlik ettiğini ve bunun krizin önlenmesine yetmediğini belirtir (Rowthorn, 1980, s. 98).

47 Aynı şekilde Reich (1972) kapitalistlerin askerî metaları sivil metalara tercih edebileceklerini, çünkü askerî harcamaların "son derece kârlı ve gereksizleşmeye müsait" olduğunu, kolaylıkla "neredeyse sınırsız bir şekilde genişletilebileceğini", özel sektörün çıkarlarıyla çatışmadığını, "hızla tüketilen ya da çok çabuk eskiyen" silahlar ürettiğini ve ücretleri toplumsal harcamalardan daha az yükselttiğini ileri sürer (s. 298-302).

Sürekli silahlanma ekonomisi kuramı hem ampirik hem de kuramsal itirazlara konu olmuştur (Smith, 1977; Kaldor, 1977; Mandel, 1978; Cypher, 1985; Howard ve King, 1992). Örneğin Kaldor, askerî harcamaların aslında üretken olmadıklarını ve GSMH'nin bir yüzdesi olarak askerî harcama ile GSMH'nin bir payı olarak sermaye yatırımı arasında ters bir ilişki olduğunu iddia eder. Kaldor ayrıca askerî araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha az harcama yapan ülkelerin, sivil araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla harcama yapmak zorunda kaldıklarını da belirtir (kurama yöneltilen diğer ampirik itirazlar, bu bölümün ilerleyen kısımlarında tartışılacaktır).

Purdy (1973) bu kuramın tıpkı Baran ve Sweezy'ninki gibi tarih dışı olduğunu ileri sürer. Mandel de, silah üretiminin, sürekli silahlanma ekonomisi kuramıyla çelişen bazı olumsuz etkileri olduğunu belirtmiştir (Mandel, 1978; Cypher, 1985; Coulomb ve Bellais, 2008). Örneğin, silah üretiminin maliyetini kimin üstlendiğine ilişkin olarak, Mandel (1978), bu yükünün kapitalistler tarafından üstlenilmesi halinde, silah üretiminin kâr oranının düşmesini engellemeyeceğini savunur. Dahası, askerî üretim nedeniyle sermayenin organik bileşimini yükseltmek, kâr oranındaki düşüşü hızlandırır ve bu da uzun vadede ekonomiyi istikrarsızlaştırır (Coulomb, 2004).

Son olarak, Cypher (1985) Kidron'un analizindeki birbiriyle çelişen mekanizmalara işaret eder. Askerî harcamalar bir yandan aşırı birikimi sürekli olarak dengelerken, öte yandan teknolojik inovasyon üretir. Cypher'a göre, "Kidron, olsa olsa, silah üretimine ilişkin literatürden anekdotlara atıfta bulunmaktadır; ama *a priori* tespitlerini, iddialarını ve sezgilerini destekleyecek, mikro ya da makro hiçbir veri sunmaz" (s. 278, vurgu özgün metinde).

Askerî harcamaların ekonomideki rolüne ilişkin tartışmalar

Sweezy versus Szymanski

Szymanski (1973a) de, Baran ve Sweezy'nin kuramının geçerli olmadığını iddia etmiştir. Szymanski, Baran ve Sweezy'nin tekelci kapitalist ülkelerde askerî harcamaların daha düşük işsizlik ve daha yüksek büyüme oranlarına yol açtığına ilişkin argümanlarını, 1950-1968 döneminde 18 önde gelen ülke için test etmiştir. Daha yüksek askerî harcamanın hem daha düşük işsizlik hem de daha düşük iktisadi büyümeyle ilişkili olduğunu bularak, Baran ve Sweezy'nin kuramının geçerli olmadığı sonucuna varmıştır.

Sweezy (1973) ise yanıt olarak, kullandığı spesifik ampirik yöntemden ziyade metodolojisinin Szymanski'yi *Monopoly Capital*'deki kuramları gerektiği gibi değerlendirmekten alıkoyduğunu belirtmiştir. İlk olarak Sweezy incelenen 18 ülkenin, bağımsız yapılar olarak görülemeyeceğine, çünkü "tek bir dünya sisteminin" farklı ağırlıklara sahip, "birbiriyle ilişkili parçaları" olduklarına dikkat çeker (s. 709). İkincisi, Szymanski'nin modelinin "kurama ve kuramın tarihin yorumlanmasında kullanımına ilişkin sorunlarla" malul olduğunu savunur (s. 710).

Szymanski'nin çalışması başka araştırmacılar tarafından da eleştirilmiştir. Friedman (1974) iki eleştiri getirir: Model, sürekli silahlanma ekonomisinin uluslararası bağlamını görmezden gelir ve siyasetle iktisat arasındaki analitik bağlantıları göz önüne almaz. Ayrıca modelin bazı önemli değişkenleri hesaba katmadığını da ileri sürer. Stevenson (1974) tarafından da işaret edilen bu durum, bir sağlamlık/güvenirlilik (*robustness*) sorununa yol açar. Benzer şekilde Zeitlin (1974) de, Szymanski'nin testinin Baran ve Sweezy'nin kuramı açısından bir anlam taşımadığını, çünkü testin "tekel-

ci" yapıyı, kullanılan verilerin de "zaman-düzeni ilişkilerini" (*time-order relations*) yansıtmadığını savunur (s. 1453). Bunun nedeni, Baran ve Sweezy'nin kuramında, askerî harcamaların, diğer göstergelerle birlikte, bir artık biçimi olmasıdır; diğer göstergeler tekelci kapitalizmin işlemesine yardım eden satış çıkarlarını ve finansal çıkarları içerebilir, çünkü bu savaş sonrası Amerika'nın özgül sosyo-tarihsel bağlamındaki bir sistemdir[48] (s. 1453-1455). Ayrıca, Zeitlin haklı olarak Baran ve Sweezy'nin, askerî harcamaların bileşimi değiştikçe, daha az insanın istihdam edildiğine inandıklarına işaret eder. Son olarak Stevenson (1974), daha önceki eleştirisine ek ve Zeitlin'e (1974) koşut olarak, Szymanski'nin sadece 1968 için askerî harcama verilerini kullanmasının sorunlu olduğunu ve analizinin Marx'ın eşitsiz gelişme yasasını görmezden geldiğini, bu nedenle diyalektik olmayan bir yaklaşımdan mustarip olduğunu ileri sürer.

Szymanski (1973b, s. 74), Sweezy, Friedman, Stevenson ve Zeitlin'e verdiği yanıtlarda, karşılaştırmalı yöntemi kullanışına yönelik eleştirileri reddeder ve zengin ülkelerde askerî harcamalarla iktisadi refah arasında herhangi bir ampirik ilişki bulunmadığı sonucunu savunur ki ona göre bu Baran ve Sweezy'nin askerî harcamaların iktisadi durgunluğu engelleyen temel etken olduğuna ilişkin temel argümanlarını çürütmek için yeterlidir. Szymanski (1974) diğer eleştirileri de ayrıntılı olarak ele alarak, "askerî harcamalara yönelik kasıtlı yasaklamalar", "dış düşmanlar", "işçi partilerinin rolü" ve "İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın etkisi" gibi ilave kontrol değişkenlerini kullanarak yeni bir ampirik çalışma daha yapar. Bu yeni bulguların, ilk baştaki sonuçlarını onayladığını belirtir.

48 Aslında, bu eleştiri Friedman (1974) ve Stevenson (1974) tarafından da dile getirilmiştir.

Smith versus Hartley ve McLean ve Chester

Bir diğer tartışma ise Smith (1977, 1978) ile Hartley ve McLean (1978) ve Chester (1978) arasında yaşanmıştır. Ron Smith'in (1977) *Cambridge Journal of Economics*'in ilk sayısında yayımlanan makalesi, askerî harcamaların ve kapitalizmde oynadığı rolün analizine yapılmış ufuk açıcı bir katkıdır. Smith, kapitalist bir ülke büyüdükçe, içsel olarak yarattığı artığın, tüketim ve yatırımla tüketilebileceğinden daha fazla arttığını belirtmiştir. Bu artık, toplam talebin arttırılması yoluyla soğurulmalıdır. Bunu yapmanın "iyi" bir yolu, askerî harcamaların kullanılmasıdır, çünkü üretken kapasitesini arttırmadan ekonominin tam kapasiteye yakın çalışmasına yardımcı olması açısından, askerî harcamalar aslında birer israftır. Bu nedenle Smith (1977), düşük askerî harcamalar ve yüksek işsizlik oranının gözlemlendiği iki savaş arası dönem ile yüksek askerî harcamalar ve görece tam istihdamın gözlemlendiği savaş sonrası dönem karşılaştırıldığında, ilk bakışta, bunun sürekli silahlanma ekonomisine kanıt teşkil eder gibi göründüğünü belirtmiştir. Çünkü savaş sonrası dönemde yüksek askerî harcamalar artığı soğurarak ve efektif talebi koruyarak bir iktisadi patlama yaratmıştır. Bununla birlikte Smith, eksik tüketim argümanının geçerli olması için, iki şeyin gösterilmesi gerektiğini savunmuştur: Birincisi askerî harcamaların sadece zaman içinde değil, ülkeler zenginleştikçe, artıktaki artışa ayak uydurmak için de yükselmesi gerekir. İkincisi, askerî harcamaların devletler tarafından, tam istihdamı sürdürecek talebi yaratmak için kullanılması gerekir ama aynı zamanda askerî harcamaların bu işlevini gerçekleştirecek ikamelerin olmaması gerekir (Smith, 1977, s. 65; D'Agostino vd., 2016).

Smith (1977), 1960-1970 dönemi için askerî harcamaların önde gelen 15 NATO üyesinin temel iktisadi göstergele-

ri üzerindeki etkisini incelemiştir. Askerî harcamaların aksi takdirde üretkenliği arttırabilecek yatırımları dışlayarak iktisadi büyümeyi yavaşlattığı ve işsizliği arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Smith'in askerî harcamalarla kişi başına düşen GSYH arasında değil de, askerî harcamalarla işsizlik oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmesi, eksik tüketimci görüşe bir itiraz teşkil etmiştir. Bununla birlikte, ulaştığı sonuçların sürekli silahlanma ekonomisi argümanını doğrulamamasına rağmen, askerî harcamaların stratejik nedenlerle kapitalizmin sürdürülmesinde hayati bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Hartley ve McLean (1978), liberal bir perspektiften, Smith'in (1977) kuramsal çerçevesini ele almış ve 1948-1973 dönemi için Birleşik Krallık örneğinde askerî harcamanın belirleyici etkenlerini sınamak amacıyla alternatif bir kuramsal yapı sunmuşlardır. Stratejik (yani ABD ve SSCB'nin askerî harcamaları), iktisadi (işsizlik oranı, ödemeler dengesi ve kişi başına düşen gelir) ve siyasi (örneğin, iktidar partisi için kukla değişken) değişkenleri bir araya getiren bir model kullanmışlardır. Hartley ve McLean, Smith'in (1977) artık soğurulması ve eksik tüketim argümanlarını destekler sonuçlara ulaşmışlardır (*a.g.e.*, s. 290). Smith'in çalışması Marksist perspektiflerden de eleştirilmiştir. Chester (1978), ne yazık ki sorunlu bir ampirik yaklaşımla, kendi bulgularının Smith'in herhangi bir bulgusunu doğrulamadığını ileri sürmüştür.

Hartley ve McLean'in eleştirilerine ve önerdikleri modele ilişkin olarak Smith, sundukları modeli ve veri setini titiz bir şekilde yeniden incelemiş ve kullandıkları stratejik değişkenler Birleşik Krallık'ın askerî harcama örüntüsünü önemli oranda açıklasa da, iktisadi ve siyasi değişkenlerin önemli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Chester'ın bulguları içinse Smith, daha önce Smith'de (1977) ulaştığı sonuçların aksine, askerî harcamalarla işsizlik arasında açık bir iliş-

ki bulunmadığını kabul etmiş, ancak bu durumun hiçbir şekilde eksik tüketimci görüşü desteklemediğini belirterek, askerî harcamayla işsizlik arasındaki bu karmaşık ilişkinin daha çok incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Smith'in bu ikinci çalışması, Chester'ın bulgularını açık bir şekilde çürütmüştür.

Dolayısıyla, genel olarak bakıldığında, Smith'in (1978), Hartley ve McLean (1978), Chester (1978) ve Sovyetler Birliği üzerine yazan Green ve Higgins'e (1977) yanıt olarak ortaya koyduğu yeni ve genişletilmiş analizi, eksik tüketimci görüşe karşı bulgularını doğrulamış ve güçlendirmiştir. Smith ayrıca, 1954-1973 döneminde önde gelen 14 OECD ülkesi için, askerî harcamalar ile yatırımın GSYH içindeki payı arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Kamu ve özel tüketimin GSYH içindeki istikrarlı payı, askerî harcamalar ile yatırım arasındaki bir ödünleşim (*trade-off*) olduğunu göstermiştir. Çünkü Bretton Woods sisteminde, tüketim düzeyi değişmezken tasarruflarla ya askerî harcamalar ya da yatırımlar finanse edilebilir (Smith, 2019). Bu, eksik tüketimci görüşe karşı yeni bir kanıt teşkil etmiştir.

Gottheil versus Riddell ve Cypher

Gottheil'a göre (1986a), Perlo (1963), Baran ve Sweezy (1966), Magdoff (1970), Kalecki (1972), Hunt (1972), Reich (1972), Reich ve Finkelhor (1970), O'Connor (1973) ve Weisskopf'un (1972, 1976) analizlerinin tümü, nihayetinde askerî üretimin maliyetini kimin karşıladığı (vergi mükellefi) meselesini ele almakta başarısız olmuştur. Bu askerî harcamanın vergi sonrası kâr oranı üzerindeki etkisine ilişkin herhangi bir tartışmanın yapılmadığı anlamına gelir. Gottheil (1986a) askerî üretimin daha sermaye yoğun olduğunu, bunun sermayenin organik bileşimini arttırarak ortala-

ma kâr oranında bir düşüşe yol açtığını vurgular ve söz konusu araştırmacıların tezlerinin Marx'ın analitik çerçevesi ile uyumsuz olduğunu ileri sürer.

Riddell (1986), Gottheil'ın analizinin "basite indirgenmiş bir Marksizmle ve askerî harcama iktisadının aşırı basitleştirilmesiyle malul olduğunu" iddia eder (s. 574). Riddell, bazı silah şirketleri sermaye yoğun olsa da, pek çoğunda bilim insanlarının ve vasıflı işçilerin istihdam edildiğini ve diğer sanayilerde harcanan paraya kıyasla daha az istihdam yarattıklarını belirtir. Riddell, Gottheil'ın askerî sektör harcamalarına ilişkin dar tanımını da reddeder. Gottheil'ın tanımladığı gibi bunların sadece "askerî üretim" için yapılan harcamalardan ibaret olmadığını, aynı zamanda personel, askerî inşaatlar, Ar-Ge faaliyetleri ve ulusal savunmanın işletim ve bakım maliyetleri için yapılan harcamaları da içerdiğini, bunların tümünün büyük ihtimalle silah üretiminden daha emek yoğun olduğunu belirtir. Ayrıca Gottheil'ın, askerî üretimdeki kâr oranlarının ekonominin geri kalanından daha düşük olduğuna ilişkin iddiası için de bir kanıt bulunmadığını savunur. Riddell, toplam talebin 1950'lerde askerî harcamaların rolünü arttırmasında ya da Reagan'ın 1980'lerin başlarında Sovyet tehdidi karşısında ABD gücünü canlandırmayı arzu etmesinde olduğu gibi, askerî harcamaların belirli dönemlerde daha önemli olabileceğini söyler. Genel olarak, Riddell, askerî harcamaların kâr oranları ve kapitalist sistem üzerindeki çelişkili rolünü vurgulayarak, Gottheil'ın argümanlarının bu denli karmaşık bir ilişkiyi ele almayı başaramadığını ileri sürer.

Gottheil, Riddell'a yanıt olarak, kâr oranları ile sermaye yoğunluğu arasındaki bağlantıyı yeniden vurgular ve Riddell'ın iddialarının aksine, Marx'ın tekrar tekrar atıfta bulunduğu şeyin bu olduğunu belirtir (Gottheil, 1986b). Aynı zamanda iddialı (fakat hatalı) bir şekilde, askerî üretimde-

ki sermaye yoğunluğunun sivil üretimdekinden daha düşük olabileceği savını reddeder. Aslında, Riddell açık bir şekilde, muhtemelen sermaye-yoğun olan askerî üretim (örneğin silahlar) ile emek yoğun olması daha olası olan askerî harcama biçimlerini birbirinden ayırır.

Miller (1987-88), Gottheil ve Riddell arasındaki tartışmaya ilişkin değerlendirmesinde, Gottheil'ın düşen kâr oranlarına dair tespitlerinin Marksist literatürdeki iktisadi kriz yorumlarından sadece biri olduğunu vurgular. Bu arz-yönlü görüşe göre, kâr oranları, "üretim noktasında kârlılığın tehlikeye düşmesi, göreli artı değer eksikliği ya da sermayenin organik bileşiminin artması" nedeniyle düşme eğilimindedir (s. 311). Diğer yorumsa, ekonominin talep yönünde, bir realizasyon krizi, artığın yükselmesi ya da eksik tüketim bağlamında bir krizin ortaya çıkmasıdır. Miller askerî harcamaların, üretken emeğin vergilendirilmesi yoluyla artı değeri soğurarak sermaye birikimini desteklediğini ileri sürer. Bununla birlikte, devletin bu gelirlerinin "üretken olmayan" (yani emek gücü ya da sermaye üretmeyen) harcamalara ayrılması, uzun vadede ekonominin üretken kapasitesini azaltır. Bunun nedeni, askerî harcamaların entelektüel, mali ve maddi kaynakları, sınai üretkenlikte bir düşüşe dönüşebilecek şekilde sivil sanayilerden başka yerlere yönlendirmesidir (Melman, 1965). Bu görüş, "askerî harcamanın sermaye malları sanayiinin neredeyse tam kapasitede işlemesini sağladığını ancak ekonominin üretken kapasitesini, sanayi için sermaye malı tedarik etmeleri durumunda olacağı kadar hızlı arttırmadığını," belirten Hunt (1972, s. 141) tarafından da desteklenmiştir.

Cypher (1987-88), Gottheil'a (1986a) yanıt olarak askerî sektörün üç şekilde kâr oranı üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini ileri sürer. İlk olarak, askerî araştırma ve geliştirme faaliyetleri, bilgisayarlar ya da jetler gibi önde gelen de-

değişmeyen sermaye kategorilerinde teknolojiyi geliştirir, böylece önemli sivil sektörlerdeki üretim maliyetlerini düşürür. İkincisi, bu askerî teknolojiler yayılma etkisi yaratabilir. Üçüncüsü, askerî sektördeki araştırma ve geliştirme faaliyetleri, genellikle emek üretkenliğini arttırır ve bu sayede askerî harcamalar aslında sermayenin organik bileşiminin artmasını engeller ve bunun sonucunda kâr oranının düşmesini önler (Cypher, 1987-88).

Cypher (1987-88), Gottheil'ın askerî sektörün daha yüksek bir sermaye-emek oranına sahip olduğuna dair kendi iddiasını kanıtlamak için silah üretimine odaklanmasının yanlış olduğunu, çünkü askerî bütçenin önemli bir bölümünün emek-sermaye oranı yoğun işletim ve bakım faaliyetlerine ayrıldığının göz ardı edilemeyeceğini vurgular. Cypher, Gottheil'ın kâr oranının düşme eğilimine karşı işleyen etkenleri göz önüne almadığını ileri sürer, çünkü her ne kadar teknolojik ilerleme sermayenin organik bileşimini arttırsa da, hem değişmeyen hem değişken sermayede kullanılan daha üretken yöntemler, sermaye bileşiminin değerini düşürebilir ve böylece kâr oranlarındaki düşüşü dengeleyebilir.

Dunne ve Smith versus Pivetti

En yakın tarihli tartışma Pivetti (1992, 1994) ile Dunne (1990) ve Smith ve Dunne (1994) arasında gerçekleşmiştir. Pivetti (1992, 1989), Smith'in (1977, 1980), Dunne'un (1990), Dunne ve Smith'in (1990) ve Abell'in (1990) ileri sürdüğünün aksine, 1947'den 1960'ların sonuna kadar gerçekleşen yüksek askerî harcamaların efektif talebi yüksek tuttuğunu ve ABD'de işsizliğin düşmesine ve büyüme oranının yükselmesine yol açtığını savunmuştur. Pivetti (1992), askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerinde olumsuz bir

etkide bulunduğuna ilişkin yaygın görüşü kabul etmez. Bunun yerine, askerî harcamanın yatırım tarafından otomatik olarak soğurulamayan fazla tasarrufu soğurduğu için, ekonominin üretken kapasitesinin geliştirmeden ve özel yatırımı dışlamadan iktisadi büyümeyi canlandırdığını ileri süren kuramsal görüşü savunmuştur. Ayrıca askerî harcamaların sürekli olarak yenilenebilmesi, teknolojinin yayılması sayesinde iktisadi büyümeyi canlandırır.

Smith ve Dunne (1994) Pivetti'ye verdikleri yanıtta, güçlü bir şekilde hem kendi çalışmalarının hem de başkalarının eksik tüketimci görüşe karşı kanıtlar sunduğunu savunurlar. Smith ve Dunne, alt dönemleri de dahil olmak üzere 1948-1988 aralığı için, ABD'de işsizlik ile askerî yük arasında sistematik bir ilişki olduğuna dair hiçbir kanıt bulunmadığını göstermişlerdir.

Pivetti (1994), hiçbir ampirik inceleme yapmadan, salt, 1947-1960 döneminde ve Reagan'ın askerî yığınağı sırasında işsizlik oranının düşük ve askerî harcamaların yüksek, 1960'lardan 1970'lerin sonuna kadar da işsizlik oranının yüksek ve askerî harcamaların düşük olduğuna dikkat çekerek bir kez daha bu durumun Smith ve Dunne'ın argümanıyla çeliştiğini belirtmiştir.

Son olarak, D'Agostino vd. (2016), Smith'in (1977) analizini 1960-2014 dönemi için yeniden ele alarak, ilk bulgularını doğrulamış ve daha da güçlendirmişlerdir. Granger nedensellik yöntemini kullanarak, askerî harcama ile kişi başına düşen GSYH ya da askerî harcama ile işsizlik arasında ABD'de ya da Birleşik Krallık'ta belirgin bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermişlerdir. Daha sonra Dunne ve Nikolaidou (2005) ile Dunne'yu (2013) temel alarak, Keynesçi yapısal bir modelle geliştirdikleri incelemelerinde de askerî Keynesçiliği ya da eksik tüketimci argümanları destekleyecek herhangi bir kanıt olmadığını göstermişlerdir.

Kâr oranı üzerindeki etkiye ilişkin ampirik çalışmalar

Daha yakın tarihlerde, bazı araştırmacılar askerî harcamanın iktisadi büyüme yerine kâr oranı üzerindeki etkisine odaklanarak, konuya yeni bir ampirik yaklaşım getirmiştir. Bu bağlamda, sadece beş tane zaman-serisi çalışması, Georgiou (1992), Kollias ve Maniatis (2003), Dunne vd. (2013), Elveren ve Özgür (2018) ve Ansari (2018) ile iki panel çalışması, Elveren ve Hsu (2016; 2018) bulunmaktadır.

Georgiou (1992), Luxemburg ve Mandel'in argümanlarını sınamak amacıyla, askerî harcamanın 1958-1987 dönemi için Birleşik Krallık, ABD ve eski Batı Almanya'daki kâr oranları üzerindeki etkisini incelemek üzere en küçük kareler yöntemi (EKK) kullanmıştır. Georgiou, askerî harcamaların kâr oranları üzerinde ABD örneğinde belirgin bir pozitif etkisi olduğunu, diğer iki ülkede ise etkilerin belirgin olmadığını tespit etmiştir. Kollias ve Maniatis (2003), ARDL yöntemi ile 1962-1994 döneminde Yunanistan'da askerî harcamaların kısa vadede kâr oranı üzerinde pozitif, ama uzun vadede tam tersi bir etkide bulunduğunu göstermiştir. Dunne vd., (2013) 1959-2010 dönemi için ABD örneğini incelemiştir. EKK ve ARDL yöntemlerini kullanarak, askerî harcamalar ile kâr oranı arasındaki uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Gökçer Özgür ile ortak bir çalışmamızda ARDL ve Markov Rejim Değişim modelleri kullanarak 1950-2008 dönemi için Türkiye'de askerî harcamanın iktisadi gerileme sırasında kâr oranlarını daha da düşürdüğünü, diğer dönemlerdeyse kârlılığı artırdığını tespit ettik (Elveren ve Özgür 2018). Bu çalışmanın bulgularını Beşinci Bölüm'de daha ayrıntılı olarak inceleyeceğim. Son olarak, Ansari (2018), ABD'de tüketim harcamalarının ve askerî harcamaların kâr oranı üzerindeki etkisini incelemiştir. 1973-2015 dönemi için bir ARDL

modeline dayanan çalışmasında askerî harcamaların hem bütün bir dönem hem de özellikle 1973-1993 arası için kârlılık üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu bulmuştur.

Sara Hsu ile ortak çalışmamızda (Elveren ve Hsu, 2016), panel ARDL yöntemi ile 1963-2008 dönemi için 24 OECD ülkesini ele aldık. Çalışma, inceleme döneminin tamamına bakıldığında askerî harcama ve kâr oranları arasında pozitif bir bağlantı olduğunu ancak 1980 sonrası dönemde bu etkinin negatife döndüğünü tespit etmiştir. Bu inceleme ayrıca, silah ihraç eden ülkeler için askerî harcamalarla kâr oranları arasında pozitif, silah ihraç etmeyen ülkeler içinse negatif bir ilişki bulunduğuna dair nispeten daha zayıf bir kanıt bulmuştur. Tamamlayıcı bir çalışmada, Elveren ve Hsu (2018) yine aynı dönem için ancak bu kez önde gelen 32 ülkeyi incelemiştir. Bu çalışma, ilk bulgularımızı doğrulamanın ve güçlendirmenin yanı sıra, Granger nedensellik analizi ile diğer bir önemli tespitte bulunmuştur. Şöyle ki ülkelerin üçte birinde iki yönlü nedensellik vardır. Ancak ülke grupları arasında önemli bir fark bulunmaktadır: Silah ithal eden ülkelerde nedensellik kâr oranlarından askerî harcamalara doğruyken, silah ihraç eden ülkelerde askerî harcamalardan kâr oranlarına doğrudur. Bu çalışmanın bulgularını Dördüncü Bölüm'de biraz daha ayrıntılı olarak inceleyeceğim.

Sonuç

Eksik tüketim kuramına ilişkin üç farklı yaklaşım bulunmaktadır (Bleaney, 1976, s. 2402-2441). Birincisi, askerî harcamalar artık soğurma işlevleri nedeniyle, tam istihdamın ve iktisadi büyümenin idamesi için gereklidir. Bleaney bu yaklaşımın, devletlerin ekonomideki eksik tüketimci eğilimin farkında olduklarını ve bilinçli olarak onu dengelemek için askerî harcamaları kullandıklarını ima ettiğini belirtir. İkinci-

si, askerî harcamalar ekonomiyi tam istihdamda tutmak için gerekli olmalarına rağmen, siyasi gerekçelerle kullanılır. Bu devletin doğru politikayı, yanlış gerekçeyle uyguladığını ima eder. Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*'de, devletin konumunun birinci yorumdaki gibi olduğunu savunurlar (Bleaney, 1976). Üçüncüsü, benzer büyüme ve istihdam performansına, bu denli yüksek bir askerî harcama olmadan da ulaşılabilir. Dolayısıyla yüksek askerî harcama, sosyalizmle mücadele gibi, sadece siyasi bir tercihtir. Askerî harcamanın iktisadi sakıncaları vardı, çünkü aynı para üretken yatırımlarda ya da işçi sınıfının ücretlerini yükseltip daha çok tüketebilmelerinin yolunu açmak için de kullanılabilirdi. Ron Smith'in görüşü bu yaklaşımın ilk temsilcisi olarak değerlendirilebilir.

Askerî harcamaların artı değerin soğurulması ve dolayısıyla kâr oranları üzerindeki etkisi, tarihsel bağlama, hâkim koşullara bağlıdır (Georgiou, 1983). Ancak, eksik tüketimci kuramlarla ilgili genel sorun, kapitalist üretimdeki, kaçınılmaz olarak diğer tarihsel ve kuramsal etkenlerin önemini azaltan tek bir kusuru vurgulama eğiliminde olmalarıdır (Bleaney, 1976). Spesifik olarak, eksik tüketimciler kriz eğilimlerine ve teknolojinin rolüne yeterince ilgi göstermemiştir (Cypher, 1985). Kuramları değerlendirirken, bunların özgün zaman aralıklarının ürünü olduklarını ve kuramcıların kendi geçmişleri tarafından şekillendirildiklerini akılda tutmak önemlidir. Yani, kuramlar kendi dönemlerinin özgül "sorunsallarını" taşırlar. Savaş sonrası dönemin iktisatçıları olan Baran ve Sweezy ile Kidron tarafından savunulan, askerî harcamanın tam istihdamın sürdürülmesinde temel bir araç olduğu görüşü, önemli ölçüde yazarların Büyük Bunalım sırasında geçirdikleri kendi gençliklerinin etkisiyle biçimlenmiştir. Benzer şekilde, Ron Smith'in, askerî harcamanın artığı soğurmak üzere tam istihdamı sürdürmek için talep yaratmasa da, kapitalizmin sürdürülme-

sinde stratejik nedenlerle hayati bir rol oynadığı görüşü, kapitalizm ile komünizm arasındaki Soğuk Savaş'ın özgül, derin etkilerini taşır.

Eksik tüketimciler, askerî harcamalara ilişkin analizlerinde çeşitli değişkenleri vurgulamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, ne Marx ne de Engels, askerî harcamaya ilişkin gelişkin bir kurama sahipti; bununla birlikte Marx, kâr oranlarının düşme eğilimini dengelemek için kapitalizmin kapitalist olmayan bölgelere doğru genişlemesi gerektiğini öngörmüştü. Burada, Marx askerî harcamalarla doğrudan bir bağ kurmamış olsa da, Lenin ve Luxemburg gibi ardılları, emperyalizm düşüncesini geliştirdiler. Bu nedenle, Engels'in orduların ve donanmaların temel karakterini "şeytanca pahalı" olarak tarif ederken, askerî harcamaların sermaye birikimi/yatırım üzerindeki negatif etkisine işaret ettiğini düşünüyorum.

Rosa Luxemburg ordunun ilk birikimdeki hayati rolüne odaklanarak, askerî harcamaların sömürü oranında ve kâr oranında giderek artan bir rol oynadığını vurgulamıştır. Baran ve Sweezy, askerî harcamaları kapsamlı bir şekilde inceleyerek, sermaye birikiminin/yatırımın, kâr oranının ve yedek işsiz ordusunun/işsizliğin altını çizmişlerdir. Öncelikle, Lenin ve Luxemburg'la aynı doğrultuda, ordunun emperyalizm yoluyla sermaye birikimi/yatırımda oynadığı rolü vurgulayarak, militarizmin kapitalist sınıfa sermayenin kârlı bir şekilde yatırılabileceği daha fazla fırsat sunduğunu ileri sürmüşlerdir (Sweezy, 1942, s. 310). Aynı zamanda kapitalistlerin askerî harcama yoluyla daha yüksek kâr oranları elde edebileceklerini ve daha yüksek askerî harcamaların 1940'larda ve 1950'lerde ABD'de işsizlik oranını düşük tuttuğunu savunmuşlardır. Mandel'in görüşünün de dahil edilebileceği sürekli silahlanma ekonomisi okulu ise Luxemburg'a koşut olarak, kâr oranını çözümlemelerinin aslî unsuru haline getirmiştir.

Askerî harcamalar üç ana yoldan işlev görebilir (Smith, 1977, 1983): Birincisi, sermayenin organik bileşimi, eksik tüketim, maliyet ya da üretim vasıtasıyla işleyen üretim ve realizasyon üzerinden (doğrudan iktisadi kanal); ikincisi, ya ordunun doğrudan zora dayalı gücü ya da militarizmin ideolojik etkisi yoluyla, sınıf mücadelesi üzerinden; üçüncüsü, hem kapitalizmi hem de kapitalist güçler arasındaki çatışmayı güçlendirerek ordunun oynadığı uluslararası rol üzerinden.

Bu bölümde ele alınan bütün araştırmacıların, çeşitli ölçülerde doğrudan iktisadi kanalla ilgilendikleri, fakat bunun farklı veçhelerini vurguladıkları söylenebilir. Örneğin Engels, silah üretiminin maliyetini, olumsuz bir şekilde vurgulamıştır. Ron Smith de kapsamlı ve ampirik çerçevesinde, askerî harcamaların "maliyeti"ni, yani aksi takdirde ekonominin üretken kapasitesini arttıracak olan yatırımların dışlanmasını ele almıştır. Luxemburg, Baran ve Sweezy, ve Pivetti ise eksik tüketim yoluyla realizasyon sorununu (örneğin askerî harcamaların toplam talep eksikliğini dengelemesini) vurgulamışlardır. Benzer şekilde Kidron da askerî harcamaların süreklileşen aşırı üretim tehdidini etkisizleştirdiğini ileri sürmüştür. Onun analizi (bir ölçüde Cypher ve Reich ile birlikte), askerî harcamaların, değişmeyen sermayeyi ucuzlatması ve yayılma etkisi üzerinden sermayenin organik bileşimi üzerinde yarattığı etkiye odaklanmasıyla Baran ve Sweezy'nin analizinden ayrılır. Bununla birlikte Mandel, sermayenin organik bileşiminde yaşanan artışın kâr oranı üzerindeki olumsuz etkisini hesaba katmıştır.

İkincisi, askerî harcamalar, sınıf mücadelesi ve devletin daha güçlü silahlı kuvvetlere duyduğu ihtiyacı meşrulaştırmak için dış tehdidi kullanarak işlev görür. Luxemburg'a göre, ordunun sağladığı doğrudan zora dayalı güç ya da militarizmin ideolojik nüfuzu, kapitalizmin tarihinde ilk bi-

rikimin temel mekanizmaları olmuştur (Rowthorn, 1980). Her ne kadar Baran ve Sweezy de ordunun "ülke içi emeğin mülksüzleştirilmesine, bastırılmasına, bu mümkün olmadığındaysa kontrol altına alınmasına" hizmet ettiğini belirtmişlerse de, bunun ABD'de önemli bir etkisinin olmadığını savunmuşlardır (Baran ve Sweezy, 1966, s. 179); oysa bu, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda kuşkusuz çok önemli olmuştur.

Üçüncüsü askerî harcamalar ordunun uluslararası rolü üzerinden de işlev görür. Bunun iki bileşeni vardır: kapitalist sistemin kapitalist olmayan sistemlere doğru genişlemesi ve kapitalist güçler arasındaki çatışma. Lenin ve Luxemburg tarafından tartışılan kapitalizm budur, Baran ve Sweezy de askerî harcamaların bu işlevinin altını çizmişlerdir. Kapitalizmin hiyerarşik bir uluslararası sistem olduğunu ve bu sistemin içinde emperyal gücün sömürüye dayalı ilişkileri kolaylaştırarak ve ayakta tutarak, az gelişmiş ülkelerin toplumsal düzenlerini etkilediğini savunmuşlardır. Britanya'nın hegemonyasının İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yerini ABD'nin liderliğine bıraktığını ileri sürmüşlerdir. ABD daha sonra sadece dünya hâkimiyetini sürdürmek için değil, teşkil ettiği –Baran ve Sweezy'nin asılsız olduğunu ileri sürdükleri– tehditle, yüksek askerî harcamaların sürdürülmesine gayet iyi hizmet eden Sovyet Bloğu nedeniyle de yüksek askerî harcamalara ihtiyaç duymuştur. Magdoff da ordunun az gelişmiş bölgelerin sömürülmesini kolaylaştırma, böylece sermayenin organik bileşimini azaltarak, kâr oranının düşmesini engelleme işlevinin altını çizmiştir.

Genel olarak bakıldığında, askerî harcamaların ekonomi üzerindeki etkisine ilişkin Marksist literatür, temelde yatan farklı varsayımlarla farklı kriz kuramlarına dayanan çeşitli bağlantılara işaret etmiş, yapılan ampirik çalışmalarsa sonuçsuz kalmıştır.

Askerî sektörlü bir sermaye devresi modeli

Bu altbölüm, askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisini belirlemek için, Foley (1982) tarafından ortaya konulmuş olan sermaye devresi modelinin değiştirilmiş bir versiyonunu sunmaktadır. Foley'in modeli iki nedenle bu amaç için çok uygun bir modeldir. Birincisi bu model Keynes'in iktisadi faaliyetlerin etkin toplam talebe bağlı olduğuna ilişkin genel argümanının dinamiklerini kabul eder. Modelin bu veçhesi bu tartışmanın "askerî Keynesçilik" görüşüne doğru genişletilmesini mümkün kılar. İkincisi model, açıkça askerî harcamaların payında yaşanacak bir artışın, doğrudan etkileyeceği parametreleri ortaya koyar. Askerî harcamalardaki değişimler, parametreleri ve dolayısıyla bütün modeli etkiler. Aşağıda Foley (1982) tarafından ortaya konulan ve Basu'dan (2014) önemli ölçüde yararlanılarak oluşturulan modelin ana hatları sunulmaktadır. Aşağıdaki model, Foley'in modelini askerî harcamaların etkisini göstermek için pratik bir şekilde değiştirme girişimidir. Elbette, modelin daha bütünlüklü bir yaklaşımla geliştirilmesi gelecek çalışmaların amacı olabilir.

Marx'ın *Das Kapital*'in ikinci cildinde ortaya koyduğu analizde yer alan sermaye devresi modeli, sermaye için stok-akış ilişkilerini tarif eder (Marx, 1885). Marx sermayenin üç aşamasını M-C...P...C'-M' formülü ile açıklar. Bu formülde M, C ve P, sırasıyla para, meta ve üretim sürecine atıfta bulunurken, para üretim araçlarını satın alır, emek gücü ise kâr yüzdesiyle satılacak olan yeni bir metanın yaratılması için kullanılır (Marx, 1992).

Sermaye devresi modeli üç akış değişkenini, üç stok değişkenini ve beş parametreyi bir araya getirir. Üç akış değişkeni şunlardır: C_t, sermaye giderlerinin akışı; P_t, mamul malların akışı ve S_t, satışların akışı. Üç stok değişkeni ise şunlardan olu-

şur: N_t, üretken sermaye stoku; X_t, ticari (ya da meta) sermaye stoku ve F_t, finans sermayesi stoku. Son olarak beş parametre ise şunlardır: p_t, artı değerin yeniden üretime yatırılan kısmı; q_t, maliyet üzerindeki kâr marjı (*markup over cost*) ve T^P, T^R ve T^F, yani sırasıyla üretim, realizasyon ve finans gecikmeleri.

Durağan durumlu bir büyüme güzergâhına girdiklerinde, bütün akış ve stok değişkenleri aynı oranda, g, büyürken, parametreler sabit kalır. Bu durağan durumlu bir büyüme güzergâhında

$$p_t = p,\ q_t = q \tag{1}$$

anlamına gelir.

T^p dönemlik bir üretim gecikmesinin ardından, mamul malların herhangi bir dönemdeki akışı, T^p kadar dönem önceki sermaye giderleri akışına eşittir:

$$P_t = C_{t-T^p} \tag{2}$$

Realizasyon gecikmesinin ardından, herhangi bir dönemdeki satış akışı, T^R kadar dönem önceki mamul mal akışına eşittir.

$$S_t = (1 + q)P_{t-T^R} \tag{3}$$

Burada q maliyetin üzerindeki emeğin sermaye tarafından sömürülmesinden kaynaklanan kâr yüzdesidir. Maliyetin üzerindeki kâr yüzdesi, sömürü oranının (e) ürünü olarak tanımlanmıştır ve değişken sermayeye ayrılan sermaye giderlerinin payı, k: $q_t = ek$ satış fiyatının kâr yüzdesi iken, $e = \frac{s}{v}$ artı değer oranı, $k = \frac{v}{c + v}$ ise değişken sermayenin toplam sermaye giderine oranıdır.

Satış akışlarını iki kısma ayırabiliriz:

$$S_t = (1 + q)P_{t-T^R} = S_t' + S_t'' = \frac{S_t}{1 + q} + \frac{qS_t}{1 + q}$$

Burada sermaye giderlerinin toparlanmasından kaynaklanan satış akışı ve artı değerin realizasyonundan kaynaklanan satış akışıdır. Sermaye giderleri, finans gecikmesinin T^F ardından geçmiş satışların akışı ile finanse edilir; dolayısıyla şöyle diyebiliriz:

$$C_t = S'_{t-T^F} + pS''_{t-T^F} \tag{4}$$

Burada T^F finans gecikmesi (realize olmuş satış akışlarının yeniden üretime yatırılması için gereken dönem sayısı) ve p artı değerin yeniden üretime uygulanan bölümüdür, artı değerin geri kalanıysa kapitalist hane halkları, üretken olmayan emekçi hane halkları ve devlet tarafından tüketilir.

Pozitif üretim, realizasyon ve finans gecikmeleri, zamanın herhangi bir noktasında bir değer stoku yığınına yol açar. Eğer N_t, t dönemindeki üretken sermaye stokunu temsil ediyorsa, o halde üretken sermaye stokunun birikimi (ya da tasfiyesi) şöyle belirtilebilir:

$$\Delta N_{t+1} \equiv \mathrm{N}_{t+1} - N_t = C_t - P_t \tag{5}$$

X_t ticaret sermayesi stoku olarak tanımlayınca şunu elde ederiz:

$$\Delta X_{t+1} \equiv \mathrm{X}_{t+1} - X_t = P_t - \frac{S_t}{1+q} = Pt - S'_t \tag{6}$$

Eğer F_t, t dönemindeki finans sermayesi stoku olarak tanımlanırsa, o halde

$$\Delta F_{t+1} \equiv \mathrm{F}_{t+1} - F_t = P_t - S'_t + pS''_t - C_t \tag{7}$$

Temel sermaye devresi modeli (2)'den (7)'ye kadar olan altı denklemle açıklanabilir, burada q, p, ve üç gecikme T^P, T^R ve T^F temel parametrelerdir.

$P_t = C_{t-T^P}$ dolayısıyla durağan durumlu büyüme güzergâhında

$P_0(1+g)^t = C_0(1+g)^{t-T^P}$ ve bu yüzden $P_0 = \dfrac{C_0}{(1+g)^{T^P}} = \dfrac{1}{(1+g)^{T^P}}$'dir.

Buna ek olarak, $S_t = (1+q)P_{t-T^R}$

$$S_0 = (1+q)\frac{C_0}{(1+g)^{T^P+T^R}} = \frac{1+q}{(1+g)^{T^P+T^R}}$$

Bu şu anlama gelir

$$S_0' = \frac{1}{(1+g)^{T^P+T^R}} \text{ ve } S_0'' = \frac{q}{(1+g)^{T^P+T^R}}$$

Toplam talebin eklenmesi

Kapalı bir ekonomide (yani dış ticaretin olmadığı varsayımı altında) ve işçilerle kapitalistlerin kredi eksikliği çektikleri durumda, toplam talebin kapitalist işletmelerin harcamalarından gelen dört kaynağı vardır: (a) sermaye giderlerinin, ham maddeler ve uzun ömürlü sabit varlıklar gibi emek dışı girdilerin üretim için satın alınmasını finanse eden kısmı, (b) hanehalklarının ücretlerinden yaptıkları tüketim harcamaları, (c) kapitalist hanehalklarının, üretken olmayan emekçi hanehalklarının ve devletin artı değerden yaptıkları tüketim harcamaları ve (d) kamu sektörü, G_t. Kamu sektörünü aşağıdaki gibi askerî, V_t ve askerî olmayan, Z_t sektörler şeklinde ikiye ayırabiliriz.

$V_t = \varphi G_t$ ve $Z_t = (1-\varphi)G_t$ burada $0 < \varphi < 1$

Dolayısıyla, eğer D_t, t dönemindeki toplam talebi temsil ediyorsa, o halde

$$D_t = (1-k)C_t + E_t^w + E_t^s + V_t + Z_t\text{'dir} \qquad (8)$$

Burada E_t^w ücretlerden yapılan tüketim harcamalarını, E_t^s artı değerden yapılan tüketim harcamalarını, V_t hükümetin toplam vergilerden yaptığı askerî harcamaları, Z_t hükümetin toplam vergilerden yaptığı askerî olmayan harcamaları ve C_t sermaye giderlerini (önceki yıllardaki gibi) temsil eder.

Eğer, τ vergi oranını temsil ediyorsa, o halde toplam vergi, T_t, şöyle hesaplanır:

$$\mathrm{T}_t = \tau k C_t + \tau(1 - \mathrm{p}) S_t'' \tag{9}$$

Finans gecikmesi (T^F), ücretlerden yapılan tüketim harcaması ve artı değerden yapılan tüketim harcaması, bunların tümü bir gecikme ile gerçekleşir. T^W ücretlerden yapılan harcamanın gecikmesini temsil eder, dolayısıyla

$$E_t^w = (1 - \tau) k C_{t-T} w\text{'dir.} \tag{10}$$

Ayrıca, T^S artı değerden yapılan harcamanın gecikmesi olarak tanımlanır, o halde

$$E_t^S = (1 - \tau)(1 - p)\, S_{t-T}''s\text{'dir.} \tag{11}$$

Benzer şekilde, toplam vergiden yapılan askerî harcamalar ile toplam vergiden yapılan askerî olmayan harcamalar da gecikmelerle (sırasıyla T^V ve T^Z) gerçekleşir. Dolayısıyla,

$$V_t = \varphi \mathrm{T}_{t-T^V} \tag{12}$$

$$Z_t = (1 - \varphi) \mathrm{T}_{t-T^Z} \tag{13}$$

Beş harcama gecikmesi T^F, T^W, T^S, T^V ve T^Z sistemin son derece önemli değişkenleridir. Sistem durağan bir durumda olmadığında, harcamadaki gecikmelerden herhangi birinde yaşanacak bir artış, toplam talep miktarının, arza oranla düşmekte olduğu anlamına gelir. Bu kapitalist işletmelerin mamul mal satma kabiliyetlerinin azalması demektir. Elbette bu durumun tam tersi de geçerlidir. Dolayısıyla, bu har-

cama gecikmeleri sistemdeki toplam talebin durumunu yansıtan parametreler olarak anlaşılabilir (Foley, 1986a, s. 24).

Harcama gecikmelerinin dahil edilmesinin ardından toplam talep denklemi şu hale gelir:

$$D_t = (1-k)C_t + (1-\tau)k_{Ct-T^W} + (1-\tau)(1-p)$$
$$S''_{t-T^S} + \varphi\mathcal{F}_{t-T^V} + (1-\varphi)\mathcal{F}_{t-T^Z} \qquad (14)$$

(9) ile (13) arasındaki denklemleri kullanarak ve ilk dönemdeki sermaye giderini (C_o), durağan durumdaki, g büyüme oranlı bir güzergâhta normalleştirerek şunu elde ederiz:

$$D_t = (1-k)C_t + (1-\tau)kC_{t-T^W} + (1-\tau)(1-p)$$
$$S''_{t-T^S} + \varphi(\tau kC_{t-T^V} + \tau(1-p)S''_{t-T^V}) + (1-\varphi)$$
$$(\tau kC_{t-T^Z} + \tau(1-p)S''_{t-T^Z}) \qquad (15)$$

$$D_0 = (1-k) + \frac{(1-\tau)k}{(1+g)^{T^W}} + \frac{(1-\tau)(1-p)q}{(1+g)^{T^S+T^P+T^R}} +$$

$$\varphi\left[\frac{\tau k}{(1+g)^{T^V}} + \frac{q\tau(1-p)}{(1+g)^{T^V+T^P+T^R}}\right] +$$

$$(1-\varphi)\left[\frac{\tau k}{(1+g)^{T^Z}} + \frac{q\tau(1-p)}{(1+g)^{T^Z+T^P+T^R}}\right] \qquad (16)$$

$D_0 < S_0 = \dfrac{1+q}{(1+g)^{T^Z+T^P+T^R}}$, olduğunu hatırlarsak, denklem (16)'da, askerî sektörün payı, φ, arttıkça aradaki fark daralacaktır (bir başka ifadeyle kâr daha yüksek olacaktır) çünkü $T^V < T^Z$'dir ve p, k, φ, τ değişkenleri 0 ile 1 arasındadır ve q, g ve bütün gecikmeler pozitiftir.

Askerî harcamaların realizasyon gecikmesi üzerindeki etkisi

Foley'e göre, (1986a, s. 24), Keynesyen modellerde, toplam talebin üretim üzerindeki etkisi, satış ve üretim arasındaki oranın yanı sıra envanter hareketleriyle de ilgilidir. Modelde bu, realizasyon gecikmesi, T^R ile verilir. T^R'nin artması, kapitalistlerin ürünlerini satmakta güçlük çektiklerini gösterir. Keynes, statik bir denge çerçevesinde, toplam talebi belirleyen parametrelerin, ekonomideki realizasyonun durumuyla yakın bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. İlk satın alınan mallar ilk satılır uslamlamasına ve denklem (14)'e göre, şu oranları buluruz:

$$\frac{dT^R}{dt} = 1 - \frac{S_t}{P_{t-T^R}} \tag{17}$$

$$\frac{dT^W}{dt} = 1 - \frac{E_t^W}{(1-\tau)kC_{t-T^W}} \tag{18}$$

$$\frac{dT^S}{dt} = 1 - \frac{E_t^W}{(1-\tau)(1-p)S''_{t-T^S}} \tag{19}$$

$$\frac{dT^V}{dt} = 1 - \frac{V_t}{\varphi \mathrm{F}_{t-T^V}} \tag{20}$$

$$\frac{dT^Z}{dt} = 1 - \frac{Z_t}{(1-\varphi)\mathrm{F}_{t-T^Z}} \tag{21}$$

Daha önce sunulan temel sermaye devresi ilişkisinin olduğu bir ekonomi varsaydığımızda, şunu elde ederiz:

$$S_t = D_t = (1-k)C_t + E_t^W + E_t^S + V_t + Z_t \tag{22}$$

(17)-(21), (22)'ye yerleştirildiğinde,

$$(1-\frac{dT^R}{dt})P_{t-T^R} = (1-k)C_t + (1-\frac{dT^W}{dt})(1-\tau)$$
$$kC_{t-T^W} + (1-\frac{dT^S}{dt})(1-\tau)(1-p)S''_{t-T^S} + (1-\frac{dT^V}{dt})$$
$$\varphi\mathfrak{T}_{t-T^V} + (1-\frac{dT^Z}{dt})\,(1-\varphi)\mathfrak{T}_{t-T^Z} \qquad (23)$$

$$\frac{dT^R}{dt} = 1 - \Bigg[(1-k)C_t + (1-\frac{dT^W}{dt})(1-\tau)kC_{t-T^W} +$$
$$(1-\frac{dT^S}{dt})(1-\tau)(1-p)S''_{t-T^S} + (1-\frac{dT^V}{dt})$$
$$\varphi\mathfrak{T}_{t-T^V} + (1-\frac{dT^Z}{dt})\,(1-\varphi)\mathfrak{T}_{t-T^Z}\Bigg] \Big/ P_{t-T^R} \qquad (24)$$

Sonuç olarak, beş harcama gecikmesinin T^F, T^W, T^S, T^V ve T^Z'nin armasıyla T^R de artacaktır, çünkü harcama gecikmelerinin türevleri negatiftir. Bu modelin temel sonucu şudur: $T^V < T^Z$ olduğundan askerî sektörün toplam ekonomideki payının yüksek olduğu durumlarda, realizasyon gecikmesinde yaşanacak bir artış görece daha düşük olacağından kâr oranındaki düşüş de görece daha az olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, askerî sektörde gecikme parametresinin ekonominin geri kalanına göre çok daha düşük olması genel anlamda gecikme parametrelerinin azalmasına yol açacağı için kâr oranlarının düşme eğilimini dengeleyici bir etki yaratacaktır. Modelin temel varsayımı, $T^V < T^Z$ gayet gerçekçidir. Örneğin ABD gibi ülkelerde, Kongre diğer harcama kategorilerinin pek çoğuna kıyasla, borçlanma yoluyla bile olsa askerî harcamalara kaynak aktarmaya çok daha isteklidir. Aslında, bu tür bir isteklilik hali başka pek çok ülkede de gözlemlenir. Hatta daha önce de tartışıldığı gibi, *de facto* olarak, askerî sektör için herhangi bir harcama gecikmesi olmadığı ileri sürülebilir.

Bir kez daha sermaye devresi modelinin bu özgün kurgusunun, askerî harcamaların etkisini göstermeye yönelik pratik bir girişimden ibaret olduğunu belirtmek gerekir. Aslına bakılırsa, durağan durumlu büyüme güzergâhları, bir ekonominin durağan durumlu bir güzergâha yakın ya da uzak olmasından bağımsız olarak sermaye birikimini sınırlamaya devam eden bütün bir sermaye devresinin sadece bir parçasını oluşturur. Durağan olmayan durumlu sermaye birikimini hesaba katmak için, sermaye devresi modeline yapılmış bu eki genişletmek daha aydınlatıcı olacaktır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 1946-48 arası dönemde seferberliğin sona ermesinin iktisadi dinamikleri durağan olmayan durum dinamikleri sergileyecektir.[49]

49 Bu yorum için Duncan Foley'ye teşekkür ederim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASKERÎ HARCAMALAR VE KÂR ORANI BAĞINTISINA DAİR EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Giriş

Marx kapitalizmin itici gücünün, kapitalistler arasındaki sert rekabet tarafından dayatılan, süreklileşmiş bir daha yüksek kâr oranı elde etme arayışı olduğunu ileri sürmüştü. Bununla birlikte, kapitalist üretim sistemlerinin, sınırsız bir şekilde genişlemelerini engelleyen içsel çelişkilerinin bulunduğunu da belirtmişti. Marx, üretimin makineleşmesinin, sermaye birikimindeki en önemli süreç olduğunu savunmuştu. Makineleşme, işçilerin daha gelişkin üretim araçları kullanmasıyla daha yüksek bir emek üretkenliğine yol açarken, sermayenin organik bileşimini de arttırır. Bu kapitalizmin temel çelişkilerinden birine neden olur: Makineleşme sermayenin kârlılığını azaltır. Ancak Marx, kâr oranının düşme eğilimini etkisizleştiren, sömürü yoğunluğunun arttırılması, ücretlerin baskılanması, değişmeyen sermaye unsurlarının ucuzlatılması ve dış ticaret gibi bazı karşı eğilimlerin de bulunduğuna dikkat çekmişti. Marx'a göre, kapitalist üretim sisteminin açmazlarının merkezinde olan

şey kâr oranlarındaki "kaçınılmaz" azalma değildi. Üçüncü Bölüm'de tartışıldığı üzere, daha sonraki yıllarda, kâr oranının düşme eğilimini ampirik bir sorun olarak görmeye başlamıştı.

Üçüncü Bölüm'de askerî harcamaların, sermaye üretkenliği ve sermayenin organik bileşimi vasıtasıyla kâr oranı üzerindeki etkisi ve kâr oranının düşme eğilimi bağlamında oynadığı çelişkili rol tartışıldı. Luxemburg, vergilerin silah üretiminin maliyetinin karşılanması için kullanılması halinde, bunun kâr oranını arttırabileceğini, çünkü işçi sınıfının üzerindeki dolaylı vergilerin ücretleri düşürdüğünü savunmuştur (Luxemburg, 1913). Bu görüş, artı değerin sabit kalması nedeniyle dolaylı vergilerin değişen sermayeyi düşürdüğünü varsayar ve bunun da ima ettiği şey, artı değer oranındaki herhangi bir artışın, sermayenin organik bileşimindeki artıştan daha büyük olacağıdır. Benzer şekilde, Baran ve Sweezy de (1966), askerî harcamaların ücretleri ya da sermayeyi yükseltmeden artığın soğurulmasına yardımcı olduğunu ileri sürmüştür.

Öte yandan Mandel (1978), askerî harcamaların kâr oranı üzerinde çelişkili bir etkisi olduğunu savunmuştur. Bir yandan, askerî harcamalar kâr oranını üç nedenle arttırır. Birinci neden yayılma (*spin-off*) adı verilen etki, yani yeni teknoloji ve ürünlerin askerî sektörden sivil sektörlere yayılmasının rekabetçi sivil piyasalarda kâr oranlarını güçlendirmesidir. İkinci neden askerî sektörün devlet ile sanayi arasındaki müzakerelere dahil edilmesi, rekabetten yalıtılmış olması ve bunun da kapitalistlerin genel kâr oranından daha fazlasını elde etmelerine izin vermesidir. Üçüncü nedense, askerî harcamaların ücretlerden alınan vergileri arttırarak artı değer oranını yükseltmesidir. Öte yandan, askerî harcamalar yayılma etkisi üzerinden değişmeyen sermayeyi ucuzlatsa da, genel olarak bakıldığında, silah sektöründeki serma-

yenin organik bileşimi toplumsal ortalamanın üzerindedir. Bu nedenle, askerî harcamalar sermayenin ortalama organik bileşimini yükseltir ki bu da sonuçta kâr oranının düşme eğilimini arttırır.

Üçüncü Bölüm'de kâr oranının düşme eğilimi yasasına ve askerî harcamaların artığın soğrulması vasıtasıyla yarattığı muhtemel karşı etkiye ilişkin yürütülen tartışmalar, kâr oranı üzerinden işleyen pek çok eğilim ve karşıt etken olduğunu göstermiştir. Bu durum, askerî harcamaların kâr oranı üzerindeki etkisinin kuramsaldan ziyade ampirik bir sorun olduğunu gösterir. Bu nedenle bu bölüm, askerî harcamaların kâr oranı üzerindeki etkisine ilişkin kapsamlı bir ampirik analiz sunmaktadır.

Bu bölümde, söz konusu ilişki, iki farklı kâr oranı seti kullanılarak bir panel modelinde incelenmektedir. İlk set Penn World Tables'a (PWT) göre hesaplanan kâr oranıdır. Bu set 1950-2014 dönemi için önde gelen 31 ülkeyi kapsamaktadır. İkinci set ise esasen Extended Penn World Tables'dan (EPWT) alınmıştır. Bu sette 1963-2008 dönemi için 27 ülkenin verisi mevcuttur.

Literatür incelemesi

Askerî harcamaların kâr oranı üzerindeki etkisini araştıran sadece beş tekil ülke incelemesi (Georgiou, 1992; Kollias ve Maniatis, 2003; Dunne vd., 2013; Ansari, 2018; Elveren ve Özgür, 2018) ve iki panel çalışması (Elveren ve Hsu, 2016, 2018) bulunmaktadır. EK 1, ABD, Birleşik Krallık, eski Batı Almanya, Yunanistan ve Türkiye üzerine yapılmış zaman-serisi çalışmalarını değerlendirmektedir.

Elveren ve Hsu (2016), söz konusu ilişkiyi 1963-2008 döneminde 24 OECD ülkesi için bir panel ARDL modeli kullanarak incelemiştir. Askerî harcamalarla kâr oranı bağı üze-

rine yapılmış olan bu ilk panel çalışması, iki ana bulgu elde etmiştir. Birincisi, askerî harcamalarla kâr oranları arasında ele alınan dönemin bütünü için pozitif bir bağlantı varken, 1980 sonrası dönemdeki etkisi negatiftir. İkincisi, silah ihraç eden ülkeler için askerî harcamalarla kâr oranları arasında pozitif bir bağlantı varken, silah ihraç etmeyen ülkeler için bu bağlantı negatiftir.

Bir önceki çalışmanın devamı niteliğinde olan Elveren ve Hsu (2018) bu ilişkiyi hem daha geniş bir veri seti ile hem daha kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Elveren ve Hsu'daki (2016) ülkelere ek olarak Almanya, Arjantin, Brezilya, Çin, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan ve Meksika gibi önemli ülkeleri dahil edilmiştir. Ayrıca, askerî harcamaların iktisadi etkileri bağlamında pek fazla dikkat edilmeyen ancak önemli bir değişken olan gelir eşitsizliği de analize dahil edilmiştir (Ali, 2007; Töngür ve Elveren, 2017; Taşıran ve Elveren, 2017). Gelir eşitsizliği için, geniş bir veri seti olan Texas Üniversitesi Eşitsizlik Projesi (*University of Texas Inequality Project*, UTIP) tarafından sağlanan Tahmin Edilmiş Hanehalkı Gelir Eşitsizliği (*Estimated Household Income Inequality*) seti kullanılmıştır. Ayrıca silah ihraç eden ülkelerle silah ithal eden ülkeler arasındaki farkı daha iyi sınamak için bazı kukla değişkenler kullanılmıştır. Yazarlar, bir sabit etki (*fixed effect*), dinamik sabit etki (*dynamic fixed effect*) ve bir genel momentler yöntemi (*Generalized Method of Moment* - GMM) modeli kullanarak, askerî harcamanın, kâr oranı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ve artan gelir eşitsizliğinin kâr oranlarını artırdığını göstermişlerdir. Elveren ve Hsu'nun bulguları ayrıca, askerî harcamaların hem silah ihraç eden ülkelerde hem de net silah ihracatçılarında kâr oranı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu, ancak bu ilişkinin silah ithal eden ülkeler için anlamlı olmadığını göstermiştir. Çalışmada, söz konusu ilişki-

ye dair, Granger nedensellik analiziyle bazı ilginç bulgular da elde edilmiştir. Ülkelerin üçte birinde askerî harcamalar ile kâr hadleri arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Kâr oranları silah ithal eden ülkelerde askerî harcamaya neden olurken, silah ihraç eden ülkelerde askerî harcamalar kâr oranlarına neden olmaktadır. Bu önemli bir bulgudur çünkü ABD ya da Birleşik Krallık gibi ülkelerin silah ürettikçe ve sattıkça daha fazla büyüdüklerini ve daha yüksek kâr oranları elde ettiklerine dair bir göstergeyken, Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerin ekonomileri büyürken daha fazla silah aldıklarını ima etmektedir.

Taşıran ve Elveren (2017), daha geniş bir bakış açısı ile 1988-2008 döneminde 21 ülke için ilk kez askerî harcama-gelir eşitsizliği-kâr bağıntısını incelemiştir. Yazarlar bağımlı değişkenlerin, ilgili açıklayıcı değişken setleriyle birlikte içsel ilişkilerini daha iyi anlayabilmek amacıyla bu üç değişkenli tasarımı incelemek üzere Kısmi En Küçük Kareler Yol Modelleme/Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Modelleme (*Partial Least Squares Path Modelling*) yöntemi kullanmışlardır. Bu yöntem özellikle yararlıdır çünkü sorunun kuramsal temeli sınırlıdır, ölçümler iyi tanımlanmamıştır ve bağımlı değişkenlerin ampirik dağılımları açık değildir. Genel havuzlanmış analizin (*general pooled analysis*) bulguları, askerî harcamanın kâr oranları üzerinde görece küçük bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte heterojenlik hesaba katıldığında, sonuçlar önemli ölçüde farklılaşmıştır. Birincisi, askerî harcamaların, kâr oranları daha yüksek olduğunda, kâr oranı üzerinde daha büyük bir negatif etkisi vardır. İkincisi, askerî harcama daha düşük olduğunda, kârlar üzerinde pozitif bir etkide bulunur. Üçüncüsü, eşitsizlik düşük olduğunda, askerî harcamalar daha düşük kârlara yol açar. Dördüncüsü, eşitsizlik yüksek olduğunda, askerî harcamalar, daha yüksek kârlara yol açar.

Veri

Marksist iktisattaki önemli tartışmalardan biri, kullanılacak değişkenleri belirlemek ve nicelleştirmektir, zira Marksist değişkenler doğrudan nicelleştirilebilir ve operasyonel/kullanılabilir değildir. Bu bağlamda, genel olarak, Marx'ın değer kuramına dayanan veriler, Marksist kategorilerle[50] en fazla eşleşen ölçümlerle modifiye edilir (Dunne, 1991).

Marx kâr oranını, üretken emek tarafından üretilmiş toplam artı değerin, toplam sabit sermaye stokuna oranı olarak tanımlamıştır. Marksist araştırmacıların artı değer ve kapitalist değer için kullandıkları vekil veriler sırasıyla anonim şirket net kârı ve sabit stok sermaye iken, gayr-i safi kâr oranı (yani artı değerin yatırılan sermayeye oranı) bağımlı değişkenin ölçüsünü, yani kârı verir. EPWT'den[51] alınan kâr oranı şu formülle hesaplanır:

Kâr = 100*(*1-ücret payı*)**sermayenin üretkenliği*.

Burada, *ücret payı* emek gelirlerinin, yerel para biriminin cari fiyatlarına dayanan GSYH'deki payına atıfta bulunurken, *sermayenin üretkenliği* (spesifik olarak toplam üretim-sermaye oranı) 2005 satınalma gücü paritesine (*purchasing power parity* - PPP) göre hesaplanan GSYH'nin tahmin edilmiş sermaye stokuna oranıdır.

EPWT verilerindeki ulusal üretim verileri çıktıların piyasa değerlemesi ve farklı sermaye mallarının piyasa değerleme-

50 Bu dönüşüm sürecindeki kilit nokta, fiyatın bir değer ölçüsü olduğu gerçeği ve Ricardo'nun değerlerin, fiyatlarla orantılı olduğunu bulmasıdır ki bu ampirik olarak da kanıtlanmıştır – yani, değer fiyat sapması son derece küçüktür (Ochoa, 1984; Shaikh, 1984; Petrovic, 1987'den alıntılayan Dunne, 1991).

51 Veriler Duncan Foley ve Adalmir Marquetti tarafından, PWT'ye ve diğer kaynaklara dayanılarak oluşturulmuştur. EPWT'de yer alan önde gelen ülkelerdeki kâr oranlarının, kâr oranlarını geleneksel Marksist düşünce çerçevesinde hesaplayan önemli çalışmalardakilerle son derece benzer örüntülere sahip olduğunu belirtmek gerekir (Bkz. Roberts, 2012).

sinden elde edilen toplam sermaye ölçümlerine dayanmaktadır. Ancak, bu tür bir hesaplamanın bazı sorunları vardır çünkü sermaye ölçümlerindeki farklılıklar ya fiyat ve sermayenin bileşimindeki değişikliklerin ya da sermayenin niceliğindeki tekdüze değişikliklerin ürünü olabilir.

EPWT'deki sermaye stoku Sürekli Envanter Yöntemiyle (*Perpetual Inventory Method*, PIM) PWT v.5.6'daki sabit oranlı amortismanla hesaplanan reel yatırımın GSYH'ye oranı kullanılarak elde edilmiştir (Foley ve Marquetti, 1997).

Doğal olarak, PWT veri setiyle ilgili sorunlar EPWT verisinde de bulunmaktadır (Foley ve Marquetti, 1997). Birincisi, yatırım verileri çok güvenli olmayabilir. İkincisi, bütün kategoriler yatırım verileri gibi kısa seri olarak varsayılmış ve gayri safi sabit sermaye oluşumu türüne göre kategorileştirilmemiştir. Sonuç olarak, gayri safi sabit sermaye oluşumunun bileşiminde ülkelere göre farklılıklar olması durumunda sermaye stokunun büyüklüğünün tahmininde bazı tutarsızlıklar olabilecektir.

Bu incelemede kullanılan ikinci veri seti PWT'dir. Kâr oranı bu veri setinden Roberts'ın (2015) önerildiği şu formüle göre hesaplanmıştır.

Kâr oranı = (Reel GSYİH – (Reel GSYİH*
GSYİH içindeki emek geliri oranı))/(sermaye stoku +
(Reel GSYİH*GSYİH içindeki emek geliri oranı))

Bu iki temel veri setinden hesaplanan kâr oranlarının çakışan dönem (yani 1963-2008) itibariyle korelasyonlarına baktığımızda ülkelere göre büyük farklılık olduğunu görüyoruz. Örneğin, genel korelasyon değeri 0,4239'dur; ancak bu değer Norveç için 0,8968 gibi yüksek sayılabilecek pozitif bir değerken Şili için -0,5431 gibi oldukça yüksek negatif bir değerdir.

Askerî harcama verileri, tanımların tutarlı olmaması ve devletler verileri manipüle ettiği için çok güvenilir değildir. Bu nedenle birkaç konuyu açıklamak gerekiyor. İlk olarak, askerî harcamalarla (ya da savunma harcamalarıyla) silah harcamaları aynı değildir. Silah harcamaları, aynı zamanda askerî personele yapılan ödemeleri ve askerî tesislere ilişkin bütün harcamaları da içeren askerî harcamaların yalnızca belirli bir parçasını oluşturur. Askerî harcamalar, "personele (yani askerî birliklerin ve sivil personelin maaş ve sosyal yardımları) ve işletim ve bakım (yani genel tedarike, hizmetlere ve nakliyeye yapılan harcamalar), teçhizat (örneğin silahlar, diğer askerî ve askerî olmayan teçhizat), inşaat (örneğin askerî üsler) ve araştırma ve geliştirmeye yapılan harcamalar da dahil olmak üzere, genel olarak askeriyeye yapılan harcamaları" ifade eder[52] (SIPRI, 2017). Dolayısıyla, silah harcamaları, askerî harcamaların yalnızca % 10 ilâ 30'unu oluşturur (Hartley, 2017, s. 6).

İkincisi, yetkililerin, açıkladıkları bilgiler konusunda dürüst oldukları varsayılsa bile, askerî harcama verileri doğası gereği sorunludur çünkü tam olarak neyin ölçüldüğü konusunda ülkeler arasında bir tutarlılık yoktur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, aynı ülke için bile, farklı kaynakların farklı değerler sunması son derece olasıdır. Bu yüzden yorum yaparken dikkatli olunmalıdır. Örneğin, istihbarat örgütlerine, paramiliter güçlere ve emekli ordu mensuplarına ödenen aylıklara yapılan harcamaların dahil edilip edilmediği kayda değer fark yaratabilmektedir. Dahası, nükleer araştırmaların ya da uzay araştırmalarının hem sivil hem de askerî veçheleri vardır (Smith, 2009, s. 90). Ülkeler arasındaki enflasyon ya da döviz kuru farklılıklarından kaynaklanabilecek tutarsızlıkları bertaraf etmek için mevcut para birimlerinin, satın alma gücü parite-

52 Bu konuda Türkiye özelindeki ayrım için bkz. 10. dipnot.

si kullanılarak ABD dolarına çevrilmesi gerekir. Ayrıca, askerî harcamaları, GSYH'ye veya merkezî hükümet bütçesine oranı olarak (ki bu genellikle *askerî yük* olarak adlandırılır) ölçmek daha iyi bir seçenek olabilir. Yukarıdaki kaygılar göz önüne alındığında, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) tarafından sağlanan veriler, ülkelerin karşılaştırılması açısından neredeyse sorunsuzdur. Bu doğrultuda, bu bölümdeki incelemede askerî harcamalar verisi, savunma iktisadı alanında hemen herkesin standart kabul ettiği SIPRI'den alınmıştır. Bu (ve takip eden bölümde) askerî harcamalar *askerî yükü* yani askerî harcamaların GSYH içindeki payını ifade etmektedir.

Kollias ve Maniatis (2003), tam istihdam, askerî harcamaların Ar-Ge, personel harcamaları vs. açısından yapısı gibi varsayımlara ve kısa dönem/uzun dönem ayrımına bağlı olarak, askerî harcamaların kâr oranı üzerinde pozitif veya negatif etkisi olabileceğini not etmişlerdir. Pozitif etkiler arasında talebi arttırması, sermayenin organik bileşimindeki artışı ve buna eşlik eden kâr oranındaki düşüşü engellemesi ve emek üretkenliğini yükseltmesi, artı değer oranını arttırması ve uluslararası ticaretin hâkimiyetine yol açması yer alır. Negatif etkilerse, yatırımın dışlanması, "üretken olmayan" malların satın alınması yoluyla üretkenliğin düşmesi, sermaye yoğun bir sektörü genişleterek sermayenin organik bileşiminin arttırılması ve sermaye gelirinin vergilendirilmesidir.

GSYH verileri, PWT'den zincir fiyat endeksine göre hesaplanmış 2005 yılı satın alma gücü paritesinde ABD doları cinsinden reel GSYH'dir. Artan GSYH'nin sermaye birikimini artıracağını ve bu nedenle de GSYH ile kâr oranları arasında pozitif bir ilişki bulunacağını tahmin edebiliriz.

İşsizlik oranı verileri, Dünya Bankası'ndan alınmıştır.[53] İşsizlik oranındaki bir artış, işçilerin pazarlık gücünü azalta-

53 Eksik yıllar IMF World Economic Outlook'dan yararlanılarak tamamlanmıştır.

cağı için ücretleri düşüreceğini bekleyebiliriz. Bu durum da artı değer oranını ve kâr oranını arttıracaktır. Ancak, artan işsizlik, efektif talep üzerinde aşağı doğru bir baskı oluşturur, sermayenin organik bileşimini arttırır ve dolayısıyla aynı zamanda kâr oranları üzerinde negatif bir etki de yaratır. Dolayısıyla askerî harcamalarda olduğu gibi etkinin yönü belirsizdir.

EPWT verileri 1963-2008 dönemi için önde gelen 27 ülkeyi içermektedir. Elveren ve Hsu'da (2016) ele alınan OECD ülkelerine, yani ABD, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İtalya, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Şili, Yeni Zelanda ve Yunanistan'a ek olarak, bu incelemede, önde gelen diğer dört ülke, Almanya, Brezilya, Güney Afrika ve Güney Kore de veri setine eklenmiştir. Ancak, hesaplama yöntemi farklı olduğu için Türkiye dışarıda bırakılmıştır.

Bu analizde, sadece OECD ülkelerine odaklanan Elveren ve Hsu'nun (2016) aksine, mümkün olduğunca fazla ülkenin kapsanması amaçlanmıştır. Bu nedenle, EPWT'den Güney Afrika, Roberts'tan (2015) Brezilya ve araştırmacı Esteban Maito'dan Almanya ve Güney Kore verileri alınmıştır. Söz konusu kâr oranları EPWT ile çok benzer bir yöntemle hesaplanmıştır, dolayısıyla veri setinin tutarlılığı korunmuştur. Keza, son üç ülke verisinin EPWT ile örtüşen yıllardaki korelasyon katsayıları sırasıyla 1, 0,894 ve 0,867'dir.

Bu incelemede kullanılan ikinci veri seti, 1960-2014 dönemi için 31 ülkeyi kapsayan PWT verileridir. Bu veriler, EPWT'deki ülkelere ek olarak, Arjantin, Hindistan, Meksika ve Türkiye'yi de kapsamaktadır. Tablo 4.1 incelemeye dahil edilen ülkeleri göstermektedir.

Sonuç olarak, bu ülkelerde askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisini belirlemek için, işsizlik dahil ve ha-

TABLO 4.1
Analize Dahil Edilen Ülkeler

Elveren & Hsu (2016)		*EPWT*	*PWT*
ABD	İsveç	*Elveren & Hsu (2016)*	*EPWT*
Avustralya	İsviçre	Almanya	Arjantin
Avusturya	İtalya	Brezilya	Hindistan
Belçika	Japonya	Güney Afrika	Meksika
Birleşik Krallık	Kanada	Güney Kore	Türkiye
Danimarka	Lüksemburg	Türkiye (dışarıda bırakılmıştır)	
Finlandiya	Norveç		
Fransa	Portekiz		
Hollanda	Şili		
İrlanda	Türkiye		
İspanya	Y. Zelanda		
İsrail	Yunanistan		

riç olmak üzere, dört farklı zaman aralığı için (1960-2014, 1963-2008, 1980-2008 ve 1980-2014) bir panel ARDL eşbütünleşme analizi yaptım. Kolaylıkla tahmin edileceği üzere, farklı zaman aralıklarının incelenmesinin nedeni hem işsizlik verilerinin birçok ülkede 1960'lı yıllarda mevcut olmamasıdır hem de neoliberal dönemin ayrıca incelenmesinin gerektiğidir.

Yöntem

Standart panel yöntemleri bu incelemede ele aldığımız değişkenler arasındaki dinamik ilişkiyi tespit etmeye uygun değildir. Dinamik panel veri analizi için yaygın olarak, özellikle de sık rastlanan çok sayıda ülke ama kısa zaman diliminden oluşan veriler için kullanılan yöntem GMM'dir. Ancak, tam da bu nedenle, yani çoğunlukla kısa süreli zaman aralıkları için kullanıldığından ve değişkenler arasındaki sadece kısa süreli dinamikleri gösterebildiğinden bu yöntemin bazı aksaklıkları bulunmaktadır. Bu nedenle Kiviet (1995) gecikmeli bağımlı değişkenlerin eğim katsayılarına ilişkin

türdeşlik (*homogeneity*) varsayımlarının, GMM tahminlerinde önemli sapmalara neden olabileceği uyarısında bulunur. Bu nedenle, eğim katsayılarının aynı olmaması halinde, GMM tahminlerinin tutarsız ve yanıltıcı uzun dönem katsayılara yol açması olasıdır (Pesaran ve Smith, 1995).

Uzun süreli ilişkilerin, sadece değişkenler arasındaki eşbütünleşme bağlamında var olduğu ileri sürülmüştür (Johansen, 1995; Philipps ve Hansen, 1990). Ancak, ortalama grubu (*the mean group*) ortaya koyan Pesaran ve Smith (1995) ile havuzlanmış ortalama grubu (*the pooled mean group*) ortaya koyan Pesaran vd. (1999), bir panel veri yapısı içinde hem bütünleşmiş hem de durağan değişkenler arasındaki uzun-süreli bir ilişkinin tutarlı ve etkili tahminini sağlayan yeni bir yöntem sunmuştur. Bu yöntem, dağıtılmış gecikmeli otoregresif model (*autoregressive distributed lag models*), yani çok kullanılan kısaltması ile ARDL yaklaşımı, söz konusu değişkenlerin, *kâr*, *askerî harcamalar*, *GSYİH* ve *işsizlik*, I(0) ve I(1) olmasına izin verir. Yani durağan ya da birinci farkta durağan değişkenler arasında bir eşbütünleşme olup olmadığı bu yöntemle incelenebilir.

Kullandığımız panel ARDL eşbütünleşme analizi için altının çizilmesi gereken üç durum bulunmaktadır. Birincisi, uzun dönem dengesinde meydana gelen sapmaların tekrar dengeye gelebilmesinin koşulu hata-düzeltme teriminin katsayısının negatif olması, ama -1'den daha düşük olmamasıdır. Bir başka ifadeyle katsayı 0 ile -1 arasında olmalıdır. Ulaştığımız sonuçlar bu koşulu sağlamaktadır. İkincisi, açıklayıcı değişkenlerin kesin surette dışsal olmaları gerekmese de, hatalarda/artıklarda (*residuals*) otokorelasyon (içsel bağıntı) olmamalıdır. İkinci gereklilik, modele bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeleri dahil edilerek çözülmüştür. Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri'ne (SC) göre belirlenmiştir. Üçüncüsü, hem yıl sayısı (T) hem de

ülke sayısı (N) tahmin değerlerindeki sapmayı engellemek ve hetorejenlikten kaçınmak için yeterince büyük olmalıdır. İncelemede 27 ve 31 ülke, 29 (1980-2008) ve 46 yıllık (1963-2008) zaman aralıklarında ele alındığı için bu üçüncü koşul da sağlanmıştır.[54]

Pesaran vd.'ye (1999) dayanan hata düzelme modelli dinamik hetorojen panel regresyon denklemi, ARDL (p, q), şu şekilde verilmektedir:

$$\Delta(y_i)_t = \sum_{j-1}^{p-1} \gamma_j^i \Delta(y_i)_{t-j} + \sum_{j-0}^{q-1} \delta_j^i \Delta(X_i)_{t-j} + \varphi^i$$
$$\left[(y_i)_{t-1} - \left\{\beta_0^i + \beta_1^i (X_i)_{t-1}\right\}\right] + \in_{it} \qquad (1)$$

Burada y kâr oranıdır; X askerî harcamalar, reel GSYH, küresel kâr oranı ve işsizlik de dahil olmak üzere açıklayıcı değişkenleri temsil eder; p ve q sırasıyla bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerine atıfta bulunur; γ ve δ kâr oranları ve belirleyicileri için kısa vadeli katsayılar; β uzun vadeli katsayı; φ uzun süreli dengeye ($\in$) uyum hızı katsayısı ve zamanla değişen hata terimidir; i ile t ise sırasıyla ülke ve zamanı ifade etmektedir.[55] (1)'de köşeli parantez içinde yer alan uzun vadeli regresyon katsayısı, denklem (2)'den şöyle türetilmiştir:

$$(y_i)_t = \beta_0^i + \beta_1^i (X_i)_t + \mu_{i,t} \text{ burada } \mu_{i,t} \sim I(0)\text{'dır.} \qquad (2)$$

Çeşitli çoklu-ülke yöntemleri, ülkeler arasında parametre farklılıklarını hesaba katabilir. Örneğin bu farklı modellerden bazıları şunlardır: Zaman-serisi verilerinin yeterli büyüklükte olması koşuluyla, yatay kesit parametrelerde tam bir çeşitliliği hesaba katan tamamen heterojen katsayı mo-

54 Durağan olmayan heterojen panel veri modelleri için, Blackburne ve Frank (2007) tarafından sağlanan, Stata'daki "xtpmg" komutunu kullandım.

55 Söz konusu ilişkiyi incelemek için, Georgiou (1992), Dunne vd. (2013) ve Elveren ve Hsu (2016) ile uyumlu olarak, genel bir modeli tercih ettim.

deli; yatay-kesit boyutunun yine geniş olduğu, Pesaran ve Smith (1995) tarafından oluşturulmuş bir ortalama grup tahmincisi ve bütün eğim ve sabit terim katsayılarının bütün ülkeler için eşit olmasını gerektiren, tamamen homojen bir model de yer alır.

Bu uçların arasında, pek çok tahminci bulunmaktadır, örneğin: ülkeler arasındaki bütün eğim katsayılarını eşitleyen dinamik sabit etkiler (DFE) tahmincisi ve Pesaran vd.'nin (1999) ülkeler arasındaki uzun vadeli eğim katsayılarını eşitleyen ve ülkeler arasında kısa vadeli katsayı ortalamasının tutarlı tahminlerini yaratan, havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincisi.

Sonuçlar ve tartışma

Panel veri modellerinin, hatalarda, hata teriminin bir parçasını oluşturan yaygın şokların ve gözlemlenmemiş diğer bileşimlerin neden olmuş olabileceği, yatay kesitsel bir bağımlılık göstermeleri muhtemeldir. Bu nedenle önde gelen panel birim kök testlerine ek olarak, Pesaran (2007) tarafından da önerildiği gibi, yatay kesitsel bağımlılığı hesaba katan CADF ve CIPS birim kök testlerini de kullandım. Bütün değişkenler doğal logaritmik formlarında kullanıldı. Testler, değişkenlerin I(0) ve I(1)'in bir karışımı olduğunu ve hiçbir değişkenin I(2) olmadığını gösterdi, dolayısıyla bu ARDL yaklaşımını kullanabileceğimizi gösterir. 1963-2008 dönemine ilişkin sonuçlar Tablo 4.2'de sunulmaktadır.[56]

Yatay kesitsel bağımlılık, Pesaran'ın CD testi (Pesaran, 2004) ve Frees (1995) ve Friedman (1937) tarafından öne-

56 İsteyenler 1980-2008 dönemine ilişkin son derece benzer sonuçları ve ilerleyen bölümlerdeki burada tartışılmayan tüm sonuçları yazardan isteyebilirler. Eposta adresi aelveren@fitchburgstate.edu

TABLO 4.2
Panel Birim Kök Testleri (1963-2008)

Değişkenler	*Deterministik özellikler*	*LLC*	*IPS*	*Breitung*	*CADF*	*CIPS*
Düzeyler						
Kâr oranı (EPWT)	Sabit terim, trend	-2,501***	-0,292	0,131	-2,201	-2,166
Kâr oranı (PENN)	Sabit terim, trend	0,341	1,697	0,475	-2,508	-2,742***
Askerî harcamalar	Sabit terim, trend	-1,158	-3,112***	-0,968	-2,581*	-2,805***
GSYH	Sabit terim, trend	-0,488	-0,513	0,917	-1,792	-1,872
Birinci fark						
ΔKâr oranı (EPWT)	Sabit terim	-21,666***	-20,657***	-11,279***	-3,145***	-4,975***
ΔKâr oranı (PENN)	Sabit terim	-16,396***	-19,261***	-9,175***	-3,362***	-5,011***
ΔAskerî harcamalar	Sabit terim	-27,143***	-26,340***	-15,757***	-3,410***	-5,233***
ΔGSYH	Sabit terim	-17,832***	-18,384***	-12,051***	-2,999***	-4,922***

Notlar: Gecikme değerleri SC'ye göre belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini gösterir.

rilen diğer önde gelen testlerle test edilmiştir. Bu sonuçlar Tablo 4.3'te sunulmuştur. Bütün testler yatay kesitsel bağımsızlığın sıfır hipotezini/boş hipotezi reddetmiştir. Bu nedenle, bu kesitsel bağımlılığı kontrol etmek için kâr oranının yatay kesitsel ortalaması olan küresel kâr değişkenini modele dahil ettim.

TABLO 4.3
Yatay Kesit Bağımlılık Testi (1963-2008)

	Pesaran testi	*Frees testi*	*Friedman testi*
Kâr oranı (EPWT)			
Test istatistiği	34,221	5,942	362,953
Olasılık	0,0000	0,0000	0,0000
Kâr oranı (PENN)			
Test istatistiği	19,011	6,459	182,214
Olasılık	0,0000	0,0000	0,0000

Aşağıda, sadece EPWT'den alınan kâr oranına ilişkin sonuçları tartışıyorum. Ancak, PWT'ye dayanan analizlerde de benzer sonuçlara ulaşıldığını belirtelim.[57] Üç analiz seti bulunmaktadır. En temel analiz, 1963-2008 dönemi için işsizlik hesaba katılmaksızın yapılmıştır (her ülkenin işsizlik verileri mevcut olmadığı için). Tablo 4.4 bu sonuçları göstermektedir. İkinci set analiz, kâr oranıyla doğrudan ilintili önemli bir değişken olan işsizlik oranını da içeriyor. Tablo 4.5, sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için hem işsizlik dahil edilerek hem de dışarıda bırakılarak 1980-2008 dönemine ilişkin sonuçları göstermektedir.

Son olarak, üçüncü analiz, bir ülkenin silah ticaretindeki rolünün (yani silah ihracatçısı ya da ithalatçısı olmasının) muhtemel etkisini ele almaktadır. Bu sonuçlar her iki inceleme dönemi için de (1963-2008 ve 1980-2008), işsizlik dahil edilerek ve dışarıda bırakılarak Tablo 4.6, 4.7 ve 4.8'de

57 Söz konusu sonuçlara ulaşmak için bkz 56. dipnot.

TABLO 4.4
Askerî Harcamaların Kâr Oranları Üzerindeki Uzun ve Kısa Dönem Etkisi (1963-2008)

	Havuzlanmış ortalama grup (Pooled Mean Group - PMG)	*Ortalama grup (Mean Group - MG)*	*Dinamik sabit etki (Dynamic Fixed Effect - DFE)*
	Uzun dönem katsayıları		
Askerî harcamalar	0,517*** [0,519]	-0,233 [0,565]	0,552*** [0,159]
GSYH	-0,973*** [0,113]	-4,150** [1,842]	-1,008*** [0,166]
Küresel kâr oranı	1,425*** [0,208]	-0,730 [1,500]	0,177 [0,391]
Zaman trendi	0,060*** [0,006]	0,147** [0,068]	0,052*** [0,008]
	Kısa dönem katsayıları		
Hata düzeltme katsayısı	-0,040*** [0,011]	-0,126*** [0,021]	-0,040*** [0,006]
ΔKâr oranı (-1)	0,378*** [0,013]	0,324*** [0,018]	0,372*** [0,016]
ΔAskerî harcamalar	-0,070*** [0,021]	-0,070*** [0,019]	-0,043*** [0,012]
ΔGSYH	0,297*** [0,053]	0,476*** [0,059]	0,323*** [0,029]
ΔKüresel kâr oranı	0,513*** [0,075]	0,363*** [0,073]	0,567*** [0,042]
Sabit terim	0,307*** [0,106]	2,204*** [0,447]	0,544*** [0,096]
Ülke sayısı	27	27	27
Gözlem sayısı	1.188	1.188	1.188

Notlar: Köşeli parantez standart sapmayı gösterir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel anlamlılık düzeyini gösterir.

sunulmuştur. Bütün analizlerde, bir önceki kısımda açıklandığı gibi, farklı varsayımlara dayanan çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Bundan amacım, değişkenlerin işaretlerinin sağlamlılığını kontrol etmek, yani bir başka ifadeyle duyarlılık incelemesi yapmak.

TABLO 4.5
Askerî Harcamaların Kâr Oranları Üzerindeki Uzun ve Kısa Dönem Etkisi (1980-2008)

	Havuzlanmış ortalama grup		*Ortalama grup*		*Dinamik sabit etki*	
	1	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*
			Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcamalar	-0,123*** [0,044]	0,009 [0,027]	0,085 [0,149]	0,084 [0,182]	0,154 [0,128]	0,290** [0,134]
GSYH	-1,177*** [0,101]	-1,071*** [0,087]	-0,174 [0,357]	-1,282*** [0,380]	-0,614*** [0,169]	-0,850*** [0,176]
İşsizlik	0,393*** [0,035]		0,146** [0,070]		0,448*** [0,084]	
Küresel kâr oranı	0,087 [0,209]	0,639*** [0,134]	0,862** [0,357]	0,520 [0,433]	-1,287** [0,593]	-0,901 [0,577]
Zaman trendi	0,036*** [0,003]	0,028*** [0,002]	0,009 [0,006]	0,046*** [0,011]	0,024*** [0,007]	0,039*** [0,008]
			Kısa dönem katsayıları			
Hata düzeltme katsayısı	-0,114*** [0,018]	-0,122*** [0,025]	-0,366*** [0,037]	-0,285*** [0,027]	-0,069*** [0,010]	-0,071*** [0,010]
ΔAskerî harcamalar	-0,089 [0,056]	-0,137* [0,077]	-0,079* [0,048]	-0,122** [0,050]	-0,052*** [0,019]	-0,080*** [0,019]
ΔGSYH	0,334*** [0,068]	0,380*** [0,071]	0,350*** [0,074]	0,540*** [0,777]	0,397*** [0,038]	0,392*** [0,038]
ΔİşsizIik	-0,031** [0,012]		-0,011 [0,012]		-0,018** [0,007]	
ΔKüresel kâr oranı	0,590*** [0,088]	0,566*** [0,095]	0,427*** [0,142]	0,410*** [0,103]	0,752*** [0,073]	0,813*** [0,075]
Sabit terim	1,870*** [0,271]	1,794*** [0,416]	1,499 [1,039]	3,335*** [0,766]	0,963*** [0,174]	1,127*** [0,180]
Ülke sayısı	27	27	27	27	27	27
Gözlem sayısı	756	783	756	783	756	783

Notlar: Köşeli parantez standart sapmayı gösterir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel anlamlılık düzeyini gösterir.

TABLO 4.6
Silah İhraç Eden ve Silah İthal Eden Ülkeler İçin Askerî Harcamaların Kâr Oranları Üzerindeki Uzun ve Kısa Dönem Etkisi (1963-2008)

	Havuzlanmış ortalama grup		*Ortalama grup*		*Dinamik sabit etki*	
	İhracatçı	*İthalatçı*	*İhracatçı*	*İthalatçı*	*İhracatçı*	*İthalatçı*
			Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcamalar	0,552*** [0,064]	1,265*** [0,349]	0,884 [0,742]	-1,504* [0,811]	0,527** [0,259]	0,937** [0,395]
GSYH	-1,109*** [0,157]	0,217 [0,182]	-0,560 [0,827]	-8,607** [3,722]	-1,930*** [0,688]	-0,831*** [0,224]
Küresel kâr oranı	1,457*** [0,251]	4,515*** [0,859]	-0,026 [0,721]	-1,705 [3,329]	-0,769 [0,783]	0,801 [0,728]
Zaman trendi	0,068*** [0,008]	0,023*** [0,008]	0,031 [0,025]	0,292** [0,143]	0,081*** [0,028]	0,049*** [0,012]
			Kısa dönem katsayıları			
Hata düzeltme katsayısı	-0,047* [0,025]	-0,020 [0,021]	-0,164*** [0,032]	-0,075*** [0,023]	-0,035*** [0,012]	-0,034*** [0,009]
ΔKâr oranı (-1)	0,397*** [0,017]	0,374*** [0,017]	0,337*** [0,018]	0,323*** [0,033]	0,400*** [0,023]	0,372*** [0,026]
ΔAskerî harcamalar	-0,026* [0,016]	-0,134** [0,052]	-0,046** [0,020]	-0,100*** [0,034]	-0,007 [0,016]	-0,060*** [0,019]
ΔGSYH	0,304*** [0,081]	0,244*** [0,078]	0,539*** [0,089]	0,399*** [0,080]	0,353*** [0,043]	0,289*** [0,041]
ΔKüresel kâr oranı	0,494*** [0,108]	0,472*** [0,094]	0,218** [0,099]	0,454*** [0,070]	0,511*** [0,051]	0,564*** [0,067]
Sabit terim	0,421** [0,200]	-0,337 [0,226]	2,715*** [0,683]	1,669*** [0,603]	1,001*** [0,171]	0,300* [0,155]
Ülke sayısı	14	12	14	12	14	12
Gözlem sayısı	616	528	616	528	616	528

Notlar: Köşeli parantez standart sapmayı gösterir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel anlamlılık düzeyini gösterir.

TABLO 4.7
Silah İhraç Eden ve Silah İthal Eden Ülkeler İçin Askerî Harcamaların Kâr Oranları Üzerindeki Uzun ve Kısa Dönem Etkisi (1980-2008)

	Havuzlanmış ortalama grup		*Ortalama grup*		*Dinamik sabit etki*	
	İhracatçı	*İthalatçı*	*İhracatçı*	*İthalatçı*	*İhracatçı*	*İthalatçı*
			Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcamalar	-0,002 [0,047]	-0,573*** [0,107]	0,182 [0,142]	0,020 [0,293]	-0,010 [0,112]	-0,002 [0,268]
GSYH	-1,018*** [0,092]	-1,481*** [0,246]	-0,185 [0,236]	-0,089 [0,415]	-1,184*** [0,247]	-0,551* [0,295]
İşsizlik	0,278*** [0,029]	0,594*** [0,081]	0,050 [0,040]	0,305** [0,135]	0,156*** [0,047]	0,893*** [0,247]
Küresel kâr oranı	-0,153 [0,231]	0,646* [0,360]	0,936*** [0,238]	0,947 [0,755]	-0,763 [0,492]	0,686 [1,013]
Zaman trendi	0,036*** [0,003]	0,032*** [0,007]	0,014* [0,008]	-0,0008 [0,010]	0,039*** [0,010]	0,008 [0,011]
			Kısa dönem katsayıları			
Hata düzeltme katsayısı	-0,154*** [0,033]	-0,087*** [0,014]	-0,447*** [0,039]	-0,253*** [0,056]	-0,111*** [0,019]	-0,051*** [0,012]
ΔAskerî harcamalar	-0,005 [0,030]	-0,199 [0,130]	-0,027 [0,039]	-0,154 [0,095]	0,015 [0,026]	-0,071*** [0,027]
ΔGSYH	0,386*** [0,084]	0,648*** [0,237]	0,341*** [0,120]	0,333*** [0,093]	0,331*** [0,060]	0,427*** [0,051]
ΔİşsizIik	-0,025 [0,020]	0,344* [0,130]	-0,015 [0,015]	-0,010 [0,022]	-0,001 [0,009]	-0,031*** [0,011]
ΔKüresel kâr oranı	0,677*** [0,118]	0,396*** [0,126]	0,299** [0,142]	0,361** [0,163]	0,706*** [0,091]	0,586*** [0,109]
Sabit terim	2,369*** [0,509]	1,591*** [0,270]	1,146 [1,721]	1,268 [1,092]	2,214*** [0,326]	0,301 [0,247]
Ülke sayısı	14	12	14	12	14	12
Gözlem sayısı	392	336	392	336	392	336

Notlar: Köşeli parantez standart sapmayı gösterir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel anlamlılık düzeyini gösterir.

TABLO 4.8
Silah İhracatçıları ve Silah İthalatçıları İçin Askerî Harcamaların Kâr Oranları Üzerindeki Uzun ve Kısa Dönem Etkisi (1980-2008)

	Havuzlanmış ortalama grup		*Ortalama grup*		*Dinamik sabit etki*	
	İhracatçı	*İthalatçı*	*İhracatçı*	*İthalatçı*	*İhracatçı*	*İthalatçı*
			Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcamalar	-0,010 [0,029]	-0,208** [0,101]	0,394* [0,236]	-0,290 [0,279]	-0,008 [0,101]	0,632* [0,336]
GSYH	-0,796*** [0,095]	-2,059*** [0,289]	-0,639** [0,254]	-2,080*** [0,758]	-1,265*** [0,218]	-0,701** [0,314]
Küresel kâr oranı	0,556*** [0,134]	1,952*** [0,347]	0,430 [0,349]	0,713 [0,904]	-0,597 [0,439]	1,216 [1,110]
Zaman trendi	0,019*** [0,002]	0,065*** [0,010]	0,031*** [0,007]	0,064*** [0,023]	0,042*** [0,008]	0,031** [0,013]
			Kısa dönem katsayıları			
Hata düzeltme katsayısı	-0,179*** [0,045]	-0,074** [0,029]	-0,362*** [0,038]	-0,195*** [0,024]	-0,123*** [0,019]	-0,051*** [0,013]
ΔAskerî harcamalar	-0,024 [0,040]	-0,209* [0,126]	-0,099*** [0,016]	-0,151 [0,109]	-0,012 [0,026]	-0,113*** [0,028]
ΔGSYH	0,400*** [0,083]	0,380*** [0,142]	0,535*** [0,113]	0,537*** [0,119]	0,367*** [0,060]	0,407*** [0,052]
ΔKüresel kâr oranı	0,570** [0,123]	0,470*** [0,128]	0,344*** [0,119]	0,383** [0,158]	0,698*** [0,092]	0,695*** [0,116]
Sabit terim	2,126*** [0,607]	1,566** [0,638]	2,828** [1,183]	3,957*** [1,062]	2,541*** [0,320]	0,336 [0,269]
Ülke sayısı	14	12	14	12	14	12
Gözlem sayısı	406	348	406	348	406	348

Notlar: Köşeli parantez standart sapmayı gösterir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 istatistiksel anlamlılık düzeyini gösterir.

1963-2008 için DFE, PMG ve MG tahminlerinin sonuçlarını sunan Tablo 4.4, hem uzun süreli ilişkileri hem de kısa süreli bir uyum mekanizmasının varlığını gösterir. En önemli bulgu, hem PMG hem de DFE tahminlerinin, uzun vadede askerî harcamaların kâr oranları üzerinde son derece anlamlı bir pozitif etkisi olduğunu göstermesidir.[58] Bu mo-

58 Kısa dönem katsayıları bütün tahminler için çok benzerken, uzun dönemde

del bir zaman trendi içerdiğinden, GSYH katsayısı, trendden sapması olarak yorumlanmalıdır. Her üç tahminde de, negatif katsayı, kârların konjonktür-karşıtı olduğunu gösterir. Bu durum sermaye-çıktı oranının sabit olması halinde işçilerin bir ekonomik canlanma döneminde milli gelirden aldıkları payı arttırabildikleri anlamına gelmektedir. PMG modelinde *küresel kârın* pozitif ve anlamlı katsayısı, genel olarak, kâr oranlarında küresel bir örüntü olduğunu ortaya koyar. Zaman trendi, sadece her üç tahminde değil, neredeyse bütün diğer spesifikasyonlarda da son derece anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir ve bu kâr oranlarının düşme eğiliminde olmadığına dair bir gösterge olarak yorumlanabilir.

Modelde kısa dönem dinamiklerine bakıldığında hata düzeltme katsayısının negatif ve -1'den küçük olduğunu görüyoruz. Bu durum, panel hata düzeltme modelinin her tahmin edici için geçerli olduğunu gösterir. Bekleneceği üzere GSYH ve kâr oranının gecikmeli değeri[59] kâr oranları üzerinde pozitif etkiye sahipken, askerî harcamaların etkisi negatiftir. Bu bulgu, bütün spesifikasyonlarda tutarlıdır. Genel olarak bakıldığında, Tablo 4.4'te ortaya konulan sonuçlar oldukça tutarlıdır ve bu askerî harcamaların kâr oranı üzerinde pozitif bir etkisi olduğuna dair güçlü bir bulgudur. Bununla birlikte, söz konusu ilişki, bütün dönem için veri eksikliği nedeniyle, önemli bir değişken olan işsizlik dışarıda bırakıldığından, yeni analizlerin yapılmasını gerektirir.

Tablo 4.5 daha kısa bir zaman aralığı için ama bu kez işsizlik oranını içeren analiz sonuçlarını sunmaktadır. Tablo, 1980-2008 dönemi için, karşılaştırmak amacıyla işsizlik ora-

---

MG katsayılarının çok farklı oldukları görülmektedir. Bu durum MG tahminlerini bozan bazı aykırı (*outlier*) değerlerden kaynaklanmış olabilir.

59 Daha kısa olan 1980-2008 döneminde düşük gözlem sayısı dikkate alınarak bağımlı değişkenin gecikmeli değeri eklenmemiştir. Pesaran vd. (1999) de, daha kısa zaman aralıkları için, gecikmeli bağımlı değişkenin, N'nin yüksek olduğu durumda bile, sapmalı tahminlere yol açabileceğini belirtir.

nının hem dahil edildiği hem de dışarıda bırakıldığı sonuçları birlikte göstermektedir. Sonuçlar aynı zamanda, Tablo 4.4'te gösterildiği gibi GSYH'nin (yani kârlar konjonktür-karşıtıdır) kâr oranları üzerinde istatistiksel olarak son derece anlamlı bir negatif etkisi (altı model spesifikasyonundan beşinde) olduğunu ortaya koymaktadır. Her üç tahmin edici de işsizliğin kâr oranı üzerinde uzun dönemde pozitif bir etkisi olduğunu gösterir ki bu yedek işsizler ordusu tezini güçlü bir şekilde destekler ve konjonktür-karşıtı kârlarla uyumludur.

Değişkenler arasındaki kısa dönemdeki dinamikler bütün model spesifikasyonlarında tutarlı ve Tablo 4.4'teki bulgularla uyumludur. Tek istisna askerî harcamalardır ancak askerî harcamaların kısa dönem etkisinin önemsiz olduğunu not etmek faydalı olacaktır.

Tablo 4.5 askerî harcamaların, neoliberal dönem boyunca kâr oranı üzerinde herhangi bir anlamlı pozitif etkisi olmadığını gösteriyor. Bu bir diğer önemli bulgudur. Altı model spesifikasyonundan sadece biri istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etki olduğunu gösterirken, dört model pozitif ama anlamlı olmayan bir etki ortaya koymaktadır. Modellerden sadece biri etkinin istatistiksel olarak negatif olduğunu gösteriyor. Bu, neoliberal dönemde önde gelen ekonomilerin değişen yapısından kaynaklanmış olabilir. Finans sektörünün ve rantiyeci sınıfın yükselişiyle birlikte, şirketler tarafından elde edilen kârların artan payı, faiz ödemeleri, kâr payları ve diğer üretken olmayan harcamalar için kullanılmaya başlanmış, bu da kârların daha küçük bir bölümünün sermaye stokuna yeniden yatırılmasına neden olmuştur.

Son olarak, ülkelerin silah ticaretindeki rolünü de hesaba katmak gerekir. Askerî harcamalar kâr oranını çeşitli negatif ve pozitif mekanizmalarla etkiler. Bu bağlamda, silah ithal eden ülkelerde silah üreten ülkelere kıyasla silah üretiminin

negatif sonuçlar doğurması daha olasıdır. Silah ihracatı ödemeler dengesine katkıda bulunur, istihdam yaratır ve sınai kapasiteyi sürdürür. Ayrıca, silah üreten ülkeler üretimin bedelini ihracat yoluyla silah ithal eden ülkelere ödetmiş ve böylece esasen savurgan bir harcamayı fayda elde ettikleri bir ticari faaliyete dönüştürmüş olurlar. Yani bu olumsuzluğu kolayca dışsallaştırırlar.

Bu nedenle, bir silah ithalatçısı olan Yunanistan gibi bir ülke ile, dünyanın en büyük silah ihracatçısı olan ABD arasında bir fark olmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Daha spesifik olarak, askerî harcamaların silah ihracatçısı ülkelerde hem bazı "yararlı" etkilerinin hem bazı dezavantajlarının olmasını bekleyebiliriz. Bir yandan, askerî harcamalar, Ar-Ge harcamaları gerektirdiği ve istihdam yarattığı için kâr oranını arttırabilir. Ayrıca, bu tür ülkeler uluslararası alanda daha baskın olabilir, kaynaklara daha ucuz yoldan erişebilirler ve diğer ülkelere daha elverişsiz ticaret hadleri dayatabilirken, gelişkin askerî teknolojinin sivil sektördeki etkisi sayesinde ülke içinde emek üretkenliğini arttırabilirler. Öte yandan, askerî teknolojinin sivil sektöre transfer edilmesiyle sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ya da artı değerin yatırım için üretken bir biçimde kullanılamaması vb. durumlarda, askerî harcamaların silah ihracatçıları üzerinde negatif etkileri olabilir. Silah ithal eden ülkelere baktığımızda ise, kaynakların "üretken olmayan" askerî malların satın alınmasına yönlendirilmesi nedeniyle bu ülkelerde üretkenlik muhtemelen düşecektir. Dolayısıyla, askerî harcamaların silah ihracatçısı ve silah ithalatçısı ülkelerde farklı sonuçlara yol açacağına ilişkin savımın kuramsal olarak akla, ampirik olarak sınanmaya ve verili olan araştırmaların sorunsallarını aşmaya uygun olduğunu düşünüyorum.

Özellikle ampirik açıdan bakıldığında tahmin yöntemlerinin heterojenliği bütünüyle ele alamadıkları bilinmektedir.

Bu nedenle Elveren ve Hsu'da (2016) olduğu gibi, ilişkiyi, her ülkenin silah ticaretindeki rolü açısından da incelemek gerekir. Bu doğrultuda, analiz, askerî harcamaların kârlılık üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek amacıyla[60] Tablo 4.4 ile 4.5'teki her model spesifikasyonunu, on dört silah ihracatçısı ülkeye karşı on iki silah ithalatçısı ülke için tekrarladım. Tablo 4.6, 4.7 ve 4.8 bu incelemenin sonuçlarını göstermektedir. Hata düzeltme modeli 18 örnekten 17'sinde geçerliyken, kısa vadeli dinamikler, askerî harcama dışında bütün regresyonlarda son derece tutarlı sonuçlar vermiştir. Genel olarak bakıldığında toplam 18 model spesifikasyonunun sunulduğu Tablo 4.6, 4.7 ve 4.8'den çıkarılabilecek en önemli bulgu, askerî harcamaların silah ihracatçıları için kâr oranları üzerinde pozitif bir etkide bulunurken, ihracatçı olmayan ülkeler için negatif bir etkide bulunduğuna ilişkin çok güçlü bir ampirik kanıt yoktur. Başka bir deyişle, askerî harcamaların ülkenin silah ticaretindeki rolüne bağlı olarak kâr oranları üzerinde farklılaşmış bir etkisi olduğuna ilişkin açık bir kanıt yoktur. 17 model spesifikasyonundan sadece 3'ü silah ithal eden ülkeler örneğinde askerî harcamaların anlamlı bir negatif etkisi olduğunu göstermektedir.

GSYH 18 modelden 14'ünde anlamlı bir negatif işarete sahipken, işsizlik 6 spesifikasyondan 5'inde anlamlı ve pozitiftir. Bu durum Tablo 4.4 ve 4.5'teki temel bulguları güçlendirmektedir. İşsizliğin kâr oranı üzerindeki pozitif etkisi bize şunu gösterir: Bu etki, işçilerin ücretlerindeki bir düşüş nedeniyle talepte yaşanan bir azalmadan kaynaklanmamaktadır. Daha ziyade bu etki, söz konusu ekonomilerde dağıtım alanında işçi sınıfından rantiyeci sınıfa doğru yaşa-

60 Silah ihraç eden ülkeler, SIPRI'ye göre (SPRI, 2018), ABD, Almanya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Güney Afrika, Hollanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, Portekiz ve Yeni Zelanda'dır. Lüksemburg askerî harcamalarının ihmal edilebilir olması nedeniyle incelemeye dahil edilmemiştir. Analizdeki diğer ülkelerse silah ithal eden ülkeler olarak ele alınmıştır.

nan değişimler yoluyla gerçekleşir. Bu durum, yüksek işsizlik oranlarının işçilerin pazarlık gücünü aşağıya çeken, ücretleri baskılayan, sermayenin organik bileşimini değiştiren ve kâr oranlarını arttıran bir yedek işsiz ordusunun varlığına ilişkin güçlü bir kanıt teşkil eder.

Küresel kâr açısından, her ne kadar sonuçlar ele alınan dönemin tümü için o denli güçlü olmasa da, (on iki örnekte dört anlamlı pozitif işaret olmasına ve herhangi bir anlamlı negatif etki bulunmamasına dayanarak), neoliberal dönemde de kâr oranlarında küresel bir örüntünün var olduğunu ileri sürmek mümkündür. Zaman trendi toplam 27 model spesifikasyonunda, bir negatif ve anlamlı bir örnek dışında, 23 spesifikasyonda pozitif ve anlamlı bir işarete ve 3'ündeyse pozitif (ama anlamsız) bir işarete sahiptir. Bu, Marksist literatürdeki kapsamlı çalışmalara ilaveten, bir panel bağlamında söz konusu dönemde kâr oranlarının düşmesine yönelik bir eğilim bulunduğu iddiasına genel bir karşı kanıt olarak yorumlanabilir. Elbette, bu analizin asıl amacı kâr oranlarının düşme eğilimini ele almak olmadığı için bu bulguya temkinli yaklaşmakta fayda vardır. Çünkü model doğrudan bu eğilimi test etmek için oluşturulmamıştır. Ancak yine de, kapsanılan zaman diliminin uzunluğu ve çok sayıda ülkenin göz önüne alınması nedeniyle önemli bir "genel" gözlem olduğu söylenebilir.

Genel olarak bakıldığında, bulgular, Elveren ve Hsu'yu (2016) destekleyerek ve güçlendirerek, 1963-2008 dönemi için askerî harcamalarla kâr oranları arasında son derece anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Elveren ve Hsu'da (2016) ortaya konulan son derece anlamlı kanıtların aksine, 1980 sonrası için pozitif bir etki yoktur. Buradaki bulgularımız daha ziyade, askerî harcamaların, neoliberal dönemde kârlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi olduğunu göstermektedir. Askerî

harcamaların silah ihraç eden ülkelerde kâr oranı üzerinde pozitif bir etkisi varken, silah ithalatçılarında bu etkinin negatif olduğuna ilişkin zayıf kanıtlar bulunmaktadır. Her ne kadar bu kanıtlar zayıf olsalar da, yine de Elveren ve Hsu'daki (2016) daha güçlü kanıtları desteklemekte ve hatta güçlendirmektedir. Keza, bu analizde silah ihraç eden ve silah ithal eden ülke setleri farklıdır. Genel olarak, incelemenin buraya kadar olan kısmında Elveren ve Hsu'da (2016) ortaya konulanlardan biraz farklı bulgular elde etmiş olduk. Bu durum, askerî harcama ve kâr bağıntısının daha iyi anlaşılabilmesi için yeni araştırmaların gerekli olduğunu gösterir. Bunu yapmanın kolay bir yolu, farklı bir veri setiyle bir sağlamlık kontrolü/duyarlılık testi yapmaktır. Bu amaçla, bütün analiz 1950-2014 dönemi için PWT'den alınan kâr oranlarıyla tekrarlanmıştır.[61]

Genel olarak, PWT'ye dayanan bulgularım, bütün bir dönem için askerî harcamaların pozitif etkisini desteklemektedir. 1980 sonrası dönem için de benzer sonuçlar bulunmuştur. Bu dönemi ele alan analizler aynen EPWT kâr oranı yapılan analizlerde olduğu gibi askerî harcamaların etkisi açık değildir. Aynı şekilde, silah ihraç eden ülkelerle silah ithal eden ülkeler arasındaki farklılaşma bu incelemede de ortaya çıkmış ama yine farklılaşmanın çok açık olmadığı görülmüştür.

Sonuç

Yukarıdaki bulgular, bu analizin derinleştirilmesi gerektiğini göstermektedir çünkü bazı soruların cevapları açıklığa kavuşmamıştır. Bu inceleme başlıca iki şekilde geliştirilebilir. Birincisi, panel veri çalışmaları, doğaları gereği ülkeler arasındaki heterojenlik nedeniyle sınırlı bilgi sağlarlar,

61 Bu sonuçlar için bkz. 56. dipnot.

bu yüzden bu tür bulgular yeni tekil ülke analizleriyle desteklenmelidir. Bu aynı zamanda daha uzun zaman aralıklarının ve diğer alternatif bağımlı değişkenlerin kullanılmasına da izin verir. İkincisi, askerî harcamayla kâr oranı arasında doğrusal olmayan bir ilişki olabilir. Yani, askerî harcamanın etkisi kâr oranının farklı düzeylerinde değişiklik gösterebilir. İlk konu bağlamında, "Askerî Harcamalar ve Kâr Bağıntısının Ekonometrik bir Analizi: Ülke Örnekleri" başlıklı EK 1, 31 ülke için iki temel analiz sunmaktadır: ARDL Sınır Testi (Pesaran vd., 2001) ile Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen prosedüre dayanan bir Granger nedenselllik testi. İkinci konuya ilişkin olaraksa (yani ilişkinin doğrusal olmama durumu), EK 1 doğrusal olmayan bir ARDL modeli ve bir Markov Rejim Değişim modeli kullanarak ABD'ye ilişkin incelemeyi geliştirmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ASKERÎ HARCAMALARIN EKONOMİYE ETKİSİ

Bu bölümde Türkiye'de askerî harcamaların tarihsel seyri, harcamaların düzeyini belirleyen etkenler ve harcamaların ekonomik büyüme, kâr hadleri ve gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelenecektir.

Askerî harcamaların düzeyi iktisadi ve stratejik etkenler tarafından belirlenir. Kamu mallarının tipik bir örneği olarak düşünülegelen askerî harcamaların düzeyi içsel ve dışsal bazı tehditlerden etkilenir. Bir başka ifadeyle, bir ülkede askerî harcamaların seyri askerî-sınai kompleks (askerî-endüstriyel kompleks veya askerî-sınai blok olarak da adlandırılmaktadır), silahlanma yarışı, iktisadi kalkınma ve iç politika gibi oldukça karmaşık birçok etkene bağlıdır.

Savunma harcamalarının düzeyini belirleyen çok sayıda değişken farklı çalışmalarda ele alınmıştır (Zielinski vd., 2017). Bu değişkenlerin bazıları dışsaldır. Örneğin, genel stratejik koşullar, düşman veya düşman olarak görülen ülkelerin askerî harcaması, silahlanma yarışı, müttefik ülkelerin askerî harcama düzeyi ve ülkenin coğrafi konumu gibi değişkenler bu kategoridedir. Kalkınma yardımları, yaptırımlar ve

ambargo gibi uluslararası ekonomik koşullar da askerî harcamaların düzeyini etkilemektedir. İçsel etkenlere baktığımızda ise siyasi ve ekonomik birçok değişkenin askerî harcamaların düzeyini doğrudan etkilediğini görüyoruz. En başta, Askerî Keynesçi çerçevede askerî harcamalar ekonomiyi canlandırmak için ekonomik durgunluk dönemlerinde ya da seçim dönemlerinde seçim yatırımı olarak artırılabilir. Yine Zielinski vd.'ye (2017) askerî harcamaların düzeyini etkileyen siyasal/politik ve kurumsal etkenlerin başlıcaları olarak seçim sistemi, kamuoyu ve asker-sivil ilişkisi belirtilmektedir. Bürokratik atalet, bürokratik rekabet ve yolsuzluk da bu kategoride düşünülebilir. Son olarak bu değişkenlerin birçoğu ile doğrudan ilintili olan rejim türü ve refah devleti modeli de askerî harcamaların düzeyini belirleyen ana etmenlerdendir.

Rejim türü ile askerî harcamalar arasındaki ilişkiyi açıklayan en temel kuramsal yaklaşım Immanuel Kant'ın görüşlerine dayanmaktadır. Buna göre askerî harcamaların azalması ülkeleri çatışma sarmalından kurtarıp sosyal harcamalara daha çok kaynak ayırmalarını sağlayarak barış ve refahı getirecektir. Bu bağlamda Kant'a göre temsili demokrasilerde hükümetler savaş için kendi refahlarından feragat etmeye niyetli olmayan bireylerin haklarını korumakla yükümlüdürler. Bir başka deyişle, demokratik ülkelerde bu temsil düzeneği ile politika yapıcıların savaşlardan uzak durması sağlanmış olur. Bu yaklaşımla ilişkili olarak, birbiri ile ticaret yapan ülkelerin savaşarak refahlarını düşürmeleri beklenmez. Dolayısıyla, birbirine bağımlı dünya ticaretinde daha çok rol alan bu demokratik ülkelerin bu nedenle de savaştan uzak durmaları beklenir. Bir başka ifadeyle, göreli olarak askerî harcamalara daha az bütçe ayırırlar. Özetle, demokrasinin gelişmiş olduğu ülkelerde devlet başkanları yeniden seçilebilmek için askerî harcamalarını azaltıp sosyal harcamaları artırma eğilimindedirler.

Bu konuyu ele alan çok sayıda ampirik çalışma demokratik ve liberal rejimlerin otokrat rejimlere göre daha az askerî harcama yaptıklarını, yani askerî harcamalar ile demokrasi düzeyi arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bu konuyu Akdeniz Üniversitesi'nden Ünal Töngür ve o dönem New Paltz'daki New York Eyalet Üniversitesi'nde çalışmakta olan Sara Hsu ile bu literatüre katkıda bulunan bir çalışmamızda 130 ülkeyi 1963-2000 dönemi için inceledik (Töngür, Hsu ve Elveren, 2015). Çalışma, askerî harcamaların GSYH'deki payı ile ordunun büyüklüğü, düşman ülkelerin savunma harcamaları ve içsel ve dışsal tehditler arasında pozitif bir ilişki, müttefik ülkelerin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ile negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu bulgular literatürde daha önceki bulguları desteklemektedir. Bunun yanı sıra, çalışma gelir eşitsizliği ile askerî harcamalar arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bir başka ifadeyle, genel olarak artan gelir eşitsizliğinin askerî harcamaları arttırma eğiliminde olduğunu tespit ettik. Çalışmanın bulgularına göre sosyal demokrat rejimler ve onu takiben muhafazakâr demokrat rejimler diğer tüm rejimlerden (diktatörlük, askerî diktatörlük, sivil savaş rejimleri, tek parti demokrasisi ve komünist) daha az askerî harcama yapmaktadır. Dolayısıyla, bu sonuçlar demokrasi düzeyi ile askerî harcamalar arasında negatif ilişki olduğu tezine dair dayanak oluşturmaktadır. Askerî harcamalar ile gelir eşitsizliği ilişkisi ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Askerî harcamaların düzeyini belirleyen bir başka temel kurumsal yapı ise ülkenin refah devleti modelidir. Esping-Andersen ünlü çalışmasında devlet-piyasa ilişkisi, sosyal tabakalaşma ve bireylerin işsizlik, hastalık sigortası ve emeklilik gibi alanlarda piyasaya bağımlılıkları çerçevesinde refah devletlerini üç temel gruba ayırmıştır (Esping-Andersen,

1990). Bunlar sınırlı sosyal yardımlar/sosyal sigortaya ve para ve mal varlığını soruşturan yardımlara dayanan liberal refah devleti (örneğin ABD, Kanada ve Avustralya); piyasanın yerine geçerek sosyal sınıf ve statüye bağlı olarak geliri yeniden dağıtma özelliği sınırlı olan muhafazakâr-korporatist refah devleti (örneğin Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya); ve sosyal statüden bağımsız olarak nüfusun tamamına sosyal yardım sunan ve dolayısıyla gelirin yeniden dağıtım mekanizmasının en iyi işlediği sosyal demokrat refah devleti (örneğin İskandinavya ülkeleri) olarak tanımlanmıştır.

Savunma iktisadı yazınında refah devleti modellerinin askerî harcamalar üzerindeki etkisini ele alan tek çalışmada Ünal Töngür ile farklı refah modellerine sahip 37 ülkeyi 1988-2003 dönemi için inceledik (Töngür ve Elveren, 2015). Esping-Andersen'in gruplamasının dışındaki modelleri de dikkate alarak oluşturduğumuz yedi farklı refah devleti modelinde sosyal demokrat refah devleti modelinin diğer modellere göre en az askerî harcama düzeyine sahip olduğunu gösterdik. Diğer bir deyimle, daha gelişmiş refah rejimleri askerî harcamalara daha az kaynak ayırma eğilimindedirler.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (*Stockholm International Peace Research Institute*, SIPRI) verilerine göre Türkiye en çok askerî harcama yapan 18. ülkedir. 2018 yılında Türkiye'nin askerî harcamalarının GSYH'ye oranı % 2,5'tir. Bu oran tüm Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin harcama oranlarından yüksektir. Doğu Avrupa ülkelerinden ise sadece Ermenistan (4,8), Azerbaycan (3,8), Rusya (3,9) ve Ukrayna'nın (3,8) oranları Türkiye'nin askerî harcama oranının üzerindedir. Bu harcamaların iki ana kalemi askerî personele yapılan ödemeler, silah ve diğer temel güvenlik sistemlerinin ithalatıdır. Nitekim, 2002-2016 dönemi itibariyle Türkiye, Hindistan, Suudi Arabistan, BAE, Çin ve Cezayir'in ardından en çok silah ithal eden altın-

cı ülke konumundadır. Ancak, 2009-2013 dönemi dikkate alındığında dokuzuncu, 2014-2018 döneminde ise 13. ülke konumuna gerilemektedir (SIPRI, 2019). 2014-2018 dönemi itibariyle silah ithalatının % 60'ı ABD'den, % 17'si İspanya'dan ve % 15'i İtalya'dan yapılmıştır. Aynı dönem içinde Türkiye dünya silah ihracatının % 1'ni gerçekleştirmiştir. En büyük üç müşterisi sırasıyla BAE, Türkmenistan ve Suudi Arabistan olmuştur (SIPRI, 2019).

Askerî harcamaların seyri

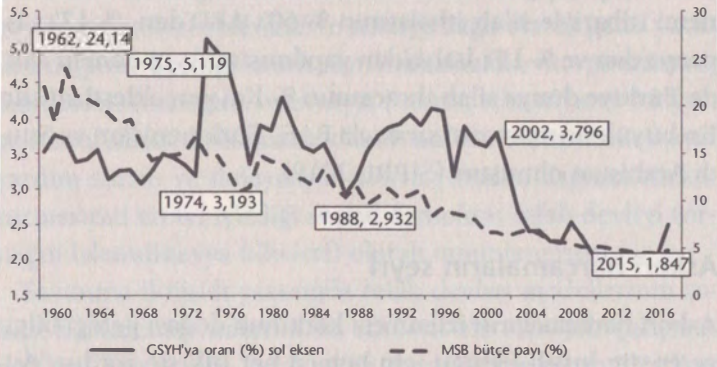
Askerî harcamaların izlenmesi konunun doğası gereği bilgiye erişim kısıtlı olduğu için hemen her ülkede zordur. Ayrıca, uluslararası kurumların farklı tanımlar kullanması ülkeler arasında sağlıklı karşılaştırmayı da güçleştirmektedir. Bu bağlamda, Gülay Günlük-Şenesen'in yaptığı bir çalışma Türkiye için öncü bir nitelik taşımaktadır (Günlük-Şenesen, 2002a).

Türkiye'de askerî harcamaların yüksek olmasının birkaç temel nedeni vardır. İlk olarak, ordunun çok uzun dönem siyasetteki başat rolünü, yani hükümetlere örtük ya da kimi zaman açıktan yaptıkları müdahaleleri ve üç askerî darbeyi dikkate aldığımızda savunma bütçesine pay ayırırken bu denli cömert olunmasını anlamamız kolaylaşır.

İkinci olarak, Türkiye 1980'lerden itibaren savunma stratejisinde temel bir değişiklik yaparak, silah üretiminde ithal ikameci bir yaklaşımı benimsemiştir. Üçüncü olarak, Güneydoğu Anadolu'da süregiden düşük yoğunluklu savaş hem silah hem savunmaya yönelik diğer harcama kalemlerinin talebini artırmaktadır.

Grafik 5.1 askerî harcamaların GSYH'ye oranı ve MSB'nin bütçedeki payını göstermektedir. 1960'ların ikinci yarısında % 3-3,5 bandında seyreden harcamalar Kıbrıs Barış Harekâtı

GRAFİK 5.1
Askerî Harcamaların GSYH'ye Oranı ve MSB'nin Bütçedeki Payı, 1960-2018

Kaynak: SIPRI ve MSB verilerine göre oluşturulmuştur.

dolayısıyla 1974'te % 3,2'den 1975'te % 5,1 ile tarihi bir değere ulaşmıştır. Bunu takip eden yıllarda 1988'e kadar genel bir düşüşle % 2,9 düzeyine gerilemiştir. Daha sonra, 1990'ların ortasına kadar devam eden artışın iki temel nedeni vardır. İlki, askerî modernizasyon programları ki bu programlara 1985-1995 döneminde yıllık ortalama 1 milyar dolar ayrılması hedeflenmiştir. Diğer neden ise özellikle bu dönemde şiddetlenen Güneydoğu Anadolu bölgesindeki düşük yoğunluklu savaştır.[62] İkinci belirgin trend ise 2002-2015 dönemindeki düşüştür. Son yıllarda ise askerî harcamaların yeniden artma eğiliminde olduğunu görüyoruz. Nurhan Yentürk bu hesaplamalarda eski GSYH serisi kullanılmış olsaydı askerî harcamaların GSYH'ye oranının 2015 yılında %

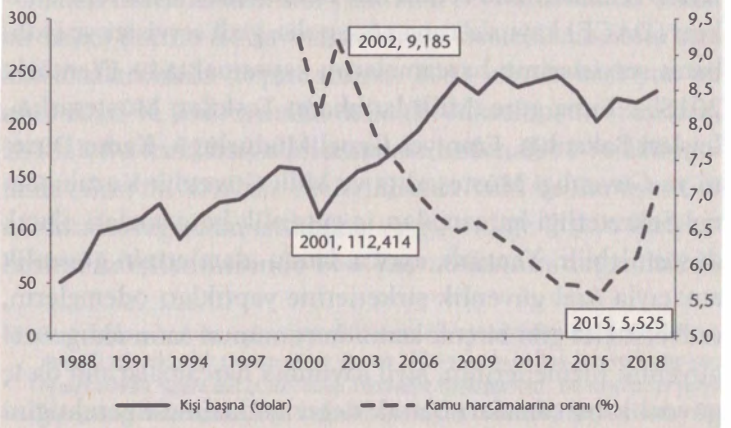
62 Terörizm ekonomiyi dört temel şekilde etkiler: Terörist eylemler beşeri ve fiziki sermaye stoğunu hedef alır, sosyal ve ekonomik istikrarsızlık yaratır, askerî harcamaları artırır, başta turizm olmak üzere bazı sektörleri olumsuz etkiler. Elbette terörizmle mücadele eden ülkelerde askerî harcamaların yükselmesi beklenir. Nitekim, örneğin Feridun ve Shahbaz (2010) terörist eylemlerden askerî harcamalara doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

2,3'ten 2016 yılında % 2,8'e ve 2017 yılında 3,2'ye tırmanmış olacağını ifade etmektedir (Yentürk, 2018).

Ancak oransal değişimler iki değişimi birlikte yansıttığı için çoğu kez yanıltıcı olabilmektedirler. Dolayısıyla, askerî harcamaların seyrini daha iyi anlamak için diğer göstergelere de bakmakta fayda vardır. Grafik 5.2 bu değişkenleri göstermektedir. Buna göre askerî harcamaların toplam kamu harcamaları içindeki oranı GSYH'ye oranına paralel olarak 2002'de % 9,2'den 2015 yılında % 5,5'e gerilemiştir. Ancak aynı dönemde kişi başına savunma harcamalarının dolar bazında yaklaşık 112 dolardan 246 dolara kadar çıktığını, yani yaklaşık iki kat arttığını görmekteyiz.

Her ne kadar Millî Savunma Bakanlığı bütçesinde sürekli bir düşüş gözlense de bunu askerî harcamaların azaldığı şeklinde yorumlamak yanıltıcı olacaktır (bkz. Tablo 5.1). Aslında, özellikle 1988'den itibaren askerî teçhizatın modernizasyonu kapsamında askerî harcamalarda ciddi bir artış ol-

GRAFİK 5.2
Kişi Başına Düşen Askerî Harcamalar (1988-2018) ve Askerî Harcamaların Kamu Harcamalarına Oranı (2000-2018)

Kaynak: SIPRI verilerine göre hazırlanmıştır.

TABLO 5.1
Askerî Harcamalar ve MSB Bütçesi, 1960-2018 (On Yıllık Ortalamalar)

	GSYH'ye oranı (%)	*MSB bütçe payı (%)*
1960	3,41	19,87
1970	3,91	14,12
1980	3,61	12,64
1990	3,83	9,84
2000	2,89	6,49
2010-2018	2,09	4,81

Kaynak: MSB ve SIPRI'ye göre hesaplanmıştır.

duğunu ve eğilimin 2000'lerin başına kadar devam ettiğini görüyoruz (Günlük-Şenesen, 2002a; 2010). Askerî harcamalardaki düşüş trendinin arkasındaki ana neden artan faiz ödemeleri nedeniyle paydanın yani toplam bütçenin artmasıdır (Günlük-Şenesen, 2002a).

Türkiye'de askerî harcamaların 2000'li yıllardaki seyrine ilişkin bir başka önemli konu harcama kalemlerindeki belirgin farklılaşmadır. Bu dönemde iç güvenlik harcamalarındaki artış göz ardı edilemeyecek kadar belirgin ve önemlidir. İç güvenlik harcamaları Parlamentolar Arası Birlik (PAB) ve Cenevre Silahlı Kuvvetleri'nin Demokratik Denetimi Merkezi (DACF) kaynaklarına göre polis, gizli servisler ve istihbarat servislerinin harcamalarını kapsamaktadır (Yentürk, 2018b). Buna göre, Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği harcamaları iç güvenlik harcamaları olarak düşünülebilir. Yentürk, ayrıca, kamu idarelerinin güvenlik amacıyla özel güvenlik şirketlerine yaptıkları ödemelerin, üniversiteler gibi birçok kamu kurumunun satın aldığı özel güvenlik hizmetlerinin, sivil savunma harcamalarının da iç güvenlik harcamaları olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Yentürk, 2018b).

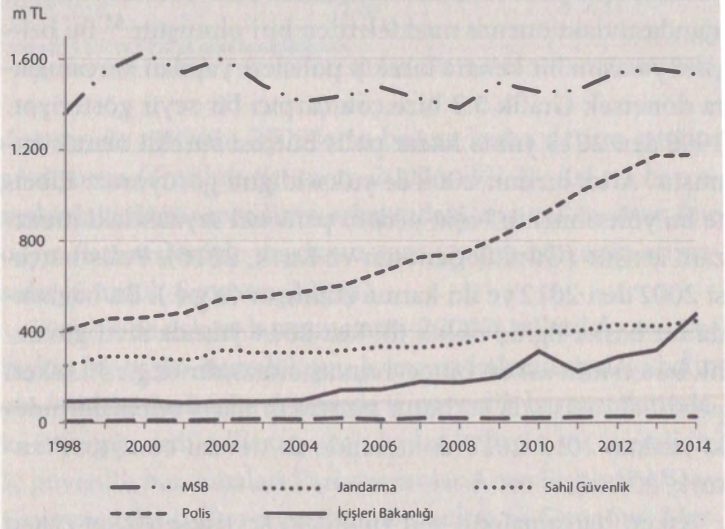
İç güvenlik harcamaları içinde Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesine bakmakta fayda vardır. AKP döneminde bazı reformlarla suçla mücadele kapsamında suçu önleyici önlemler almak temel strateji olmuştur. Bu bağlamda, polisin istihbarat toplamak için kullandığı teknolojiye yatırım yapıldığını görüyoruz. Bu desteğin yanı sıra "iç güvenliğin" sağlanması için polis sayısının artırılması AKP hükümetlerinin ajandasındaki önemli maddelerden biri olmuştur.[63] Bu bekçiler yasasını bir kenara bırakıp polislere yapılan harcamalara dönersek Grafik 5.3 bize çok çarpıcı bir seyir gösteriyor. 1998'den 2013 yılına kadar polis bütçesi sürekli olarak artmıştır. Artış hızının 2008'de yükseldiğini görüyoruz. Elbette bu yükselmenin başat nedeni personel sayısındaki muazzam artıştır (Günlük-Şenesen ve Kırık, 2016). Polis bütçesi 2002'den 2012'ye iki katına çıkmıştır (*a.g.e.*). Bu bağlamda bir başka ilginç nokta ilk kez 2014 yılında sivil güvenlik bütçesinin askerî bütçeyi aşmış olmasıdır (*a.g.e.*). Askerî personel sayısında ve bunu müteakip maaş ödemelerindeki azalma 2015-2017 döneminde de devam etmiştir (Yentürk, 2018a).

Askerî harcamaların son yıllardaki seyrinde dikkat çeken bir başka durum ise Savunma Sanayi Destekleme Fonu'nun harcamalarındaki çarpıcı artıştır. 2013 yılında başlayan bu artış 2016 ve 2017 yılında daha da yükselmiştir (Yentürk, 2018a). Bu hızlı artışın arkasındaki neden 2011 ve 2014 yılında çıkan iki KHK'dır. Bu KHK'larda "MİT ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün istihbarat ve güvenliğe ilişkin ihtiyaçlarının karşılanmasında Fon kaynaklarının doğrudan ya

63 Aynı bağlamda daha sonra "nostaljik" bekçilik müessesesinden de faydalanılmış, 20 yılı aşkın bir zaman sonra ilk kez 2016 yılında kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere bekçi istihdam edilmeye başlanmıştır. Bu satırların yazıldığı günlerde bekçilere silah kullanma ve üst araması dâhil geniş yetkiler veren tartışmalı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Yasa Teklifi, TBMM İçişleri Komisyonu'ndan geçmiştir.

da MİT hesabına aktarılarak harcanabileceği belirtilmişti" (Yentürk, 2018a:147). Dolayısıyla, Yentürk 2015 yılından itibaren Fon harcamaları ile MİT ve harcamaları arasında bir mükerrerlik olabileceğine işaret etmektedir (*a.g.e.*).

GRAFİK 5.3
Türkiye'de Güvenlik Bütçeleri (1998-2014)

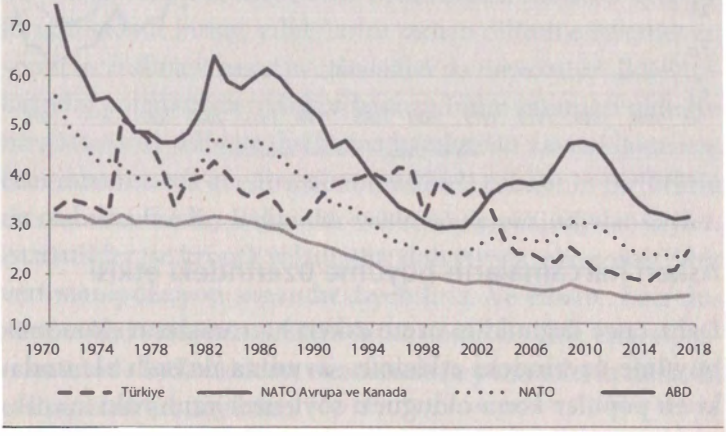

Kaynak: Günlük-Şenesen ve Kırık (2016), 1998 fiyatları ile Türk Lirası.

Türkiye'de askerî harcamaların düzeyini belirleyen önemli etkenlerden biri de NATO'dur. Bazı araştırmacılar, örneğin Sezgin ve Yıldırım (2002) Türkiye'de askerî harcamaların düzeyinin NATO harcamaları ile bağlantılı olduğunu göstermişlerdir (s. 128); ancak bu elbette NATO ile birebir bir uyum anlamına gelmemektedir. Yani, Türkiye hâlihazırda üye ülke olduğu için askeriyenin bütçesini yüksek tutmakta ama bunun yanında, özellikle terörle mücadele dolayısıyla askerî harcamaları daha da çok artarak NATO ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Grafik 5.4 NATO, ABD

ve Türkiye'de askerî harcamaların GSYH'ye oranını göstermektedir. ABD'nin NATO harcamalarındaki baskın rolü düşünülerek daha iyi karşılaştırabilmek için hem toplam NATO harcaması hem NATO Avrupa ve Kanada, yani ABD'nin dışındaki NATO harcamaları gösterilmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin devasa askerî harcamaları ve ekonomisi dolayısıyla, ABD askerî harcamaları ile toplam NATO harcamalarının seyri aynıdır. Ancak, ABD dışarıda tutulduğunda Avrupalı NATO üyelerinin ve Kanada'nın askerî harcamalarını 1980'lerin başından bu yana sürekli bir şekilde azalttığını görüyoruz. Türkiye ise, NATO'nun Avrupa ülkeleri ve Kanada ortalamasının çok üzerinde bir harcama yapmaktadır. Toplam NATO harcamaları ile karşılaştırdığımızda ise üç belirgin zaman diliminden söz edilebilir. 1980'ler boyunca Türkiye'de askerî harcamalar NATO ortalamasının altında seyrederken 1990'larda NATO ortalamasını aşmıştır. 2000'lerin ortasından itibaren ise yeniden NATO or-

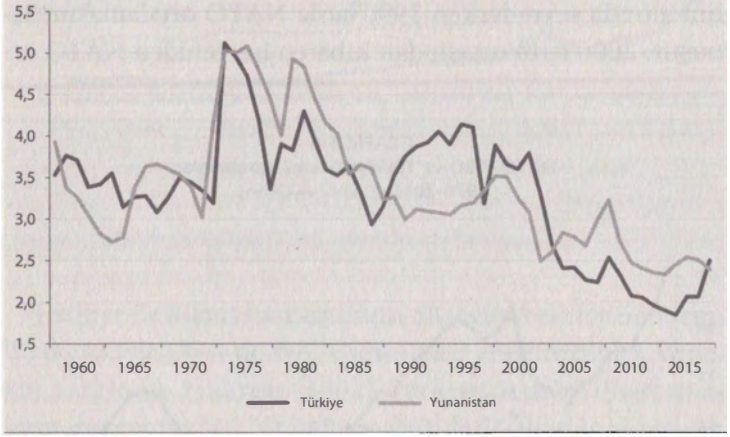
GRAFİK 5.4
NATO, ABD ve Türkiye Askerî Harcamalar,
1970-2018 (GSYH'ye Oran)

talamasının altında seyrettiğini ancak son yıllarda eşitlendiğini görüyoruz.

Ayrıca, bazı çalışmalar Yunanistan ile bir silahlanma yarışı olup olmadığını incelemişlerdir. Grafik 5.5'te bu iki ülkenin askerî harcamalarının seyrinin çok benzer olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bu durumun istatistiksel olarak da anlamlı olup olmadığını inceleyen bazı çalışmalar silahlanma yarışının olduğunu tespit ederken (örneğin Kollias ve Makrydakis, 1997; Öcal, 2002; Öcal ve Yıldırım, 2009) diğer çalışmalar bu argümanın ampirik olarak desteklenmediğini ya da bulguların muğlak olduğu belirtmektedir (örneğin Günlük-Şenesen 2004; Dunne vd., 2003; Smith vd., 2000).

GRAFİK 5.5
Türkiye ve Yunanistan Askerî Harcamaları, 1960-2018 (GSYH'ye Oran)

Askerî harcamaların büyüme üzerindeki etkisi

Daha önce değinildiği üzere askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin savunma iktisadı alanındaki en popüler konu olduğunu söylemek yanlış olmayacak-

tır. Bu konuda yayınlanmış 200'ü aşkın ampirik çalışma bulunmaktadır. İkinci Bölüm'de bu literatürün kısa bir özetini sunmuştum. Bu bölümde ise, bu literatürün Türkiye bileşenine odaklanmak istiyorum. EK 3'te ayrıntılı bir şekilde tartıştığımız üzere, askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara dayanan farklı ekonometrik modeller bulunmaktadır. Bir yaklaşıma göre, askerî harcamalar toplam talebi artırarak çarpan etkisi ile büyümeyi artırmaktadır. Bu bağlamda, askerî harcamalar tamamen herhangi bir kamu harcaması gibi düşünülmektedir. Diğer yaklaşıma göre ise, askerî harcamalardaki artış her ne kadar kısa vadede büyümeyi tetikleyecek bir işlev görse de uzun vadede ekonominin üretim kapasitesini azaltıcı bir etki yaratacağı için ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. Bu iki zıt etkinin hangisinin geçerli olduğunu araştıran çok sayıda çalışmanın sonuçlarının net olduğunu söylemek mümkün değil. Nitekim bu, iktisatta pek de şaşırtan bir durum değildir. Farklı ülke grupları, farklı zaman dilimleri dolayısıyla ya da farklı teorik modellere dayanan ekonometrik modeller kullanıldığı için birbirine zıt bulgular elde edilmesi zaten oldukça yaygın ve anlaşılır bir durum. Ancak, literatürde aynı modeli kullanıp aynı ülke için sadece birkaç yıllık farklı zaman dilimine bakarak zıt sonuçlar bulmayı başaran çalışmalar da mevcuttur. İktisatçıların bu anlamda da oldukça başarılı bilim insanları olduğunu görüyoruz. Elbette, bu bazen hatalardan kaynaklanırken, bazı durumlarda araştırmacının bilinçli çabasının bir ürünü de olabilmektedir: Rakamlar yalan söylemez, sayılar söyler, istatistikler ise kronik yalancıdır; dolayısıyla, ekonometri bir veri manipülasyon sanatıdır diyebiliriz. Ve elbette, bazı durumlarda da araştırmacıların farklı sonuçlar elde etmesi, zaman içinde kullandıkları ekonometrik yöntemlerin daha da gelişmesinin sonucudur.

Türkiye'de askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. EK 2'deki tabloda olabildiğince bu çalışmaları derlemeye çalıştım. Öncelikle, tablodan da görüleceği üzere sadece altı çalışma yapısal teorik modellere dayanmaktadır. Diğer 36 çalışmanın çoğu nedensellik ve/veya eşbütünleşme yöntemlerini kullanmaktadır. Bu çalışmaların yaklaşık üçte ikisi askerî harcamalardan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Diğer çalışmalar ise neredeyse eşit bir şekilde üç farklı sonuç ortaya koymaktadır. Üçte biri nedenselliğin ekonomik büyümeden askerî harcamalara doğru olduğunu, diğer üçte biri nedenselliğin iki yönlü olduğunu ve son üçte biri de bu iki değişken arasında herhangi bir anlamlı ilişki olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu farklı bulgular arasında baskın sonuç nedenselliğin askerî harcamalardan ekonomik büyümeye doğru olduğu yönündedir. Bu çalışmalara baktığımızda ise kabaca yarısının askerî harcamaların büyümeyi pozitif diğer yarısının ise negatif etkilediğini tespit ettiğini görüyoruz.

Ancak Granger nedensellik testleri kullanan tüm bu çalışmaların zayıf yanı değişkenler arasındaki ilişkiyi yapısal bir teorik model ile açıklamamaları, bunun yerine özü itibariyle sadece istatistiksel bir nedenselliğin olup olmadığını belirlemeye çalışmalarıdır (Dunne ve Smith, 2010). Bu nedenle, yapısal teorik modellere dayanan çalışmaların daha anlamlı sonuçlar verebileceğini ve bu bağlamda daha güvenilir olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye üzerine yapılmış bu tarz çok az çalışma bulunmaktadır. Sezgin (1997) 1950-1993 dönemine odaklanan ve Feder-Ram modeline dayanan çalışmasında askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Diğer yandan, aynı modeli kullanan Özsoy (2000) 1950-1992 döneminde iki değişken arasında an-

lamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna varmıştır. Sezgin başka bir çalışmasında bu kez Değer tipi bir model kullanarak 1956-1994 dönemi için de söz konusu pozitif ilişkinin geçerli olduğunu tespit etmiştir. Ateşoğlu'nun (2002) Romer (2000) ve Taylor'un (2000) "Yeni Makroekonomik Model"ine dayanarak oluşturduğu modelini kullanan Halıcıoğlu (2004) ise 1950-2002 dönemi için pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Özdemir ve Bayar'ın (2006) hesaplanabilir genel denge modeli[64] ise askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu oldukça sınırlı sayıda çalışma dahi tüm olası sonuçların mümkün olabileceğini işaret etmektedir. Ve elbette, bu tür çalışmaların da belli birtakım sorunları bulunmaktadır. En temel sorun şudur: talep yönlü modeller ekonometrik modelin yapısı dolayısıyla daha çok negatif sonuca yol açmaktayken, arz yönlü modeller ise pozitif sonuç verme eğilimindedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Türkiye'de askerî harcamaların ekonomik büyümeye etkisine ilişkin beş çalışma üç farklı sonuç ortaya koymuştur. Bu bağlamda Ünal Töngür ile yaptığımız bir çalışmada konuya farklı bir model ve farklı bir bakış açısı ile yaklaştık (Töngür ve Elveren, 2016). Çalışmada Mankiw vd. (1992) tarafından geliştirilen genişletilmiş Solow büyüme modeli kullanılmakta ve askerî harcamalar-ekonomik büyüme çerçevesinde ihmal edilen önemli bir değişken olan gelir eşitsizliği modele eklenmektedir. Bu çalışmada, gelir eşitsizliğinin hem büyüme üzerindeki etkisi hem askerî harcamaların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi dolayısıyla dikkate alınması gerektiğini iddia ettik. Nitekim, askerî harcamaların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi son yıl-

64 Hesaplanabilir Genel Denge (HGD) modelleri Walrasgil eşanlı bir denge sisteminde ekonominin temel yapısal özelliklerini yansıtacak bir şekilde üretim, tüketim, gelir dağılımı, yatırım ve dış ticaret ilişkilerini bütünsel olarak tasarlayan bir yöntemdir.

larda savunma iktisadındaki bir başka popüler konu haline gelmiştir. İlerleyen sayfalarda bu konuyu ele alacağız.

Gelir dağılımı her ne kadar iktisatçıların çok önem verdiği bir konu olsa da özellikle gelişmekte olan ülkeler için yeterli veri olmaması ampirik çalışmaların ve tartışmaların genellikle ulusal düzeyde kalmasına, gelişmiş ülkeler ve çoğunlukla da ABD üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur (Elveren, 2013). Bu bağlamda en yaygın olarak kullanılan veri seti Klaus Deininger ve Lyn Squire (DS) tarafından 1996 yılında oluşturulmuştur (Deininger ve Squire, 1996). Ancak, bu veri seti önemli bazı sorunlar barındırmaktadır; dolayısıyla sağlıklı zaman serisi çalışmaları yapmayı engellemektedir. DS veri seti ile ilgili en büyük problem birçok ülke için verilerde büyük boşluklar olmasıdır. Ayrıca, verinin doğası gereği (yani anketlere dayandığından) örneklemden ve ülkeler için birtakım kavramsal farklılıklardan kaynaklanan tutarsızlıkları geriye dönüp gidermek olası değildir (Galbraith ve Kum, 2005).

DS veri setinin bu sorunlarını göz önüne alan James K. Galbraith, Texas Üniversitesi Eşitsizlik Projesi (*University of Texas Inequality Project* - UTIP) grubu ile imalat sanayiindeki ücret eşitsizliğini Theil T İstatistiği'nin gruplar arası bileşeni ile ölçen alternatif bir veri seti oluşturmuştur.[65] Daha sonra, bazı ekonometrik ve istatistiksel yöntemler kullanarak imalat sanayi ücret eşitsizliğini Gini formatında düzenlenen, tek bir kavramsal temele dayanan hanehalkı "gelir dağılımı" veri setine (*Estimated Household Income Inequality* - EHII) dönüştürmüşlerdir. UTIP, ABD'nin Texas Eyaleti'nin Austin şehrindeki Texas Üniversitesi (*The University of Texas at Austin*) bünyesinde James K. Galbraith yönetimin-

65 Theil indeksi özellikle toplam eşitsizliği gruplar arası ve grup içi eşitsizlik olarak ayrıştırmaya olanak tanıdığı için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Elveren, 2013, daha ayrıntılı bilgi için bkz. https://utip.lbj.utexas.edu/)

de faaliyet gösteren benim de bir dönem bulunduğum küçük bir çalışma grubudur. James K. Galbraith aynı zamanda İkinci Bölüm'de askerî-sınai kompleksi çerçevesinde tartıştığım John Kenneth Galbraith'in oğludur.[66] James K. Galbraith ve çalışma grubunun oluşturduğu bu veri seti, UTIP-UNIDO, 1963-2015 gibi oldukça geniş bir dönem için 151 ülkeye ait toplam 4.882 gözlem içermektedir.[67]

Türkiye'ye dönersek, gelir dağılımının en temel ölçüm yöntemi olan Gini katsayısı Türkiye'de 2000'lerden önce sadece 1963, 1968, 1973, 1978, 1986, 1987 ve 1994 yılları için hesaplanmıştır. Verilerin bu kadar eksik olmasının yanı sıra bir başka sorun da yukarıda belirttiğim üzere bu hesaplamaların farklı birimlere dayanması nedeniyle sağlıklı bir kar-

66 James K. Galbraith Austin'deki Texas Üniversitesi'nde kamu bölümünde profesördür.

67 Bu indeks elbette birebir gelir dağılımını yansıtmamaktadır. İmalat sanayindeki ücret dağılımı genel gelir dağılımının sadece bir parçasıdır. Ücret işe bağlıdır dolayısıyla hanehalkına ve ücret-dışı gelirlere ilişkin bir bilgi vermez. Bu nedenle, doğal olarak ücret eşitsizliğinin genel gelir eşitsizliğinin birebir bir yansıması olduğu iddia edilmemektedir. Ancak ücret, toplumun önemli bir bölümü için temel "gelir" kaynağı olduğundan gelirin süreklilik arz eden önemli bir parçasıdır ve bu nedenle gelir dağılımının genel eğilimine ilişkin önemli bir göstergedir. Ayrıca, genel anlamda herhangi bir ülkeden zaman içinde eşitsizliğin dinamiği yukarıdan aşağıya doğru hareket eden etkenler (makroekonomik politikalar) tarafından belirlenir. Dolayısıyla, bu politikalar çeşitli iş kollarında veya ülkenin farklı bölgelerinde çalışanların gelirlerini farklı etkileyecektir. Dolayısıyla, belli bir endüstride veya bölgede çalışan insanların ortalama gelirlerinin seyri o ülkedeki genel gelir eşitsizliğinin de seyrini yansıtacaktır (Galbraith, 2009). Bu yöntemin en temel avantajlarından biri sadece gelişmiş ülkeler için değil Afrika ülkeleri de dâhil birçok azgelişmiş ülke için kapsamlı veri setine ulaşılabilir olmasıdır. Elbette bu yöntemin bazı sorunları mevcuttur. İlk olarak, örneğin ABD gibi gelirin önemli ve gayet değişken bir bölümünün sermaye piyasaları tarafından belirlendiği ülkelerde ücret eşitsizliği gelir eşitsizliğinin iyi bir göstergesi olmayabilir (*a.g.e.*). Nitekim, 1990'lı yıllarda ABD'de ücret eşitsizliği azalırken gelir dağılımındaki bozulma devam etmiştir. Aslında ücret eşitsizliğinin, gelirden daha çok ticaret, teknoloji ve harcama eşitsizliği ile ilgili olduğunu da not etmekte fayda vardır. İkinci olarak, ücret düzeyinin yanı sıra Theil eşitsizliğinin diğer temel belirleyicisi istihdam düzeyidir. Dolayısıyla, imalat sanayindeki ani ve büyük ölçekli istihdam değişimleri yanıltıcı sonuçlar doğurabilir.

şılaştırmaya olanak tanımamasıdır. Dolayısıyla, Ünal Töngür ile yaptığımız söz konusu çalışmada askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gelir eşitsizliğinin potansiyel etkisini dikkate alarak incelemek için yukarıda ayrıntılı olarak tartıştığım indeksi gelir eşitsizliği yerine kullandık (Töngür ve Elveren, 2016).

Söz konusu çalışma aynı zamanda ekonomik büyüme-gelir eşitsizliği ilişkisine de odaklanmaktadır. Bu ilişki iktisat yazınındaki en önemli ve en tartışmalı konuların başında gelmektedir. Eşitsizlik büyümeyi altı şekilde etkiler (Barro, 1999; Nissanke ve Thorbecke, 2010). İlk olarak, gelir arttıkça tasarruf oranı artar, bir başka deyişle zenginlerin marjinal tasarruf eğilimi yoksullara göre daha yüksektir. Dolayısıyla, gelirin düşük gelirlilerden yüksek gelirlilere doğru aktarılması, tasarruf oranlarını ve dolayısıyla fiziki sermaye yatırımını artıracaktır. Yani, gelir eşitsizliğinin artması ekonomik büyümeye yol açacaktır. İkinci olarak, yatırım projelerinin batık maliyeti yüksek olduğu için sermayenin belli kesimlerde yoğunlaşması yatırım oranını ve böylece büyümeyi artıracaktır. Üçüncü olarak, genel olarak yüksek ücret daha verimli çalışmayı teşvik eder, dolayısıyla artan eşitsizlik verimliliğin artmasına yol açar, böylece, yüksek eşitsizlik verimliliğin o da büyümenin artmasını sağlar. Diğer yandan, eşitsizliğin büyümeyi olumsuz etkilediğini gösteren iki teorik yaklaşım vardır. İlk olarak, yoksul bireyler beşeri sermayelerine (yani eğitim ve sağlık) daha az yatırım yapma eğilimindedirler. Göreli olarak böylesi bir yatırımın getirisi yoksul bireylerde varlıklı bireylere nazaran daha yüksektir. Dolayısıyla, gelirin zenginlerden yoksullara doğru yeniden dağıtılmasıyla yoksul bireylerin beşeri sermayesinin artması ve dolayısıyla ortalama verimliliğin ekonomi genelinde artması sağlanmış olur. Sonuç olarak, eşitsizliğin azalması verimliliği artırarak büyümeyi artıracaktır. İkinci olarak, mo-

dern kalkınma teorilerine göre eşitsizlik siyasi ve sosyal istikrarsızlık yaratacağı için belirsizliği artırır, yatırımları azaltır (Kanbur, 2000); ve verimsizliği artıran rant peşinde koşma davranışını artırır, işlem maliyetlerini artırır ve mülkiyet hakları krizine yol açar (Nissanke ve Thorbecke, 2010, s. 798), dolayısıyla eşitsizliğin artması ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler.[68]

Töngür ve Elveren (2016) çalışmasında 1963-2008 dönemi için Solow büyüme modelinde beşeri sermayenin rolünü gelir eşitsizliği ile birlikte düşünerek, eşitsizliğin ve askerî harcamaların büyümeyi nasıl etkilediğini araştırdık. Bu çalışmanın üç temel bulgusu şu şekilde sıralanabilir: Bir; standart okullaşma oranı büyüme modellerinde sınırlı bir açıklama gücüne sahip, ancak bu değişken eşitsizlik ile birlikte ele alındığında daha anlamlı olabilmektedir. İki; Türkiye'de gelir eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır. Üç; her ne kadar bazı spesifik modellerde askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğu görülse de modellerin birçoğu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Askerî harcamalar - gelir eşitsizliği ilişkisi

Gelir eşitsizliği, neoliberal paradigmayla 1980'lerin başından itibaren birçok ülkede artmaya başlamıştır. Ücret eşitsizliği de finansal sistemin dışında kalan Çin, Hindistan ve İran, ve refah devletinin gelişmiş olduğu İskandinav ülkele-

68 Kuznets hipotezi ise ekonomik büyümenin eşitsizliği nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Kuznets'e göre ekonomik büyüme sürecinde, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ve yeni teknolojilerin kullanılması başlarda sadece küçük bir azınlık eliyle gerçekleşir, bu grup fayda sağlar. Ancak, ekonomik büyümenin ileriki safhasında, bu yeni yöntemler ekonominin daha geniş bir kesimine yayılır. Dolayısıyla, Kuznets, ekonomik kalkınmanın başlarında eşitsizliğin artacağını ancak daha sonraki aşamalarda azalacağını öngörmüştür.

ri hariç 1980'lerin başından 2000'li yılların ortalarına kadar hem ülke içinde hem de ülkeler arasında artmıştır (Galbraith, 2007; 2011; Elveren, 2013).

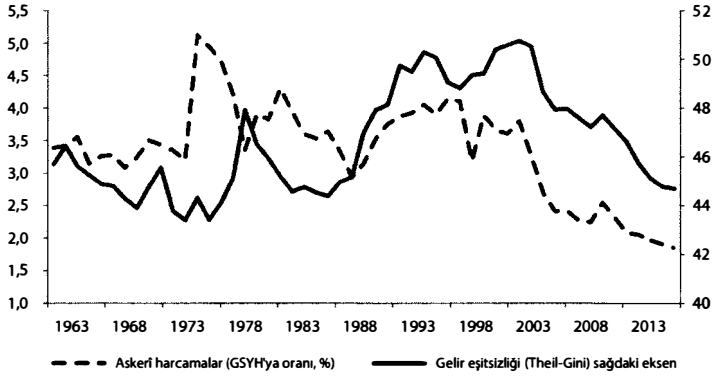
Türkiye'de gelir dağılımının farklı unsurları çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalar kır ile kent (Silber ve Özmucur, 2000; Gürsel vd., 2000), coğrafi bölgeler (Şenesen, 2003; Doğruel ve Doğruel, 2003; Gezici ve Hewings, 2007; Kırdar ve Saracoğlu, 2008; Elveren ve Galbraith, 2009), istatistiksel bölgeler (Öztürk, 2005; Yıldırım vd., 2009; Elveren, 2010; Taştan ve Akar, 2013) ve sahil ve iç kesimler (Gezici ve Hewings, 2007) arasındaki artan gelir ve ücret eşitsizliğini, şehirler arasındaki gelir kutuplaşmasını (Temel vd., 1999; Selim ve Küçükçiftçi, 1999; Karaca, 2004; Gezici ve Hewings, 2007; Elveren ve Galbraith, 2009; Çelebioğlu ve Dall'erba, 2010), tarıma dayalı doğu ile sanayileşmiş batı arasındaki ikili yapıyı (Gezici ve Hewings, 2004, Elveren ve Galbraith, 2009), bölgesel kalkınma planlarının başarısızlığını (Öğüt ve Barbaros, 2003; Aldan ve Gaygısız, 2006; Gezici ve Hewings, 2004; Sarı ve Güven, 2007; Yıldırım vd., 2009) ve transfer harcamalarının eşitsizliği azaltıcı etkisini (WB, 2000; Gürsel vd., 2000) göstermişlerdir.

İki tamamlayıcı çalışmada (Elveren ve Galbraith, 2009; Elveren, 2010) Türkiye'de özel sektörde ücret eşitsizliğinin, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren hem imalat sanayi alt sektörlerine göre hem de coğrafi bölgelere, istatistiksel bölgelere ve doğu-batı ayrımına göre artmaya başladığını; 2000'lerde sektörlere göre eşitsizlikte bir iyileşme gözlense de bölgeler arasında eşitsizliğin artmaya devam ettiğini göstermiştik. Dönem boyunca kamu sektörünün payının azalması ise eşitsizliği azaltıcı etkisinin azalmasına neden olmuştur. 1980-2001 dönemi için kimya, makine ve metal sanayinde ücretler ortalamanın üzerinde seyrederken kaybeden sektörler gıda ve tekstil olmuştur (Elveren ve Galbraith,

2009). Ortalamanın üstünde kalarak eşitsizliğe en çok katkı yapan bölgeler Marmara ve Akdeniz olurken, aynı şekilde Ege ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ücret düzeyleri ortalamanın altında seyretmiştir. Buna bağlı olarak *kazanan* şehirler Kocaeli, Adana, Kırklareli, Ankara ve Sakarya gibi göreli olarak kimya, makine ve metal sanayide yoğunlaşan şehirler olurken; ücret düzeyleri Denizli, Gaziantep, Kayseri, Konya ve İzmir gibi tekstil ve gıda sanayi ağırlıklı şehirlerde ortalamanın altında kalmıştır (Elveren, 2013).

2002 sonrası farklı dönemleri inceleyen çalışmalar bölgesel gelir eşitsizliğindeki iyileşmenin devam ettiğini tespit etmişlerdir (Gömleksiz vd., 2017; Oktay ve Gözgör 2013; Karahasan, 2015; aktaran Duran, 2019). Nihayet, çok kapsamlı ve detaylı bir çalışmada, 2002-2016 dönemi için Tamkoç ve Torul (2020) ücret, gelir ve tüketim eşitsizliğinin düşme eğiliminde olduğunu göstermişlerdir. Bu bağlamda, Grafik 5.6 eşitsizlikteki bu düşüşün (2003-2015 döneminde) daha önce sözünü ettiğim Theil ile ölçülen imalat sektörü ücretlerinde de geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak, gra-

GRAFİK 5.6
Türkiye'de Askerî Harcamalar ve Gelir Eşitsizliği, 1963-2015

fik aynı zamanda, ücret/gelir eşitsizliğinin askerî harcamalar ile şaşırtıcı derecede benzer bir şekilde hareket ettiğini gösteriyor. Bu noktada iki sorunun cevabını bulmaya çalışmak yerinde olacaktır. İlk olarak, iki değişken arasındaki bu ilişki tamamen rastlantısal bir örtüşme mi yoksa bunun kuramsal bir açıklaması var mı? İkinci olarak, eğer bu ilişkinin teorik bir açıklaması varsa bu istatistiksel olarak anlamlı mıdır?

İktisat yazınında doğrudan ya da dolaylı bu soruyu cevaplayan birden fazla teori bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, askerî harcamalar-gelir eşitsizliği ilişkisini açıklayan tek bir teori ya da model yoktur. Savunma harcamaları ücret/gelir eşitsizliğini üç farklı şekilde etkileyebilir. İlk olarak, geleneksel Keynesçi yaklaşım askerî harcamaların toplam talebi ve istihdamı artırdığını göstermektedir. Bu şekilde gerçekleşen bir ekonomik büyümenin göreli olarak yoksul kesimlerin gelirini daha çok artıracağı beklenir. Dolayısıyla bu durumda, askerî harcamalardaki artışın gelir dağılımını iyileştirici bir etkisi olacağını düşünebiliriz.

İkinci etken mikroekonomik teorinin alanına girmektedir. Buna göre, savunma sanayisinde ya da ilgili alanlardaki çalışanların ücretleri diğer sektör çalışanlarına göre daha yüksektir. Bu nedenle, savunma sanayinin genişlemesi (yani askerî harcamaların artması) bu alandaki istihdamı artıracak ve sektörler arasındaki ücret eşitsizliğini artırıcı bir etki yaratabilecektir. Ancak, askerî harcamaların sektörler arasındaki ücretleri nasıl belirleyeceği aslında daha çok askerî harcamaların yapısına bağlıdır. Şöyle ki; eğer artan askerî harcamalar daha çok askerî personele (er-erbaş) ödenen maaşlardan kaynaklanıyorsa bu, hâlihazırda düşük vasıflı kesimin gelirini artıracağı için gelir dağılımında iyileştirici bir etki yaratacaktır. Ancak, bu harcamaların daha çok Ar-Ge faaliyetlerine yapıldığı durumda yüksek vasıflı ve yüksek ücretle çalışan bu kesimin gelirinin artması sektörlerarası ücret eşit-

sizliğinin ve dolayısıyla da gelir eşitsizliğinin artmasına yol açacaktır (Lin ve Ali, 2009, s. 674). Elbette, bu durum askerlik hizmetinin zorunlu olduğu Türkiye gibi ülkeler için çok geçerli değildir. Oysa ABD'ye baktığımızda özellikle durgunluk dönemlerinde düşük vasıflı kişilerin orduya katılarak hem düzenli bir gelir elde etme hem de orduda aldıkları eğitim ile daha sonrasında sivil işgücü piyasasında iş edinme eğilimlerinin arttığını görüyoruz. Elbette, bu durumda yani bu kişilerin istihdamı arttığında gelir dağılımında bir iyileşme beklenebilir. Yine Türkiye'ye dönersek Ar-Ge harcamalarının toplam askerî harcamaların çok küçük bir kısmı olduğunu görüyoruz, dolayısıyla bu etkenin Türkiye açısından askerî harcamalar gelir eşitsizliği ilişkisini açıklamakta geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Örneğin, 2008 yılında Ar-Ge harcamaları toplam savunma sanayiinin hasılasının % 9 gibi düşük bir oranına denk gelmektedir (TOBB, 2009, s. 1).

Dolayısıyla, askerî harcamaların doğrudan ücretler/gelirler yoluyla gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkinin görece kısıtlı olacağını söyleyebiliriz. Peki, o zaman Grafik 5.6'daki değişkenler arasındaki çarpıcı örtüşmenin asıl nedeni ne olabilir? En temel iktisadi yasa üretim imkânları eğrisi ile gösterilen ödünleşme/ödünleşim[69] (*trade-off*) durumudur; yani, sınırlı kaynakların (bütçenin) nasıl kullanılacağı sorunsalı, en çok bilinen haliyle *silah-tereyağı* (*guns-butter*) ikilemi. Bu bağlamda, "tereyağını" gelir dağılımını düzelten sosyal harcamalar olarak düşünebiliriz. Dolayısıyla, toplam bütçe sabitken askeriyeye daha çok kaynak aktarılması sosyal harcamaların kısılması anlamına gelecektir. Bu da sosyal devletin aslî işlevi olan geliri yeniden dağıtma mekanizmasının işlerliğinin azalması anlamına gelecektir; çünkü devletin bu amaçla kullanacağı kaynaklar azalacaktır. Ancak, bu mekanizmanın bu kadar net olmadığını da belirtmekte fayda vardır. Bir baş-

69 *Ödünleşme* yerine bir başka seçenek *iktisadi ikilem* olabilir.

ka deyişle, bütçedeki diğer kalemleri ve askerî harcamaların toplam talebi artırıcı etkisini düşünürsek askerî harcamaların artmasının tamamen sosyal harcamalardaki kısıtlamalar sayesinde gerçekleşeceğini söyleyemeyiz. Daha farklı bir ifadeyle, askerî harcamaların artmasının her koşulda gelir dağılımını bozacağını bekleyemeyiz. Nitekim, bu konudaki ampirik çalışmaların da farklı sonuçlar gösterdiği bilinmektedir (Yıldırım ve Sezgin, 2002b). Dolayısıyla, bu ödünleşme sorunsalı ülkeye özgü bir durumdur; ülkelerin tarihsel, ekonomik ve kurumsal yapılarına göre farklılık gösterebilmektedir (*a.g.e.*, s. 571). Bu bağlamda, savunma sanayinin Amerika'da olduğu gibi tamamen özel sektöre mi dayandığı ya da Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde olduğu üzere kamu ortaklığının etkin bir rol oynayıp oynamadığı da önemlidir. İlk durumda, doğrudan özel sektöre giden bir kaynak söz konusu iken, ikinci durumda yani kamu-özel sektör ortaklığında kısmen de olsa silah satışlarının ihracat yoluyla kamu gelirlerini artıracağını söyleyebiliriz. Bu duruma ek olarak, Avrupa ülkelerinde görece daha gelişmiş refah rejimlerini ve Amerika'daki gibi liberal refah rejimlerini de dikkate alırsak askerî harcamaların bu ülkelerde farklı sonuçlar doğurabileceğini iddia edebiliriz. Ancak tüm bu tartışmaların dışında başta dediğimiz gibi bütçedeki ödünleşme sorunsalı askerî harcamalar gelir eşitsizliği etkileşimini açıklayan en etkin mekanizmadır.

Bu çerçevede, bu ilişkiyi ampirik olarak araştıran çalışmalara bakmak ve daha sonra da Türkiye'ye odaklanmak faydalı olacaktır. Daha önce değinildiği gibi askerî harcamaların büyüme ve istihdam gibi farklı makroekonomik değişkenleri nasıl etkilediğine ilişkin çok çalışma varken, eşitsizliği nasıl etkilediği (muhtemelen veri eksikliği dolayısıyla) pek araştırılmamıştır.

Bu konuda ilk çalışma 1990'larda yapılmıştır. Abell (1994) EKK yöntemi kullandığı çalışmasında 1972-1991 dönemin-

de ABD'de artan askerî harcamaların gelir eşitsizliğini artırdığını tespit etmiştir. Daha uzun bir dönem için (1939-1989) Seiglie (1997) de bu bulguyu destekler bir sonuca ulaşmıştır. Artan askerî harcamaların bütçe açığına yol açtığını bunun da gelir transferi için kaynakları azalttığını ifade etmiştir.

Bu konuda Hamid Ali'nin çalışmasının literatürde önemli bir yeri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü UTIP eşitsizlik indekslerini kullanarak 1987-1997 dönemi için tüm ülkeleri kapsayan bir çalışma gerçekleştirmiştir (Ali, 2007). Ali, yukarıdaki iki çalışmanın ABD için bulduğu sonucun küresel düzeyde de geçerli olduğunu göstermiştir.

Ali'nin bu çalışması başka çalışmaları da teşvik ederek literatürün varsıllaşmasını sağlamıştır. Farklı yöntemler kullanan birçok çalışma bu ilişkinin varlığını farklı dönem ve ülke grupları için test etmeye başlamıştır. Örneğin; Hindistan, Pakistan, Sri Lanka ve Bangladeş için Vadlamannati (2008), Graham ve Mueller (2019) OECD ülkeleri için, Biscione ve Caruso (2019) 26 geçiş (*transition*) ülkesi için, Kentor vd. (2012) 82 ülke için Ali'nin sonuçlarını destekler bulgular sunmuşlardır.

Diğer yandan, Hirnissa vd. (2009) ise 1970-2005 dönemini için UTIP veri setini kullanarak Malezya, Endonezya, Singapur, Filipinler, Güney Kore ve Hindistan'ı incelediği çalışmasında Malezya için askerî harcamalardan gelir eşitsizliğine doğru, Singapur için iki yönlü bir nedensellik olduğunu ancak diğer ülkelerde bu iki değişken arasında bir nedensellik olmadığını göstermiştir. Kuzey Amerika ülkeleri için Doğan vd. (2018) artan askerî harcamalar ile eşitsizliğin önce artıp daha sonra düştüğünü tespit etmişlerdir. Lin ve Ali (2009) 58 ülke ve 1987-1999 dönemi için nedensellik olmadığını belirlemiştir. Ali, ODKA ülkelerine odaklandığı bir başka çalışmasında ise genel görüşün (*conventional wisdom*)

aksine askerî harcamaların bu ülkelerde 1987-2005 döneminde gelir dağılımını iyileştirici bir etkisi olduğunu tespit etmiştir (Ali, 2012). Michael ve Stelios (2018) 14 NATO ülkesi için benzer bir sonuca ulaşmıştır. Bir başka önemli çalışmada Schwuchow (2019) genel denge modeli ile bu ilişkinin varlığını otokratik rejimler bağlamında incelemiştir. Buna göre, otokrat liderlerin askeriyeyi genellikle geliri yoksul kesimler lehine yeniden dağıtmak için kullandıklarını; ancak diktatörlerin rant peşinde koşmasının bu etkiyi azalttığını ve hatta bir süre sonra tersine döndürdüğünü belirlemiştir. Çalışma bu bağlamda ülkedeki başlangıç eşitsizlik düzeyinin de askerî harcamaların gelir dağılımını nasıl etkileyeceğine ilişkin önemli bir etken olduğunu ifade etmektedir.

Doğrudan gelir dağılımını kullanmasa da başka bazı çalışmalar da askerî harcamaların gelir eşitsizliğini nasıl etkileyeceğine dair önemli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Örneğin, Lin, Ali, ve Yu-Lung (2015) 1988-2005 dönemi için 29 OECD ülkesini inceledikleri çalışmalarında savunma harcamaları artarken eğitim ve sağlık harcamalarının da arttığını tespit etmişlerdir. Yazarlara göre bu durumun muhtemel nedeni bu gelişmiş ülkelerdeki cömert refah rejimleridir, dolayısıyla askerî personel sayısı ya da onlara yapılan ödemelerin artması aynı şekilde bu kişilere yapılan diğer sosyal harcamaların da artmasına neden olmaktadır. Benzer bir sonucu Zhang vd.'nin (2017b) BRICS ve G7 ülkelerini ele aldığı çalışmasında da görüyoruz. Araştırmacılar, askerî harcamaların gelişmiş ülkelerde sosyal harcamaları artırdığını ancak bu ilişkinin diğer ülke grupları için net olmadığını belirtmişlerdir.

Türkiye için yapılan ilk ampirik çalışmaların bir kısmı ise askerî harcamaların sosyal harcamaları azalttığını göstermiştir (Özsoy, 2002; Yıldırım ve Sezgin, 2002b). Günlük-Şenesen'in (2002b) bulgularına göre ise söz konusu dışlama et-

kisi yoktur. Diğer bir grup çalışma ise yüksek askerî harcamalarının iç borçlanma ihtiyacını arttırarak bütçe açığına neden olduğuna değinmişlerdir (Ekinci, 1998; Doğan, 1998; Sönmez, 2001; Alper ve Öniş, 2001; aktaran Günlük-Şenesen 2002b). Bazı ampirik çalışmalar askerî harcamalar ile borçlanma arasında bir ilişki olmadığını gösterirken (Karagöl ve Sezgin, 2004; Sezgin, 2004) diğerleri bu ilişkinin varlığını destekler sonuçlara ulaşmışlardır (Karagöl 2005; 2006; Karagöl ve Turhan, 2008; İpek ve Esener, 2014; Barış, 2018). Bu çalışmalara göre yüksek askerî harcamaların yüksek faiz oranları dolayısıyla gelirin tasarruf imkanına sahip yani bu yüksek faiz oranlarından fayda sağlayabilen varsıl gruplar lehine yeniden dağıtılmasına yol açarak gelir dağılımını olumsuz etkileyebilmektedir. Ancak, örneğin 1990'larda yüksek faiz oranları dolayısıyla artan bütçe açığının salt artan askerî harcamalardan kaynaklandığını iddia etmek yanlış olacaktır çünkü bazı diğer bütçe kalemlerinde de artış olmuştur. Elbette, bu durum tek başına bütçede ödünleşme olmadığını göstermez. Aksine, yüksek askerî harcamaların ve düşük eğitim ve sağlık harcamalarının uzun dönemli seyri bu iki temel harcama kalemleri arasında bir ödünleşme olduğuna dair kesin olmasa da önemli bir göstergedir. Ya da şöyle demek daha doğru olacaktır, artan askerî harcamaların sosyal harcamaları dışlaması dönemlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Türkiye'de savunma teçhizatının modernizasyonu için ayrılan kaynaklar pekâlâ başka amaçlar doğrultusunda harcanabilirdi. Ancak, örneğin bu negatif etki 1980'lerin sonunda çok daha netken, 1990'larda o kadar güçlü bir dışlama olmadığı görülmektedir (Günlük-Şenesen, 2002a, s. 87-89).

Bu bağlamda, Türkiye'de askerî harcamaların gelir dağılımı üzerindeki etkisini doğrudan incelemeyi amaçlayan ilk çalışmada, Özsoy (2008b) 1965-2004 dönemi için gelir da-

ğılımının bir göstergesi olarak transfer harcamalarının GSYH'ye oranını kullanmıştır. Buna göre, artan askerî harcamalar bütçe açığını artırmakta, bütçe açığının artması ise transfer harcamalarının azalmasına dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına yol açmaktadır.

Bu ilişkiyi görece daha basit ancak doğrudan bir şekilde başka bir çalışmamda incelemiştim (Elveren, 2012). Galbraith'in çalışma grubunun benden önceki "mezun"larından biri olan Hamid Ali'nin yukarıda tartıştığım önemli çalışması beni de bu konuyu Türkiye için araştırmaya teşvik etmişti.[70] Bu çalışmanın çıkış noktası oldukça pratik bir bakış açısına dayanmaktadır: Askerî harcamaların gelir dağılımı üzerindeki etkisi sosyal harcamaları dışlayıp dışlamadığına bakarak anlaşılamayabilir. Bir başka ifadeyle, askerî harcamaların gelir dağılımını bozucu etkisi sosyal harcamalar üzerindeki etkisi ile görülemeyebilir. Günlük-Şenesen'in (2002b) belirttiği üzere askerî harcamalar ile sosyal harcamalar arasında bir ödünleşme etkisi olmasa da bu bütçedeki diğer kalemlerde de olmadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla, gelir dağılımını yansıtan bir değişken ile doğrudan bu ilişkiyi incelemek çok daha anlamlı olacaktır. Elbette, birçok makroekonomik faktör gelir eşitsizliğini etkilemektedir. Buna rağmen, sadece askerî harcamalar ile gelir eşitsizliğine odaklanmak yanlış olmayacaktır çünkü bu iki değişken arasındaki ilişkiyi teorik

70 UTIP veri setini kullandığım bu çalışma bu kez bu konuda başka zaman serisi çalışmalarına önayak olmuş oldu. Örneğin, UTIP veri setini ve/veya başka veri setlerini kullanan çalışmalarda, Wolde-Rufael (2016a) Güney Kore için, Wolde-Rufael (2016b) Tayvan için, Raza vd. (2017) Pakistan için, ve Aksoğan ve Elveren (2012) ve Taş vd. (2013) Türkiye için, Sharif ve Afshan (2018) Pakistan ve Hindistan için Türkiye askerî harcamaların gelir eşitsizliğini artırdığını göstermişlerdir. Diğer yandan, Meng vd. (2015) Çin Halk Cumhuriyeti için aynı şekilde askerî harcamaların gelir dağılımını olumsuz etkilediğini tespit ederken, Zhang vd. (2017a) daha detaylı bir çalışmada bu ilişkinin Çin'in farklı bölgeleri için farklılaştığını tespit etmiştir. Shahbaz vd. (2015) ise yukarıda değindiğim bazı panel çalışmaların da işaret ettiği gibi ODKA ve İran'da askerî harcamaların gelir dağılımını iyileştirdiğini tespit etmiştir.

düzeyde tartışırken belirttiğim gibi böylesine bir araştırmada temel alınacak tek bir model yoktur. Diğer yandan önceki ampirik çalışmalar artan askerî harcamaların sosyal harcamaları dışladığına (Yıldırım ve Sezgin, 2002b; Özsoy, 2002, 2008a) ve hem kısa hem uzun vadede istihdamı azalttığına işaret etmektedir (Yıldırım ve Sezgin, 2003). Bu durum özellikle düşük vasıflı işçileri etkileyecektir. Dolayısıyla askerî harcamaların hem sosyal harcamalar hem istihdam üzerindeki etkisi nedeniyle gelir dağılımını bozabileceğine işaret eden ampirik çalışmalar mevcuttur. İşte bu noktadan hareketle, çalışma 1963-2007 dönemi için imalat sanayi ücret eşitsizlik indeksini gelir dağılımının bir göstergesi olarak kullanıp askerî harcamalardan gelir eşitsizliğine doğru güçlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle, çalışma, artan askerî harcamaların gelir eşitsizliğini artırdığına ilişkin net ampirik kanıt sunmaktadır.

Askerî harcamalar - kâr hadleri

Yukarıda tartıştığımız üzere Türkiye'de askerî harcamaların ekonomik büyüme üzerine olan etkisini ele alan görece geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak, kapitalist bir ekonominin durumunu yansıtan bir başka önemli gösterge olan kâr hadlerini ele alan oldukça kısıtlı bir literatür bulunmaktadır. Marksist düşünürler askerî harcamaların kâr hadlerini hem sermayenin verimliliği hem de sermayenin organik bileşimi kanalıyla farklı şekillerde etkilediğini göstermişlerdir. Bu bağlamda, aslında söz konusu ilişkinin teorik olmaktan çok ampirik bir konu olduğunu dile getirmiştik. Keza, bu kitabın en temel amacı bu ilişkinin varlığını ve yönünü önde gelen ülkeler için ampirik olarak incelemekti.

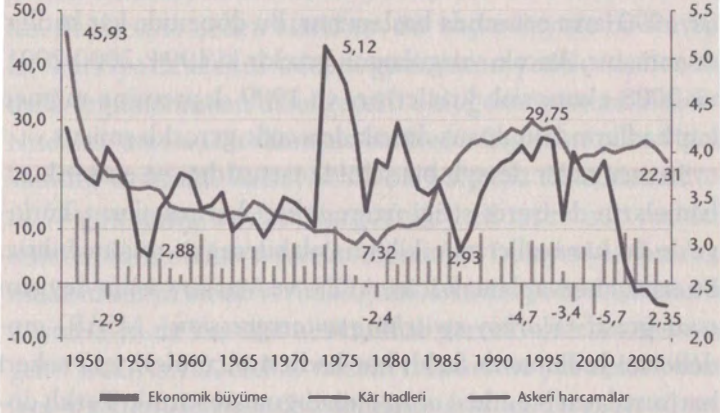
Bu konuda ampirik bulgu sunan çok az sayıda çalışma olduğunu daha önce belirtmiştik. Georgiou (1992) 1958-1987

dönemi için Birleşik Krallık, ABD ve Federal Almanya'yı incelemiş ve askerî harcamaların sadece ABD'de kâr hadlerini artırdığını, diğer iki ülkede değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir. Benzer bir yaklaşımla, Kollias ve Maniatis (2003) 1962-1994 dönemi için Yunanistan'ı ele almışlardır. Bu çalışmaya göre, her ne kadar kısa dönemde askerî harcamalar kâr hadlerini artırsa da uzun dönemde bu etki tersine dönmekte yani askerî harcamalar kâr hadlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bir diğer zaman serisi yaklaşımda, Dunne vd. (2013) 1959-2010 döneminde ABD'de bu ilişkinin yönünü belirlemeye çalışmıştır. Dunne ve arkadaşlarının bulgularına göre uzun dönemde askerî harcamalardaki artış ABD'de kâr hadlerinin artmasına yol açmaktadır. Yine ABD üzerine olan başka bir çalışmada 1973-2015 dönemi için de bu pozitif ilişkinin varlığı tespit edilmiştir (Ansari, 2018). Bu ülke örneklerinin dışında bu ilişkiyi daha kapsamlı bir yaklaşımla inceleyen iki çalışma bulunmaktadır. Elveren ve Hsu (2016) çalışmasında, 1963-2008 döneminde 24 OECD ülkesi için üç temel bulgu ortaya koymuştuk. Buna göre, tüm dönem için askerî harcamalar kâr hadlerini arttırmaktadır; ancak neoliberal döneme bakıldığında bu ilişkinin tersine döndüğü görülmektedir. Ayrıca, silah ihraç eden ülkelerde bu ilişki pozitif iken, silah ithal eden ülkelerde bu ilişkinin negatif olduğu görülmektedir. Elveren ve Hsu'da (2018) ise bu ilişkiyi bir kez daha ancak daha kapsamlı bir şekilde ele aldık. Gelir eşitsizliğini de modele ekleyerek bu kez Almanya, Arjantin, Brezilya, Çin, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan ve Meksika gibi önemli ülkelerin de dâhil olduğu 32 ülke için bu ilişkiyi inceledik. Çalışmadan elde edilen sonuçlar önceki bulguları destekleyip güçlendirmektedir. Bu çalışma ayrıca Granger nedensellik analizi ile bu iki değişken arasındaki ilişkinin yapısına ilişkin ek bir bilgi sunmuştur. Buna göre,

silah ithal eden ülkelerde nedensellik daha çok kâr hadlerinden askerî harcamalara doğru iken, silah ihraç eden ülkelerde askerî harcamalardan kâr hadlerine doğrudur.

Peki, Türkiye'de askerî harcamaların kâr hadleri üzerindeki etkisi nedir? Bu soruyu Gettysburg College'dan Gökçer Özgür ile bir çalışmada cevaplamaya çalıştık (Elveren ve Özgür, 2018). Bu çalışmadan aldığım Grafik 5.7 1950-2008 döneminde Türkiye'de kâr hadlerini, askerî harcamaların GSYH'ye oranını ve ekonomik büyüme oranını göstermektedir.

GRAFİK 5.7
Türkiye'de Kâr Hadleri, Askerî Harcamalar ve Büyüme, 1950-2008

Kaynak: Elveren ve Özgür (2018).

Türkiye'de kâr hadlerine baktığımızda üç safha olduğunu görüyoruz. İlki, 1950'den 1980'e kadar gözlenen sürekli düşüş dönemidir. Bu dönem, devlet eliyle sanayileşme anlayışının hâkim olduğu dönemdir. Devlet büyük sermayeye ihtiyaç duyan endüstrilerde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ni (KİT) kurmuştur. 1960'ların başından 1980'e kadar olan süreçte Türkiye kalkınma planları ile devletin doğrudan mü-

dahil olduğu ithal ikameci bir sanayileşme anlayışını benimsemiştir. Bu dönem 1980 askerî darbesi ile sona ermiştir.

İkinci safha, kâr hadlerinin yükselmeye başladığı 1980'lerin başından 1990'ların ortasına kadar devam eden dönemdir. Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de sivil toplumun sesini tamamen kısan ve ülkenin en büyük sendikasını kapatan askerî darbe bu şekilde neoliberal modele geçişi kolaylaştırmıştır. Askerî cunta rejimini takiben 1983'te iktidara gelen Özal hükümeti UPF ve Dünya Bankası'nın ajandasına tamamen bağlı kalarak bu rejimi sürdürmüş ve derinleştirmiştir. Bu rejimin, en temel sonuçlarından biri bu dönemde reel ücretlerin belirgin şekilde düşmesi olmuştur. Kâr hadlerinin seyrine ilişkin üçüncü safha ise 1990'ların ortasında başlamıştır. Bu dönemde kâr hadleri düşmüştür. Ancak, vurgulamak gerekir ki 1994, 2000-2001, ve 2008 ekonomik krizlerine, ve 1999 depremine rağmen kâr hadlerindeki düşüş düşük derecede gerçekleşmiştir.

Şu ana kadar detaylı bir şekilde tartışıldığı ve ampirik çalışmaların da işaret ettiği üzere askerî harcamaların Türkiye'de de kâr hadlerini etkilemiş olabileceğini düşünebiliriz. Bu soruyu cevaplamak için, ARDL ve Markov rejim değişim otoregresif (*Markov-switching autoregression* - MSAR) modellerini kullanarak farklı kâr hadleri ölçümleri için askerî harcamaların bir etkisi olup olmadığını araştırdık. Farklı dönem ve farklı kâr hadlerine göre yapılan ARDL sınır testleri askerî harcamalar ile kâr hadleri arasında anlamlı bir doğrusal ilişki olmadığını göstermektedir. Bu bulgunun Türkiye'de 1985'ten itibaren yoğunlaşan silah sanayii modernizasyon programının sanayi (dolayısıyla toplam kâr) içindeki etkisinin sınırlı olmasından ve silah ithalatının sürmesinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, MSAR analizlerine göre bu iki değişken arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmaktadır.

Bu çalışma aynı zamanda askerî harcamalar dışında Türkiye'de kâr hadlerini etkileyen diğer temel makroekonomik faktörlere ilişkin de bazı sonuçlar sunmaktadır. Buna göre, beklendiği üzere ekonomik büyüme sermaye birikimi yoluyla kâr hadlerini yükseltmektedir. Ancak sonuçlara göre işsizlik ile kâr hadleri arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuç beklentilerin aksi yöndedir çünkü artan işsizlik oranının ücretlerin düşmesine böylece kâr hadlerinin yükselmesine yol açması beklenir. İşsizlik oranı ile kâr hadleri arasındaki negatif ilişkiyi yani işsizlik oranı arttıkça kâr hadlerinin düşmesini toplam talepteki daralma ile açıklayabiliriz. Buna göre, artan işsizlik oranı toplam talebi azaltacağı için realizasyon sorununa yol açacak bu da kâr hadlerinin düşmesine neden olacaktır. Bir başka deyişle bu sonuçlar Türkiye'de efektif talep argümanının yedek işsizler ordusu argümanından daha geçerli olduğunu göstermektedir. Nitekim, analizde kullanılan bir başka değişken olan Pigou sömürü oranının katsayısı da bu bulguyu desteklemektedir. Pigou sömürü oranı emeğin marjinal ürününün reel ücretlere oranı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, bu oranın artması ya emek verimliliğinin artması ya reel ücretlerin düşmesi ya da her ikisinin birlikte gerçekleşmesi anlamına gelir. Dolayısıyla, efektif talebin düşmesine yol açacak olan reel ücretlerdeki düşüş bu değişken aracılığı ile gözlemlenebilir. Analiz sonuçları, Pigou sömürü oranı arttıkça kâr hadlerinin arttığını göstermektedir.

Askerî harcamaların kâr hadleri üzerine etkisine geri dönecek olursak, Gökçer Özgür ile yaptığımız söz konusu çalışma özetle iki değişken arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre, ekonomik durgunluk zamanlarında askerî harcamalar kâr hadlerinin daha da düşmesine neden olmakta, ancak ekonomik büyüme dönemlerinde ise kâr hadlerini artırmaktadır. Bu bulguları ge-

nel anlamda askerî harcamaların kâr hadlerinin düşmesini engellediği yönünde yorumlamak çok doğru olmayacaktır. Bu yorum ancak ekonomik büyüme dönemlerinde geçerlidir. Bu etkinin daha çok Luxemburg'un belirttiği çerçevede ücretlerin düşmesi yoluyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle, sermaye çevrelerinin varlık ve gelir vergileri yerine tüketime dayalı dolaylı vergilerle finanse edilen silah alımları işçi sınıfının vergi yükümlülüğünü artırmış, ücretlerini düşürmüş ve kâr hadlerini artırmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ YERİNE

Bu satırları yazmaya çabalarken dinlenme arasında çok kısa bir süreliğine sosyal medyaya göz attım. Belki de artık kanıksadığım(ız) Kovid-19 gündeminin dışında, gözüme ikisi haber üç paylaşım ilişti. Elbette bu temel olarak kimleri takip ettiğimle ilgili bir durum ve kısmen algıda seçicilik ile de açıklanabilir. Nedeni ne olursa olsun, sadece bir güne, (benim açımdan birkaç dakikalık bir molaya) böylesine üç haberin sığması çok derin bir krizin henüz çok başında olduğumuzu ve gidişat hangi yönde olursa olsun artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını gösteriyor.

Söz konusu haberlere gelince. İlki, Twitter kullanıcılarının ABD'nin başkentinde protestolar dolayısıyla "görev yapan" bir güvenlik ekibini gösteren "kim bunlar Blackwater mu?" sorusuyla paylaştıkları bir fotoğraf. Fotoğraf anlaşılan bir "özel askerî şirket"in en son teknoloji ile donanmış "güvenlik görevlilerini" gösteriyor. Elbette, sosyal medya kullanıcıların Blackwater mu diye sormalarının özel bir anlamı var. Blackwater, ABD ordusunun Irak Savaşı'nda "taşeron" olarak kullandığı bir şirketti. Bu şirketin "çalışanları"

2007 yılında Bağdat'ta içlerinde çocukların da olduğu 14 sivil Iraklıyı katletmişti. Neoliberal paradigmanın militarizmle evliliğinin doruk noktası olan bu tür şirketler ABD ordusu tarafından kullanılmaya devam ediyor çünkü aynı görevi –neoklasik iktisadi akla göre– çok daha etkin bir şekilde yerine getiriyorlar, tam bir optimizasyon durumu. İkinci habere geçelim, gelir dağılımı konusunda en önde gelen isimlerden biri olan Branco Milanovic Twitter'da paylaşmış: Rusya Lideri Vladimir Putin konvansiyonel askerî saldırılara karşı nükleer silah kullanılmasına izin veren bir karara imza atmış. Ve üçüncü haber, bu kitapta kâr oranı hesaplamalarını kullandığım Michael Roberts'ın bir paylaşımı: ABD'nin polise, hapishanelere ve mahkemelere harcadığı para ile gıda yardımları ve diğer geçici sosyal yardımlara harcadığı parayı karşılaştıran ve bu iki toplam harcama kalemi arasındaki makasın 1980 yılı itibariyle açılmaya başladığını gösteren bir grafik, evet şu ünlü 1980 yılı. Elbette, Türkiye gündemini ya da Trump'ın İncil ile pozunu geçiyorum, "konu dışı" oldukları için.

O zaman konumuza geri dönelim, askerî harcamaların ekonomideki rolüne, hatta kitabın en başına, sevgili İzzettin Önder Hoca'dan bir alıntıya: "Toplumları daimi çatışmaya yönelten kapitalist dünya, savaşları meşru göstermek amacıyla silahlı kuvvetlerine 'savunma gücü', savaş harcamalarına 'savunma harcamaları' ve savaş araçları sanayisine de 'savunma sanayisi' adlarını vermektedir" (Önder, 2003, s. 66-67). Bu çok önemli bir tespit. Bu çerçevede, iktisadın ilgili alt disiplininin "savunma iktisadı" olarak adlandırıldığını da not etmekte fayda var. Bu bağlamda, "savunma iktisadı"nın iki başat isminin bu kitabı yazarken oldukça yararlandığım kitaplarının adlarına yeniden baktım. Ron Smith'in Dan Smith ile 1983 yılında yazdığı kitabın adı *The Economics of Militarism*. Keith Hartley'in yine disiplinin önemli isimlerin-

den biri olan Todd Sandler ile 1995'te yazdığı kitabın adı *The Economics of Defense*. 2000'lere geldiğimizde, Smith'in 2009 yılında yayınladığı kitabın adı *Military Economics*, "*The Interaction of Power and Money*" alt başlığı ile. Hartley'in 2017 tarihli kitabının adıysa *The Economics of Arms*. Malum İngilizcedeki deyimin birebir çevirisi "bir kitabı kapağı ile yargılamayın," der ama bu seferlik bu dört kitabın kapaklarına da bakalım. Hartley'in ilk kitabının kapağında B-2 Spirit yani "hayalet uçak" diye tabir edilen savaş uçağı, yeni kitabının kapağında bembeyaz bir zeminde tek bir 9 mm. kurşun. Smith'in son kitabının kapağında da bir savaş uçağı, ama ilk kitabında iki yanda füze ve baget ekmek ile ortada kırılmış füzenin içinden çıkan baget ekmeği gösteren bir fotomontaj. Yine bir deyimle ifade etmek gerekirse "bir resim bin sözcüğe bedeldir." Elbette bu yazında başka önemli kitaplar daha var, ancak Smith ve Hartley'i seçmemin nedeni, iki öncü araştırmacı olmalarının yanında onların iktisadın bu alt disiplinine daha 1970'lerin sonunda başlayan tartışmalarında (bkz. Üçüncü Bölüm'deki Smith versus Hartley) görebileceğimiz çok farklı yaklaşımlarının olması. Bu bağlamda –elbette editörün rolü, yani kısmen pazarlama stratejisinin ürünü de olsa– yazarların kitaplarına seçtikleri isimlerdeki farklılaşma (ve istikrar) aslında yazarlar için o dört kitabın adında ortak olan *Economics*'den de farklı şeyler anladıklarını anlatıyor. Bu bağlamda, elinizde tuttuğunuz bu kitabı "askerî harcamaların iktisadı" olarak adlandırabiliriz. Kitapta cevaplamaya çalıştığım en temel soru şuydu: Askerî harcamalar kapitalist bir ekonomide kâr hadlerinin düşme eğilimini dengeliyor mu? Bu soru daha önce sorulmuş ancak kuramsal olarak da ampirik olarak da –özellikle de ampirik olarak– açık bir şekilde cevaplanamamıştı.

Bu kitabın amacı bu önemli soruya cevap arayışlarına mütevazı bir katkıda bulunmaktı. Bu çerçevede kitabın ikisi kü-

çük biri başat olmak üzere üç katkısı olduğu söylenebilir. İlki, askerî harcamaların dinamiğini uzun dönemli, kurumsal bir perspektiften açıklayan *askerî-sınai kompleks*in iktisadi düşünce tarihinde önemli bir yeri olan John Kenneth Galbraith'in çalışmaları üzerinden incelenmesidir. Galbraith'i ele aldım çünkü bir yanda dev şirketlerin gücüne ilişkin kuramı ile iktisatçı Galbraith, diğer yanda 40 yılı aşkın bir süre başkan Roosevelt, Truman, Kennedy ve Johnson yönetimlerinde Amerikan ekonomi politikasında tayin edici bir rol oynayan içeriden bir entelektüel Galbraith, bu amaç için biçilmiş kaftandı.

İkinci küçük katkı ise Duncan Foley'in Marx'ın *Das Kapital*'in ikinci cildinde ortaya koyduğu analizde yer alan sermaye devresine dayanan modelinde askerî harcamaların etkisini görebilmek için kamu sektörünün askerî ve sivil sektör olarak ikiye bölünmesidir. Bu modele göre askerî sektörün toplam ekonomideki payının yüksek olduğu durumlarda, realizasyon gecikmesinde yaşanacak bir artış görece daha düşük olacağından, kâr oranındaki düşüş de görece daha az olacaktır. Yani, artan askerî harcamalar kâr oranındaki düşüşü dengeleyecektir.

Üçüncü ve başlıca katkı ise askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisinin kapsamlı bir şekilde incelenmesidir. Bu kapsamlı incelemeler bu bağıntıya ilişkin iki temel bulguya ulaşmıştır. Birincisi, her ne kadar askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisi 1960-2014 döneminde pozitif olsa da, bu etki 1980 sonrası dönemde anlamsız ya da negatiftir. İkinci, genel olarak, askerî harcamaların kâr oranları üzerinde silah ihraç eden ülkelerde pozitif, silah ithal eden ülkelerde negatif etkisi bulunmaktadır.

Standart akademik makalelerde "Sonuç" bölümlerinin olmazsa olmazlarından biri çalışmanın eksikliklerine dikkat çekmek ve bu bağlamda gelecek çalışma konularını işaret

etmektir. Yararlı olduğunu düşündüğüm bu standarda uyarak şunları belirtmek isterim: Öncelikle, kuşkusuz bu çalışmanın ampirik kısmını geliştirmenin birden fazla yolu bulunmakta. Zaman içinde veri sayısının artması ve daha gelişkin farklı ekonometrik yöntemler daha farklı soruları daha açık kanıtlarla cevaplamayı sağlayacaktır. Bir diğer katkı, sermaye devreleri modelinin geliştirilmesi olabilir. Bu bağlamda, hem model daha bütünlüklü (sermaye devresindeki diğer gecikmeleri de içerecek) bir şekilde geliştirilebilir hem de bu kuramsal modele dayanan test edilebilir ekonometrik modeller oluşturulabilir. Gelecek çalışmalarda ele alınacak bir diğer konu ise EK 3'te sunulan temel ekonometrik modellere alternatif modeller oluşturmak olabilir. Örneğin post-Keynesçi yaklaşımın bu bağlamda çok yararlı olacağını düşünüyorum.

Ayrıca, militarizm ve onun temel bir göstergesi olan askerî harcama düzeyi ile ataerkillik (ve/veya toplumsal cinsiyet eşitsizliği) bağıntısının ampirik düzeyde ele alınması da önemlidir. Feminist araştırmalar militarizm ile toplumsal cinsiyet ilişkilerinin birbiri ile sıkı sıkıya bağlı olduğuna dikkat çekmiş, militarizmin ataerkilliğe dayandığını ve ataerkilliğin de militarizmi beslediğini not etmiştir (Enloe, 1983, 2000, 2016; Reardon, 1985). Bu çalışmalar, militarizmin ataerkilliğin "vücut bulmuş" hali olduğuna ve tıpkı diğer ataerkil kurumsal yapılar gibi kadının toplumda erkeğe tabi ikincil konumunu pekiştirdiğine işaret etmektedir. Tüm dünya genelinde askerî harcamaların artması askerî iktidarları güçlendirip, sorunların askerî yöntemlerle çözülmesi olasılığını artırır yani çatışmaların daha da yaygınlaşmasına ve derinleşmesine neden olur. Çatışmaların artması ise daha yüksek askerî harcamalara gereksinim yaratmakta ve böylece bir askerî harcama sarmalı oluşturmaktadır. Her ne kadar kadınlar savaşlarda ön cephelerde erkekler kadar çok bu-

lunmasalar da yani savaşlardan bu anlamda erkekler kadar çok etkilenmeseler de, çatışmaların ve savaşların farklı sonuçlarını ve bedellerini cephe gerisinde ve savaş sonrasında daha fazla yüklenmektedirler (Sjoberg ve Via, 2010). Çatışma ve savaşların yarattığı yıkım savaş sonrası dönemde, örneğin, altyapısı çökmüş yerleşim birimlerinde, gıda, sağlık hizmetleri, hijyen ve temiz su gibi temel ihtiyaçlara kadınların ve kız çocuklarının erişimi erkeklere ve erkek çocuklarına kıyasla çok daha azdır. Erkek çocukları kız çocuklara önceleyen toplumsal cinsiyet ilişkileri bu dönemlerde kadınların ve kız çocuklarının yeterli gıdaya erişimini zorlaştırmakta ve özellikle de hamile kadınlarda eksik beslenmeye bağlı ciddi sorunlara yol açmaktadır (Sjoberg ve Via, 2010). Dolayısıyla, bu durum, uzun vadede toplumsal cinsiyet uçurumunu derinleştiren etkiler barındırmaktadır. Diğer yandan, militarizm, kadınların refahını toplumdaki ikincil konumlarını pekiştirerek etkilemenin yanı sıra, barış dönemlerinde iktisadi politikalarla da etkiler (Enloe, 1983, 2000; True, 2012). Beşinci Bölüm'de tartışıldığı üzere askerî harcamalar, eğitim ve sağlık harcamalarının azaltılması pahasına artırılmaktadır. Böyle bir bütçe seçimi ya da sosyal harcamalarda kriz dönemlerinde kesintiye gidilmesi, sosyal hizmetlere ve yardımlara en çok gereksinimi olan grupların başında olan kadınları ve çocukları olumsuz olarak etkilemektedir (Benería ve Blank, 1989; Berik vd., 2011; Elson ve Çağatay, 2000; Dedeoğlu ve Elveren, 2012a, 2012b, 2015). Dolayısıyla, militarizm ile ataerkillik arasındaki kuramsal olarak kapsamlı bir şekilde incelenen bu simbiyotik ilişkinin iktisadi bir bakış açısıyla ampirik düzeyde de irdelenmesinin yararlı olacağını düşünüyorum (Elveren ve Moghadam, 2019).

EKLER

EK 1

Askerî Harcamalar ve Kâr Bağıntısının Ekonometrik Bir Analizi: Ülke Örnekleri

Giriş

Bu ek bölüm, 1950-2016 aralığındaki farklı zaman dilimlerinde 31 ülke için askerî harcamaların kâr oranı üzerindeki etkisini, ARDL Sınır Testi, doğrusal olmayan bir ARDL ve Toda-Yamamoto yöntemini kullanarak incelemektedir. Temel amaç, Dördüncü Bölüm'de ayrıntılı bir şekilde tartışılmış olan askerî harcamalarla kâr oranı arasındaki ilişkiye dair bazı tamamlayıcı kanıtlar sunmaktır.

Panel veri analizlerinin, zaman-serisi incelemeleriyle desteklenmesi, başlıca iki nedenle yararlıdır. Birincisi, panel çalışmaları, her bir ülke için söz konusu ilişkinin bütün dinamiklerini tespit edemez. İkincisi, dengeli panel veriler (*balanced data*) kullanıldığı durumlarda her ülkede mevcut en uzun zaman aralığının incelenebilmesi mümkün olmayabilir. Elbette, zaman-serisi çalışmalarının da kendi bazı sakıncaları, eksiklikleri vardır; ancak, panel analizlere ilişkin bu iki temel eksikliğin üstesinden gelmemizi sağlar. Bir başka ifadeyle, zaman-serisi analizleri her ülkeye özgü dinamiklerin mevcut en uzun zaman aralığında incelenebilmesini sağlar.

Aşağıdaki altbölümde, askerî harcamaların kâr oranı üzerindeki etkisini zaman-serisi yöntemleri ile inceleyen çalışmaların kısa bir değerlendirmesi yer almaktadır. Altbölümlerde sırasıyla önce veriler ve yöntem sunulup daha sonra sonuçlar tartışılmaktadır. Son olarak, sonuç kısmında bulgular özetlenmektedir.

Literatür incelemesi

Dördüncü Bölüm'de ele alınan iki panel çalışmasına (Elveren ve Hsu, 2016, 2018) ek olarak, askerî harcamanın kâr oranı üzerindeki etkisini ele alan beş zaman-serisi çalışması bulunmaktadır.

Georgiou (1992), Luxemburg ve Mandel'in görüşlerinden yola çıkarak, 1958-1987 dönemi için Birleşik Krallık, eski Federal Almanya ve ABD'de askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla, En Küçük Kareler (EKK) yöntemini kullanmıştır. Georgiou askerî harcamanın GSYH içindeki payının, kâr oranı üzerindeki etkisini, nominal GSYH'nin büyüme oranını, işsizlik oranlarını ve zaman trendini kontrol ederek inceler. Kullandığı kâr oranı Hill'den (1979) alınmış ve kâr oranının gayri safi faaliyet artığının sabit ve işleyen sermaye stokuna bölünmesiyle bulunduğu OECD Ulusal Hesaplamaları ile güncellenmiştir. Çalışma, işsizliğin her üç ülkede de kâr oranı üzerinde pozitif bir etkide bulunduğunu, askerî harcamanın etkisininse sadece ABD'de anlamlı olduğunu bulmuştur.

Kollias ve Maniatis (2003) 1962-1994 dönemi için Yunanistan örneğini incelemiştir. İki araştırmacı, kâr oranını, Shaikh ve Tonak'ta (1994) önerilen yönteme dayanarak ve Yunanistan Ulusal Hesaplarını ve Girdi-Çıktı verilerini kullanarak hesaplamışlardır. Askerî harcama ile kâr oranı arasındaki ilişkiyi, işsizlik oranı, kâr-ücret oranı ve zaman trendi ile kontrol ederek ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Georgiou'nun modeliyle temel farkı, nominal GSYH'deki artış yerine ücret-kâr orantısının etkisini incelemiş olmalarıdır. Kâr-ücret oranı, kâr payı ile aynı şekilde değişir. Yazarlar Yunanistan örneğinde askerî harcamaların kısa dönemde kâr oranı üzerinde pozitif bir etkide bulunduğunu, ancak uzun dönemde tam tersi bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. "Ülke içi askerî sektörün küçük ve askerî Ar-Ge'ye ayrılan kaynakların ihmal edilebilir düzeyde olduğu göz önünde bulundurulduğunda", askerî harcamanın kısa dönemdeki pozitif etkisinin, toplam savunma bütçesinin yarısından fazlasına tekabül eden askerlere ödenen maaşların efektif talep üzerindeki gecikmeli etkisinden kaynaklandığını savunurlar (Kollias ve Maniatis, 2003, s. 123-124). Öte yandan, "üretken olmayan" metaların satın alınmasına aktarılan kaynaklarda yaşanan azalmanın, üretkenlikteki artışı yavaşlattığını ve böylece kârlılığı azalttığını ileri sürerler.

Dunne vd. (2013), Georgiou'nun (1992) model spesifikasyonunu temel alarak, 1959-2010 döneminde ABD'de askerî harcamaların, işsizliğin, GSYH'nin ve zaman trendinin kâr oranı üzerindeki etkisini ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Yazarlar, Bakır ve Campbell (2006) tarafından hesaplanmış, güncellenmiş kâr oranını kullanmışlardır. GSYH için, hem cari hem de sabit fiyatları kullanmışlardır. Georgiou (1992) ile karşılaştırma yapmak için bazı dinamik spesifikasyonlarla EKK yöntemi de kullanmışlardır. EKK sonuçları, askerî harcamaların sabit fiyatlara göre hesaplanmış GSYH kullanıldığında kâr oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını, ama cari fiyatlar üzerinden hesaplanmış GSYH kullanıldığında, Georgiou'nun da (1992) bulduğu gibi anlamlı ve pozitif bir etki olduğunu göstermiştir. Sonuçlar dinamik spesifikasyonlu EKK tarafından da desteklenmiştir. Yazarlar, askerî yük ile kâr oranı arasındaki uzun dönem pozitif ilişkiye dair kanıtların Luxemburg'un önermesiyle tutarlı olduğunu, işsizliğin kâr oranı üzerindeki pozitif etkisine ilişkin kanıtlarınsa o kadar anlamlı olmadığını savunmuşlardır.

Yakın bir zamanda, Gettysburg College'dan Gökçer Özgür ile birlikte, askerî harcaması en yüksek ülkelerden biri ve en büyük altıncı silah ithalatçısı olan Türkiye'yi inceledik (Elveren ve Özgür, 2018). Türkiye'nin 1950-2018 döneminde, askerî harcamalarının GSYH'sine oranı % 3,58 gibi oldukça yüksek bir orandır. Diğer ülkelerde de olduğu gibi, Türkiye'de de askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisine ilişkin kayda değer bir literatür bulunsa da (bkz. EK 2), askerî harcama ve kâr oranı üzerindeki ilişkiye dair herhangi bir çalışma yoktur. Bu boşluğu doldurmak amacıyla, 1950-2008 dönemi için Türkiye'de askerî harcamalarla kâr oranı arasındaki muhtemel ilişkiyi, söz konusu değişkenler arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmek üzere ARDL ve Markov rejim değişim modellerini kullanarak inceledik. Askerî harcamaların kâr oranları üzerindeki etkisinin durgunluk yıllarında negatifken, diğer dönemlerde pozitif olduğunu tespit ettik.

Son olarak Ansari (2018), ABD örneğinde kamu tüketim harcamalarının ve askerî harcamaların, kâr oranı üzerindeki rolünü incelemiştir. 1973-2015 dönemi için bir ARDL modeli kullanarak, askerî harcamaların hem bütün bir dönem hem de özellikle 1973-1993 arası için kârlılık üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu bulmuştur.

Veriler

Bu bölüm, Dördüncü Bölüm'deki analizlerde kullanılan verileri kullanmaktadır. Bununla birlikte, zaman-serisi analizi, bazı ülkeler için birkaç alternatif bağımlı değişkenin (yani kâr oranının) daha incelenebilmesini sağlar. Ayrıca, daha uzun bir zaman aralığının ele alınmasını da mümkün kılar. Askerî harcamaların GSYH'ye oranı, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) otoritelerce başat referans kabul edilen veri setinden alınmıştır. GSYH verileri, 2005 yılı satın alma gücü paritesine göre ABD doları cinsinden hesaplanan PWT'den alınmıştır. İşsizlik oranları verileri, Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden alınmıştır.

Bu incelemelerde EPWT ve PWT'ye ek olarak, Esteban Maito'nun az sayıda ülke için, Michael Roberts'ın Eurostat AMECO veri tabanına dayanarak G-6 ülkeleri için, Erdoğan Bakır'ın ABD için ve Benan Eres ile Hakan Ongan'ın Türkiye için hesapladıkları alternatif kâr oranlarını da kullandım.

PWT kâr oranını, sabit fiyatlardan net sermaye stokunu (kod: OKNDE), piyasa fiyatlarından net milli geliri (kod: AUVNNE), nominal emek gelirlerini (kod: AUWCDE) ve GFCF fiyat deflatörünü (kod: NLAPIGTE) aşağıdaki formüle göre kullanan Roberts'a (2015) dayanarak hesapladım:

Kâr oranı = (AUVNNE-AUWCDE)/((OKNDE*NLAPIGTE)/100)+(AUWCDE))

Bu bölümde, 1950 ile 2016 arasındaki farklı zaman aralıkları için Dördüncü Bölüm'de ele alınan bütün ülkeler, yani ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Brezilya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İtalya, İsveç, İsviçre, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Meksika, Norveç, Portekiz, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan analiz edilmiştir.

Yöntem

ARDL sınır testi yaklaşımı

$$\pi_t = \beta_0 + \beta_1 T + \beta_2 M_t + \beta_3 G_t + \beta_4 U_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada π = ln(kâr), M = ln(askerî harcama), G = ln(GSYH), U = ln(işsizlik) ve T zamandır. β'lar uzun vadeli katsayılar, ε_t ise beyaz gürültü (*white noise*) süreci hata terimidir.

Sınır testi yaklaşımının ilk adımı, EKK kullanarak aşağıdaki sınırlanmamış hata düzeltme modelini tahmin etmektir (Pesaran vd., 2001):

$$\Delta\pi_t = c + dT + \emptyset_1\pi_{t-1} + \emptyset_2 M_{t-1} + \emptyset_3 G_{t-1} + \emptyset_4 U_{t-1} + \sum_{i=1}^{k}\varphi_{1,i}\Delta\pi_{t-1} + \sum_{i=1}^{l}\varphi_{2,i}\Delta M_{t-1} + \sum_{i=1}^{m}\varphi_{3,i}\Delta G_{t-1} + \sum_{i=1}^{n}\varphi_{4,i}\Delta U_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Burada Ø uzun vadeli çarpanlar, c drift terimi, φ kısa vadeli katsayılar ve u_t beyaz gürültü süreci hata terimidir.

İkinci adım, en az bir uzun vadeli çarpanın sıfır olmadığına dair alternatif hipoteze karşı, gecikmeli düzey değişkenlerinin uzun vadeli çarpanlarının sıfıra eşit olduğu ortak hipotezine *F*-testi uygulamaktır. Konvansiyonel anlamlılık düzeylerinin her biri için, alt ve üst sınırlara iki kritik değer seti verilmiştir. Alt sınır bütün değişkenlerin I(0) varsayıldığı durumdaki kritik değerleri gösterirken, üst sınır I(1) olduklarını varsayar. Eğer F-istatistikleri üst sınırın üstündeyse, eşbütünleşme olmadığına ilişkin boş hipotez reddedilebilir; öte yandan, eğer alt sınırın altındaysa, çıkarımın sonucu belirsizdir.

$$\pi_t = a_c + a_d T + \sum_{i=1}^{k} a_{1,i}\pi_{t-i} + \sum_{i=0}^{l} a_{2,i} M_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} a_{3,i} G_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} a_{4,i} U_{t-i} + w_t \quad (3)$$

Burada w_t hata terimi ve k, l, m ve n değişkenlerin gecikme uzunluklarıdır.

$$\Delta\pi_t = \emptyset_c + \emptyset_d\Delta T + \emptyset_{ect} ECT_{t-1} + \sum_{i=1}^{k}\emptyset_{1,i}\Delta\pi_{t-i} \sum_{i=1}^{l}\emptyset_{2,i}\Delta M_{t-i} + \sum_{i=1}^{m}\emptyset_{3,i}\Delta G_{t-i} + \sum_{i=1}^{n}\emptyset_{4,i}\Delta U_{t-i} + v_t \quad (4)$$

Burada ECT_{t-1} hata düzeltme terimidir ve $\emptyset_{ect}$ bir önceki yılın uzun vadeli dengesindeki sapmanın yüzdesel yıllık düzeltmesini gösteren katsayıdır.

Doğrusal olmayan ARDL

Denklem (2)'yi takip ederek, doğrusal olmayan bir ARDL modeli, şu şekilde yazılabilir (Shin vd., 2013):

$$\Delta\pi_t = c + dT + \emptyset_1\pi_{t-1} + \emptyset_2 M_{t-i}^{POS} + \emptyset_3 M_{t-i}^{NEG} + \emptyset_4 G_{t-1} + \emptyset_5 U_{t-1} + \sum_{i=1}^{k}\varphi_{1,i}\Delta\pi_{t-1} + \sum_{i=1}^{l}\varphi_{2,i}\Delta M_{t-i}^{POS} + \sum_{i=1}^{m}\varphi_{3,i}\Delta M_{t-i}^{NEG} + \sum_{i=1}^{n}\varphi_{4,i}\Delta G_{t-1} + \sum_{i=1}^{p}\varphi_{5,i}\Delta U_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Burada $M^{POS} = \sum_{j=1}^{t}\max(\Delta M_j, 0)$ ve $M^{NEG} = \sum_{j=1}^{t}\min(\Delta M_j, 0)$'dır.

Markow Rejim Değişim Modeli

Markow Rejim Değişim Otoregresif (MSAR) modeli, farklı rejimler altında farklı örüntüler sergileyen değişkenleri incelememizi sağlar. Model, Quandt (1972) ve Goldfeld ve Quandt (1973) tarafından ortaya konulmuş ve Hamilton (1989) tarafından geliştirilmiştir. Model gözlemlenebilir olmayan rejimlere dair öngörüde bulunur. Rejimler arasındaki gelişigüzel değişimlere Markov süreçleri adı verilir. Değişkenlerin katsayıları ve otokorelasyon terimleri bu rejimlerin altında değişiklik gösterebilir. Bütün bu özellikleri yansıtan MSAR modeli şöyle oluşur:

$$y_t = \mu_t + x_t a + z_t\beta_{s_t} + \sum_{i=1}^{p}\varphi_{i,s_t}(y_{t-i} - \mu_{s_{t-i}} - x_{t-i}a + z_{t-i}\beta s_{t-i})\,\varepsilon_{t,s} \quad (6)$$

Burada y_t bağımlı değişken, μ_t değişmez sabit terimi, x_t değişmez katsayılar (α) ile egzojen değişkenleri vektörü, z_t, rejim-bağımlı (*state-dependent*) katsayılar (β_{s_t}) ile egzojen değişkenlerin vektörü, φ_{i,s_t} s_t rejimindeki i.nci AR terimi ve $\varepsilon_{t,s} \sim$ iid $N(0,\sigma_s^2)$ burada σ_s^2 rejim-bağımlı varyanstır.

Rejimlerin sayısı, Markov değişim modellerinde egzojen olarak tespit edilebilir. Bu modelde rejim sayısı 2'dir. Bu nedenle olasılık geçiş matrisi şöyledir:

$$P = \begin{bmatrix} p_{11} & p_{12} \\ p_{21} & p_{22} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Burada,

$$\sum_{i,j=1}^{2} p_{ij} = 1\text{'dir} \quad (8)$$

p_{11} sürecin zaten rejim 1'de olması koşuluyla, rejim 1'in bir sonraki zaman aralığında devam etme olasılığıdır. Benzer şekilde, p_{22} rejim 2'nin bir sonraki zaman aralığında devam etme olasılığına atıfta bulunur. p_{12} ve p_{21} bir rejimden diğer rejime geçiş olasılığını belirtir. Tanım gereği, $p_{11} + p_{12}$ veya $p_{21} + p_{22}$ toplamı, denklem (8)'de belirtildiği gibi 1'e eşittir.

Toda-Yamamoto yöntemi

Birinci Bölüm'de gösterildiği gibi, Y'nin sadece Y'nin gecikmeli değerlerinin kullanılmasına kıyasla, hem X'in hem de Y'nin gecikmeli değerlerinin kullanılmasıyla daha iyi öngürülebilmesi halinde, X'in Y'ye Granger nedensellik yaklaşımı çerçevesinde neden olduğu söylenir. Toda ve Yamamoto (1995) temel Granger nedensellik yaklaşımında model spesifikasyonundan, gecikme seçiminden ve I(2) değişkenin varlığından kaynaklanan muhtemel bir sapmayı ele alabilmek için bir yöntem ortaya koymuştur. Toda-Yamamoto prosedüründe, $(k + d_{max})$.inci VAR modelleri, Wald istatistiğinin asemptomatik dağılımını garanti eden gecikmeli d_{max} vektörü ile hesaplanır. Sistemdeki değişkenler için gecikme uzunluğu (k) ve azami bütünleşme sırası aşağıdaki VAR denkleminde tespit edilir:

$$\begin{aligned} kâr = \; & \mu + \sum_{i=1}^{k} a_i kâr_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} a_j kâr_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \beta_i askerî\ harcamalar_{t-i} \\ & + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_j askerî\ harcamalar_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \delta_i GSYH_{t-i} \\ & + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \delta_j GSYH_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \theta_i işsizlik_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \theta_j işsizlik_{t-j} \end{aligned}$$

Sonuçlar ve tartışma

Aşağıda, ABD ve diğer ülkeler için iki analiz setinin sonuçları yer almaktadır. İlk olarak, birim kök testi ve doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL prosedürleri de dahil olmak üzere ABD'ye ilişkin sonuçları tartışıyorum. İkinci olaraksa, doğrusal bir ARDL analizine dayanarak diğer ülkelere dair bulguları özetleyeceğim.[71]

71 Birim kök testleri ve kısa dönem sonuçları için bkz. 56. dipnot.

ABD için sonuçlar

Ek 1 Tablo 1 bütün değişkenlerin birinci farkta durağan olduğunu gösterir. Başka bir deyişle, değişkenlerden hiçbiri I(2) değildir ve bu ARDL analizi yapabileceğimizi ifade eder. Bu bulgu serilerdeki muhtemel kırılmaları gösteren Ek 1 Tablo 2 ile desteklenmektedir.

Sağlamlık testinin bir parçası olarak ve mevcut en uzun zaman aralığını kullanmak için, Dördüncü Bölüm'de, işsizliği dahil ederek ve dışarıda bırakarak iki analiz seti uygulamıştık. Ek 1 Tablo 3, model spesifikasyonuna işsizliğin dahil edildiği ARDL Sınır Testi'nin sonuçlarını göstermektedir. Kâr1, Kâr2, Kâr3 ve Kâr4 sırasıyla PWT, EPWT, Erdoğan Bakır (2015) ve Michael Roberts'daki (2015) hesaplamalardır.

EK 1 TABLO 1
ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	*Olasılık prob.*	*Gecikme*	*Gözlem sayısı*
D(GSYH)	0,0000	0	65
D(ASK. HAR.)	0,0000	0	65
D(KÂR1)	0,0000	0	65
D(KÂR2)	0,0000	0	44
D(KÂR3)	0,0000	0	63
D(KÂR4)	0,0001	1	52
D(İŞSİZLİK)	0,0000	1	64

EK 1 TABLO 2
Kırılma Noktası Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	*Kırılma noktası birim kök testi*
İlk fark	
ΔKâr1	-8,494***
ΔKâr2	-7,216***
ΔKâr3	-7,912***
ΔKâr4	-6,604***
ΔAskerî harcama	-9,283***
ΔGSYH	-7,893***
Δİşsizlik	-8,045***

Not: *** p<0,01'i göstermektedir.

Tablonun dört ana kısmı bulunmaktadır: kısa dönem sonuçları, uzun dönem sonuçları, temel hata bulma testleri (ya da *tanılayıcı tester-diagnostic tests*) ve Sınır Testi'nin sonuçları. Fonksiyonel form, Ramsey'in Regresyon Spesifikasyon Hata Testi ile test edilmiştir. Bu, orijinal regresyonda uyumlu değerlerin ikinci kuvvetinin dahil edilmesi gerekip gerekmediğini gösterir. Sıfır hipotezi, uyumlu değerlerin kuvvetlerinin katsayılarının tümünün sıfır olmasıdır. Normalite (yani, artıkların normal olarak dağılıp dağılmadığı) Jarque-Bera Testi ile test edilmiştir. Heteroskedastisite Breusch-Pagan-Godfrey testi ile test edilmiştir. Son olarak, sonuçların sağlamlığı açısından en önemli konu olan otokorelasyon (yani bağımlı değişken ile gecikmeleri arasındaki ilişkinin varlığı) Breusch-Gosfrey LM testi ile test edilmiştir. Bu testler, modellerden hiçbirinin otokorelasyon sorunu olmadığını göstermektedir.

Tablonun en alt satırında, % 10, 5, ve 1 anlamlılık düzeyleri için Sınır Testi F-İstatistiklerinin alt sınır I(0) ve üst sınır I(1) değerleri yer almaktadır. Örneklem büyüklüklerimiz görece küçük olduğundan, asemptomatik değerler yerine, gerçek örneklem büyüklüğünün sonuçlarını kullandım. Yukarıda da belirtildiği gibi, eğer F-istatistiği aşağı sınırın altındaysa, eşbütünleşme olmadığı sonucuna varılır, fakat eğer istatistik üst sınırın üstündeyse, test eşbütünleşmenin varlığını gösterir. Eğer istatistikler alt ve üst sınırların arasındaysa sonuç belirsizdir. Sınır Testi sonuçları, her model için % 1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme olduğunu göstermektedir.

Kısa dönemli sonuçlara gelince, tablo, beklendiği üzere, kâr oranının gecikmeli değerinin, bütün modellerde son derece anlamlı ve pozitif olduğunu göstermektedir. GSYH'nin kâr oranı üzerinde pozitif bir etkisi vardır. Benzer şekilde, Kâr2 modeli dışında, yüksek işsizlik, kısa vadede kâr oranını arttırmaktadır. Tablo aynı zamanda, Kâr3 modeli dışında, askerî harcama ile kâr oranı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Uzun dönem sonuçları açısındansa, en önemli sonuç, askerî harcamanın dört spesifikasyondan üçünde pozitif bir işarete sahip ancak bunlardan sadece birinin % 10 düzeyinde anlamlı olmasıdır. Bunu askerî harcamaların kâr oranı arasındaki pozitif ilişkiye dair bir kanıt olarak kabul edebiliriz çünkü kâr oranlarının farklı ölçümleri, pozitif işareti değiştirmemektedir. Askerî harcamaların kâr oranı üzerin-

EK 1 TABLO 3
ARDL Sınır Testi (işsizlik dahil) Sonuçları

ABD	*Kâr1 1951-2014 ARDL (1,0,1,1)*	*Kâr2 1964-2008 ARDL (1,0,1,0)*	*Kâr3 1951-2016 ARDL (1,0,1,1)*	*Kâr4 1961-2014 ARDL (1,0,1,1)*
	Kısa dönem katsayıları			
Kâr (-1)	0,823*** (0,062)	0,703*** (0,079)	0,727*** (0,079)	0,816*** (0,075)
Askerî harcama	0,021 (0,014)	-0,002 (0,021)	0,113* (0,067)	0,0007 (0,019)
GSYH	1,764*** (0,197)	0,665*** (0,220)	4,602*** (0,887)	1,895*** (0,307)
GSYH (-1)	-1,856*** (0,201)	-1,264*** (0,167)	-4,865*** (0,910)	-2,301*** (0,292)
İşsizlik	0,161*** (0,025)	-0,007 (0,026)	0,326*** (0,109)	0,099** (0,046)
İşizlik (-1)	-0,124*** (0,024)		-0,252** (0,109)	-0,111*** (0,039)
Trend	0,003** (0,001)	0,017*** (0,005)	0,012** (0,005)	0,014*** (0,003)
Sabit terim	1,591** (0,736)	9,890*** (2,944)	3,758 (2,944)	6,265*** (1,876)
	Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcama	0,120 (0,094)	-0,008 (0,072)	0,417* (0,247)	0,004 (0,104)
GSYH	-0,521 (0,339)	-2,021*** (0,692)	-0,965 (0,809)	-2,215*** (0,636)
İşsizlik	0,207* (0,114)	-0,026 (0,082)	0,272 (0,205)	-0,065 (0,144)
Trend	0,021* (0,011)	0,058*** (0,021)	0,046* (0,025)	0,080*** (0,020)
R-kare	0,870	0,954	0,775	0,982
SER	0,016	0,021	0,076	0,020
Otokorelasyon	0,032 [0,856]	1,638 [0,208]	1,218 [0,303]	2,252 [0,140]
Fonksiyonel form	2,216 [0,118]	0,018 [0,891]	4,921 [0,030]	4,828 [0,033]

Normalite	2,439 [0,295]	41,740 [0,000]	20,187 [0,000]	6,920 [0,031]
Heteroskedastisite	0,311 [0,945]	0,907 [0,500]	1,218 [0,181]	1,270 [0,286]
Sınır testi F-istatistiği	18,198***	8,587***	8,717***	16,727***
Gerçek örneklem büyüklüğü	% 10 3,12 3,94 % 5 3,62 4,53 % 1 4,84 5,84	% 10 3,22 4,05 % 5 3,82 4,71 % 1 5,15 6,28	% 10 3,12 3,94 % 5 3,62 4,53 % 1 4,84 5,84	% 10 3,13 3,95 % 5 3,69 4,58 % 1 4,99 6,01

Not: Parantez standart sapmayı köşeli parantez olasılıkları göstermektedir.
***, **, ve * sırasıyla p<0,01, p<0,05, p<0,1'i göstermektedir.

deki bu pozitif etkisi, Luxemburg'un askerî harcamanın sermaye birikiminin önemli bir uyaranı olduğu görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte, işsizliğin kâr oranı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular, güçlü değildir; dört spesifikasyondan sadece biri (ve sadece % 10 düzeyinde) anlamlı bir pozitif işarete sahiptir.[72]

Model spesifikasyonlarının bir zaman trendine sahip olmaları nedeniyle, GSYH katsayısı trendden gösterdiği sapma açısından yorumlanmıştır. Negatif katsayı, kârların konjonktür-karşıtı olduğunu gösterir ki, işçilerin ekonomik canlanma sırasında milli gelirdeki paylarını arttırabilmeleri ve sermaye-çıktı oranının sabit olması halinde durum bu olabilir. Bütün modeller aynı bulguları göstermektedir, ancak içlerinden sadece ikisi anlamlıdır.

Ek 1 Tablo 4 işsizlik oranının dışarıda bırakıldığı durum için sonuçları sunmaktadır. Bu sonuçlar işsizlik oranının dahil edildiği Ek 1 Tablo 3'teki sonuçlarla oldukça benzerdir. Bu durum, sonuçların model spesifikasyonuna duyarlı olmadığına ilişkin bulgumuzu desteklemektedir.

72 Aslında, Ek 1 Tablo 3'teki *Kâr1* durumunda, Sınır Testi, uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir, ancak uzun dönemli katsayılar, % 5 düzeyinde anlamlı değildir. Bu durum değişkenler arasında korelasyon olduğunu gösterir. Aynı durum Ek 1 Tablo 4-7'de yer alan Kâr1 incelemelerinde de görülmektedir.

EK 1 TABLO 4
ARDL Sınır Testi Sonuçları (işsizlik hariç)

ABD	*Kâr1 1952-2014 ARDL (2,1,2)*	*Kâr2 1965-2008 ARDL (2,0,2)*	*Kâr3 1951-2016 ARDL (1,1,1)*	*Kâr4 1963-2014 ARDL (3,2,3)*
	Kısa dönem katsayıları			
Kâr (-1)	1,006*** (0,122)	0,455*** (0,159)	0,612*** (0,072)	1,205*** (0,155)
Kâr (-2)	-0,187* (0,094)	0,246* (0,130)		-0,701*** (0,231)
Kâr (-3)				0,375** (0,143)
Askerî harcama	-0,043 (0,031)	-0,005 (0,020)	-0,052 (0,103)	-0,084 (0,053)
Askerî harcama (-1)	0,054* (0,032)		0,187** (0,084)	0,159* (0,089)
Askerî harcama (-2)				-0,095* (0,053)
GSYH	0,700*** (0,123)	0,614*** (0,201)	2,660*** (0,485)	1,228*** (0,162)
GSYH (-1)	-1,394*** (0,175)	-1,045*** (0,273)	-2,845*** (0,465)	-2,039*** (0,281)
GSYH (-2)	0,674*** (0,161)	-0,380 (0,276)		0,984** (0,409)
GSYH (-3)				-0,509* (0,294)
Trend	0,0007 (0,001)	0,023*** (0,006)	0,010* (0,005)	0,011*** (0,003)
Sabit Terim	0,688 (0,876)	13,017*** (3,284)	2,964 (2,980)	5,182*** (1,782)
	Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcama	0,059 (0,095)	-0,016 (0,069)	0,349* (0,094)	-0,171 (0,184)
GSYH	-0,107 (0,323)	-2,721*** (0,899)	-0,478 (0,531)	-2,798** (1,104)
Trend	0,004 (0,009)	0,080*** (0,027)	0,026* (0,015)	0,096*** (0,033)

R-kare	0,845	0,952	0,755	0,984
SER	0,018	0,020	0,078	0,019
Otokorelasyon	1,689 [0,194]	0,729 [0,489]	0,170 [0,681]	1,969 [0,135]
Fonksiyonel form	5,062 [0,028]	0,011 [0,916]	8,359 [0,005]	8,629 [0,005]
Normalite	0,128 [0,937]	50,171 [0,000]	1,719 [0,423]	9,378 [0,009]
Heteroskedastisite	0,989 [0,454]	0,699 [0,671]	0,822 [0,557]	0,235 [0,993]
Sınır testi F-istatistiği	1,827	7,051***	9,200***	3,396
Gerçek örneklem büyüklüğü	% 10 3,53 4,20 % 5 4,12 4,90 % 1 5,54 6,45	% 10 3,62 4,33 % 5 4,33 5,07 % 1 5,87 6,87	% 10 3,53 4,20 % 5 4,12 4,90 % 1 5,54 6,45	% 10 3,57 4,28 % 5 4,22 5,03 % 1 5,80 6,79

Not: Parantez standart sapmayı köşeli parantez olasılıkları göstermektedir.
***, **, ve * sırasıyla p<0,01, p<0,05, p<0,1'i göstermektedir.

Aşağıda yer alan Ek 1 Tablo 5, 1980 sonrası dönemin sonuçlarını sunmaktadır. Ek 1 Tablo 3'teki sonuçlarla karşılaştırıldığında, temel bulgu, askerî harcamaların üç modelde de pozitif bir etkisi olmasına rağmen, tek anlamlı katsayının negatif bir işarete sahip olmasıdır. Bu durum, 1980 sonrası dönemde askerî harcamaların kâr oranı üzerinde pozitif etkisinin olmadığına dair çok açık bir kanıttır.

Son olarak, aynı analizleri (işsizliği dahil ederek ve dışarıda bırakarak) askerî harcamalarla kâr oranı arasındaki olası doğrusal olmayan ilişkiyi belirlemek için tekrarladım. Askerî harcamanın artması ya da azalması durumunda farklı etkilerde bulunup bulunmadığını görmek önemlidir. Uzun dönem ilişkisi bu özgül analizde önemli olduğundan, tablolarda daha öncekiler gibi temel tanı testleri ve Sınır Testi ancak bu kez sadece uzun dönem sonuçları sunulmaktadır.

Ek 1 Tablo 6 GSYH'nin etkisine ilişkin sonuçların aynı olduğunu gösterir. Bununla birlikte, işsizliğin dahil edildiği durumda, tablo doğrusal duruma kıyasla kâr oranı üzerinde daha güçlü bir pozi-

EK 1 TABLO 5
ARDL Sınır Testi Sonuçları (1980 sonrası)

ABD	*Kâr1 1980-2014 ARDL (1,1,1,1)*	*Kâr2 1980-2008 ARDL (1,1,1,0)*	*Kâr3 1980-2016 ARDL (1,0,0,1)*	*Kâr4 1980-2014 ARDL (1,0,1,0)*
	Kısa dönem katsayıları			
Kâr (-1)	0,729*** (0,094)	0,641*** (0,130)	0,288* (0,142)	0,549*** (0,118)
Askerî harcama	-0,148** (0,064)	-0,104 (0,070)	0,054 (0,094)	-0,062** (0,024)
Askerî harcama	0,161** (0,059)	0,113 (0,068)		
GSYH	1,759*** (0,307)	0,682* (0,367)	0,218 (0,440)	1,675*** (0,239)
GSYH (-1)	-1,600*** (0,399)	-1,312*** (0,242)		-1,597*** (0,174)
İşsizlik	0,213*** (0,047)	-0,003 (0,073)	-0,350*** (0,119)	0,061 (0,040)
İşsizlik (-1)	-0,140** (0,057)		0,456*** (0,092)	
Trend	-0,003 (0,006)	0,018 (0,012)	0,0002 (0,012)	0,003 (0,005)
Sabit terim	-1,955 (3,293)	10,515 (6,990)	-2,532 (6,795)	-0,488 (2,597)
	Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcama	0,049 (0,094)	0,023 (0,073)	0,076 (0,129)	-0,138** (0,061)
GSYH	0,586 (0,812)	-1,758 (1,119)	0,306 (0,643)	0,172 (0,381)
İşsizlik	0,267 (0,176)	-0,008 (0,202)	0,149 (0,168)	0,137 (0,114)
Trend	-0,013 (0,022)	0,051 (0,032)	0,0004 (0,017)	0,008 (0,010)
R-kare	0,885	0,924	0,758	0,985
SER	0,016	0,018	0,070	0,019
Otokorelasyon	0,148 [0,703]	0,0007 [0,978]	0,0007 [0,977]	0,341 [0,564]

Fonksiyonel form	0,175 [0,678]	0,016 [0,898]	0,433 [0,515]	0,613 [0,440]
Normalite	0,956 [0,619]	6,736 [0,034]	1,815 [0,403]	3,782 [0,150]
Heteroskedastisite	0,687 [0,698]	0,616 [0,736]	2,146 [0,077]	1,260 [0,307]
Sınır testi F-istatistiği	9,605***	8,825***	8,026***	12,375***
Gerçek örneklem büyüklüğü	% 10 3,29 4,17 % 5 3,93 4,91 % 1 5,65 6,92	% 10 3,37 4,27 % 5 4,04 5,09 % 1 5,66 6,98	% 10 3,29 4,17 % 5 3,93 4,91 % 1 5,65 6,92	% 10 3,29 4,17 % 5 3,93 4,91 % 1 5,65 6,92

Not: Parantez standart sapmayı köşeli parantez olasılıkları göstermektedir.
***, **, ve * sırasıyla p<0,01, p<0,05, p<0,1'i göstermektedir.

tif etki sunmaktadır. Burada dört model spesifikasyonundan iki yerine üçü pozitif bir işarete sahiptir ve bir yerine ikisi % 10 düzeyinde anlamlıdır. Bu Luxemburg'un genel olarak askerî harcamaların, özel olaraksa yedek işsiz ordusunun rolüne ilişkin argümanını daha da destekleyen bir bulgudur. Ek 1 Tablo 6 en önemli değişkenin, yani askerî harcamanın artması ya da azalması durumunda kâr oranını nasıl etkilediğini görmemizi sağlıyor. Sonuçların birçoğu belirsiz ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu nedenle, sadece *askerî harcama-negatif*in anlamlı olduğu Kâr3 örneğine odaklanmak gerekir. Buna göre, *askerî harcama-pozitif*in negatif işareti, askerî harcama artarken kâr oranının düştüğü anlamına gelir. *Askerî harcama-negatif*in pozitif işareti ise askerî harcama düşerken beraberinde kâr oranını da düşürdüğü anlamına gelir. İşsizliğin dışarıda bırakıldığı duruma ilişkin Ek 1 Tablo 7'de sunulan sonuçlar da çok benzerdir.

Bu incelemelere ek olarak, MSAR modelini de yukarıda açıklandığı şekliyle tahmin ettim. Model *Kâr1* ve *askerî harcama*yı içermektedir. Tahmin rejime bağlı birinci sıra otoregresyon terimini de, AR(1), içermektedir. Model spesifikasyonları Schwarz'ın Bayesian Bilgi Kriteri'ne (SBIC) göre belirlenmiştir. Ek 1 Tablo 8 MSAR modelinin sonuçlarını gösterir.

Sonuçlar, modelin son derece yüksek bir açıklayıcılık gücüne sa-

EK 1 TABLO 6
Doğrusal Olmayan ARDL'nin Uzun Dönem Sonuçları
(işsizlik dahil)

ABD	*Kâr1 1951-2014 ARDL (1,0,0,1,1)*	*Kâr2 1965-2008 ARDL (2,0,1,1,2)*	*Kâr3 1950-2016 ARDL (1,1,1,1,0)*	*Kâr4 1961-2014 ARDL (1,0,0,1,1)*
	Uzun dönem katsayıları			
Askerî Harcama - Pozitif	0,173 (0,228)	-0,216 (0,267)	-1,004 (0,629)	0,378 (0,403)
Askerî Harcama - Negatif	0,076 (0,191)	0,160 (0,247)	1,227** (0,501)	-0,294 (0,321)
GSYH	-0,549 (0,363)	-2,262*** (0,824)	-0,136 (0,636)	-2,596*** (0,870)
İşsizlik	0,203* (0,115)	0,041 (0,118)	0,283* (0,164)	-0,097 (0,142)
Trend	0,018 (0,013)	0,076** (0,030)	0,078** (0,030)	0,073*** (0,020)
R-kare	0,870	0,958	0,808	0,982
SER	0,016	0,020	0,071	0,020
Otokorelasyon	0,030 [0,861]	0,326 [0,723]	1,144 [0,705]	1,934 [0,171]
Fonksiyonel form	3,639 [0,061]	1,100 [0,302]	2,727 [0,104]	5,309 [0,026]
Normalite	2,312 [0,314]	25,365 [0,000]	9,180 [0,010]	5,869 [0,053]
Heteroskedastisite	0,773 [0,627]	0,854 [0,590]	1,859 [0,078]	1,288 [0,273]
Sınır testi F-istatistiği	14,924***	6,783***	8,661***	14,238***
Gerçek örneklem büyüklüğü	% 10 2,84 3,74 % 5 3,30 4,28 % 1 4,34 5,55	% 10 2,95 3,86 % 5 3,47 4,47 % 1 4,62 5,86	% 10 2,84 3,74 % 5 3,3 4,28 % 1 4,34 5,55	% 10 2,86 3,78 % 5 3,35 4,36 % 1 4,45 5,61

Not: Parantez standard sapmayı köşeli parantez olasılıkları göstermektedir.
***, **, ve * sırasıyla p<0,01, p<0,05, p<0,1'i göstermektedir.

EK 1 TABLO 7
Doğrusal Olmayan ARDL Sınır Testi Sonuçları
(işsizlik hariç)

ABD	*Kâr1 1952-2014 ARDL (2,0,1,2)*	*Kâr2 1965-2008 ARDL (2,0,1,2)*	*Kâr3 1952-2016 ARDL (1,1,1,1)*	*Kâr4 1963-2014 ARDL (3,0,2,3)*
	Uzun dönem katsayıları			
Askerî harcama - Pozitif	-0,197 (0,266)	-0,190 (0,224)	-0,619 (0,496)	0,494 (0,736)
Askerî harcama - Negatif	0,241 (0,224)	0,163 (0,185)	0,941** (0,399)	-0,647 (0,717)
GSYH	0,056 (0,319)	-2,415*** (0,809)	-0,202 (0,543)	-3,454* (1,873)
Trend	0,011 (0,012)	0,081*** (0,027)	0,061** (0,023)	0,085** (0,036)
R-kare	0,848	0,955	0,791	0,985
SER	0,018	0,020	0,073	0,019
Seri korelasyon	0,752 [0,476]	0,169 [0,844]	0,103 [0,749]	2,023 [0,128]
Fonksiyonel form	4,391 [0,041]	0,001 [0,978]	5,732 [0,020]	8,457 [0,006]
Normalite	0,564 [0,754]	43,585 [0,000]	1,324 [0,515]	10,913 [0,004]
Heteroskedastisite	0,964 [0,479]	0,693 [0,709]	1,821 [0,092]	0,226 [0,995]
Sınır testi F-istatistiği	1,708	5,953**	8,742***	2,635
Gerçek örneklem büyüklüğü	% 10 3,12 3,94 % 5 3,62 4,53 % 1 4,84 5,84	% 10 3,22 4,05 % 5 3,82 4,71 % 1 5,15 6,28	% 10 3,12 3,94 % 5 3,62 4,53 % 1 4,84 5,84	% 10 3,17 4,00 % 5 3,73 4,66 % 1 5,05 6,18

Not: Parantez standart sapmayı köşeli parantez olasılıkları göstermektedir.
***, **, ve * sırasıyla p<0,01, p<0,05, p<0,1'i göstermektedir.

EK 1 TABLO 8
MSAR Modeli Sonuçları

d(p-kâr1)	*Rejim 1* *Katsayı*	*Rejim 2* *Katsayı*
d(askerî harcama)	-0,103***	0,065***
	(0,029)	(0,022)
AR(1)	1,184***	0,731***
	(0,081)	(0,077)
Sabit terim	-1,696**	2,604***
	(0,837)	(0,812)
R-kare	0,954	0,7766

Not: Parantez standart sapmayı köşeli parantez olasılıkları gösterir.
***, **, ve * sırasıyla p<0,01, p<0,05, p<0,1'i gösterir.

hip ve askerî harcamanın istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Askerî harcama ve AR(1) rejime bağımlı değişkenlerdir. AR(1) terimi istatistiksel olarak anlamlıdır ve her iki rejimde de pozitif bir işarete sahiptir. Rejim 1'de askerî harcama ile kâr oranları arasında negatif bir ilişki bulunmaktayken, askerî harcamanın kâr oranları üzerindeki etkisi rejim 2'de pozitiftir.

EK 1 TABLO 9
Geçiş Olasılıkları ve Beklenen Süre

		Geçiş olasılıkları
Rejim 1	P_{11}	0,255
	P_{12}	0,744
Rejim 2	P_{21}	0,225
	P_{22}	0,774

Yapılan analiz, oluşmakta olan bu rejimlerin olasılıklarını görmemize izin vermektedir. Rejimlerin geçiş olasılıkları, Ek 1 Tablo 9'da verilmiştir. Rejim 1'de başlayan bir sürecin rejim 1'de kalma olasılığı 0,255, rejim 2'ye geçme olasılığı ise 0,744'tür. Bu olasılıklar rejim 1'in beklenen devam süresinin rejim 2'den daha kısa olduğunu gösterir. Benzer şekilde, bir rejim 2 sürecinin aynı rejimde kalma olasılığı 0,774, rejim 1'e geçme olasılığı ise 0,2525'tir. Yani Ek 1 Tablo 9'daki bulgular, askerî harcamaların kâr oranları üzerinde dönem

boyunca birçok yılda pozitif, birkaç yıldaysa negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Bütün ülkelere ilişkin uzun dönem sonuçlarının özeti

Ek 1 Tablo 10 bağımlı değişken olarak PWT'ye göre hesaplanan kâr oranının kullanıldığı uzun dönem sonuçları özetlemektedir.[73] Genel olarak bakıldığında, askerî harcamalar ve işsizlik ülkelerin yaklaşık üçte birinde kâr oranı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Askerî harcamalar, işsizliğin dahil edildiği Model 1'deki 11 ülkede pozitif, 17 ülkedeyse negatif bir işarete sahipken, Model 2'deki işsizliğin dahil edilmediği model spesifikasyonu örneğinde, 18 ülkede pozitif, 12 ülkedeyse negatif işarete sahiptir. Model 1 söz konusu olduğunda, askerî harcamaların 28 ülkeden 9'unda anlamlı bir işareti vardır: 4'ü pozitif, 5'i negatiftir. Model 2'deyse askerî harcamalar 30 ülkeden sadece 7'sinde anlamlı bir işarete sahiptir. Sonuçlar işsizliğin dahil edildiği Model 1'de çok daha açıktır, 22 pozitif işarete karşı sadece 6 negatif işaret bulunmaktadır. Bu pozitif işaretlerden sadece 8'inin anlamlı olmasına rağmen, bu yine de yedek işsiz ordusu tezine ilişkin güçlü bir kanıt teşkil eder. Ülkelerin silah ticaretindeki rollerine dönecek olursak, bulgular askerî harcamaların silah ithal eden ülkelerde negatif bir etkiye sahip olmasının daha muhtemel olduğunu göstermektedir, ancak kanıtlar çok güçlü değildir.

Ek 1 Tablo 11 bağımlı değişkenin EPWT kâr oranı olduğu uzun dönem sonuçları özetlemektedir. Sonuçlar hem işsizlik hem de askerî harcamalar için pozitif ve negatif işaretlerin dağılımı açısından son derece benzerdir. Bununla birlikte askerî harcamaların Model 2'de kâr oranı üzerinde yarattığı etkinin daha güçlü bir anlamlılığa sahip olduğunu belirtmek gerekir. 28 ülkeden 11'i anlamlı işaretlere sahiptir ve bunlardan 4'ü pozitif, 7'si ise negatiftir.

Genel olarak bakıldığında ve Ek 1 Tablo 10 ve 11 birlikte ele alındığında, hangi kâr oranının kullanıldığından ya da her bir ülkenin silah ticaretindeki rolünden bağımsız olarak, negatif bir etkinin gözlenme olasılığının daha yüksek olduğunu ileri sürmek mümkündür. Askerî harcamalar, Avustralya, Brezilya, İsrail, İtalya ve Yeni Ze-

73 Tabloların tamamı için bkz. 56. dipnot.

EK 1 TABLO 10
Uzun Dönem Sonuçların Özeti
(bağımlı değişken PWT)

	Model 1: İşsizlik dahil				*Model 2: İşsizlik hariç*		
Ülkeler	*Ask.har.*	*GSYH*	*İşsizlik*	*Trend*	*Ask.har.*	*GSYH*	*Trend*
ABD	0,12	-0,521	0,207*	0,021*	0,059	-0,107	0,004
Arjantin	-0,256**	0,188	-0,131**	-0,018*	-0,508*	0,026	-0,111
Almanya	-0,642*	-0,047	0,067	-0,018	-0,549***	-0,188	-0,007
Avustralya	1,093*	5,179**	0,291**	-0,173**	0,071	-0,754	0,033*
Avusturya	-1,176	1,907	0,28	-0,098	-0,619*	0,202	-0,027
Belçika	-0,404	-0,469	0,478	-0,01	0,596	0,037	0,009
Birleşik Kra.	-0,427	1,401**	0,327***	-0,063***	-4,892	-14,971	0,218
Brezilya	0,206**	0,359*	0,109**	-0,042***	-0,074	-0,351	-0,011
Danimarka	0,964	0,316	0,071	0,003	0,733	-0,615	0,022
Endonezya	-2,127	0,553	2,102**	-0,247**	-0,056	2,614	-0,191
Finlandiya	-0,805**	-1,699	0,182	0,043	-0,406*	-1,470***	0,045***
Fransa	-2,010***	-1,912***	0,601***	-0,007	4,404	-1,991	-0,028
G. Afrika	-0,052	-3,899	0,832	0,064	0,879	-4,802	0,158
G. Kore	0,739*	0,648	0,354	-0,028	0,456*	0,189	-0,007
Hollanda	-1,812	-0,314	0,036	-0,031	0,034	-0,302	0,019
İrlanda					0,004	0,258	-0,022
İspanya	0,376	-0,283	-0,143	0,009	-0,007	-0,176	-0,006
İsrail	0,009	-0,171	-0,193***	0,009	-0,268	-1,188*	0,05
İsveç	0,042	2,064***	0,068	-0,061**	0,364	-0,842	0,027
İsviçre	-0,099	-0,638	0,05	0,011	0,848	-1,932	0,069
Japonya	-0,099	0,037	0,372**	-0,016***	0,078	0,188**	-0,015***
Kanada	-0,757***	-1,006**	0,072	0,017	-0,427**	-0,666	0,013
Lüksemb.	0,428	0,349	-0,071	0,002	0,054	0,705***	-0,024***
Meksika	-0,433	-0,335	0,037	0,003	0,036	0,184	-0,007
Norveç	-0,954	0,013	0,390*	-0,019	-0,226	0,045	0,002
Portekiz	0,042	0,29	-0,042	-0,026	0,163**	0,398**	-0,030***
Şili	-0,085	0,264***	0,08	-0,031***	0,029	0,13	-0,022***
Türkiye	-0,109	-0,370**	-0,003	0,011	-0,049	-0,284	0,008
Y. Zelanda	2,132*	4,766**	0,092	-0,103**	0,742	0,568	-0,007
Yunanistan					0,25	-0,514	0,013

EK 1 TABLO 11
Uzun Dönem Sonuçların Özeti
(bağımlı değişken: EPWT)

	Model 1: İşsizlik dahil				*Model 2: İşsizlik hariç*		
Ülkeler	*Ask.har.*	*GSYH*	*İşsizlik*	*Trend*	*Ask.har.*	*GSYH*	*Trend*
ABD	-0,008	-2,021***	-0,026	0,058***	-0,016	-2,721***	0,080***
Almanya	-0,323	18,414	-0,465	-0,612	-6,693	134,101	-4,787
Avustralya	-0,959	-4,375	0,198	0,145	-0,452	-5,949**	0,204**
Avusturya	-0,998***	-0,863***	0,113**	0,008	-0,846***	-2,218***	0,062***
Belçika	-0,177	1,587***	0,091	0,035***	-0,004	-1,172***	0,031***
Birleşik Kra.	0,5	-0,038	0,232	0,014	0,687**	-0,879	0,043**
Brezilya	-0,654	0,865	-0,725	-0,026	0,168	-0,756	0,039
Danimarka	1,138	-0,693	0,038	0,024	0,643	-1,247**	0,035***
Finlandiya	-0,335	-1,51	0,166	0,050*	-0,444	-1,932***	0,071***
Fransa	0,14	-0,910***	0,091*	0,025***	0,378	-0,849***	0,031***
G. Afrika	-0,038	-0,702*	0,019	0,034**	-0,071	-1,309***	0,045***
G. Kore	-1,054***	0,062	0,319**	-0,078***	-0,481***	0,122	-0,062***
Hollanda	0,019	-0,414***	0,014	0,021***	0,088	-0,503***	0,026***
İrlanda					-0,972**	-3,031	0,151
İspanya	0,377	-1,087***	-0,070**	0,045***	0,053	-1,188***	0,040***
İsrail	0,234*	-1,474***	0,141	0,074***	0,343***	-1,444***	0,079***
İsveç	0,313	-1,524	0,188*	0,047	0,463	-2,426	0,083
İsviçre	-0,213	-0,991	-0,005	0,01	-0,192*	-0,639**	0,002
İtalya	1,344**	1,309	0,153	-0,018	1,560*	1,58	-0,032
Japonya	-0,488	-0,891***	0,025	0,029***	-0,497	-0,887***	0,030***
Kanada	0,388***	-1,809***	0,183**	0,041**	-0,200***	-0,752***	0,016**
Lüksemb.	0,561**	-0,356	-0,079	0,044***	-0,294*	-0,556*	0,030***
Maksika	-1,221	-1,273	0,47	0,013	-0,533	-0,535*	0,014*
Norveç	-1,046***	-0,627	0,257*	0,012	-0,058	-0,371	0,033**
Portekiz	-0,678	-2,709	-0,037	0,076	-0,587*	-1,482**	0,032
Şili	0,381	-1,554***	-0,443	0,071**	0,264	-1,242**	0,042**
Y. Zelanda	0,645*	1,790***	0,095**	-0,045**	1,689***	0,813	0,007

landa'da pozitif bir etkide bulunurken, Arjantin, Avusturya, Kanada, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda ve Norveç'te etki negatiftir. Öte yandan, farklı kâr oranları için pozitif ve negatif etkilerin ortaya çıktığı Portekiz ve Güney Kore'de daha belirsiz etkiler görülmektedir.

I(2) değişkenlerinin varlığı durumunda, askerî harcamalarla kâr oranı arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto prosedürü ile inceledim.[74] Yunanistan örneğinde, dört model spesifikasyonundan (işsizliğin dahil edildiği ve dışarıda bırakıldığı iki farklı kâr oranında), nedensellik bir örnekte kârdan askerî harcamalara, diğerinde ise askerî harcamalardan kâr oranına doğrudur. Hindistan'da sonuçlar nedenselliğin kâr oranından askerî harcamalara doğru olduğunu gösterirken, İtalya'da iki modelden birinde askerî harcamadan kâr oranına doğru güçlü bir nedensellik bulunmaktadır.

Sonuç

Bu bölümün amacı Dördüncü Bölüm'de tartışılan panel analizlerinden elde edilen bulguları destekleyecek ek kanıtlar sunmaktı. Bölümde ARDL Sınır Testleri, doğrusal olmayan ARDL ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik yöntemleri kullanılarak, 1950 ile 2016 arasındaki farklı zaman aralıkları için 31 ülkede askerî harcamaların kâr oranı üzerindeki etkisine dair Dördüncü Bölüm'deki tartışmaları tamamlayıcı incelemeler yapılmıştır.

Bölümde ABD'ye dair oldukça kapsamlı bir inceleme sunulmuş ve diğer 30 ülke için uzun dönem sonuçları özetlenmiştir. ABD açısından, bütün dönem için temel ARDL analizi, çok güçlü olmamakla birlikte, askerî harcamanın kapitalist birikimin önemli bir itici gücü olduğuna ilişkin kanıt sunmaktadır. Öte yandan 1980 sonrası dönemde, askerî harcamaların etkisinin anlamlı olmadığı ya da etkinin negatif olduğu bulunmuştur. Bu Dördüncü Bölüm'de ve diğer panel veri çalışmalarında (örneğin Elveren ve Hsu, 2018) sunulan bulgularla uyumludur. Ancak doğrusal olmayan analizde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır. Hem doğrusal hem de doğrusal olmayan analizler için, sonuçlar farklı (yani işsizliğin da-

74 Bu analizlerin sonuçları için bkz. 56. dipnot.

hil edildiği ya da dışarıda bırakıldığı) model spesifikasyonları açısından benzerdir.

Diğer önde gelen ülkeler açısından, genel sonuçlar farklı kâr oranı değişkenleri (yani EPWT ve PWT) için çok benzerdir. Ülkelerin üçte birinden fazlasında, askerî harcamaların kâr oranı üzerinde belirgin bir etkisi bulunmaktadır. Askerî harcamaların kâr oranı üzerinde negatif bir etkide bulunma olasılığı pozitif bir etkide bulunma olasılığından daha yüksektir ve askerî harcamaların silah ithal eden ülkelerde negatif bir etkiye sahip olması daha olasıdır. ABD de dahil olmak üzere bütün ülkeler için, yedek işsiz ordusunun varlığını destekleyen son derece güçlü kanıtlar vardır.

EK 2

Türkiye'de Askerî Harcamalar (AH) - Ekonomik Büyüme (EB) Literatür Taraması

EK 2 TABLO 1
Nedensellik ve/veya Eş Bütünleşme Çalışmaları

Çalışma	*Dönem*	*Yöntem*	*Bulgular*
Özmucur (1996)	1924-1994	Granger nedensellik ve VAR	AH'den EB'ye doğru bir etki
Kollias (1997)	1954-1993	Granger nedensellik	AH ile EB arasında anlamlı bir ilişki yok
Sezgin (2000a)	1955-1994	Granger nedensellik ve Hata Düzeltme Modeli	AH'den EB'ye doğru pozitif bir etki
Sezgin (2000b)	1924-1996	Granger nedensellik	AH'den EB'ye doğru bir etki
Dunne, Nikolaidou ve Vougas (2001)	1960-1996	Granger nedensellik ve VAR	AH'den EB'ye doğru negatif bir etki
Yıldırım ve Sezgin (2002a)	1949-1994	VAR	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır
Dritsakis (2004)	1960-2001	Granger nedensellik ve eşbütünleşme	EB'den AH'ye doğru bir etki
Karagöl ve Palaz (2004)	1955-2000	Granger nedensellik ve eşbütünleşme	AH'den EB'ye doğru bir etki

Kalyoncu ve Yücel (2006)	1956-2003	Granger nedensellik	AH'den EB'ye doğru bir etki
Sekmen ve Sarıbaş (2007)	1974-2005	Granger nedensellik ve eşbütünleşme	AH ile EB arasında anlamlı bir ilişki yok
Erdoğdu (2008)	1968-2004	VAR	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır
Görkem ve Işık (2008)	1968-2006	Granger nedensellik ve VAR	AH ile EB arasında anlamlı bir ilişki yok
Özsoy (2008)	1933-2004	VAR	AH'den EB'ye doğru bir etki
Karagianni ve Pempetzoglu (2009)	1949-2004	Doğrusal olmayan Granger nedensellik	AH'den EB'ye doğru doğrusal olmayan bir etki
Özsoy ve İpek (2010)	1980-2006	Granger Nedensellik ve VAR	AH'nin EB üzerinde negatif bir etkisi vardır
Şahin ve Çetinkaya (2010)	01/2004-12/2008	EKK, Granger nedensellik ve eşbütünleşme	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır
Yılancı ve Özcan (2010)	1950-2006	Toda-Yamamato nedensellik ve eşbütünleşme	GSMH'den AH'ye doğru bir nedensellik
Ozun ve Erbaykal (2011)	1949-2006	Toda-Yamamato nedensellik	AH ile EB arasında iki yönlü bir nedensellik mevcuttur
Eryiğit vd. (2012)	1950-2005	Eşbütünleşme	AH'nin EB üzerinde negatif bir etkisi vardır
Önder (2012)	1990-2010	OLS	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır
Kaya (2013)	1970-2010	Toda-Yamamato nedensellik	AH'den GSYH'ye doğru bir nedensellik
İpek (2014)	1980-2012	ARDL	Değişkenler arasında nedensellik yoktur
Gökmenoğlu vd. (2015)	1988-2013	Granger nedensellik ve eşbütünleşme	EB'den AH'ye doğru bir nedensellik
Fatah ve Salihoğlu (2016)	1988-2014	Prais-Winsten OLS	AH'nin EB üzerinde negatif bir etkisi vardır
Korkmaz ve Bilgin (2016)	1961-2015	Granger nedensellik ve eşbütünleşme	Değişkenler arasında çift yönlü bir nedenselllik vardır

Manamperi (2016)	1970-2013	ARDL	AH'nin EB üzerinde negatif bir etkisi vardır, doğrusal olmayan bu etki zamanla azalmaktadır
Uçan vd. (2016)	2006Ç1 - 2015Ç3	VAR	Değişkenler arasında çift yönlü bir nedenselllik vardır
Alper (2017)	1981-2016	ARDL	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi vardır
Çetinkaya vd. (2017)	1960-2014	ARDL	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi vardır
Durgun ve Timur (2017)	1970-2015	Granger nedensellik ve VAR	Değişkenler arasında nedensellik yoktur
Çayın ve Yapraklı (2018)	1970-2016	Toda-Yamamato Nedensellik ve Hacker-Hatemi Nedensellik	EB'den AH'ye doğru bir nedensellik
Şit (2018)	1980-2016	Toda-Yamamato ve Granger Nedensellik	EB'den AH'ye doğru bir nedensellik
Akcan (2019)	1982-2017	ARDL	AH'nin EB üzerinde negatif bir etkisi vardır
Çevik ve Bektaş (2019)	1968-2017	Breitung ve Candelon (2006) Nedensellik	AH'den EB'ye doğru bir etki
Khalid ve Habimana (2019)	1961-2014	Wavelet Ayrıştırma Yöntemi ile EKK	AH'nin EB üzerinde negatif bir etkisi vardır
Yağtu ve Sezgin (2019)	1980-2016	Granger Nedensellik	EB'den AH'ye doğru bir nedensellik
Yapısal Modelli Çalışmalar			
Çalışma	*Dönem*	*Yöntem*	*Bulgular*
Sezgin (1997)	1950-1993	Feder-Ram Modeli	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi vardır
Özsoy (2000)	1950-1992	Feder-Ram Modeli	AH'nin EB üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur
Sezgin (2001)	1956-1994	Değer Modeli	AH'nin EB üzerinde pozitif bir etkisi vardır

Halıcıoğlu (2004)	1950-2002	Yeni Makroekonomik Model (The New Macroeconomic Model)	AH ile milli gelir arasında anlamlı bir ilişki vardır
Özdemir ve Bayar (2006)		HGD (CGE) modeli	AH'nin EB üzerinde negatif bir etkisi vardır
Töngür ve Elveren (2016)	1963-2008	Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli	AH'nin EB üzerinde anlamlı bir etkisi yok

Kaynak: Töngür ve Elveren (2016) ve yazarın derlemesi. Bu derleme sadece Türkiye üzerine veya Türkiye ile başka bir ülkeyi karşılaştıran çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Yüksek Lisans tezleri derlemeye dâhil edilmemiştir.

EK 3

Askerî Harcamalar - Büyüme Bağıntısına İlişkin İktisadi Modeller

Giriş

Bu bölüm, askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini açıklamaya yarayan temel iktisadi modelleri kısaca tartışmaktadır. Askerî harcamaların ekonomi açısından taşıdığı önemi değerlendirmek, savunma iktisadının temel işlevidir. Ele alınan en önemli ampirik sorulardan biri, askerî harcamaların, esasen toplam talebi canlandırarak iktisadi büyüme üzerinde olumlu bir etkide mi, yoksa kamu yatırımları ile özel yatırımları dışlayarak olumsuz bir etkide mi bulunduğudur. Askerî harcamalar iktisadi büyümeyi çeşitli şekillerde etkiler. Kısa vadedeki etki askerî harcamalar ile diğer harcamalar arasındaki ikame ilişkisinden kaynaklanır. Uzun vadede ise askerî harcamalar iktisadi büyümeyi, emek, sermaye, teknoloji ve borç üzerindeki etkilerinden kaynaklanan farklı kanallar ile dışsal ilişkiler, sosyo-politik etkiler ve çatışmalar yoluyla etkiler (D'Aogstino vd., 2018).

Askerî harcamalar ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan literatüre Emile Benoit'nın (1973) ufuk açıcı çalışması öncülük etmiştir. Benoit'nın çalışmasından bu yana, bu bağıntıyı açıklamak için, birçoğu askerî harcamalara açık bir rol atfetmeyen farklı büyüme kuramlarına dayanan farklı büyüme modelleri kullanılmıştır. Bu ilişkiyi nedensellik testlerini kullanarak ele alan çok sayıda çalışma da bulunmaktadır. Aşağıdaki bölüm, askerî harcamaların iktisadi büyüme

üzerinde birbirine zıt etki yarattığını gösteren bu modelleri özetlemektedir.

İktisadi modeller

Araştırmacılar, zaman-serisi, yatay kesit ya da panel analizleri kullanarak, Feder-Ram modeli (Feder, 1983; Biswas ve Ram, 1986), Deger-tipi modeli (Deger ve Smith, 1983; Deger, 1986), ve içsel büyüme modeli (Barro, 1990); genişletilmiş Solow büyüme modeli (Mankiw vd., 1992); ve yeni makroekonomik model (Romer, 2000; Taylor, 2000) gibi farklı ekonometrik modeller kullanmışlardır.

Feder-Ram modeli

Feder (1983, 1986) ithalat ve ihracatın gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmek için bir model oluşturmuştur. Ram (1986) ile Biswas ve Ram (1986) bu modeli, askerî sektörün iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelemek için geliştirmiştir. Model, askerî harcamaları, tek-denklemli bir büyüme regresyon analizine açıklayıcı bir değişken olarak dahil eder (Dunne vd., 2005).

Aşağıda bu modelin, sivil sektörü (C) ve askerî sektörü (M) içeren ve esas olarak Dunne vd.'den (2005) alınmış olan iki-sektörlü bir versiyonu yer almaktadır:

$$M = M(L_m, K_m),\ C = C(L_c, K_c, M) = M^{\theta}c(L_c, K_c) \qquad (1)$$

Burada L ve K homojen emek ve sermayeyi ifade etmekte ve askerî üretim sivil üretim üzerinde dışsal etkilere yol açmaktadır.

Faktör donatımı kısıtlamaları (*factor endowment constraint*) şöyle verilmiştir:

$$L = \sum_{i \in S} L_i,\ K = \sum_{i \in S} K_i,\ S = \{m, c\} \qquad (2)$$

Ve Y, ülke içi gelir, şudur:

$$Y = C + M \qquad (3)$$

Burada C ve M, parasal çıktı değerleridir.

Denklem (3) emeğin ve sermayenin marjinal ürünlerinin parasal değerleri olarak yazılabilir:

$$Y = P_c Cr(L_c, K_c, M) + P_m Mr(L_m, K_m) \quad (3')$$

Burada P_c ve P_m reel çıktı büyüklükleri olan *Cr* ve *Mr*'nin cari fiyatlarını gösterir. Emeğin (M_L,C_L) ve sermayenin (M_K,C_K) marjinal ürünleri sabit bir oranla değişir.

Dolayısıyla,

$$\frac{P_m Mr_L}{P_c Cr_L} = \frac{P_m Mr_K}{P_c Cr_K} = 1 + \mu \quad (4)$$

Denklem (4) sermaye ve emeğin marjinal faktör verimliliklerinin farklı sektörlerdeki çıktılarda kullanılan fiyatlara bağlı olduğunu gösterir.

Denklem (3)'ün denklem (1) ve denklem (2)'ye oranla türetilmesi büyüme denklemini verir:

$$\dot{Y} = \frac{C_L L}{Y}\dot{L} + C_K \frac{I}{Y} + \left(\frac{\mu}{1+\mu} + C_M\right)\frac{M}{Y}\dot{M} \quad (5)$$

Burada nokta, değişkenin büyüme oranını gösterir ve I = d*K*, net yatırımdır. Denklem (5) sivil sektördeki üretimin, denklem (1)'deki askerî sektör üretimine, θ, esnekliği kullanarak şu şekilde yeniden yazılabilir:

$$\dot{Y} = \frac{C_L L}{Y}\dot{L} + C_K \frac{I}{Y} + \left(\frac{\mu}{1+\mu} - \theta\right)\frac{M}{Y}\dot{M} + \theta\dot{M} \quad (5')$$

Bu denklemin varyasyonları pek çok yatay-kesit, zaman serisi ve havuzlanmış yatay-kesit çalışmalarda kullanılmıştır. Bununla birlikte, Dunne vd. (2005) modelin, sonuçların yorumlanması ve ekonometrik teknikleri açısından önemli sorunları olduğunu göstermiştir. Ampirik çalışmalarda, sektörler arasındaki marjinal faktör verimlilik farkının (μ) yorumlanmasında bazı sorunlar bulunmaktadır. Genellikle sıfırdan farklı bir μ'in sivil ve askerî sektörler arasında verimlilik ya da üretkenlik farklarının mevcut olduğunu gösterdiği düşünülmüştür. Bu yoruma göre, eğer göreli fiyat oranı ($P = P_m/P_c$) *Cr* ve *Mr* arasındaki marjinal dönüşüm oranından ($P < MRT$) düşükse –ki bu daha fazla *silah* (askerî üretim) üretmek için vazgeçilmesi gereken *ekmeğin*

(sivil üretim) miktarını gösterir– o zaman negatif μ, kaynakların askerî üretimden sivil üretime aktarılması halinde GSYH'nin artacağını ya da P>MRT ve μ>0 olduğunda tam tersinin yaşanacağını gösterir. Ancak Dunne vd. (2005) GSYH'deki artışın, kaynakların verimsiz bir sektörden verimli bir sektöre kaydırılmasının sonucu olmadığını belirtir. GSYH artar çünkü, başlangıçtaki üretim düzeyinde, "*Y*'nin hesaplanmasında kullanılan *Mr* malları cinsinden bir *Cr* biriminin değeri, *Mr* (1/MRT) cinsinden bir başka *Cr* birimi üretmenin toplumsal maliyetinden daha yüksektir". Aslına bakılırsa, model, "yapısı gereği sektörler arası organizasyonel verimsizlikleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır" (s. 455).

Yazarlar, denklem (5)'ten türetilmiş denklem (5")'in tahmininde pek çok önemli sorun olduğunu belirtmiştir:

$$\dot{Y} = \beta_1 \dot{L} + \beta_2 \frac{M}{Y} + \beta_3 \frac{M}{Y} \dot{M} + \beta_4 \dot{M} + \varepsilon \qquad (5'')$$

Birincisi, sermaye bu tahmine yatırımın bir payı olarak girerken, emek, büyüme oranı olarak girer ve asimetri yaratır. İkincisi, model hata terimini ne gerekçelendirir ne de açıklığa kavuşturur. Üçüncüsü, askerî harcamaların denklemin sağ tarafındaki büyüme oranı, bir eşanlılık sorununa yol açar: Eğer askerî harcamaların payı sabitse, üretimdeki büyümedeki değişim askerî harcamalardaki büyümeyi belirleyecektir. Dördüncüsü, son iki terim bir çoklu bağıntı/çoklu eşdoğrusallık (*multicollinearity*) sorunu yaratır (s. 456). Feder-Ram modeli, özellikle Dunne vd.'nin (2005) eleştirisinin ardından popülerliğini yitirmiştir (Smith, 2019).

Deger-Smith modeli

Smith (1980) talep yönlü bir model sunmuştur. Keynesyen görüşe dayanarak toplam gelir, toplam tüketimin (*C*), yatırımın (*I*), askerî harcamaların (*M*) ve dış ticaret dengesinin (yani, ihracat eksi ithalat, *B*) toplamı olarak sunulmuştur.

$$Y = Q - W = C + I + M + B \qquad (6)$$

W, cari üretim (*Y*) ile potansiyel üretim (*Q*) arasındaki farktır.

Denklemin *I* için *Q* ile bölerek yeniden kurulması şu sonucu verir:

$$i = 1 - w - c - m - b \quad (7)$$

Smith daha sonra şu tanımı yapar:

$$c = a_0 - a_1 u - a_2 g \quad (8)$$

Burada *u* ve *g*, sırasıyla işsizlik oranını ve cari üretimin büyüme oranını ifade eder. Smith, "ülke içi talep ile potansiyel arz arasındaki dengenin, doğrudan işsizlik oranı ile ilişkili olduğunu" varsayar, ki böylece

$$\beta u = w + b \quad (9)$$

olur.

Böylece denklem (7)'de pek çok başka dönüşümle birlikte (8) ve (9)'u yerlerine koyarak, şu tahmin edilebilir denklemi türetir:

$$i = (1 - a_0) - (\beta - a_1) + a_2 g - m \quad (10)$$

Denklem (10) askerî harcamalar ile yatırım arasındaki negatif ilişkiyi gösterir. Yani, askerî harcamaların dışlama etkisini ampirik olarak sınamamıza izin verir. Talep yönlü bu yaklaşımın temel zayıf yanı, tıpkı yapısı gereği pozitif sonuçlar verme eğiliminde olan arz yönlü Feder-Ram modeli gibi, askerî harcamaların daha çok negatif etkisini gösterme eğiliminde olmasıdır (Sandler ve Hartley, 1995, s. 211).

Bu sorun, Deger ve Smith (1983) ile Deger'de (1986) sunulan bir modelde ele alınmıştır. Eşanlı denklemler modelinde askerî harcamaların hem arz hem de talep etkilerini hesaba katan bu model askerî harcamaların sivil sektör üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkilerini göstermeye olanak tanımaktadır. Dört denklemli modelin genel bir formu şöyle sunulabilir:

$$g_{it} = a_0 + a_1 s_{it} + a_2 m_{it} + a_3 B_{it} + \sum_j a_j^g x_{j,it}^g + u_{it}^g \quad (11)$$

$$s_{it} = b_0 + b_1 m_{it} + b_2 g_{it} + b_3 B_{it} + \sum_k a_k^s x_{k,it}^s + u_{it}^s \quad (12)$$

$$B_{it} = c_0 + c_1 m_{it} + c_2 g_{it} + \sum_l a_l^B x_{l,it}^B + u_{it}^B \quad (13)$$

$$m_{it} = d_0 + \sum_n a_n^m x_{n,it}^m + u_{it}^m \quad (14)$$

Burada *g* kişi başına düşen gelirin büyüme oranını, *s* tasarruf oranını, *m* askerî harcamaları, *B* dış ticaret dengesini, *x* her bir denklemdeki önceden belirlenmiş değişkenleri, *u* ise hata terimini ifade etmektedir (Deger ve Sen, 1995; Alptekin ve Levine, 2012).

Genişletilmiş Solow-Swan büyüme modeli

Askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelemenin bir yolu da, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanmaktır. Bununla birlikte, bu yaklaşım askerî harcamanın herhangi bir teorik ya da ampirik gerekçelendirme olmadan eklenmiş olması nedeniyle eleştirilmiştir.

Alternatif bir yaklaşım, genişletilmiş Solow-Swan büyüme modeline dayanan, Mankiw vd. (1992) tarafından ortaya konulmuş ve Kinght vd.'de (1996) kullanılmış bir modeldir. Aşağıdaki model, Dunne vd. (2005) ile Töngür ve Elveren'den (2017) alınmıştır.

Harrod-nötr teknolojik ilerlemeye dayanan beşerî sermayeyle genişletilmiş bir Solow-Swan büyüme modeli şöyle gösterilebilir:

$$Y(t) = K(t)^{\alpha}H(t)^{\beta}[A(t)L(t)]^{1-\alpha-\beta} \qquad (15)$$

Burada *Y* toplam gelir, *K* sermaye stoku, *H* beşerî sermaye stoku, *L* emek, *A* teknoloji parametresi, *AL* ise efektif emektir. α, β ve $(1-\alpha-\beta)$ sırasıyla sermaye gelirinin oranına (yani sermaye-çıktı esnekliğine), beşeri sermayeye ve efektif emeğe atıfta bulunur. α ve β parametreleri şu kısıtlamalara tabidir: $0<\alpha<1$, $0<\beta<1$, $\alpha+\beta<1$).

Teknoloji parametresi şu şekilde tanımlanır:

$$A(t) = A_0 e^{gt} m(t)^{\emptyset} \qquad (16)$$

Burada *g* sabit bir *K/Y* oranını bağlı dışsal gelişme oranı, *m* askerî harcamaların toplam çıktı içindeki payı ve $\emptyset$ ise durağan durumdaki (*steady-state*) gelirin uzun vadede askerî harcamaların milli gelir içindeki payına göre esnekliğidir. Bu spesifikasyon içinde, Dunne vd. (2005), askerî harcamalardaki kalıcı bir değişimin, uzun vadeli durağan durum büyümesini etkilemeyeceğini belirtir. Ancak, bunun yeni durağan durum dengesine giden durağan durum büyüme patikası boyunca kişi başına düşen gelir üzerinde kalıcı bir düzey etkisi olabileceğini iddia eder.

Dışsal tasarruf oranı (s), sabit bir işgücü büyüme oranı (n) ve fizikî ve beşerî sermaye için amortisman oranından (d) oluşan standart Solow modeli dikkate alındığında, efektif işçi başına düşen fizikî sermaye ($k_e = K/AL$) ve efektif işçi başına düşen beşerî sermaye ($h_e = H/AL$) dinamikleri, modelden türetilebilir:

$$\begin{aligned} k_e(t) &= s_k y_e(t) - (n + g + d)k_e(t) \\ h_e(t) &= s_h y_e(t) - (n + g + d)h_e(t) \end{aligned} \tag{17}$$

Burada s_k ve s_h fizikî sermaye ile beşerî sermaye yatırımının toplam gelir içindeki payını ifade ederken, y_e Y/AL'ye atıfta bulunur. Fizikî ve beşerî sermaye stokunun durağan durum seviyeleri şunlardır:

$$\begin{aligned} k_e^* &= -\left[\frac{s_h^{\beta} s_k^{1-\beta}}{n + g + d}\right]^{1/(1-\alpha-\beta)} \\ h_e^* &= -\left[\frac{s_h^{1-\alpha} s_k^{\alpha}}{n + g + d}\right]^{1/(1-\alpha-\beta)} \end{aligned} \tag{18}$$

Bir durağan durum ortamında efektif işçi başına düşen gelirin geçiş dinamikleri şöyle belirlenebilir:

$$\frac{\partial \ln y_e}{\partial t} = (\alpha + \beta - 1)(n + g + d)[\ln y_e(t) - \ln y_e^*] \tag{19}$$

Burada y_e^* toplam çıktının durağan durum seviyesidir. O halde, ampirik analize uygun olacak şekilde kişi başı gelir ($y = Y/L$) denklemi şöyle yazılabilir:

$$\begin{aligned} \ln y(t) = {} & e^z Iny(t-1) + (1 - e^z) \\ & \times \left\{ \ln A_0 + \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta} \ln s_k + \frac{\beta}{1-\alpha-\beta} \ln s_h \right. \\ & \left. - \frac{\alpha+\beta}{1-\alpha-\beta} \ln (n + g + d) \right\} \\ & + \emptyset \ln \textit{askerî harcamalar}(t) \\ & - e^z \emptyset \ln \textit{askerî harcamalar}(t-1) + (t - (t-1)e^z)g \end{aligned} \tag{20}$$

Burada $z = (\alpha + \beta - 1)(n + g + d)$

Askerî harcamaların büyüme üzerindeki etkisini panel veri ile incelemek için Dunne vd. (2005) şu ampirik formu önermiştir:

$$\ln y_{it} = \alpha_0 + \beta_0 \ln y_{it-1} + \sum_j \beta_j \ln x_{jit} + u_{it}$$

Burada *i* ve *t* alt indisleri, sırasıyla ülkeleri ve yılları ifade ederken, x_j, tasarruf oranını, efektif emeğin büyüme oranı artı amortismanı, beşerî sermayeyi ve askerî harcamaların milli gelir içindeki payını içeren Solow-tipi bir savunma-büyüme modelindeki standart açıklayıcı değişkenleri ifade etmektedir.

Askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin denklem (20) ve (21) ile bu denklemlerin geliştirilmiş varyasyonlarına dayanarak inceleyen geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu modele göre, askerî harcamaların GSYH içindeki payı, emek geliştirici teknolojik ilerlemenin (*labour-augmenting technology*) etkinlik katsayısı üzerindeki etkisi vasıtasıyla girdilerin faktör üretkenliğini etkiler (Dunne vd., 2005).

İçsel büyüme modeli

Askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini analiz eden bir diğer önemli modelse, ilk olarak Barro (1990) tarafından ortaya konulan içsel büyüme modeline dayanır. Aşağıdaki genel çerçeve Pieroni'den (2009) alınmıştır. Model Cobb-Douglas fonksiyonu şeklinde sunulmuş olan toplam üretimle başlar.

$$y = Ak^{1-\alpha-\beta} g_1^{\alpha} g_2^{\beta} \qquad 0<\alpha, \beta<1 \qquad (22)$$

Burada *A* teknolojinin dışsal oranı, *k* özel sermaye stoku, g_1 askerî kamu harcamaları ve g_2 ise askerî olmayan kamu harcamalarıdır.

Özel sermayedeki büyüme (*k*) şudur:

$$\dot{k} = (1 - \tau)y - c \qquad (23)$$

Burada τ düz oranlı gelir vergisini, *c* ise özel tüketimi ifade eder. "İktisadi ajan" gelecekteki fayda fonksiyonlarını azamileştirmek için tüketimin (c) ve sermayenin (k) miktarını seçer. Fayda fonksiyonları şu şekilde tanımlanmıştır:

$$U = \int u(c)\, e^{-pt} dt \qquad (24)$$

Burada ρ zaman tercihi oranıdır. Fayda c'nin artan ve içbükey fonksiyonudur; yani,

$\partial(c) > 0$ ve $\partial^2(c) < 0$ ve ve fayda şöyle tanımlanır:

$$u(c) = \frac{c^{1-\sigma}-1}{1-\sigma} \tag{25}$$

Burada σ zamanlararası tüketim ikame esnekliğini gösterir. $\sigma > 0$ olduğundan marjinal esneklik – σ'dir.

Hükümet askerî ve askerî olmayan kamu harcamalarını, düz oranlı bir gelir vergisi (τ) kullanarak finanse eder. Dolayısıyla, bütçe kısıtı şöyle tanımlanır.

$$G = \tau y = g_1 + g_2 = \emptyset\tau y + (1 - \emptyset)\tau y \tag{26}$$

Burada Ø ve $(1 - \emptyset)$ askerî ve askerî olmayan harcamaların oranlarıdır.

Tüketimin durağan durum büyüme oranı, $\frac{\dot{c}}{c}$, (24)'e (25)'i koyarak ve (22), (23) ve (26) kısıtları altında maksimize ederek bulunabilir:

$$\frac{\dot{c}}{c} = y = \left[(1-\alpha-\beta)(1-\tau)\emptyset^{\alpha}(1-\emptyset)^{\beta} A\left(\frac{G}{k}\right)^{(\alpha+\beta)} - \rho\right] \tag{27}$$

G/k'yı bulmak için denklem (27) Ø parametresi cinsinden yeniden yazılabilir:

$$\frac{G}{k} = (\tau A \emptyset^{\alpha}(1-\emptyset)^{\beta})^{1-\alpha-\beta} \tag{28}$$

(28)'in (27)'de yerine konması ve Ø'ye göre türevinin alınması şu sonucu verir:

$$\frac{\partial y}{\partial \emptyset} = \frac{1}{\theta}\left[\varphi \emptyset^{\frac{\alpha}{1-\alpha-\beta}}(1-\emptyset)^{\frac{\beta}{1-\alpha-\beta}}\left[\alpha\emptyset^{-1} - \beta(1-\emptyset)^{-1}\right]\right] \tag{29}$$

Burada $\varphi = (1-\alpha-\beta)(1-\tau)A^{\frac{1}{1-\alpha-\beta}}(\tau)^{\frac{\alpha+\beta}{1-\alpha-\beta}}$

Son olarak (29)'un askerî harcamaların payına göre türevinin alınması ve $0<\emptyset<1$ koşulu dolayısıyla askerî harcamaların beklenen işaretine dair şu kısıtlamalar elde edilir:

$$\left\{\frac{\alpha}{\emptyset} < \frac{\beta}{1-\emptyset} \qquad \frac{dy}{d\emptyset} > 0\right\}$$
$$\left\{\frac{\alpha}{\emptyset} > \frac{\beta}{1-\emptyset} \qquad \frac{dy}{d\emptyset} < 0\right\} \tag{30}$$

Bundan çıkarılabilecek sonuç, askerî harcamaların başlangıçtaki parametre değerleri iktisadi büyüme üzerindeki etkisini farklılaştırabilmektedir. Daha spesifik olarak, askerî harcamalar optimal düzeyin üzerindeyse büyümeyi azaltır. Model, vergilerle finanse edilen bir harcama olduğu için askerî harcamanın iktisadi büyümeyi arttırabileceğini gösterir. Sonuç olarak, üretkenliğin pozitif ve vergilendirmenin negatif etkisi dolayısıyla askerî harcamaların iktisadi büyüme üzerinde doğrusal olmayan bir etkisi olacaktır (Pieroni, 2009).

Yeni makroekonomik model

Ateşoğlu (2002) askerî harcamaların iktisadi büyüme[75] üzerindeki etkisini incelemek için, askerî harcamayı Romer (2000) ve Taylor (2000) tarafından oluşturulan yeni makroekonomik modele dahil ederek yeni bir yaklaşım önermiştir. Bu genişletilmiş Keynesyen çapraz model şöyle sunulur:

$$Y_t = C_t + I_t + X_t + M_t + G_t \tag{31}$$

Burada Y_t reel toplam gelir, C_t reel tüketim, I_t reel yatırım, X_t reel net ihracat, G_t reel sivil kamu harcamaları ve M_t ise reel askerî harcamalardır. Keynesyen çapraz modele dayanan veri kabul edilen bir reel faiz oranı, R_t ile bu değişkenler şöyle yazılabilirler:

$$C_t = a + b\,(Y_t - T_t) \tag{32}$$

$$T_t = c + dY_t \tag{33}$$

$$I_t = e - fR_t \tag{34}$$

$$X_t = g - hY_t - iR_t \tag{35}$$

75 Türkiye üzerine bir uygulama için bkz. Hacıoğlu (2004), ABD için bkz. Ateşoğlu (2009).

Burada, yukarıda tanımlanmış değişkenlere ek olarak, T_t reel vergilerdir. Y_t için (31) ile (35) arasındaki denklemleri çözmek ve rassal bir hata terimi eklemek *i*'yi verir.

$$Y_t = a_1 + a_2 G_t + a_3 M_t + a_4 R_t + u_t \quad (36)$$

Burada $a_1 = \frac{(a - bc + e + g)}{(1 - b(1 - d + h)}$, $a_2 = a_3 = \frac{1}{(1 - b(1 - d + h)}$,

$$a_4 = \frac{-(f + i)}{(1 - b(1 - d + h)}$$

ve a_2, $a_3 > 0$ ve $a_4 < 0$'dır.

Nedensellik yaklaşımı

Pek çok askerî harcama-büyüme çalışması nedensellik testleri kullanmaktadır. Granger nedensellik testleri değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü belirleyebilir (Granger, 1969). Yapısal modeller değişkenler arasındaki ilişkileri önceden belirtirken, Granger nedensellik yöntemleri bu tür kuramsal varsayımlardan azadedir. Kısacası, Granger nedensellik testleri X_t'nin mevcut değeri ve gecikmeli değerleri ile Y_t arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığını inceler.

$$X_{i,t} = \sum_{k=1}^{p} a_i^k X_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{p} \beta_i^k Y_{i,t-k} + u_{i,t} \quad (37a)$$

$$Y_{i,t} = \sum_{k=1}^{p} \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{p} \delta_i^k X_{i,t-k} + v_{i,t} \quad (37b)$$

Eğer *X* ve *Y*'nin gecikmeli değerleri, *X*'in sadece gecikmeli değerlerine nazaran *X* için daha iyi bir tahmin ediciyse *Y*'den *X*'e doğru (Granger) nedensellik vardır. (37a) ve (37b) denklemleri, *X*'den *Y*'ye ya da *Y*'den *X*'e doğru tek yönlü, ya da çift yönlü bir nedensellik gösterebileceği gibi herhangi bir nedensellik olmadığını da gösterebilir.

İkiden daha fazla değişkenin incelenmesi halinde, vektör otoregresif modelleri (VAR) kullanılır.[76] (EK 1'de ABD ve diğer önde gelen ülkeler için diğer temel zaman serisi analizleri kullanılmıştır.)

76 Granger nedensellik çalışmalarının eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Dunne ve Smith (2010) ve savunma-büyüme bağıntısının araştırılmasında kullanılan diğer zaman-serileri yöntemleri için bkz. Emmanouilidis ve Karpetis (2018).

$$Y_t = \alpha + \Pi_1 Y_{t-1} + \Pi_2 Y_{t-2} + \cdots + \Pi_p Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad t = 1, \ldots, T \qquad (38)$$

Burada $Y_t = (y_{1t}, y_{2t}, \ldots y_{nt})$ değişkenlerin (nx1) vektörü; Π_i, (nxn) katsayı matrisleri; ε_t ise beklenen değeri sıfır kovaryansı bir olan hata vektörüdür.

KAYNAKÇA

Abell, J. D. (1990), "Defence spending and unemployment rates: An empirical analysis disaggregated by race", *Cambridge Journal of Economics*, 14: 405-419.

— (1994), "Military spending and income inequality", *Journal of Peace Research*, 31(1): 35-43.

Adams, G. ve Gold, D. (1987), *Defense spending and the economy*, Washington, DC: Center on Budget and Policy Priorities.

Aguirre, M. (2007), "Humanitarian intervention and US hegemony: A reconceptualization", *Selling US wars*, der. A. Vanaik, Northampton, MA: Olive Branch Press, s. 183-206.

Akcan, A. T. (2019), "Türkiye'de Yatırım ve Askerî Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1982-2017 ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2): 359-369.

Aksoğan, G. ve Elveren, A. Y. (2012), "Türkiye'de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği (1970-2008): Ekonometrik Bir İnceleme", *Sosyo Ekonomi* 1: 263-280.

Ali, H. (2007), "Military expenditures and inequality: empirical evidence from global data", *Defence and Peace Economics*, 18(6): 519-535.

— (2012), "Military Expenditures and Inequality in the Middle East and North Africa: A Panel Aanlaysis", *Defence and Peace Economics*, 23(6): 575-589.

Alper, A. E. (2017), "The Impacts of Defense, Health and Education Expenditures on Economic Growth in Turkey", *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 59-70.

Alper, C. E. ve Öniş, Z. (2001), "Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi", *Doğu Batı*, 4/17: 203-225.

Alptekin, A. ve Levine, P. (2012), "Military expenditure and economic growth: A meta analysis", *European Journal of Political Economy*, 28(4): 636-650.

Ansari, S. (2018), "US fiscal policy, manufacturing stagnation, and the shift to financialization in the era of globalization: An econometric analysis, 1973-2015", *Review of Political Economy*, 30(4): 595-614.

Ateşoğlu, H. S. (2002), "Defence spending promotes aggregate output in the United States", *Defence and Peace Economics*, 13(1): 55-60.

— (2009), "Defence spending and aggregate output in the United States", *Defence and Peace Economics*, 20(1): 21-26.

Bakır, E. (2015), "Capital accumulation, profitability, and crisis: Neoliberalism in the United States", *Review of Radical Political Economics*, 47(3): 389-411.

Bakır, E. ve Campbell, A. (2006), "The effect of neoliberalism on the fall in the rate of profit in business cycles", *Review of Radical Political Economics*, 38(3): 365-373.

— (2009), "The bush business cycle profit rate: Support in a theoretical debate and implications for the future", *Review of Radical Political Economics*, 41(3): 335-342.

— (2010), "Neoliberalism, the rate of profit and the rate of accumulation", *Science & Society*, 74(3): 323-342.

— (2013), "The financial rate of profit: What is it, and how has it behaved in the United States?", *Review of Radical Political Economics*, 45(3): 295-304.

Baran, P. (1957), *The political economy of growth*, New York: Monthly Review Press.

Baran, P. A. ve Sweezy, P. M. (1966), *Monopoly capital: An essay on the American economic and social order*, New York ve Londra: Monthly Review Press.

Barış, S. (2018), "Are defence expenditures the reasons of foreign debts in Turkey?", *Theoretical and Applied Economics*, 2(615): 205-220.

Barkan, J. (1997), "A blast from the past Paul A. Baran and Paul M. Sweezy's", *Monopoly Capital*, *Dissent*, 44: 95-101.

Barro, R. J. (1990), "Government Spending in a Simple Model of Endogeneous Growth", *Journal of Political Economy*, 98 (S5): S103-S26.

Basu, D. (2014), "Comparative growth dynamics in a discrete-time Marxian circuit of capital model", *Review of Radical Political Economics*, 46(2): 162-183.

Basu, D. ve Manolakos, P. (2013), "Is there a tendency for the rate of profit to fall? Econometric evidence for the U.S. economy, 1948-2007", *Review of Radical Political Economics*, 45(1): 76-95.

Basu, D. ve Vasudevan, R. (2013), "Technology, distribution and the rate of profit in the US economy: Understanding the current crisis", *Cambridge Journal of Economics*, 37: 57-89.

Bellamy-Foster, J. ve Magdoff, H. (2009), *The great financial crisis: Causes and consequences*, New York: Monthly Review Press.

Benería, L. ve Blank, R. (1989), "Women and the Economics of Military Spending", *In Rocking the Ship of State*, der. Adrienne Harris ve Ynestra King, Boulder: Westview Press.

Benoit, E. (1973), *Defence and economic growth in developing countries*, Boston, MA: Lexington Books.

— (1978), "Growth and defense in developing countries", *Economic Development and Cultural Change*, 26(2): 271-280.

Berik, G., Rodgers, Y. V. D. M. ve Seguino, S. (2011), "Feminist Economics of Inequality, Development, and Growth", *Inequality, Development, and Growth*, der. Günseli Berik, Yana van der Meulen Rodgers ve Stephanie Seguino, Londra ve New York: Routledge.

Biscione, A. ve Caruso, R. (2019), "Military Expenditures and Income Inequality Evidence from a Panel of Transition Countries (1990-2015)", *Defence and Peace Economics*, DOI: 10.1080/10242694.2019.1661218

Biswas, B. ve Ram, R. (1986), "Military expenditures and economic growth in less developed countries: An augmented model and further evidence", *Economic Development and Cultural Change*, 34(2): 361-372.

Blackburne, E. F. ve Frank, M. W. (2007), "Estimation of nonstationary heterogeneous panels", *The Stata Journal*, 7(2): 197-208.

Bleaney, M. F. (1976), *Underconsumption theories*, Londra: Lawrence and Wishart.

Boddy, R. ve Crotty, J. (1975), "Class conflict and macro policy: The political business cycle", *Review of Radical Political Economics*, 7(1): 1-19.

Boggs, C. (2018), *Fascism old and new: American politics at the crossroads*, New York ve Londra: Routledge.

Bowles, S. (1981), "Technical change and profit rate: A simple proof of the Okishio Theorem", *Cambridge Journal of Economics*, 5(2): 183-186.

— (1985), "The production process in a competitive economy: Walrasian, Neo-Hobbesian, and Marxian Models", *The American Economic Review*, 75(1): 16-36.

Bowles, S. ve Gintis, H. (1982), "The crisis of liberal democratic capitalism: The case of the United States", *Politics and Society*, 11(1): 51-93.

Brenner, R. (2009), "What is good for Goldman Sachs is good for America: The origins of the current crisis", www.sscnet.ucla.edu/issr/cstch/papers/BrennerCrisisTodayOctober 2009.pdf

Brewer, A. (2001), *Marxist theories of imperialism a critical survey*, 2. baskı, Londra ve New York: Routledge.

Carchedi, G. ve Roberts, M. (2013), "A critique of Heinrich's, "crisis theory, the law of the tendency of the profit rate to fall, and Marx's studies in the 1870s", *Monthly Review*, https://monthlyreview.org/features/exchange-with-heinrich-on-crisis-theory/

Carchedi, G. ve Roberts, M. (der.) (2018), *World in crisis: A global analysis of Marx's law of profitability*, Chicago, IL: Haymarket Books.

Chester, E. (1978), "Military spending and capitalist stability", *Cambridge Journal of Economics*, 2: 293-298.

Churchill, S. A. ve Yew, S. L. (2018), "The effect of military expenditure on growth: An empirical synthesis", *Empirical Economics*, 5(3): 1357-1387.

Clarke, S. (1994), *Marx's theory of crisis*, New York: St. Martin's Press.

Cogoy, M. (1972), "Les théories néo-Marxistes, Marx et l'accumulation du Capital", *Les Temps Modernes*, s. 314-315.

— (1973), "The fall in the rate of profit and the theory of accumulation", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, Kış 1973.

Cordesman, A. H. (2018), *U.S. National security strategy in the MENA region*, Washington, DC: Center for Strategic & International Studies.

Coulomb, F. (2004), *Economic theories of peace and war*, Londra ve New York: Routledge.

Coulomb, F. ve Bellais, R. (2008), "The Marxist analysis of war and military expenditures, between certainty and uncertainty", *Defence and Peace Economics*, 19(5): 351-359.

Cypher, J. M. (1974), "Capitalist planning and military expenditures", *Review of Radical Political Economics*, 6(3): 1-19.

— (1985), "A review of Robert Degrasse, military expansion, economic decline", *Journal of Economic Issues*, 19(1): 227-233.

— (1985), "Critical analyses of military spending and capitalism", *Eastern Economic Journal*, XI(3): 273-282.

— (1987), "Military spending, technical change, and economic growth: A disguised form of industrial policy?", *Journal of Economic Issues*, 21(1): 33-59.

— (1987-88), "Military production and capital accumulation: A comment", *Journal of Post-Keynesian Economics*, 10(2): 304-309.

— (2007), "From military Keynesianism to global-neoliberal militarism", *Monthly Review*, 59(2): 37-55.

— (2008), "Economic consequences of armaments production: Institutional perspectives of J.K. Galbraith and T.B. Veblen", *Journal of Economics Issues*, XLII(1): 37-47.

— (2015), "The origins and evolution of military Keynesianism in the United States", *Journal of Post Keynesian Economics*, 38(3): 449-476.

— (2016), "Hegemony, military power projection and US structural economic interests in the periphery", *Third World Quarterly*, 37(5): 800-817.

Çayın, M. ve Yapraklı, S. (2018), "Defense Expenditures, Economic Growth, and Current Deficit: Analysis of Causality on Turkey", *Empirical Studies on Grotwh*, der. G. Karhan, M. Çayın ve Y. Açcı, Gazi Kitabevi: Ankara.

Çelebioğlu, F. ve Dall'erba, S. (2010), "Spatial disparities across the regions of Turkey: an exploratory spatial data analysis", *The Annals of Regional Studies*, 45: 379-400.

Çetinkaya, M., Çetinkaya, A. T. ve Aksoy, E. (2017), "Askerî Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33): 210-229.

Çevik, E. İ. ve Bektaş, G. (2019), "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16): 229-236.

D'Agostino, G., Dunne, P. ve Pieroni, L. (2016), *Military spending and contemporary capitalism*, www.cpes.org.uk/dev/wpcontent/uploads/2016/06/Agostino_Dunne_Pieroni_Milex_and_Contemporary_Capitalism.pdf

D'Agostino, G., Dunne, P. ve Pieroni, P. (2018), "Military expenditure, endogeneity and economic growth", *Defence and Peace Economics*. 30(5): 509-524.

Dedeoğlu, S. ve Elveren, A. Y. (der.) (2012a), *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-Liberal Policies, Political Islam and EU Accession*, I.B. Tauris Publishers: Londra ve New York.

— (2012b), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İletişim Yayınları: İstanbul.

— (2015), *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet*, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara.

Deger, S. (1986), "Economic development and defense expenditure", *Economic Development and Cultural Change*, 35(1): 179-196.

Deger, S. ve Sen, S. (1995), "Military expenditure and developing countries", *Handbook of defense economics*, der. K. Hartley ve T. Sandler, Amstrerdam, Netherlands: Elsevier, s. 275-307.

Deger, S. ve Smith, R. (1983), "Military expenditure and growth in less developed countries", *The Journal of Conflict Resolution*, 27(2): 335-353.

Deininger, K. ve Squire, L. (1996), "A New Data Set Measuring Income Inequality", *World Bank Economic Review*, 10: 565-591.

Dobb, M. (1937), *Political economy and capitalism*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Dobb, M. H. (1955) [2012], "The accumulation of capital", *On economic theory and socialism*, Londra: Routledge.

Doğan, B. M. Can ve Değer, O. (2018), "Military Expenditures and Income Inequality: Empirical Evidence From North American Countries", *Handbook of Research on Military Expenditure on Economic and Political* Resources, IGI Global, s. 192-201.

Doğan, T. (1998), *Savaş Ekonomisi*, İstanbul: Avesta.

Doğruel, F. ve Doğruel, A. S. (2003), "Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme", *Küresel Düzen: Birikim ve Sınıflar*, der. A. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Dritsakis, N. (2004), "Defense Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation for Greece and Turkey", *Journal of Policy Modeling*, 26(2): 249-264.

Dumas, L. J. (1986), *The overburdened economy*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Duménil, G. ve Lévy, D. (1993), *The economics of the profit rate: Competition, crises and historical tendencies in capitalism*, Aldershot: Edward Elgar.

— (2002a), "The field of capital mobility and the gravitation of profit rates (USA 1948-2000)", *Review of Radical Political Economics*, 34(4): 417-436.

— (2002b), "The profit rate: Where and how much did it fall? Did it recover? USA 1948-2000", *Review of Radical Political Economics*, 34(4): 437-461.

— (2003), "Production and management: Marx's dual theory of labor", *Value and the world economy today*, der. R. Westra ve A. Zuege, New York ve Basingstoke: Palgrave Macmillan.

— (2004), *Capital resurgent*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

— (2011a), "The crisis of the early 21st century: A critical review of alternative interpretations", www.jourdan.ens.fr/levy/dle2011e.pdf

— (2011b), "Unproductive labor a profit-rate-maximizing labor", *Rethinking Marxism*, 23(2): 216-225.

Duménil, G., Glick, M. ve Rangel, J. (1987), "The rate of profit in the United States", *Cambridge Journal of Economics*, 11(4): 331-359.

Duncan, T. K. ve Coyne, C. J. (2013), "The origins of the permanent war economy", *The Independent Review*, 18(2): 219-240.

Dunn, S. P. ve Pressman, S. (2005), "The economic contributions of John Kenneth Galbraith", *Review of Political Economy*, 17(2): 161-209.

Dunne, P. (1990), "The political economy of military expenditure: An introduction", *Cambridge Journal of Economics*, 14: 395-404.

— (1991), *Quantitative Marxism*, Cambridge: Polity Press.

— (1996), 3Economic effects of military spending in LDCs: A survey", der. N.P. Gleditsch, A. Cappelen, O. Bjerkholt, R. Smith, ve P. Dunne, *The peace dividend*, Amsterdam: North Holland, s. 439-464.

— (2000), *The economic effects of military expenditure in developing countries*, Londra: Economics Group Middlesex University Business School.

— (2013), "Military Keynesianism", der. M. Chatterji ve C. Bo, *Cooperation for a peaceful & sustainable world - part 2*, Bingley: Emerald.

Dunne, P. ve Nikolaidou, E. (2005), "Military spending and growth in Greece, Portugal and Spain", *Frontiers in Finance and Economics*, 2(1).

Dunne, P., Nikolaidou, E. ve Vougas, D. (2001), "Defence Spending and Economic Growth: A Causal Analysis for Greece and Turkey", *Defence and Peace Economics*, 12 (1): 5-26.

Dunne, P., Pieroni, L. ve D'Agostino, G. (2013), *Military spending and the falling rate of profit in the US*, www.sipri.org/research/armaments/milex/ICES2013/papers/archive/dunne-pieroni-agostino-milex-falling-rate-of-profit-in-usa

Dunne, P. ve Skōns, E. (2011), *The changing military industrial complex*, http://ideas.repec.org/p/uwe/wpaper/1104.html

Dunne, P. ve Smith, R. (1990), "Military expenditure and unemployment in the OECD", *Defence Economics*, 1: 57-73.

— (2010), "Military expenditure and Granger causality: A critical review", *Defence and Peace Economics*, 21(5-6): 427-441.

Dunne, P., Smith, R. ve Willenbockel, D. (2005), "Models of military expenditure and growth: A critical review", *Defence and Peace Economics*, 16(6): 449-461.

Dunne, P. ve Tian, N. (2013), "Military spending and economic growth: A survey", *The Economics of Peace and Security Journal*, 8(1): 5-11.

— (2015), "Military expenditure, economic growth and heterogeneity", *Defence and Peace Economics*, 26(1): 15-31.

Dunne, P. ve Uye, M. (2010), "Military spending and development", der. A. Tan, *The global arms trade*. Londra: Routledge.

Durgun, Ö. ve Timur, M. C. (2017), "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi", *Dumplupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54: 126-137.

Eisenhower, D. D. (1961), *Military-industrial complex speech*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/eisenhower001.asp

Ekinci, N. K. (1998), "Türkiye ekonomisinde büyüme ve kriz dinamikleri", *Toplum ve Bilim*, 77: 7-26.

Elson, D. ve Çağatay, N. (2000), "The Social Content of Macroeconomic Policies", *World Development*, 28(7): 1347-64.

Elveren, A. Y. (2008), "Social security reform in Turkey: A critical perspective", *Review of Radical Political Economics*, 40(2): 212-232.

— (2010), "Wage Inequality in Turkey: Decomposition by Statistical Regions, 1980-2001", *Review of Urban & Regional Development Studies*, 22(1): 55-72.

— (2012), "Military Spending and Income Inequality: Evidence on Cointegration and Causality for Turkey, 1963-2007", *Defence and Peace Economics*, 23(3): 289-301.

— (2013), "Gelir Dağılımı Çalışmaları İçin Bir Alternatif: Texas Üniversitesi Eşitsizlik Projesi Veri Setleri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 35-42.

— (2020), "Sermayenin silahlarıyla sosyal mesafe kurabilme", *Gazete Duvar*, 23 Mart 2020, https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/03/23/sermayenin-silahlariyla-sosyal-mesafe-kurabilme/

Elveren, A. Y. ve Galbraith, J. K. (2009), "Pay Inequality in Turkey in the Neo-Liberal Era, 1980-2001", *European Journal of Comparative Economics*, 6(2): 177-206.

Elveren, A. Y. ve Hsu, S. (2016), "Military expenditures and profit rates: Evidence from OECD countries", *Metroeconomica*, 67(3): 551-577.

— (2018), "The effect of military expenditure on profit rates: Evidence from major countries", *World Journal of Applied Economics*, 4(2): 75-94.

Elveren, A. Y. ve Moghadam, V. M. (2019), "The Impact of Militarization on Gender Inequality and Female Labor Force Participation Rate", Economic Research Forum Working Paper No. 1307.

Elveren, A. Y. ve Özgür, G. (2018), "The effect of military expenditures on the profit rates in Turkey", MPRA No: 88848. https://mpra.ub.unimuenchen.de/88848/1/MPRA_paper_88848.pdf

Emmanouilidis, K. ve Karpetis, C. (2018), "The defense - growth nexus: A review of time series methods and empirical results", DOI:10.1080/10242694.2018.1428261

Engels, F. (1878), *Anti duhring*, www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/ch15.htm#061

— (1893), *Can Europe disarm?*, https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/cw/volume27/index.htm

Enloe, C. (1983), *Does khaki become you? The militarisation of women's lives*, Londra, İngiltere: Pluto Press Ltd.

— (2000), *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*, Berkeley, CA: University of California Press.

— (2016), *Globalization and Militarism: Feminists Make the Link Second Edition*, Lanham, MD.: Rowman & Littlefield.

Erdoğdu, O. S. (2008), "Political Decision, Defence and Growth", *Defence and Peace Economics*, 19(1): 27-35.

Eres, B. (2005), "The profit rate in the Turkish economy: 1968-2000", yayınlanmamış doktora tezi, University of Utah, Salt Lake City, UT.

— (2016), "Kâr Oranının Azalma Eğilimi: Başlangıcı, Marx'ın İktisadındaki Yeri, Eleştirisi ve Gerçek Rekabet Teorisi", *İktisat Dergisi*, Nisan-Ekim, 534, s. 18-28.

Eryigit, S. B., K. Y. Eryigit ve U. Selen (2012), "The Long-run Linkages Between Education, Health and Defence Expenditures and Economic Growth: Evidence From Turkey", *Defence and Peace Economics*, 23(6): 559-574.

Esping-Andersen, Gøsta (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press.

Fatah, A. A. ve S. Salihoğlu (2016), "A Comparative Study of the Impact of Defense Expenditures on Economic Growth in Indonesia and Turkey", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 15(1): 55-77.

Feder, G. (1983), "On exports and economic growth", *Journal of Development Economics*, 12(1-2): 59-73.

— (1986), "Growth in semi-industrial countries: A statistical analysis", *Industrialization and growth: A comparative study*, der. H. Chenery, S. Robinson ve M. Syrquin, New York: Oxford University Press, s. 263-282.

Feridun, M., ve M. Shahbaz (2010), "Fighting Terrorism: Are Military Measures Effective? Empirical Evidence from Turkey", *Defence and Peace Economics*, 21(2): 193-205.

Fine, B. (1973), "A note on productive and unproductive labour", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, Güz, s. 99-102.

Fine, B. ve Harris, L. (1976), "Controversial issues in Marxist economic theory", *The Socialist register: A survey of movements and ideas*, ed. R. Miliband ve J. Saville, cilt 13, s. 141-178, https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5390

— (1979), *Rereading capital*, Londra: Macmillan.

Finkelhor, D. ve Reich, M. (1970), "Capitalism and the military-industrial complex: The obstacles to conversion", *Review of Radical Political Economics*, 2(4): 1-25.

Flora, P. ve Heidenheimer, A. J. (1981), "The historical core and changing boundaries of the welfare state", *The development of welfare states in Europe and America*, der. P. Flora ve A. J. Heidenheimer, New Brunswick ve Londra: Transactions Books, s. 17-36.

Foley, D. K. (1982), "Realization and accumulation in a Marxian model of the circuit of capital", *Journal of Economic Theory*, 28: 300-319.

— (1986a), *Money, accumulation, and crisis*, Londra, Paris ve New York: Harwood Academic Publishers.

— (1986b), *Understanding capital: Marx's economic theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Foley, D. ve Marquetti, A. (1997), *Economic growth from a classical perspective*, http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.38.9954&rep=repl&type=pdf

Foley, D. ve Michl, T. R. (1999), *Growth and distribution*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Foster, J. B. ve McChesney, R. W. (2014), "Surveillance capitalism monopoly-finance capital, the military-industrial complex, and the digital age", *Monthly Review*, 66(3).

Freeman, A. ve Carchedi, G. (der.) (1996), *Marx and non-equilibrium economics*, Aldershot: Edward Elgar.

Frees, E. W. (1995), "Assessing cross-sectional correlation in panel data", *Journal of Econometrics*, 69(2): 393-414.

Friedman, M. (1937), "The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance", *Journal of the American Statistical Association*, 32(200): 675-701.

Friedman, S. R. (1974), "An alternative model to Szymanski's", *American Journal of Sociology*, 79(6), s. 1459-1462.

Galbraith, J. K. (1946), *Recovery in Europe*, Washington, DC: National Planning Association.

— (1967a), *The new industrial state*, Boston, MA: Houghton Mifflin Company.

— (1967b), *How to get out of Vietnam: A workable solution to the worst problem of our time*, New York: New American Library.

— (1969a), *How to control the military*, New York: Doubleday and Company.

— (1969b), *Ambassador's journal: A personal account of the Kennedy years*, Londra: Hamilton.

— (1969c), "The big defense firms are really public firms and should be nationalized", *New York Times* (16 Kasım 1969).

— (1973), *Economics & the public purpose*, Boston, MA: Houghton Mifflin Company.

— (1981), *A life in our times: Memoirs*, Boston, MA: Houghton Mifflin.

— (1988), "The political asymmetry of economic policy", *Eastern Economic Journal*, 14(2): 125-128.

— (1992), *The culture of contentment*, Boston, MA, New York & Londra: Houghton Mifflin Company.

— (1994), *A journey through economic time a firsthand view*, Boston, MA & New York: Houghton Mifflin Company.

— (1998) [1958], *The affluent society*, Boston, MA & New York: Houghton Mifflin Company.

— (1998a), *Letters to Kennedy*, ed J. Goodman, Cambridge, MA & Londra: Harvard University Press.

— (1998b), "More than vague dinner conversation", *New Statesman*, 127, s. 25-26.

— (2017), *The selected letters of John Kenneth Galbraith*, der. Richard P. F. Holt, New York: Cambridge University Press.

Galbraith, James K. (2004), "The worldly philosophers and the war economy", *Social Research*, 71(2): 293-304.

— (2007), "Global inequality and global macroeconomics", *Journal of Policy Modeling*, 29: 587-607.

— (2009), "Inequality, Unemployment and Growth: New Measures for Old Controversies", *Journal of Economic Inequality*, 7(2): 189-206.

— (2011), "Inequality and economic and political change: a comparative perspective", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 4: 13-27.

Galbraith, James K. ve Kum, H. (2005), "Estimating the inequality of households incomes: toward a dense and consistent global data set", *Review of Income and Wealth*, 51(1):115-143.

Georgiou, G. (1983), "The political economy of military expenditures", *Capital & Class*, 7: 183-205.

— (1992), "Military expenditure and the rate of profit: Some empirical results", *International Review of Applied Economics*, 16(3): 344-361.

Gezici, F., Hewings, G. J.D. (2004), "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", *Review of Urban and Regional Development Studies*, 16(2): 113-132.

Gezici, F. ve G. J. D. Hewings (2007), "Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey", *European Planning Studies*, 15(3): 383-403.

Gillman, J. (1957), *The falling rate of profit: Marx's law and its significance to twentieth-century capitalism*, Londra: D. Dobson.

Gintis, H. (1970), "American Keynesianism and the war machine", *Economics-mainstream readings and radical critiques*, der. D. Mermelstein, New York: Random House.

Glyn, A. (2006), *Capitalism unleashed, finance, globalization, and welfare*, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Glyn, A. ve Sutcliffe, B. (1972), *British capitalism, workers and the profits squeeze*, Harmondsworth: Penguin.

Gökmenoğlu, K. K., N. Taşpınar ve M. Sadeghieh (2015), "Military Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey", *Procedia Economics and Finance*, 25: 455-462.

Gold, D. (1990), *The impact of defense spending on investment, productivity and economic growth*, Washington, DC: Center on Budget and Policy Priorities.

— (2005), "Does military spending stimulate or retard economic performance? Revisiting an old debate", International Affairs at the New School Working Paper 2005-01.

Goldfeld, S. M. ve Quandt, R. E. (1973), "A Markov model for switching regressions", *Journal of Econometrics*, 1(1): 3-15.

Gömleksiz, M., Şahbaz, A. ve Mercan, B. (2017), "Regional Economic Convergence in Turkey: oes the Government Really Matter for?", *Economies*, 5(3): 1-16.

Görkem, H. ve Işık, S. (2008), "Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 25(2): 405-424.

Gottheil, F. M. (1986a), "Marx versus Marxists on the role of military production in capitalist economies", *Journal of Post-Keynesian Economics*, 8(2): 563-573.

— (1986b), "Marxism and military spending: A reply", *Journal of Post Keynesian Economics*, 8(4): 581-584.

Gough, I. (1972), "Marx's theory of productive and unproductive labour", *New Left Review*, 76: 47-72.

— (1979), *The political economy of the welfare state*, Londra: Palgrave Macmillan.

Graham, J. C. ve D. Mueller (2019), "Military Expenditures and Income Inequality among a Panel of OECD Countries in the Post-Cold War Era, 1990-2007", *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 25(1), DOI: https://doi.org/10.1515/peps-2018-0016

Granger, C. W. J. (1969), "Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods", *Econometrica*, 37(3): 424-438.

Green, D. W. ve Higgins, C. I. (1977), *SOVMOD I: A macro-econometric model of the Soviet Union*, Londra: Academic Press.

Günlük-Şenesen, G. (2001), "Measuring the extent of defence expenditures: the Turkish case with Turkish data", *Defence and Peace Economics*, 12(1): 27-45.

— (2002a), *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri, 1980-2001*, İstanbul: TESEV.

— (2002b), "Budgetary trade-offs of security expenditures in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 13(5): 385-403.

— (2004), "An Analysis of the Action-Reaction Behavior in the Defense Expenditures of Turkey and Greece", *Turkish Studies*, 5(1): 78-98.

— (2009), "Türkiye'nin Savunma Harcamaları: 2000'li Yıllar", *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, der. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, İstanbul: TESEV Yayınları.

— (2010), "Turkey's defense expenditures in the 2000s", *Almanac Turkey 2006-2008: Security Sector and Democratic Oversight*, der. A. Bayramoğlu ve A. İnsel, İstanbul: TESEV, s. 143-150.

— (2011), "Savunma İktisadının Güncel Durumu: Handbook of Defense Economics 2'nin Düşündürdükleri", *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim - İzzettin Önder'e Armağan,* der. A. Pınar, A. H. Köse ve N. Falay, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, s. 426-433.

Günlük-Şenesen, G. ve Kırık, H. (2016), "The AKP Era: Democratization or Resecuritization? An Assessment of the Institutional and Budgetary Reflections", *Research and Policy on Turkey*, 1(1): 75-87.

Gürsel, S., Levent, H., Selim, R. ve Sarıca, Ö. (2000), *Individual Income Distribution in Turkey, A Comparison with the European Union*, TUSİAD Yayınları No: T/2000-12/296.

Halıcıoğlu, F. (2004), "Defense spending and economic growth in Turkey: An empirical application of new macroeconomic theory", *Review of Middle East Economics and Finance*, 2(3): 193-201.

— (2004), "Defense spending and economic growth in Turkey: an empirical application of new macroeconomic theory", *Review of Middle East Economics and Finance*, 2(3): 193-201.

Hamilton, J. D. (1989), "A new approach to the economic analysis of nonstationary time series and the business cycle", *Econometrica*, 57(2): 357-384.

Hartley, K. (2017), *The economics of arms*, Croydon: Agenda Publishing.

Hartley, K. ve McLean, P. (1978), "Military expenditure and capitalism: A comment", *Cambridge Journal of Economics*, 2: 287-292.

Harvey, D. (2016), "Crises theory and the falling rate of profit", *The great financial meltdown systemic, conjunctural or policy created?*, der. T. Subasat, Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, s. 37-54.

Harvie, D. (2005), "All labour produces value for capital and we all struggle against value", *The Commoner*, 10: 132-171.

Heinrich, M. (2013a), "Crisis theory, the law of the tendency of the profit rate to fall, and Marx's studies in the 1870s", *Monthly Review*, 64(11): 15-31.

— (2013b), "Heinrich answers critics", *Monthly Review*. https://monthlyreview.org/features/exchange-with-heinrich-on-crisis-theory/

Hilferding, R. (1910) [1981], *Finance capital*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Hill, T. P. (1979), *Profits and rates of return*, Paris: OECD.

Hirnissa, M. T., Habibullah, M. Z. ve Baharom, A. H. (2009), "Defense spending and income inequality: evidence from selected Asian countries", *Modern Applied Science* 3(5): 96-111.

Holzmann, R. (2002), "The world bank approach to pension reform", *International Social Security Review*, 53(1): 1-34.

Hou, N. ve Chen, B. (2013), "Military expenditure and economic growth in developing countries: Evidence from system GMM estimates", *Defence and Peace Economics*, 24(3): 183-193.

Houston, D. (1997), "Productive - unproductive labor: Rest in peace", *Review of Radical Political Economics*, 29(1): 131-139.

Howard, M. C. ve King, J. E. (1992), *A history of Marxian economics*, Londra: Palgrave Macmillan.

Hunt, E. K. (1972), *Property and prophets*, New York: Harper and Row.

— (1979), "The categories of productive and unproductive labor in Marxist economic theory", *Science and Society*, 43(3): 303-325.

— (2002), *History of economic thought: A critical perspective updated second edition*, New York ve Londra: M.E. Sharpe.

İnsel, A. (2006), "Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu - Birikimden Seçmeler 2*, der. A. İnsel ve A. Bayramoğlu, 3. baskı, İstanbul: Birikim, s. 41-57.

İpek, E. (2014), "Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37: 113-125.

İpek, E. ve Esener, Ç. S. (2014), "Borçlanmayı Savunmak: Dış Borcun Bir Belirleyicisi Olarak Savunma Harcamaları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(3): 69-94.

Johansen, S. (1995), *Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models*, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Kaldor, M. (1977), "The role of arms in capitalist economies: The process of overdevelopment and underdevelopment", *Arms control and technological innovation*, der. D. Carleton ve C. Schaerf, Londra: Croom Helm.

— (1981), *The baroque arsenal*, New York: Hill and Wang.

Kalecki, M. (1971), "The problem of effective demand with Tugan-Baranowski and Rosa Luxemburg", *Selected essays on the dynamics of the capitalist economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1972), *The last phase in the transformation of capitalism*, New York: Monthly Review Press.

Kalyoncu, H. ve Yücel, F. (2006), "An analytical approach on defense expenditure and economic growth: the case of Turkey and Greece", *Journal of Economic Studies*, 33(5): 336-343.

Kanbur, R. (2000), "Income Distribution and Development", *Handbook of Income Distribution*, der. A. B. Atkinson ve F. Bourguigon, cilt 1, Amsterdam: North-Holland, s. 791-841.

Karaca, O. (2004), "Türkiye'de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2004/7, http://www.tek.org.tr/dosyalar/O-KARACA.pdf

Karagianni, S. ve Pempetzoglu, M. (2009), "Defense spending and economic growth in Turkey: A linear and non-linear Granger causality approach", *Defence and Peace Economics*, 20(2): 139-148.

Karagöl, E. (2005), "Defence expenditures and external debt in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 16(2): 117-125.

— (2006), "The relationship between external debt, defence expenditures and GNP revisited: the case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, 17(1): 47-57.

Karagöl, E. ve Palaz, S. (2004), "Does defence expenditure deter economic growth in Turkey? A cointegration analysis", *Defence and Peace Economics*, 15(3): 289-298.

Karagöl, E. ve Sezgin, S. (2004), "Do defence expenditures increase debt rescheduling in Turkey? Probit model approach", *Defence and Peace Economics*, 15(2): 471-480.

Karahanoğulları, Y. (2009), *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi? 1988-2006 Türkiye için Ampirik bir İnceleme*, İstanbul: Yordam Kitap.

Karahasan, B. (2015), "Regional Inequalities in Turkey: Post 2001 Era", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37(1): 125-147.

Kautsky, K. (1910), "The class struggle (1892)", çev. William E. Bohn, Charles H. Kerr & Co. Chicago, www.marxists.org/archive/kautsky/1892/erfurt/index.htm

Kaya, S. S. (2013), "Türkiye'de Savunma Harcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi (1970-2010)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 17-38.

Kentor, J., Jorgenson, A. ve Kick, E. (2012), "The 'new' military and income inequality: A cross national analysis", *Social Science Research*, 41: 514-526.

Khalid, U. ve Habimana, O. (2019), "Military Spending and Economic Growth in Turkey: A Wavelet Approach", *Defence and Peace Economics*, DOI: 10.1080/10242694.2019.1664865

Kidron, M. (1970), *Western capitalism since the war revised edition*, Harmondsworth: Pelican Books.

Kırdar, M. G. ve Saracoğlu, D. Ş. (2008), "Migration and regional convergence: An empirical investigation for Turkey", *Papers in Regional Science*, 87(4): 545-566.

Kiviet, J. (1995), "On bias, inconsistency, and efficiency of various estimators in dynamic panel data models", *Journal of Econometrics*, 68(1): 53-78.

Kliman, A. (2007), *Reclaiming Marx's capital: A refutation of the myth of inconsistency*, Plymouth: Lexington Books.

— (2011), *The failure of capitalist production: Underlying causes of the great recession*, Londra: Pluto Press.

— (2015), "The great recession and Marx's crisis theory", *American Journal of Economics and Sociology*, 74(2): 236-277.

Kliman, A. ve McGlone, T. (1988), "The transformation non-problem and the non-transformation problem", *Capital and Class*, 12(2): 56-84.

Kliman, A., Freeman, A., Potts, N., Gusev, A. ve Cooney, B. (2013), "The unmaking of Marx's capital: Heinrich's attempt to eliminate Marx's crisis theory", http://papers.ssrn.com/ sol3/papers.cfm?abstract_id=2294134

Knight, M., Loayza, N. ve Villanueva, D. (1996), *The peace dividend: Military spending cuts and economic growth*, IMF Staff Papers, No. 1577.

Kollias, C. (1997), "Defence Spending and Growth in Turkey 1954-1993: A Causal Analysis", *Defence and Peace Economics*, 8(2): 189-204.

Kollias, C. ve Makrydakis, S. (1997), "Is there a Greek-Turkish arms race? Evidence from cointegration and causality tests", *Defence and Peace Economics*, 8(4): 355-379.

Kollias, C. ve Maniatis, T. (2003), "Military expenditure and the profit rate in Greece", *Defence and Peace Economics*, 14(2): 117-127.

Korkmaz, Ö. ve T. Bilgin (2017), "Askerî Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Karşılaştırmalı Analizi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18: 289-316.

Kotz, D. (2009), "The financial and economic crisis of 2008: A systemic crisis of neoliberal capitalism", *Review of Radical Political Economics*, 41(3): 305-317.

— (2013), "The current economic crisis in the United States: A crisis of over-investment", *Review of Radical Political Economics*, 45(3): 284-294.

Laibman, D. (1992), *Value, technical change and crisis: Explorations in Marxist economic theory*, Armonk, NY: M. E. Sharpe.

— (1999), "Productive and unproductive labor: A comment", *Review of Radical Political Economics*, 31(2): 61-73.

Li, M., Xiao, F. ve Zhu, A. (2007), "Long waves, institutional changes and historical trends: A study of the long-term movement of the profit rate in the capitalist world economy", *Journal of World-System Research*, 13(1): 33-54.

Lin, E. S. ve Ali, H. E. (2009), "Military spending and inequality: panel Granger causality test", *Journal of Peace Research*, 46(5): 671-685.

Luxemburg, R. (1899), *The militia and militarism*, www.marxists.org/archive/luxemburg/1899/02/26.htm

— (1951) [1913], *The accumulation of capital*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Magdoff, H. (1970), "Militarism and imperialism", *The American Economic Review*, 60(2): 237-242.

Mage, S. (2013), "Response to Heinrich - in defense of Marx's law", *Monthly Review*, https://monthlyreview.org/features/exchange-with-heinrich-on-crisis-theory/

Manamperi, N. (2016), "Does military expenditure hinder economic growth? Evidence from Greece and Turkey", *Journal of Policy Modeling*, 38(6): 1171-1193.

Mandel, E. (1962), *Traité d'économie Marxiste*, Paris: Editions 10/18.

— (1968), *Marxist economic theory*, 2. baskı, Londra: Merlin.

— (1978), *Late capitalism*, New York: Verso.

Mankiw, N. G., D. Romer ve D. N. Weil (1992), "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2): 407-437.

Marcuse, H. (1964), *One-dimensional man*, Boston, MA: Beacon Press.

Marx, K. (1848), *The discourse on free trade*, www.marxists.org/archive/marx/works/1848/free-trade/.

— (1863), *Theories of surplus value*, kısım 1, www.marxists.org/archive/

— (1867), *Capital: A critique of political economy*, cilt I, New York: Vintage Books.

— (1885) [1992], *Capital*, cilt II, New York: Penguin Books.

— (1894), *Capital: A critique of political economy*, cilt III, https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-III.pdf marx/works/1863/theories-surplus-value/

Marx, K. ve Engels, F. (1848), *The manifesto of the communist party*, www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf

Mattick, P. (1969), *Marx and Keynes*, Londra: Merlin.

Mauro, P. (1998), "Corruption and the composition of government expenditure", *Journal of Public Economics*, 69(2): 263-279.

Mazzucato, M. (2013), *The entrepreneurial state*, Londra: Anthem Press.

McChesney, R. W. (2013), *Digital disconnect: How capitalism is turning the internet against democracy*, New York: The New Press.

Melman, S. (1965), *Our depleted society*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

— (1970), *Pentagon capitalism: The political economy of war*, New York: McGraw-Hill.

— (1974) [1985], *The permanent war economy: American capitalism in decline*, New York: Simon & Schuster.

— (1986), "Limits of military power: Economic and other", *International Security*, 11(1): 72-87.

Michael, C. ve R. Stelios (2018), "The effect of military spending on income inequality: evidence from NATO countries", *Empirical Economics*, *https://doi.org/10.1007/s00181-018-1576-7*.

Michl, T. (1988), "The two-stage decline in U.S. nonfinancial corporate profitability, 1948-1986", *Review of Radical Political Economics*, 20(4): 1-22.

Miller, J. (1987-88), "Military spending and economic crises: A comment on Gottheil and Riddell", *Journal of Post-Keynesian Economics*, 10(2): 310-318.

Mills, C. W. (1956), *The power elite*, New York: Oxford University Press.

Mohun, S. (1994), "A re(in)statement of the labour theory of value", *Cambridge Journal of Economics*, 18: 391-412.

— (1996), "Productive and unproductive labor in the labor theory of value", *Review of Radical Political Economics*, 28(4): 30-54.

— (1998), "Unproductive labor and the rate of profit in Australia 1966/67-1991/92", *Marxian economics: A reappraisal*, cilt II, ed. R. Bellofiore, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

— (2002), "Productive and unproductive labor: A reply to Houston and Laibman", *Review of Radical Political Economics*, 34(2): 203-220.

— (2005), "On measuring the wealth of nations: The US economy, 1964-2001", *Cambridge Journal of Economics*, 29(5): 799-815.

— (2012), "Productive and unproductive labour", *The Elgar companion to Marxist economics*, der. B. Fine ve A. Saad-Filho, Cheltenham, UK ve Northampton, MA: Edward Elgar, s. 277-282.

— (2014), "Unproductive labor in the U.S. economy 1964-2010", *Review of Radical Political Economics*, 46(3): 355-379.

Moseley, F. (1983), "Marx's concepts of productive labor and unproductive labor: An application to the postwar U.S. economy", *Eastern Economics Journal*, 9(3): 180-189.

— (1991), *The falling rate of profit in the postwar United States economy*, New York: St. Martin's Press.

— (1994), "Unproductive labor and the rate of profit: A reply", *Science and Society*, 58(2): 84-92.

— (2013), "Critique of Heinrich: Marx did not abandon the logical structure", *Monthly Review*. https://monthlyreview.org/features/exchange-with-heinrich-on-crisis-theory/

Mueller, J. (2006), *Overblown: How politicians and the terrorism industry inflate national security threats, and why we believe them*, New York: Free Press.

NATO, *Financial and Economic Data Relating to NATO Defence*, Washington D.C., 2010.

Nissanke, M. ve E. Thorbecke (2010), "Globalization, Poverty, and Inequality in Latin America: Findings from Case Studies", *World Development* 38(6): 797-802.

O'Connor, J. (1973), *The fiscal crisis of the state*, New York: St Martin's Press.

Ochoa, E. M. (1984), "Labour values and prices of production: An interindustry study of the US economy, 1947-1972", dotora tezi, University of Michigan, Ann Arbor, MI.

OECD (2001), *Measuring capital - OECD manual measurement of capital stocks, consumption of fixed capital and capital services*, Paris: OECD.

Okishio, N. (1961), "Technical changes and the rate of profit", *Kobe University Economic Review*, 7, s. 85-99.

Oktay, E. ve G. Gözgör (2013), "Trade and Regional Development in a Developing Country: The Case of Turkey", *Review of Urban & Regional Development Studies*, 25(3): 201-212.

Olsen, E. K. (2015), "Unproductive activity and endogenous technological change in a Marxian model of economic reproduction and growth", *Review of Radical Political Economics*, 47(1): 34-55.

— (2017), "Productive and unproductive labour", *Routledge Handbook of Marxian Economics*, der. D. M. Brennan, D. Kristjanson-Gural, C. P. Mulder ve E. K. Olsen, Londra: Routledge.

Ongan, T. H. (2011), "Profit rate of Turkish manufacturing sector in a Marxian perspective", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 1-10.

Ozun, A. ve E. Erbaykal (2011), "Further Evidence on Defence Spending and Economic Growth in NATO Countries", Koc University-TUSIAD Economic Research Forum Working Paper Series no. 1119.

Öcal, N. (2002), "Asymmetric Effects of Military Expenditures Between Turkey and Greece", *Defence and Peace Economics*, 13(5): 405-416.

Öcal, N. ve J. Yıldırım (2009), "Arms Race Between Turkey and Greece: A Threshold Cointegration Analysis", *Defence and Peace Economics*, 20(2): 123-129.

Önder, İ. (2003), "Savaşın ekonomi-politiği", *Emperyalizm ve Savaş, Irak'ın İşgali Sonrasında Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Nazım Kitaplığı Yayınları, s. 65-70.

— (2005), "Sınıfsal temeli zayıf alternatif arayışlarının sınırları", *Türkiye Sosyalist İktisat Kongresi 2005 Bildirileri*, İstanbul: Nazım Kitaplığı Yayınları, s. 59-64.

Önder, K. (2012), "An Investigation of the Effect od Defense Expenditure on Economy in Turkey", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 1(1): 22-32.

Özdemir, D. ve Bayar, A. (2006), "The Impacts of Sectoral Demand for Military Expenditure on Peace Dividend: A Case for Turkey and Greece", International Conference on Human and Economic Resources, İzmir.

Özmucur, S. (1996), *The Economics of Defense and the Peace Divid nd in Turkey*, İstanbul: Boğaziçi University Press.

Özsoy, O. (2000), "The defence growth relation: Evidence from Turkey", *The economics of regional security: NATO, the Mediterranean, Southern Africa*, der. J. Brauer ve K. Hartley, Amsterdam: Harwood Academic, s. 139-159.

— (2002), "Budgetary trade-offs between defense, education and health expenditures: the case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, 13(2): 129-136.

— (2008a), "Defence Spending and the Macroeconomy: The Case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, 19(3): 195-207.

— (2008b), "Government budget deficits, defence expenditure and income distribution: the case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, 19(1): 61-75.

Özsoy, O. ve E. İpek (2010), "The Relationship between Defense Spending and Macroeconomic Variables", *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2(1): 103-111.

Öztürk, L. (2005), "Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na Göre Eşitsizlik İndeksleri ile Bir Analiz, 1965-2001", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 10: 95-110.

Paitaridis, D. ve Tsoufidis, L. (2012), "The growth of unproductive activities, the rate of profit, and the phase-change of the U.S. economy", *R view of Radical Political Economics*, 44(2): 213-233.

Perlo, V. (1963), *Militarism and industry*, New York: International Publishers.

Pesaran, H. (2004), "General diagnostic tests for cross section dependence in panels", Cambridge Working Papers in Economics No. 0435, University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge, UK.

— (2007), "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence", *Journal of Applied Economics*, 22: 265-312.

Pesaran, H. ve Smith, R. (1995), "Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels", *Journal of Econometrics*, 68(1): 79-113.

Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (1999), "Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels", *Journal of the American Statistical Association*, 94: 621-634.

Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001), "Bounds testing approaches to the analysis of level relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16: 289-326.

Petrovic, P. (1987), "The deviation of production prices from labour values: Some methodology and empirical evidence", *Cambridge Journal of Economics*, 11: 197-210.

Philipps, P. ve Hansen, B. (1990), "Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes", *The Review of Economic Studies*, 57(1): 99-125.

Pieroni, L. (2009), "Military expenditure and economic growth", *Defence and Peace Economics*, 20(4): 327-339.

Pivetti, M. (1989), "Military expenditure and economic analysis: A review article", *Contribution to Political Economy*, 8: 55-67.

— (1992), "Military spending as a burden on growth: An 'underconsumptionist' critique", *Cambridge Journal of Economics*, 16: 373-384.

— (1994), "Effective demand, 'Marxo-marginalism' and the economics of military spending: A rejoinder", *Cambridge Journal of Economics*, 18: 523-527.

Powell, M. ve Yörük, E. (2017), "Straddling two continents and beyond three worlds? The case of Turkey's welfare regime", *New Perspectives on Turkey*, 57: 85-114.

Purdy, D. (1973), "The theory of the permanent arms economy - a critique and an alternative", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 5: 12-33.

Quandt, R. E. (1972), "A new approach to estimating switching regressions", *Journal of the American Statistical Association*, 67(338): 306-310.

Ram, R. (1986), "Government size and economic growth: A new framework and some evidence from cross-section and time series data", *American Economic Review*, 76: 191-203.

— (1995), "Defense expenditure and economic growth", *Handbook of defense economics*, der. K. Hartley ve T. Sandler, Amsterdam: Elsevier, s. 251-273.

Reardon, B. (1985), *Sexism and the War System*, New York: Teacher's College Press.

Reich, M. (1972), "Does the US economy require military spending?", *American Economic Review*, 62(1/2): 296-303.

Reich, M. ve Finkelhor, D. (1970), "Capitalism and the 'military-industrial complex': The obstacles to 'conversion'", *Review of Radical Political Economics*, 2(4): 1-25.

Resnick, S. A. ve Wolff, R. D. (1987), *Knowledge and class*, Chicago: University of Chicago Press.

Riddell, T. (1986), "Marxism and military spending", *Journal of Post Keynesian Economics*, 8(4): 574-580.

Roberts, M. (2009), "The great recession profit cycles, economic crisis a Marxist view", https://archive.org/details/TheGreatRecession.ProfitCyclesEconomicCrisisAMarxistView/page/n1

— (2012), *A world of profit*, http://thenextrecession.files.wordpress.com/2012/09/a-world-rate-of-profit.pdf

— (2015), *Revisiting a world rate of profit*, https://thenextrecession.files.wordpress.com/2015/12/revisiting-a-world-rate-of-profit-june-2015.pdf

Robinson, J. (1951) [1913], "Introduction", *The accumulation of capital* (R. Luxemburg), Londra: Routledge and Kegan Paul.

— (1972), "The second crisis of economic theory", *American Economic Review*, 62(1/2): 1-10.

Roemer, J. E. (1979), "Continuing controversy on the falling rate of profit: Fixed capital and other issues", *Cambridge Journal of Economics*, 3(4): 379-398.

— (1981), *Analytical foundations of Marxian economic theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Romer, P M. (2000), "Keynesian macroeconomics without the LM Curve", *Journal of Economic Perspectives*, 14(2): 149-170.

Rosdolsky, R. (1977), *The making of Marx's capital*, Londra: Pluto Press.

Rosen, S. (1973), *Testing the theory of the military-industrial complex*, Lexington, MA: Lexington Books.

Rowthorn, R. (1976), "Mandel's late capitalism", *New Left Review*, 98.

— (1980), *Capitalism conflict & inflation essays in political economy*, Londra: Lawrence and Wishart.

Salvadori, N. (1981), "Falling rate of profit with a constant real wage an example", *Cambridge Journal of Economics*, 5(1): 59-66.

Samol, P. (2013), "Michael Heinrichs Fehlkalkulation der Profitrate, Krisis 1", http://www.krisis.org/wp-content/data/peter-samol-michael-heinrichs-fehlkalkulationen-

Samuelson, P. A. (1970), *Economics*, 8. basım, New York: McGraw-Hill.

Sandler, T. ve Hartley, K. (1995), *The economics of defense*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sarı, R. ve A. Güven (2007), "Kalkınmada öncelikli yöreler uygulamasının iller arası gelir dağılımı üzerindeki etkisi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34: 77-96.

Savran, S. ve Tonak, E. A. (1999), "Productive and unproductive labour: An attempt at clarification and classification", *Capital and Class*, 68: 113-152.

Schwuchow, S. (2018), "Military Spending and Inequality in Autocracies", *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 24(4), DOI: https://doi.org/10.1515/peps-2018-0025

Seiglie, C. (1997), "Deficits, defence, and income distribution", *CATO Journal*, 17(1): 11-18.

Sekmen, F. ve Sarıbaş, H. (2007), "Cointegration and Causality among Defense Expenditures, Economic Growth and Level of Exchange Rate in Turkey", *The Empirical Economics Letter* 6(3): 193-203.

Selim R. ve Küçükçiftçi S. (1999), "Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'de İller Düzeyinde Bir Ampirik İnceleme", *İktisat İşletme ve Finans*, 14(160): 41-49.

Sezgin, S. (1997), "Country Survey X: Defence Spending in Turkey", *Defence and Peace Economics* 8(4): 381-409.

— (2000a), "Defence Expenditures and Economic Growth in Turkey and Greece: A Cointegration Analaysis", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1): 1-12.

— (2000b), "A causal analysis of Turkish defence growth relationships: 1924-1996", *Ankara University Journal of Political Sciences*, 55(2): 113-124.

— (2001), "An Empirical Analysis of Turkey's Defense-Growth Relationship with a Multi Equation Model (1956-1994)", *Defence and Peace Economics*, 12(1): 69-86.

— (2004), "An empirical note on external debt and defence expenditures in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 15(2): 199-203.

Sezgin, S. ve Yıldırım, J. (2002), "The demand for Turkish defence expenditure", *Defence and Peace Economics*, 13(2): 121-128.

Shahbaz, M., R. Sherafatian-Jahromi, M. N. Malik, M.N. Shabbir ve F. A. Jam (2016), "Linkages between defense spending and income inequality in Iran", *Quality & Quantity*, 50: 1317-1332.

Shaikh, A. (1978a), "An introduction to the history of crisis theories", *U.S. Capitalism in crisis*, New York: URPE.

— (1978b), "Political economy and capitalism: Notes on Dobb's theory of crisis", *Cambridge Journal of Economics*, 2: 233-251.

— (1984), "The transformation from Marx to Sraffa", *Ricardo, Marx, Sraffa: The Langston memorial volume*, der. E. Mandel ve A. Freeman, Londra: Verso.

— (1987), "Falling rate of profit and the economic crisis in the US", *The imperiled economy, book I: Macroeconomics from a left perspective*, der. R Cherry, C. D'Onofrio, C. Kurdas, T. R. Michl, F. Mosley ve M. I. Naples, New York: Monthly Review Press.

— (1992), "The falling rate of profit as the cause of long waves: Theory and empirical Evidence", *New findings in long-wave research*, der. A. Kleinknecht, E. Mandel, ve I. Wallersten, Londra: Palgrave Macmillan.

— (1999), "Explaining the global economic crisis", *Historical Materialism*, 5(1): 103-144.

— (2003), ""Who pays for the 'Welfare' in the welfare state? A multicountry study", *Social Research*, 70(2): 531-550.

— (2011), "The first great depression of the 21st century", *The crisis this time: Socialist register 2011*, der. L. Panitch, G. Albo, ve V. Chibber, New York: Monthly Review Press, s. 44-63.

Shaikh, A. ve Tonak, E. A. (1987), "The Welfare State and the Myth of the Social Wage", *The Imperiled Economy, Book I*, der. Robert Cherry vd., Union for Radical Political Economy.

— (1994), *The political economy of national accounts: An alternate approach to the measurement of the wealth of nations*, New York: Cambridge University Press.

— (1995), "The Social Wage in the U.S.", *Toplum ve Ekonomi*, Temmuz.

— (2000), "The Rise and Fall of the U.S. Welfare State", *Political Economy and Contemporary Capitalism: Radical Perspectives on Economic Theory and Policy*, der. Ron Baiman, Heather Boushey, Dawn Saunders, Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Sharif, A. ve S. Afshan (2018), "Does Military Spending Impede Income Inequality? A Comparative Study of Pakistan and India", *Global Business Review*, 19(2): 257-279.

Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2013), *Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework*, Festschrift: Springer.

Silber, J. ve Ozmucur, S. (2000), "Decomposition of Income Inequality: Evidence from Turkey", *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, at http://www.luc.edu/orgs/meea/volume2/ozmucur2.doc

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) (2018), www.sipri.org/ SIPRI (2018), www.sipri.org

Sjoberg, L. ve Via, S. (der.) (2010), *Gender, War, and Militarism Feminist Perspectives*, Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.

Smith, R. (1977), "Military expenditure and capitalism", *Cambridge Journal of Economics*, 1(1): 61-76.

— (1978), "Military expenditure and capitalism: A reply", *Cambridge Journal of Economics*, 2: 299-304.

— (1980), "Military expenditure and investment in OECD countries", *Journal of Comparative Economics*, 4(1): 19-32.

— (1983), "Aspects of militarism", *Capital & Class*, 7: 17-30.

— (2000), "Defence expenditure and economic growth", *Making peace pay: A bibliography on disarmament and conversion*, der. N. P. Gleditsch, G. Lindgren, N. Mouhleb, S. Smith, I. de Soysa, Laremont: Regina Books, s. 15-24.

— (2009), *Military economics the interaction of power and money*, New York: Palgrave Macmillan.

— (2019), "Military expenditure and growth", *The Political Economy of Defence*, der. R. Matthews, Cambridge: Cambridge University Press, s. 73-89.

Smith, D. ve Smith, R. (1983), *The economics of militarism*, Londra: Pluto Press.

Smith, R. P., Sola, M. ve Spagnolo, F. (2000), "The Prisoner's Dilemma and RegimeSwitching in the Greek-Turkish Arms Race", *Journal of Peace Research*, 37(6): 737-750.

Smith, R. ve Dunne, P. (1994), "Is military spending a burden? A 'Marxo-marginalist' response to Pivetti", *Cambridge Journal of Economics*, 18: 515-521.

Sönmez, M. (2001), *Gelir Uçurumu*, İstanbul: Om Yayınevi.

Standing, G. (2003), "Globalization: Eight crises of social protection", *Global tensions, challenges and opportunities in the world economy*, der. L. Beneria ve S. Bisnath, Abingdon: Routledge, s. 111-136.

Stanfield, J. R. ve Stanfield, J. B. (2004), *Interviews with John Kenneth Galbraith*, Jackson: University Press of Mississippi.

Stanfield, R. (1974), "A revision of the economic surplus concept", *Review of Radical Political Economics*, 6(3): 69-74.

Stevenson, P. (1974), "A defense of Baran and Sweezy", *American Journal of Sociology*, 79(6): 1456-1459.

Sweezy, P. (1942), *The theory of capitalist development principles of Marxian political economy*, New York: Oxford University Press.

— (1973), "Comments on Szymanski's paper 'military spending and economic stagnation'", *The American Journal of Sociology*, 79(3): 709-710.

Szymanski, A. (1973a), "Military spending and economic stagnation", *The American Journal of Sociology*, 79(1): 1-14.

— (1973b), "Reply to Sweezy", *The American Journal of Sociology*, 79(3): 710-711.

— (1974), "A reply to Friedman, Stevenson, and Zeitlin", *The American Journal of Sociology*, 79(6): 1462-1477.

Şahin, A. ve Çetinkaya, M. (2010), "New Evidence for Turkey on the Relationship between Defense Spending and Aggregate Outpu", *European Journal of Social Science*, 13(3): 436-461.

Şenesen, Ü. (2003), "Bölgesel Gelir Dağılımı", *Neoliberalizmin Tahribatı*, der. N. Balkan ve S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

Şit, M. (2018), "Macroeconomic Effects of Defense Expenditures in Turkey", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17(2): 93-114.

Tamkoç, M. N. ve O. Torul (2020), "Cross-Sectional Facts for Macroeconomists: Wage, Income and Consumption Inequality in Turkey", *The Journal of Economic Inequality*, https://doi.org/10.1007/s10888-019-09436-4

Tang, J. H., Lai, C. C. ve Lin, E. S. (2009), "Military expenditure and unemployment rates: Granger causality tests using global panel data", *Defence and Peace Economics*, 20(4): 253-267.

Taş, S., İ. Örnek ve G. Aksoğan (2013), "Türkiye'de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3): 659-682.

Taşıran, A. C. ve Elveren, A. Y. (2017), "Soft modelling of military expenditures, inequality and profits", Allied Social Science Association Annual Meeting, Chicago, IL, www.aeaweb.org/conference/2017/preliminary/paper/DRSifQkh

Taştan, H. ve M. Akar (2013), "Türkiye İmalat Sanayiinde Bölgesel ve Sektörel Ücret Eşitsizliği", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63: 17-49.

Taylor, J. B. (2000), "Teaching modern macroeconomics at the principles level", *American Economic Review*, 90(2): 90-94.

Temel, T., Tansel, A. ve Albersen, P. J. (1999), "Convergence and Spatial Patterns in Labor Productivity: Nonparametric Estimations For Turkey", *Journal of Regional Analysis and Policy*, 29(1): 3-19.

TOBB (2009), *Türkiye savunma sanayi sektör raporu 2009*, http://www.tobb.org.tr/yayinlar/sektorrapor/TobbSavunmarapor2010.pdf, erişim 28 Aralık 2010.

Tobin, J. (1958), "Defense, dollars and deficits", *The Yale Review*, 47: 321-334.

Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995), "Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes", *Journal of Econometrics*, 66(1-2): 225-250.

Tonak, E. A. (1984), *Conceptualization of State Revenues and Expenditures U.S: 1952-1980*, doktora tezi, New York: The New School.

— (2017), "Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası Üzerine", *Kalkınma İktisadının Penceresinden Türkiye'ye Bakmak Fikret Şenses'e Armağan*, der. H. Cömert, E. Özçelik ve E. Voyvoda, İletişim Yayınları, s. 197-215.

Töngür, Ü. ve Elveren, A. Y. (2015), "Military expenditures, income inequality, and welfare and political regimes: A dynamic panel data analysis", *Defence and Peace Economics*, 26(1): 49-74.

— (2016), "The impact of military spending and income inequality on economic growth in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 27(3): 433-452.

— (2017), "The nexus of economic growth, military expenditures, and income inequality", *Quality and Quantity*, 51(4): 1821-1842.

Töngür, Ü., S. Hsu ve A. Y. Elveren (2015), "Military Expenditures and Political Regimes: Evidence from Global Data, 1963-2000", *Economic Modelling*, 44: 68-79.

True, J. (2012), *The Political Economy of Violence against Women*, Oxford ve New York: Oxford University Press.

U.S. News and World Report, 19 Mayıs 1950.

Uçan, O., A. Akyıldız ve M. Maimatimansuer (2016), "The Relationship Between Export And Economic Growth In Turkey", Proceedings 5th International Scientific Forum, ISF, s. 61-70, 21-23 Nisan, Roma, İtalya, 2016.

Vadlamannati, K. C. (2008), "Exploring the relationship between military spending & income inequality in South Asia", William Davidson Institute Working Paper No. 918, The University of Michigan.

Vasudevan, R. (2016), "Financialization, distribution and accumulation: A circuit of capital model with a managerial class", *Metroeconomica*, 67: 397-428.

Veblen, T. (1898), "The instinct of workmanship and the irksomeness of labor", *American Journal of Sociology*, 4(2): 187-201.

— (1914), *The instinct of workmanship: And the state of industrial arts*, New York: Macmillan Company.

Weisskopf, T. (1972), "The problem of surplus absorption", *The capitalist system*, ed. R. Edwards, M. Reich ve T. Weisskopf, Englewood, NJ: Prentice-Hall.

— (1976), "Theories of American imperialism: A critical evaluation", *Review of Radical Political Economics*, 6(3), https://doi.org/10.1177/048661347 400600303

William, A. D. (1986), *John Kenneth Galbraith a view from the stands*, Boston, MA: Houghton Mifflin Company.

WMEAT (World Military Expenditures and Arms Transfers) (2015), www.state.gov/t/avc/rls/rpt/wmeat/

Wolde-Rufael, Y. (2016a), "Military expenditure and income distribution in South Korea", *Defence and Peace Economics*, 27(4): 571-581.

Wolde-Rufael, Y. (2016b), "Defence Spending and Income Inequality in Taiwan", *Defence and Peace Economics*, 27(6): 871-884.

Wolff, E. (1979), "The rate of surplus value, the organic composition, and the general rate of profit in the U.S. economy, 1947-67", *American Economic Review*, 69(30): 329-341.

— (2001), "The recent rise of profits in the United States", *Review of Radical Political Economics*, 33(3): 314-324.

— (2003), "What's behind the rise in profitability in the US in the 1980s and 1990s?", *Cambridge Journal of Economics*, 27(4): 479-499.

Yaffe, D. (1972), "The Marxian theory of crisis, capital and the state", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, Kış.

Yağtu, G. ve Ş. Sezgin (2019), "Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(8): 1-13.

Yakovlev, P. (2007), "Arms trade, military spending, and economic growth", *Defence and Peace Economics*, 18(4): 317-338.

Yentürk, N. (2011), *Askerî ve İç Güvenlik Harcamalarını İzleme Kılavuzu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

— (2018a), "Türkiye'de Askerî Harcamalar: 2006-2017", *Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye'nin Kamu Harcamaları (2006-2017)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

— (2018b), "Türkiye'de İç Güvenlik Harcamaları: 2006-2017", *Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye'nin Kamu Harcamaları (2006-2017)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,İstanbul.

Yesilyurt, M. E. ve Yesilyurt, F. (2014), "Introducing Literaturematic.com: Survey of defence economics", *Defence and Peace Economics*, 25(3): 329-330.

Yılancı, V. ve Özcan, B. (2010), "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi", *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1): 21-33.

Yıldırım, J. ve Sezgin, S. (2002a), "A System Estimation of the Defense-Growth Relation in Turkey", *Arming the South: The Economics of Military Expenditure, Arms Production and arms Trade in Developing Countries*, der. J. Brauer ve J. P. Dunne, Londra: Palgrave Publishing, s. 319-325.

— (2002b), "Defense, education and health expenditures in Turkey, 1924-1996", *Journal of Peace Research*, 39(5): 569-580.

— (2003), "Military expenditure and employment in Turkey", *Defence and Peace Economics*, 14(2): 129-139.

Yıldırım, J., N. Öcal ve S. Özyıldırım (2009), "Income Inequality and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Effect Analysis", *International Regional Science Review*, 32(2): 221-254.

Zeitlin, M. (1974), "On 'military spending and economic stagnation'", *American Journal of Sociology*, 79(6): 1452-1456.

Zhang, Y, L. Xiaoxing, X. Jiaxin ve R. Wang (2017b), "Does military spending promote social welfare? A comparative analysis of the BRICS and G7 countries", *Defence and Peace Economics*, 28(6): 686-702.

Zhang, Y., R. Wang ve Y. Dongqi (2017a), "Does defence expenditure have a spillover effect on income inequality? A cross-regional analysis in China", *Defence and Peace Economics*, 28(6): 731-749.

Zielinski, R. C., B. O. Fordham ve K. E. Schilde (2017), "What goes up, must come down? The asymmetric effects of economic growth and international threat on military spending", *Journal of Peace Research*, 54(6): 791-805.

11 Eylül 16, 34, 50, 75

Afrika 31, 32, 68, 78, 140, 146, 147, 161, 181, 194, 210, 226, 227
Ali, Hamid 189, 192
ARDL 121, 122, 139, 147-150, 164, 196, 207-209, 211-214, 216, 218, 220, 222, 223, 228, 232, 233
artı değer 16, 27, 41, 82, 86, 89, 90, 97, 99, 101, 105, 110, 118, 123, 128-131, 138, 142, 145, 147, 160
askerî cunta rejimi 196
askerî iktidar 15, 28, 46, 68, 70-72, 203
askerî Keynesçilik 15, 42, 43, 45, 49-51, 66, 127
askerî modernizasyon programları 170
ayrıca bkz. savunma teçhizatının modernizasyonu
askerî yük 31-33, 120, 145, 209
askerî-dijital kompleks 76
askerî-sınai kompleks 15, 16, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 52, 53, 72, 165, 181, 202
Asya 12, 31, 32, 78
ataerkillik 203, 204
Ateşoğlu, H. Sönmez 179, 244
Avrupa 31-33, 63, 73, 78, 97, 168, 175, 188

bakaya sahiplik 53, 54, 67
Bakır, Erdoğan 34, 91, 92, 94, 209, 210, 214
Baran, Paul 41, 42, 48, 51, 63, 65, 82, 89, 90, 95, 100-105, 108, 111-113, 116, 123-126, 138
Barro, Robert 182, 236, 242
Basu, Deepankar 11, 88, 91-93, 127
Bellamy-Foster, John 93
Benoit, Emile 57, 235
Berik, Günseli 204
beşeri sermaye 61, 62, 182, 183, 240-242
Bleaney, M. F. 97, 99, 101, 105, 122, 123
Bowles, Samuel 62, 82, 92, 107
Brewer, Anthony 97, 99
Bush Doktirini 50
Bush, G. W. 50
bütçe açıkları 20, 52
Büyük İlımlılık dönemi 16

Campbell, Al 11, 34, 91, 92, 94, 209
Chester, Eric 62, 114-116

Clarke, Simon 79, 81-83
Clausewitz, Carl von 36
Cobb-Douglas üretim fonksiyonu 13, 240
Cypher, James 49, 50, 52-54, 66, 72-75, 99, 104, 105, 108, 110, 111, 116, 118, 119, 123, 125

Çağatay, Nilüfer 204

dağıtım modelleri 37
Dedeoğlu, Saniye 204
Değer, Saadet 57, 236, 238-240
demokrasi 36, 166, 167
demokratik rejimler 36, 167
dışlama 40, 52, 120, 190-192, 239
dışsallıklar 35, 57, 109
Dobb, Maurice 87, 98
Domuzlar Körfezi Çıkarması 63
Duménil ve Lévy 90-92, 94
Dunne, J. Paul 35, 40, 43, 45, 49, 57-61, 73, 74, 94, 109, 119-121, 139, 142, 149, 176, 178, 194, 209, 231, 236-238, 240, 242, 245
durgunluk 13, 14, 49, 60, 65, 72, 79, 80, 82, 83, 90, 101, 103, 113, 166, 187, 197, 209
Dünya Bankası 35, 37, 145, 196, 210

Eisenhower, Dwight D. 15, 16, 38, 45, 46, 49, 52
eksik tüketim 41-43, 51, 79-82, 95, 100-102, 114-116, 118, 120, 122-125
Elgin, Ceyhun 11
Emniyet Genel Müdürlüğü 172, 173
enflasyon 54, 144
Engels, Friedrich 42, 81, 85, 89, 95, 96, 124, 125
Enloe, Cynthia 203, 204
Erdoğan, Recep Tayyip 29, 38, 77, 210, 214
Eres, Benan 83, 210
Esping-Andersen, Gosta 167, 168

fayda fonksiyonu 40
Feder, G. 178, 233, 236, 238, 239
feminist 29
fırsat maliyeti 39
fırsat maliyeti analizi 39
finansal kriz 14
Fine, Ben 89
Foley, Duncan 11, 92, 127, 132, 133, 135, 142, 143, 202
Freeman, Alan 91

Galbraith, James K. 11, 38, 47, 62-73, 75, 76, 180, 181, 184, 192
Galbraith, John Kenneth 15, 43, 46, 62, 181, 202
gelir dağılımı 101, 165, 179-181, 184, 186-188, 190-193, 200
gelir eşitsizliği 61, 62, 93, 140, 141, 167, 179, 181-183, 185-190, 192-194
Georgiou, George 53, 94, 104, 121, 123, 139, 149, 193, 208, 209
Gintis, Herbert 49, 107
girdi-çıktı modeli 21-23
Glyn, Andrew 82, 92
Gough, Ian 89, 105, 107
gözetleme kapitalizmi 74
Granger nedensellik 120, 122, 141, 164, 178, 194, 213, 228, 231-233, 245
Granger, C. W. J. 120, 122, 141, 164, 178, 194, 213, 228, 231-233, 245
Günlük-Şenesen, Gülay 10, 11, 21, 22, 24, 28, 169, 172-174, 176, 190-192

Hansen, Alvin 14, 15, 148
Hartley, Keith 38, 39, 57, 109, 110, 114-116, 144, 200, 201, 239
Harvey, David 88
Heinrich, Michael 84, 87, 88, 92
Hilferding, Rudolf 81
Hunt, E. Kay 54, 89, 116, 118

iç güvenlik 29, 50, 73, 75, 172, 173
iç savaş 35, 36
İçişleri Bakanlığı 172, 174
iktisadi kalkınma 165
işsizlik 34, 35, 51, 72, 88, 103, 107, 112, 114-116, 119, 120, 124, 145-149, 152, 154, 156, 158, 159, 161,

162, 167, 197, 208-211, 213-223, 225-228, 239

Johnson, Lyndon Baines 49, 62-64, 202

Kaldor, Mary 52, 111
Kaldor, Nicholas 62
Kalecki, Michał 98, 100, 116
kamu malı 27, 40
ayrıca bkz. kamusal mal
kamusal mal 19, 20, 23
ayrıca bkz. kamu malı
Kant, Immanuel 36, 166
kapitalizm 9, 14, 15, 27, 37, 42-44, 48, 53, 55, 56, 74, 84, 86, 88, 93, 96-98, 101, 103-105, 110, 113-115, 123-126, 137
kâr oranlarının düşme eğilimi 37, 43, 79, 83, 124, 134, 152, 168
Karahanoğulları, Yiğit 83
karşı-devlet 55
Kautsky, Karl 81
Kennedy, John Fitzgerald 49, 62-65, 202
Kıbrıs Barış Harekâtı 169
Kidron, Michael 42, 51, 108, 109, 111, 123, 125
Kollias, Christos 94, 121, 139, 145, 176, 194, 208, 231
konjonktür karşıtı 45, 158, 159, 217
Kore Savaşı 33
kriz kuramları 16, 44, 79, 126
Kuznets hipotezi 183
Küba 63

Latin Amerika 37, 196
Lenin, Vladimir İlyiç Ulyanov 15, 101, 124, 126
Leninist 36
liberal 36, 38, 46, 49, 52-54, 71, 72, 74, 115, 168
liberal rejimler 167, 188
liberalizm 36
Luxemburg, Rosa 14, 37, 42, 82, 95-100, 121, 124-126, 138, 198, 208, 209, 217, 221

Magdoff, Harry 93, 108, 116, 126
makineleşme 41, 86, 87, 137
mali kriz 107
maliyet-fayda analizi 39
Malthus, Thomas 84
Mandel, Ernest 42, 100, 108-111, 121, 124, 125, 138, 208
Mankiw, N. Gregory 19, 179, 236, 240
marjinal fayda 39
marjinal maliyet 39
Markov Rejim Değişim modeli 164
Marquetti, Adalmir 142, 143
Marshall Planı 63
Marx, Karl 14, 70, 79, 83-89, 91, 95, 96, 113, 117, 124, 127, 137, 142, 202
Melman, Seymour 47-49, 52-56, 73, 118
meşruiyet krizi 107
Milli Güvenlik Kurulu 172
Millî İstihbarat Teşkilatı 172
Mills, C. Wright 45
Moghadam, Valentine M. 204
Moseley, Fred 88-90, 92, 93

NATO 20, 28, 74, 75, 114, 174, 175, 190
neoklasik iktisat 39
neoliberal dönem 34, 92, 94, 147, 159, 162, 194
ayrıca bkz. neoliberal model; neoliberal paradigma
neoliberal model 37, 38, 196
ayrıca bkz. neoliberal dönem; neoliberal paradigma
neoliberal paradigma 34, 38, 73, 94, 183, 200
ayrıca bkz. neoliberal dönem; neoliberal model
nükleer silah 64, 70, 200

O'Connor, James 105-107, 116
Okishio Teoremi 88
Okyanusya 31
Ongan, Hakan 210
otokrat rejimler 167
ayrıca bkz. otokratik rejimler

otokratik rejimler 36, 190
ayrıca bkz. otokrat rejimler

Öcal, Nadir 176
ödünleşme ilişkisi 20
Önder, İzzettin 10, 28, 200, 232
Özal hükümeti 196
Özgür, Gökçer 11, 121, 139, 195, 197, 209
Özsoy, Onur 178, 190, 191, 193, 232, 233

Pentagon 55, 68, 70, 72, 74, 77
Pentagon Kapitalizmi 53, 55
Pinochet diktatörlüğü 37
Pivetti, M. 104, 119, 120, 125
Putin, Vladimir 29, 200

radikal İslâmcı terörizm 37
Ram, Rati 57, 60, 178, 233, 236, 238, 239
Reagan, Ronald 15, 34, 117, 120
Reaganizm 78
realizasyon krizi 128
refah devleti 51, 105-107, 166-168, 183
refah harcamaları 20, 106
Reich, Michael 51, 108, 110, 116, 125
Reinhart, Carmen M. 16
Ricardo, David 83, 84, 142
Roberts, Michael 88, 89, 92, 142, 143, 146, 200, 210, 214
Robinson, Joan 51, 52, 98-100
Roemer, John E. 82
Rogoff, Kenneth S. 16
Roosevelt, Franklin Delano 47, 48, 62, 202
Rowthorn, Robert 37, 82, 97-100, 110, 126

Samuelson, Paul 19, 66
Sandler, Todd 57, 201, 239
Savran, Sungur 90
savunma teçhizatının modernizasyonu 191
ayrıca bkz. askerî modernizasyon programları
sermaye birikimi 10, 53, 86, 94, 97, 98, 100, 105, 106, 118, 124, 135, 137, 145, 197, 217
sermaye devresi modeli 127, 129, 135
sermayenin organik bileşimi 41, 42, 86, 94, 95, 108, 111, 116, 118, 119, 125, 126, 137, 138, 145, 146, 160, 162, 193
sermayenin üretkenliği 142
Sezgin, Selami 174, 178, 179, 188, 190, 191, 193, 231, 233
Shaikh, Anwar 83, 89-93, 107, 142, 208
SIPRI 20, 28, 30-33, 35, 144, 145, 161, 168-172, 210
silahlanma yarışı 23, 38, 63, 64, 71, 165, 176
siyasi rejimler 36
Smith, Adam 83, 84
Smith, Dan 37
Smith, Ron 11, 28, 29, 31, 35, 37, 40, 42, 51, 53, 57, 58, 95, 110, 111, 114-116, 119, 120, 123, 124, 144, 148, 150, 176, 178, 200, 201, 236, 238, 239, 245
Soğuk Savaş 14, 16, 32, 34, 38, 46, 49, 51, 58, 59, 63, 64, 66, 68, 71, 124
Solow büyüme modeli 179, 183, 234, 236
sosyal güvenlik 37, 40, 105
sosyal harcamalar 36, 107, 166, 187, 188, 190-193, 204
sosyal tabakalaşma 167
sosyal ücret 107
sosyal yardım 144, 168, 200
sömürü oranı 86, 87, 124, 128, 197
Stiglitz, Joseph E. 19
Summers, Lawrence H. 14
Sutcliffe, Bob 82, 92
Sürekli Savaş Ekonomisi 56
Sweezy, Paul 41, 42, 48, 51, 65, 82, 87, 90, 95, 98, 100-105, 108, 110-113, 116, 123-126, 138

Taşıran, Ali Cevat 11, 140, 141
Taylor, John B. 179, 236, 244
tekel 39, 76, 102
ayrıca bkz. tekelci
tekelci 41, 93, 102-107, 113
ayrıca bkz. tekel
Tekelci Devlet Kapitalizmi 53
Tekelci Sermaye 82, 100, 104
teknoyapı 67-70
tersine çevrilmiş sıralama 67, 70, 73
Theil eşitsizlik indeksi 180, 181
ticaret döngüleri 79
Tobin, James 52
Toda ve Yamamoto 164, 213
Tonak, Ertuğrul Ahmet 83, 89, 90, 107, 208
toplumsal cinsiyet 203, 204
Tõngür, Ünal 11, 36, 57, 61, 140, 167, 168, 179, 182, 183, 234, 240
transfer harcamaları 28, 184, 192
Trump, Donald 29, 74, 77, 78, 200

ulusal güvenlik 27, 39, 47, 50, 52, 75, 78
ulusal savunma 19, 20, 40, 46, 117
ücret eşitsizliği 180, 181, 183, 184, 186
ücret payı 142
üretim anarşisi 81
üretim imkânları eğrisi 39, 187

Vasudevan, Ramaa 11, 91-93
Veblen, Thorstein 53, 54, 67
Vietnam Savaşı 33, 64

Weisskopf, Tom 116

yayılma etkisi 35, 42, 43, 57, 66, 109, 119, 125, 138
yedek işsizler ordusu 159, 197
Yeni Antlaşma 48
ayrıca bkz. Yeni Düzen
Yeni Düzen 48
ayrıca bkz. Yeni Antlaşma
yeni makroekonomik model 179, 234, 236, 244
Yeni-Osmanlıcılık 29
Yentürk, Nurhan 28, 170-174
Yıldırım, Jülide 174, 176, 184, 188, 190, 193, 231
yolsuzluk 60, 71, 166

"Kapitalizmin ve emperyalizmin tüm yaratıcı, yenileştirici gücünün; 'yıkarken, inşa da edebilen' dinamizminin tükendiği bir dönemde yaşıyoruz. Bu ikili, son kırk yıl boyunca, dünya halklarını piyasa vahşetine ve yıkıma mahkûm etti. Batı toplumları, refah devletinin birikimlerini adım adım yitirdi. Devletin geleneksel işlevlerinin aşınmayan ana öğesi 'savunma' adı altındaki askerî harcamalar oldu. Adem Yavuz Elveren'in kitabı kapitalizmin askerî harcamalar olgusu içinde somutlaşan çelişkilerine ışık tutuyor."

Korkut Boratav

"Dünyada şiddetin dolaştığı bir dönemde* Askerî Harcamalar ve Ekonomi *bize sermaye için şiddet birikiminin iktisadi nedenlerini açıklıyor. Sermaye ilk ve asli olarak kendi varlık nedeni olan kârı üretir ve onu örgütler. Sermayenin doğası vahşettir. Adem Elveren sermayenin sürekli birikim (büyüme) arzusuyla, bu yönelimin farklı ülkelerde ortaya çıkardığı sonuçları yetkince tartışıyor ve örnekliyor."

Ahmet Haşim Köse

"Askerî Harcamalar ve Ekonomi kapitalist devletin şiddet aygıtlarının başında gelen ordunun kapitalizmin hayatiyeti ile ilişkisine yoğunlaşıyor. Elveren'in kitabı, askerî harcamaları kapitalizmin sürdürülebilirliği ile ilişkisi bakımından sorguladığı için özgün. Araştırması, bu harcamaların kapitalizmin hayatiyet ölçütü olan kâr oranı üzerindeki etkisini ele aldığı için nicel Marksist iktisat alanına da önemli bir katkı."

E. Ahmet Tonak

Adem Yavuz Elveren'in *Askerî Harcamalar ve Ekonomi* başlıklı kitabı, hayat kurtarmak yerine öldürmeye bütçe ayıran iktisadi paradigmayı gözler önüne seriyor, bu paradigmanın yarattığı yıkımın fotoğrafını çekiyor.

THG
0602507
SOA
Evrensel Kitabevi
42 50

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3057-9
9 789750 530579
KDV'DEN MUAFTIR